

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI PROGRAMI

AHMEDÎ'NİN İSKENDER-NÂME'SİNDE XIV. YÜZYIL SOSYAL HAYATI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Damla MİMİR

EKİM - 2012

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI PROGRAMI

AHMEDÎ'NİN İSKENDER-NÂME'SİNDE XIV. YÜZYIL SOSYAL HAYATI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Damla MİMİR

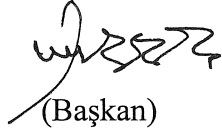
Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Melike GÖKCAN TÜRKDOĞAN

EKİM - 2012

TRABZON

ONAY

Damla MİMİR tarafından hazırlanan Ahmedî'nin İskender-nâme'sinde XIV. Yüzyıl Sosyal Hayatı adlı bu çalışma 30/11/2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (*oybirliği/oyçokluğu*) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dalında **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

(Başkan)

Doç. Dr. Suat UNGAN

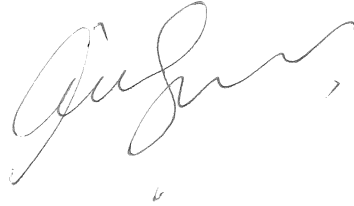

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Melike Gökcan TÜRKDOĞAN

Jüri Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Özer ŞENÖDEYİCİ

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım. 30/11/2012

Prof. Dr. Ahmet ULUSOY

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Damla MİMİR

ÖNSÖZ

Tarihte büyük başarılarla imza atmış olan Makedonyalı İskender hem Batı hem de Doğu edebiyatında ve tarihinde önemli bir yere sahiptir. Zülkarneyn ise Kuran'da Kehf suresinde anılan sadık bir kuldur. Doğu edebiyatında Makedonyalı İskender ve Zülkarneyn aynı kişi olarak kabul edilmiş ve her ikisinin hayatlarının harmanlanması ile İskender-nâme adı verilen tür ortaya çıkmıştır.

Türk edebiyatında kaleme alınan ilk İskender-nâme Ahmedî'ye aittir. Birbirinden farklı konuları bir hikâyeye içinde sunmayı başaran Ahmedî, kendini unutturmayacak bir eseri edebiyatımıza kazandırmıştır. Ahmedî'nin İskender-nâme'si birçok yönden araştırmaya müsaittir. Bu çalışmada ise Ahmedî'nin İskender-nâme'sinde yer alan XIV. yüzyıl sosyal hayatı üzerinde durulmuştur.

Çalışma üç bölümden meydana gelmektedir. İlk bölümde Ahmedî'nin yaşadığı dönemin siyasî, sosyal ve kültürel yapısına, Ahmedî'nin hayatı, edebî kişiliği ve eserlerine dair bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde ise İskender-nâme türünün konusu ve menşei üzerinde durulmuş, Ahmedî'nin İskender-nâme'sinin özellikleri sıralanmıştır. Çalışmanın ana konusunu oluşturan İskender-nâme'de XIV. yüzyıla ait sosyal hayatı hakkında tespit edilen bulgular ise, üçüncü bölümde verilmiştir. Bu bölümde devlet erkânından devlet ritüellerine, eğlence hayatından savaş haline, aile yaşantısından meslek gruplarına, inanç sisteminden devrin ilimlerine, adetlerden atasözleri ve deyimlere kadar pek çok farklı yapı ele alınmıştır.

Bu çalışmanın oluşmasında teşvik ve yönlendirmeleri ile yardımcı olan, anlayış ve hoşgörüsü ile çalışmayı kolaylaştıran değerli hocam Yrd. Doç. Melike GÖKCAN TÜRKDOĞAN'a ve maddi manevi desteklerini üzerimden esirgemeyen sevgili aileme teşekkürlerimi sunarım.

Trabzon, Ekim 2012

Damla MİMİR

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET.....	XIII
ABSTRACT.....	XIV
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XV
GİRİŞ.....	1-5

BİRİNCİ BÖLÜM

1. AHMEDÎ.....	6-19
1.1. Ahmedî'nin Yaşadığı Dönemin Siyasi, Kültür ve Sanat Ortamları.....	6
1.2. Ahmedî'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri.....	8
1.2.1. Hayatı.....	8
1.2.2. Edebi Kişiliği ve Sanatı.....	11
1.2.3. Eserleri.....	14
1.2.3.1. Dîvân.....	14
1.2.3.2. İskender-nâme.....	15
1.2.3.3. Cemşîd u Hurşîd.....	15
1.2.3.4. Tervîhü'l-Ervâh.....	16
1.2.3.5. Mirkatü'l-Edeb.....	16
1.2.3.6. Mîzânü'l-Edeb.....	17
1.2.3.7. Mi'yârü'l-Edeb.....	18
1.2.3.8. Bedâyi'u's-Sihr fî-Sanâyi'i'ş-Şi'r.....	18
1.2.3.9. Ahmedî'ye Atfedilen Diğer Eserler.....	18

İKİNCİ BÖLÜM

2. İSKENDER-NÂME.....	20-71
2.1. İskender-nâme Mesnevîsinin Menşei.....	20
2.1.1. Büyük İskender'in Hayatı.....	21

2.1.2. Zülkarneyn'in Kıssası	23
2.2. Türk ve İran Edebiyatında İskender-nâmeler	27
2.2.1. İran Edebiyatında İskender-nâmeler	27
2.2.2. Türk Edebiyatında İskender-nâmeler	28
2.3. Ahmedî'nin İskender-nâme Mesnevîsi	29
2.3.1. İskender-nâme'nin Konusu	30
2.3.2. İskender-nâme mesnevîsinin özeti	32
2.3.3. İskender-nâme'nin Kaynakları	67
2.3.4. İskender-nâme'nin Kuruluşu	68
2.3.5. İskender-nâme'nin Bitiş Tarihi ve Sunulduğu Kişi	69
2.3.6. İskender-nâme'nin Yazmaları	70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. AHMEDÎ'NİN İSKENDER-NÂME'SİNDE XIV. YÜZYIL SOSYAL

HAYATI.....72-363

3.1. Devlet İdaresi ve Devlet Ritüelleri	72
3.1.1. Devlet Anlayışı	72
3.1.2. Devlet İdaresi	78
3.1.2.1. Hükümdâr	78
3.1.2.1.1. İdeal Bir Hükümdârda Bulunması Gereken Vasıflar	79
3.1.2.1.2. Hükümdârlık Alametleri	87
3.1.2.1.2.1. Unvan	87
3.1.2.1.2.2. Lakap	89
3.1.2.1.2.3. Taht ve Taç	90
3.1.2.1.2.4. Bayrak	91
3.1.2.1.2.5. Çetr	92
3.1.2.1.2.6. Mühür	92
3.1.2.2. Şehzâde	94
3.1.2.3. Devlet Erkânı	96
3.1.2.3.1. Vezir	97
3.1.2.3.2. Atabey	99
3.1.2.3.3. Bey	100
3.1.2.3.4. Vali	101
3.1.2.3.5. Kadı	101

3.1.2.3.6. Seyyid	102
3.1.3. Devlet Ritüelleri	103
3.1.3.1. Tahta Çıkma Töreni ve Cülûs	103
3.1.3.2. Danışma Meclisi	104
3.1.3.3. Fermân Göndermek	105
3.1.3.4. Resmî Yazışmalar	106
3.1.3.5. Elçi Göndermek	107
3.1.3.6. Hediyeleşme	110
3.1.3.7. Haraç Almak	112
3.2. Bezm ve Rezm	113
3.2.1. Eğlence Hayatı	116
3.2.1.1. Bezm ve Meclis	117
3.2.1.2. Meclis Erkânı	120
3.2.1.2.1. Mutrib	120
3.2.1.2.2. Mugannî	121
3.2.1.2.3. Nây-zen	122
3.2.1.2.4. Rûd-zen	122
3.2.1.2.5. Sâkî	122
3.2.1.2.6. Sâz-zen	123
3.2.1.3. Mûsıkî Aletleri	123
3.2.1.3.1. Çeng	123
3.2.1.3.2. Def (Tef)	124
3.2.1.3.3. Ney	125
3.2.1.3.4. Rebâb	126
3.2.1.3.5. Rûd	127
3.2.1.3.6. Sâz	127
3.2.1.3.7. Târ	127
3.2.1.3.8. Âd	128
3.2.1.3.9. Bazı mûsıkî Terim ve Tabirleri	128
3.2.1.4. Eğlence Meclislerinin Çeşitli Unsurları	130
3.2.1.4.1. İçki	130
3.2.1.4.2. Meze	130
3.2.1.4.3. Micmer / Buhurdanlık	131
3.2.1.4.4. Mum	132

3.2.2. Savaş ve Ordu.....	132
3.2.2.1. Sefer Hazırlıkları ve Savaş Stratejileri	134
3.2.2.2. Savaş / Ceng	138
3.2.2.3. Asker/ Çeri/ Hayl/ Leşker/ Sipah	145
3.2.2.4. Savaş Aletleri	148
3.2.2.4.1. Gürz	148
3.2.2.4.2. Hançer.....	149
3.2.2.4.3. Kalkan.....	150
3.2.2.4.4. Kılıç (Şimşir/ Tiğ)	150
3.2.2.4.5. Mancınık.....	152
3.2.2.4.6. Miğfer	152
3.2.2.4.7. Ok (Oh/ Tır).....	153
3.2.2.4.8. Yay (Kemân)	154
3.2.2.5. Diğer Savaş Unsurları	155
3.2.2.5.1. Alem/ Benefş/ Direfş	155
3.2.2.5.2. Savaş Davulu / Kös / Kûs	156
3.2.2.5.3. Sur-nây ve Nefir	158
3.2.2.5.4. Barigah ve Hayme	158
3.2.2.5.5. Savaş Esiri	159
3.2.2.5.6. Yağma ve Ganimet	160
3.3. Spor Kültürü	161
3.3.1. Avlanma	161
3.3.2. Av Hayvanları	165
3.4. Sosyal Yapılanmada Meslekler	166
3.4.2. Bâğbân.....	167
3.4.3. Bazârgân.....	167
3.4.5. Casus	168
3.4.6. Cellât	169
3.4.7. Dâye	169
3.4.8. Hâdim	170
3.4.9. Ferrâş.....	171
3.4.10. Hekim / Filozof	171
3.4.11. Karavaş.....	172
3.4.12. Kârger.....	173

3.4.13. Kenîzek.....	173
3.4.14. Mu'abbir.....	173
3.4.15. Müftü.....	174
3.4.17. Müneccim.....	175
3.4.18. Nakkâş.....	175
3.4.19. Pâsubân.....	177
3.4.20. Peyk.....	177
3.4.21. Renc-ber	177
3.4.22. Seyis ve Har-bende.....	178
3.4.23. Tabîb.....	178
3.4.24. Tercümân.....	179
3.5. Aile Kurumu ve Evlilik	180
3.5.1. Evliliğe Aracı Olanlar	181
3.5.2. Kız İsteme	184
3.5.3. Çeyiz.....	185
3.5.4. Düğün	187
3.5.5. Hacle.....	189
3.6. İnanç Sistemi ve İnanışlar	189
3.6.1. İnanç Sistemi	189
3.6.1.1. Allah'ın İsimleri ve Sıfatları	190
3.6.1.2. Peygamberler.....	192
3.6.1.3. Dört Büyük Kitap ve Sahifeler.....	200
3.6.1.4. Dört Büyük Halife.....	201
3.6.1.5. İman ve İtikada Dair Bahisler	205
3.6.1.5.1. İman ve Küfür.....	205
3.6.1.5.2. Sevâp ve Günâh.....	206
3.6.1.5.3. Nefisle Mücadele.....	207
3.6.1.5.4. Melek ve Şeytan	208
3.6.1.5.5. Gaza/ Cihât İnanıcı	213
3.6.1.5.6. Gazi ve Şehit.....	214
3.6.1.5.7. Ahiret İnanıcı	216
3.6.1.5.8. Kıyamet ve Haşr	218
3.6.1.5.9. Cennet ve Cehennem	219
3.6.1.5.10. Ye'cüc ve Me'cüc.....	220

3.6.1.5.11. Toprakdan Yaratılma.....	223
3.6.1.5.12. Âlemlerin Altı Günde Yaratılması	224
3.6.1.5.13. Affetmek Farzdır	225
3.6.1.5.14. Ruh	225
3.6.1.6. İbâdetler.....	227
3.6.1.6.1. Dua	227
3.6.1.6.2. Namâz.....	228
3.6.1.6.3. Hacc	229
3.6.1.6.4. Kurbân Kesmek	230
3.6.1.7. Çeşitli Dinî Kimlikler	230
3.6.1.7.1. Halife	231
3.6.1.7.2. Kâfir /Küffâr	231
3.6.1.7.3. Keşiş/ Rahip.....	232
3.6.1.7.4. Mü'min	232
3.6.1.7.5. Sünnî.....	233
3.6.1.7.6. Yahudi	233
3.6.1.7.7. Zerdeşt	233
3.6.2. İnanışlar.....	234
3.6.2.1. Kadınlar ile İlgili İnanışlar	234
3.6.2.2. Değerli Taşlarla İlgili İnanışlar	236
3.6.2.3. Felek ile İlgili İnanışlar	236
3.6.2.4. Âh Çekmek İle İlgili İnanışlar.....	238
3.6.2.5. İçki ile İlgili İnanışlar	239
3.7. İlim	240
3.7.1. Dinî İlimler.....	246
3.7.1.1. Kuran ve Hadis.....	246
3.7.1.2. Fıkıh	247
3.7.1.3. İlm-i Ledün.....	248
3.7.1.4. Siyer	249
3.7.2. Tabiî İlimler (İlm-i Tabiî)	250
3.7.2.1. İlmü't-Tıbb (Tıp İlmî)	250
3.7.2.2. Rüya Tabiri İlmî	254
3.7.2.3. İlm-i Ahkâm-ı Nücûm (Astroloji).....	257
3.7.2.4. İlm-i Me'adin (Maden İlmî).....	260

3.7.2.5. İlm-i Cevâhir (Mücevher İlmî).....	263
3.7.2.6. İlm-i Fâl (Fal İlimi)	265
3.7.2.7. İlm-i Sihir u Tılsımât (Sihir ve Tılsım İlmî)	266
3.7.3. Riyâzî İlimler.....	269
3.7.3.1. Hendese	269
3.7.3.2. Astronomi (İlm-i Nücûm)	270
3.7.3.3. İlm-i Mûsikî (Mûzik Bilimi)	276
3.7.4. Ulûmu'l-Hikmetu'l- Ameliyye (Hikmetli İlimler).....	277
3.7.4.1. Siyâset	277
3.7.4.2. Ahlâk İlmî	278
3.7.5. İbârî İlimler	280
3.7.5.1. Şiir	280
3.7.5.2. İlm-i Tevârîh (Tarih İlmî)	282
3.8. Mekân.....	284
3.8.1. Coğrafi Mekânlar	284
3.8.1.1. Ülkeler, Şehirler ve Beldeler	285
3.8.1.2. Deniz ve Nehirler	302
3.8.1.2.1. Denizler	302
3.8.1.2.2. Nehirler.....	304
3.8.1.3. Adalar	305
3.8.1.4. Dağlar	307
3.8.2. Mimari Yapılar	309
3.9. Âdetler.....	320
3.9.1. Çocukların Dâye Elinde Yetiştirilmesi	320
3.9.2. Esir Âzâd Etmek.....	320
3.9.3. İsim Vermek.....	321
3.9.4. Kalın Vermek	322
3.9.5. Kuran'ı Öpüp Başa Koymak	323
3.9.6. Mektuplaşmak	323
3.9.7. Müjdelik Vermek	328
3.9.8. Nikâp Örtünmek.....	328
3.9.9. Ölüm ile İlgili Âdetler	329
3.9.10. Saçı Geleneği.....	333
3.9.11. Selamlaşmak.....	334

3.9.12. Tali' Tutmak.....	334
3.9.13. Türbe Ziyaret Etmek	335
3.9.14. Yer Öpmek/ Ayak Öpmek / Eşik Öpmek.....	337
3.9.15. Zıfâf Öncesi Namaz Kılmak	338
3.11. İskender-nâme'de Yer Alan Motifler	341
3.11.1. Âb-ı Hayât.....	341
3.11.2. Ağaç	346
3.11.3. Cadı / Cadû/ Cazû	350
3.11.4. Cin ve Peri.....	351
3.11.5. Dev (Dîv).....	353
3.11.6. Ejderha/ Edjeha/ Ejder	355
3.11.7. Hızır.....	358
3.11.8. Kuyu	361
3.11.9. Semender.....	361
3.11.10. Simurg ve Kâfdağı	362
SONUÇ	364-368
YARARLANILAN KAYNAKLAR	369-376
ÖZGEÇMİŞ	377

ÖZET

XIV. yüzyıl Anadolu'da önemli değişimlerin ve başlangıçların yaşandığı dönemdir. Selçuklu devletinin çöküş devresine girmesi ve Moğol istilası nedenleriyle Anadolu'da siyasi boşluk oluşmuştur. Moğol baskısının azalmasını fırsat bilen Türkmen beyleri büyüklü küçüklü birçok devlet kurmuşlardır. Tarih sahnesindeki bu gelişmelerin yanı sıra XIV. yüzyıl, Türkçenin Anadolu'daki gelişimi için de önemli bir dönem olmuştur. Farsça üzerinden gelişen Selçuklu edebiyatına karşın, Anadolu beyleri Türkçeye aşındılar. Anadolu beylerinin Türkçeden başka bir dil bilmemeleri, Türkçe telif ve tercüme eserlerin verilmesine olanak sağlamıştır. Türkçe olarak kaleme alınan telif ve tercüme eserler, Anadolu'da Türkçenin gelişmesi ve edebi bir dil olması açısından büyük katkıda bulunmuşlardır.

XIV. yüzyılda verilen edebi eserlerin en önemlileri, konularını daha ziyade Arap ve Fars edebiyatlarından alan mesnevîlerdir. Mesnevîler, bir hikâye kurgusunun içinde, eserin yazıldığı döneme ait sosyal ve kültürel hayatı, siyasi düzeni, tarihi dokuyu, inanç sistemleri ve gündelik hayatı da içeren edebi metinlerdir. Türk edebiyatında, Ahmedî tarafından yazılan ilk İskender-nâme mesnevîsi de, ait olduğu XIV. yüzyılın siyasi yapılanmasına, sosyal hayatına, inançlarına ve kültürel motiflerine dair bilgilere kaynaklık etmektedir. Bu çalışmada beylikler dönemine ve Osmanlı devletinin kuruluş yıllarına tanıklık etmiş Ahmedî'nin İskender-nâme mesnevîsinde yer alan siyasi, sosyal ve kültürel zemin görülmeye çalışıldı.

Anahtar Sözcükler: Ahmedî, İskender-nâme, Mesnevî, Sosyal Hayat, XIV. Yüzyıl.

ABSTRACT

XIV. th century is the period when important changes and beginnings took place in Anatolia. There was a political handicap in Anatolia due to the falling period of Seljuk's and Mogol invasions. Since the Mogol pressure had been lessened the Turkmen rulers set up many big and small communities. Besides these changes in history, XIV. th century was also an important period for the development of Turkish in Anatolia. In spite of the literature of Seljuk's which was developed from Persian, the rulers of Anatolia were familiar with Turkish. The rulers of Anatolia knew only Turkish, with that opportunity so many Turkish translations were made. The compilations and translations which were written in Turkish made a big contribution to the development of Turkish in Anatolia and it became a language of literature.

The most important literary works of XIV. th century are the mesnevis which took their subjects from Arabic and Persian literatures. Mesnevis are the literary works in story form which reflect the social and cultural life, political order, historical background, religions and daily life of the period in which they are written. The first mesnevi of İskender-nâme which was written by Ahmedî is the source of XVI. th century's political order, social life, beliefs and cultural themes in Turkish literature. In this work we intend to see the political, social and cultural structure of XIV. th century with the help of Ahmedî's mesnevi İskender-nâme which witnessed the period of rulers and the foundation days of Ottoman Empire.

Key Words: Ahmedî, İskender-nâme, Mesnevi, Social Life, XIV. Century.

KISALTMALAR LİSTESİ

bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
Ktp.	: Kütüphanesi
M	: Miladi
M.E. B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
Nşr	: Neşreden
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

XIV. yüzyıl Anadolu'nun sosyal, ekonomik, siyasî ve kültürel zeminini etkileyecek önemli gelişimlere sahne olmuştur. Anadolu Selçuklu devletinin zayıflaması ve Moğollar ile yapılan Köseadağ savaşında yenilmesinin ardından Anadolu'da siyasî birlik kopmuştur. Anadolu'nun siyasî yapısında yaşanan bu kopuklukları fırsat bilen Anadolu beyleri, Moğol baskısının azaldığı Akdeniz, Karadeniz, Ege ve Marmara bölgelerine ilerleyerek bağımsız birer topluluk oluşturmuşlardır. Bu beylikler arasında ise Germiyanogulları Kütahya ve çevresinde, Karesioğulları Balıkesir ve çevresinde, Candaroğulları Kastamonu ve yöresinde, Eratna Beyliği Sivas ve çevresinde, Karamanoğulları Konya ve yöresinde, Osmanogulları İznik ve Bilecik çevresinde güçlü beylikler kurmuşlardır. XIII. yüzyılın sonları ve XIV. yüzyılın başlarında Osmanogulları Beyliği Anadolu ve Rumeli'de gerçekleştirdiği zaferlerle beylikten devlet düzenine geçmeyi başarmış ve Anadolu'da siyasî birliği sağlama yolunda büyük gelişmeler kaydetmiştir.

Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde kendi idarelerini oluşturan Anadolu beyleri, siyasî açıdan güçlenmeyi ve Anadolu'da hâkimiyet sağlamayı amaçlıyorlardı. Anadolu beyliklerinin siyasî gelişim çabaları sosyal, ekonomik ve kültürel hayatı da etkilemeye başlamıştır. Selçuklu devlet idaresini örnek alan Anadolu beyleri ticaretin gelişmesi için hanlar, kervansaraylar, köprüler ve yollar yaptırıyorlardı. Deniz kenarında yer alan beylikler ise donanma ve deniz ticaretinde gelişmeye çabalıyordu.

Anadolu beyleri, Anadolu'nun verimli topraklarında genellikle tarım faaliyetleri ile uğraşıyorlardı. Selçuklu devletinin idare şeklinden miras kalan ikta sistemi de devam ettiriliyordu. Anadolu'da tarım faaliyetlerinin yanı sıra halı ve kilim dokumacılığı, büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık ve liman kentlerinde deniz ticaretleri önemli ekonomik gelirleri oluşturmaktaydı.

XIV. yüzyıl kültürel faaliyetler açısından da önemli bir yüzyıl olmuştur. Selçuklu Devleti'nin İran kültürü ile yakınlaşması Türk dilini ve edebiyatını da etkilemişti. Selçuklu

Devleti'nde halkın Türkçe konuşmasına rağmen edebiyat dili Farsça olmuştur. Devlet işlerinde ise evraklar Arapça olarak hazırlanıyordu. Türk dili üzerindeki bu Fars ve Arap edebiyatları etkisi Anadolu beyliklerinin kurulması ile zayıflamıştır. Türk dilini kullanmayı tercih eden Anadolu beyleri, etraflarında yer alan şair ve aydın sınıftan Fars ve Arap edebiyatlarında yer alan eserleri tercüme etmelerini istiyorlardı. Anadolu beylerinin bu girişimi Anadolu'da hem Türkçenin gelişmesi hem de kültürel ortamın zenginleşmesi açısından büyük bir değişim olanağı sunmaktaydı. Bilhassa Germiyanogulları Beyliği, aydın kesimine sağladığı olanaklarla Kütahya'nın bir ilim ve kültür şehri olarak tanınmasını sağlamıştır.

XIII. yüzyılda tanınmaya başlayan Dîvân edebiyatı ilk eserlerini tercüme olarak veriyordu. Bununla birlikte telif eserler de verilmeye başlanmıştı. XIII. yüzyılda Hoca Dehhanî, Kadı Burhaneddin, Yunus Emre, Mevlânâ ve Sultan Veled gibi şair ve düşünürlerin oluşturmaya başladığı bu yeni tarz, XIV. yüzyılda hız alarak ilerlemiştir.

XIV. yüzyılda kaleme alınan telif ve tercüme eserlere bakıldığında, bu eserlerin çoğunun, mesnevî nazım biçimi olduğu dikkati çekmektedir. Özellikle tercüme eserlerde dikkati çeken mesnevî nazım biçimi ile Arap ve Fars edebiyatına ait pek çok hikâye Türkçeye çevrilmiştir. Bu eserlerin konularını oluşturan unsurların başında Anadolu'da hızla yayılmakta olan tasavvuf anlayışı gelmektedir. İslâmiyet'in yayılması ve gelişmesi için bir çaba olan tasavvuf, Yunus Emre, Mevlânâ ve Hacı Bektaşî Velî ile amaçlarına ulaşmıştır. XIV. yüzyılda Gülşehrî'nin kaleme aldığı Felek-nâme ve Mantiku't-Tayr tasavvuf anlayışı ile örtüşen eserlerden ikisidir.

Tercüme eserlerde ise en çok beğenilen ve tercih edilenler aşk hikâyelerini konu edinen mesnevîler olmuşlardır. Şeyyâd Hamza'nın Yusuf u Züleyhâ'sı, Mesûd'un Süheyl ü Nevbahâr'ı, Ahmedî'nin Cemşîd u Hurşîd'i aşk konulu mesnevîlerden birkaçıdır. Âşık Pâşâ'nın Garib-nâme'si ise Türk dilinin önemini vurgulayan bir mesnevî olması yönüyle diğerlerinden ayrılmaktadır.

XIV. yüzyılda Ahmedî tarafından kaleme alınan İskender-nâme ise konusu ile diğerlerinden ayrılan bir diğer mesnevî örneğidir. Bu çalışmanın konusu da oluşturan Ahmedî'nin İskender-nâme adlı mesnevîsi edebiyatımızda türünün ilk ve en başarılı

örneğidir. İranlı şair Nizâmî-i Gencevî'nin hamsesinde yer alan İskender-nâme'ye nazire olarak yazılan bu mesnevî, Büyük İskender ile Zülkarneyn'in iç içe geçmiş hayat hikâyelerini konu almaktadır.

Bir kahramanın hayat hikâyesini konu edinen İskender-nâme, Büyük İskender'in hayatını ele alan eserlere verilen genel bir isimdir. Ahmedî bu mesnevîde sadece sıradan bir tercümeyle girişmemiştir. Ahmedî, Nizâmî'nin mesnevisinde yer alan konuyu kendi bakış açısı ve bilgi birikimiyle zenginleştirmiştir. Ahmedî, İskender'in hayat hikâyesini bir çerçeve hikâye olarak kurgulamış ve bu çerçevenin içinde tarih, coğrafya, felsefe, tasavvuf, astronomi, siyaset ve tıp gibi çeşitli bilim sahalarına ait bilgileri mesnevîde bir araya getirmiştir. İskender-nâme sadece bir kahramanlık mesnevîsi değil, aynı zamanda bir nasihat-nâme ve bir siyaset-nâme örneği niteliğindedir. Birbirinden farklı konuları bir çatı altında toplamayı başaran Ahmedî, İskender-nâme yazarları arasında farklı ve eşsiz bir yer edinmeyi de başarmıştır.

Büyük İskender'in hayatını konu alan Ahmedî'nin İskender-nâme'si XIV. yüzyıl Türkçesinin dil özelliklerinin yanı sıra, aynı yüzyılın siyasî, kültürel ve sosyal yapısına da ışık tutmaktadır. Yazılan her eserin, ait olduğu toplum ve kültürün özelliklerini taşıması kaçınılmazdır. Bilhassa mesnevîler ait oldukları toplum, zaman ve kültürün sosyal hayatını, siyasî anlayışını, mitlerini, inanç sistemlerini ve tarihi dokusunu yansıtan birer ayna niteliğindedir.

Dîvân edebiyatı, sosyal hayattan uzak durması ve belli bir zümreye ait bir anlayışa sahip olması gibi nedenlerle uzun yıllar boyunca eleştirilmiştir. Yine Dîvân edebiyatı, Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalardan yararlanması, vezninin millî olmayışı ve düşünce yapısının Türk halk kültürüne yakın olmaması tarzında eleştirilerle de yıpratılmaya çalışılmıştır. Buna karşın her yazar ve şair ait olduğu toplumun anlayış ve yaşayış biçiminden muhakkak etkilenmekte ve bu etkiyi eserlerine taşımaktadır. Çünkü şair ve yazarlar buldukları toplumun gelenek ve görenekleri, yaşayış ve düşünce tarzları içinde doğmuş ve bu kültürle büyümüşlerdir. XIV. yüzyıl şairlerinden Ahmedî de kaleme aldığı eserlerinde her ne kadar Fars kültürünün kaynaklarından yararlanmış olsa da, Türk kültürünü yansıtan eserler ortaya koymuştur.

Bu çalışma XIV. yüzyılın siyasî, sosyal ve kültürel hayatına ait unsurları tespit etmek amacıyla Ahmedî'nin İskender-nâme adlı mesnevîsini ele almaktadır. İskender-nâme farklı konusunun yanı sıra, bir yandan İran edebiyatı hikâye tarzını korurken bir yandan da Türk kültürü öğeleri ile harmanlanmıştır. Yine İskender-nâme'de ana konunun etrafında tarih, coğrafya, felsefe, tasavvuf, astronomi, siyaset ve tıp gibi bilimlerden de yararlanılmış olması, İskender-nâme üzerinde çalışmak için bir farklılık ortaya koymaktadır.

“Ahmedî'nin İskender-nâme'sinde XIV. Yüzyıl Sosyal Hayatı” adlı bu çalışmada Yaşar AKDOĞAN'ın Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap sayfasında yayımlanan “Ahmedî- İskender-nâme” adlı çalışmasından yararlanılmıştır. Yaşar AKDOĞAN'ın çalışması İskender-nâme'nin transkripsiyonlu metnini içermektedir. AKDOĞAN'ın bu eseri çalışmanın ana kaynağını oluşturmuştur ve tezde yer alan bütün beyitler bu çalışma referans alınarak verilmiştir.

“Ahmedî'nin İskender-nâme'sinde XIV. Yüzyıl Sosyal Hayatı” adlı bu tez üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Ahmedî'nin yaşamış olduğu XIV. yüzyılın siyasî, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatı hakkında genel bir açıklama yapılmıştır. Bu genel bilginin ardından Ahmedî'nin hayatı, edebî kişiliği ve eserleri hususunda geniş bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde ise İskender-nâme türü hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümde İskender-nâme türünün konusu, İran ve Türk edebiyatlarındaki örnekleri izah edilmiştir. Son olarak bu bölüm içerisinde Ahmedî'nin İskender-nâme mesnevîsine değinilmiş, hikâyenin bir özeti verilmiştir. Ahmedî'nin İskender-nâme'sini kaleme alırken hangi kaynaklardan esinlendiği, eserinde ana konu etrafında hangi hususlara değindiği, mesnevînin yapısının nasıl oluşturulduğu hususunda da tespitler ortaya konulmuştur. Son olarak da Ahmedî'nin İskender-nâmesi'nin yurt içi ve dışında bulunan nüshaları kısaca sıralanmıştır.

Üçüncü bölüm çalışmanın ana konusuna değinmektedir. Bu bölümde Ahmedî'nin İskender-nâme adlı mesnevîsinde sosyal hayata dair tespit edilen bulgular gruplandırılarak izah edilmiştir. Öncelikle devlet idaresi, devlet erkânı ve devlet ritüelleri ile ilgili tespitler

sunulmuştur. Ardından da eğlence hayatı ve savaş ile ilgili bilgiler “Bezm ve Rezm” başlığı altında verilmiştir. XIV. yüzyılın avlanma geleneği ile bilgiler “Spor Kültürü” başlığı altında ele alınmış ve mesnevîlerde yer edinen av hayvanları hakkında izahta bulunulmuştur. “Aile Kurumu ve Evlilik” başlığı altında ise Türk aile yapısından, evlilik ile ilgili meselelerden, kız isteme, düğün ve hacle uygulamalarından söz edilmiştir. “İnanç Sistemi ve İnanışlar” başlığı altında da İslâmiyet inancının mesnevîde ele alınış şekli, uygulamaları, ibadet sistemi ve Türkler kültüründe yer edinmiş batıl inanışlara yer verilmiştir. “İlim” başlığı altında ise Ahmedî’nin, mesnevînin ana konusu etrafında kurguya yerleştirdiği tarih, coğrafya, siyaset, tıp, madencilik, astronomi, ahlak vb. ilimlerin İskender-nâme’de nasıl yer edindiklerine dikkat çekilmiştir. “Mekânlar” konusunda ise İskender-nâme’de yer alan coğrafi mekânlar ile mimarî yapılar hususunda bilgi verilmiştir. Dönemin önem arz eden şehirleri, bu şehirlerin dikkat çekici özellikleri ve Dîvân şiirinde ele alınış biçimleri anlatılmıştır. “Âdetler” konusunda da dönemin gelenek, görenek ve ananelerine ışık tutulmaya çalışılmıştır. “Atasözleri ve Deyimler” başlığı altında hem dil hem de kültür aktarımı açısından büyük bir öneme sahip olan atasözleri ve deyimlerin İskender-nâme’de yer alan örnekleri ifade edilmiştir. Son olarak “Motifler” konusunda da İskender-nâme’nin kurgusunda büyük bir katkısı olan, halk efsanelerinin ürünü mitler ve motifler hususunda açıklamalar yapılmıştır.

Yukarıda sıralanan bölümler ve başlıklar altında, İskender-nâme adlı mesnevîde XIV. yüzyıl Anadolu’sunun sosyal hayatı yansıtılmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgular ve tespitler titizlikle verilmiştir. Görüldü ki, Dîvân şiiri her ne kadar sosyal yaşantıdan uzak olması önüyle eleştirilse de, tam aksine Dîvân şiiri sosyal yaşantıyı ve kültürü yansıtan bir edebî zihniyettir. Ahmedî de bu edebî zihniyetin bir parçası olarak İskender-nâme’sinde devrin siyasî anlayışından devlet yönetimine, aile kurumundan mesleklere, halk inançlarından efsanevî mitlere, günlük dilin bir malzemesi olan atasözleri ve deyimlerden âdetlere kadar sosyal yaşantının bütün ürünlerini gözler önüne sermektedir, döneminin sosyal yaşantısına ve kültürel havasına ışık tutmaktadır. Tüm bu sosyal hayatın getirdiği ürünler mesnevînin alt yapısını sağlamlaştırarak, asıl hikâyeyi halktan bir parça haline getirmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. AHMEDÎ

1.1. Ahmedî'nin Yaşadığı Dönemin Siyasi, Kültür ve Sanat Ortamları

Ahmedî'nin yaşadığı XIV. yüzyıl hem siyasi hem de kültürel gelişmeler açısından bir dönüm noktasıdır. XIII. yüzyıl Anadolu'sunda siyasî bir bütünlüğün henüz oluşmadığı dikkati çeker. Anadolu Selçuklu Devleti'nin Moğol istilaları ile yıkılması, Anadolu'da birçok beyliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Moğol baskısından kurtulmak isteyen beyler İç ve Doğu Anadolu'dan mümkün olduğunca uzaklaşarak Karadeniz, Ege, Akdeniz ve Marmara bölgelerinde küçük yönetimler kurmuşlardır. Önceleri sayıları az olan bu yönetimler göçlerin artmasıyla çoğalıp, güçlenmişlerdir. Anadolu beylikleri arasında Germiyanogulları, Karamanogulları, Candarogulları, Karesiogulları, Osmanogulları beylikleri ve Kadı Burhaneddin Devleti siyasî açıdan güçlü otoriteler oluşturmuştur. Anadolu beyliklerinin tarih açısından en önemli özellikleri ise Anadolu'nun Türkleşmesi ve Türk dilinin gelişmesi için ortam sağlamalarıdır.

Türklerin İslâmiyet'i benimsemeleri ve İran kültürü ile yakınlaşmaları vasıtasıyla yeni bir dinî ve edebî anlayış Anadolu'ya hâkim olmaya başlamıştır. Bu anlayış etrafında şekillenmeye başlayan Dîvân edebiyatı, ilk şair ve yazarlarını XIII. yüzyılda vermiştir. XIV. yüzyılda ise şair ve yazarlar bu yeni anlayışı güçlendirerek devam ettirmişlerdir. Anadolu beyliklerinin siyasî nüfuzları arttırmak amacıyla mimarî ve kültürel çalışmalara ağırlık verdikleri gözlemlenmektedir. Bu anlayış çerçevesinde bilhassa Kütahya, Konya, Amasya, Sinop, Denizli illerinde kültürel faaliyetlerin geliştiği bilinmektedir.

Anadolu beyleri yine siyasî ve kültürel amaçlar etrafında tarih yazıcılığına destek vermişlerdir. İbni Bibî'nin Selçuknâme'si ve Şikârî'nin Karaman Tarihi Anadolu beylerinin teşvikiyle kaleme alınmıştır. Yine bu dönemde beylerin devlet yönetiminde adaletli ve geleneklere uygun devam etmeleri amacıyla siyaset-nâme geleneğinin geliştiği

dikkati çeker. Germiyan beyliğinde Şeyhoğlu Mustafa'nın Kenzü'l-Küberâ ve Merzubânâme'si, Mercimek Ahmed'in Kâbusnâme tercümesi, Kul Mes'ud'un Kelile ve Dimne çevirisi, Ahmedî'nin İskender-nâme'si bu amaç çerçevesinde kaleme alınmıştır.

Yeni kurulan medreselerde dinî öğretilerin yanı sıra tıp vb. alanlarda da dersler verilmiş, bu derslerde okutukmak amacıyla da eserler kaleme alınmıştır. Hacı Pâşâ'nın Müntehâb-i Şifâ, Teshil ve Şifâü'l-Eskâm Fi-Devâi'l-Âlâm'ı, Ahmedî'nin Tervihü'l-Ervâh'ı, Haliloğlu Mümin'in Zâhire-i Murâdiye, Miftâhü'n-Nûr ve Hazânü's-Sürûr adlı eserleri dönemin tıp tarihi açısından yazılmış en önemli eserleridir.

XIV. yüzyılın önemli bir özelliği de Tasavvuf inancının hızla yayılarak şiirimizin başlıca konu ve teması haline gelmesidir. Bu dönemde Anadolu'nun genel kültürel havasına bakıldığında Yunus Emre, Mevlânâ ve Hacı Bektâş Velî'nin öğretilerinin kabul gördüğü dikkati çeker. Özellikle İslâmiyet'in benimsenip, anlaşılması için bu dönemde birçok tefsir, fıkıh ve hadis çalışmaları yapıldığı da bilinmektedir.

Edebiyat sahası açısından XIV. yüzyıl Dîvân edebiyatının gelişim dönemi olmuştur. XIII. yüzyılda Hoca Dehhânî, Ahmed Fakîh, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, Yunus Emre ve Sultân Veled'den kalan öğretiler XIV. yüzyılda Ahmedî, Gülşehrî, Âşık Pâşâ, Nesimî ile devam etmiştir. Bu şairlerin divanlarında yer alan şiirler Türkçenin gelişmesi ve Dîvân edebiyatının yaygınlaşması açısından büyük önem arz etmektedir.

İlk dönem eserlerinin hemen hepsinde görülen tercüme ve çeviri anlayışı XIV. yüzyıl eserlerinde de kendini göstermektedir. Bu tercüme bilhassa mesnevî tarzında kaleme alınmış eserlerden oluşmaktadır. Bu tercümelerin yanı sıra telif eserler de verilmeye devam etmiştir.

XIV. yüzyılda kaleme alınan eserlerin başında Gülşehrî'nin Mantiku't-Tayr'ı gelmektedir. Attar'ın eserinden tercüme edilmiştir. Yine Şeyhad Hamza ve Erzurumlu Darir'in Yusuf u Züleyha mesnevîleri, Âşık Pâşâ'nın Garibnâme'si, Hoca Mesud'un Süleyh ü Nevbahâr'ı, Fahrî'nin Hüsrev ü Şirin'i, Ahmedî'nin İskender-nâme'si ve Cemşîd u Hurşîd'i bu dönemde kaleme alınmış telif ve tercüme eserlerin başında yer alır (Günyüz, 2001: 7-10).

Görüldüğü üzere XIV. yüzyıl gerek siyasî bir bütünlüğün sağlanması, gerek yeni bir edebî anlayışın kurulması gerekse Türkçenin gelişmesi ve edebî bir dil halini almasında önemli aşamaların kaydedildiği bir dönem olmuştur.

1.2. Ahmedî'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri

1.2.1. Hayatı

Türk edebiyatında ilk “İskender-nâme” ile bu eserin sonunda yer alan ve Osmanlı tarihini anlatan “Dâstân-ı Tevârih-i Mülûk-ı Âl-i Osman” kısmı ile şöhret bulan şairdir. Ahmedî mahlasını kullanmayı tercih eden şairin asıl adı İbrahim, lakabı Tâceddîn ve babasının adı da Hızır’dır. Bu suretle edebiyatımızda “Tâceddîn İbrahim bin Hızır” olarak tanınmıştır. Ahmedî, Hamzavî'nin kardeşi, Germiyan Beyi Süleyman Şâh'ın hocası ve kasidecisi, manzum aşk hikâyelerinin ilk örneklerini veren şairlerimizdendir (Gibb, 1999: 172).

Türkiye Selçuklularının yıkılışından sonraki beylikler döneminde, XIV. yüzyılın sonlarında ve XV. yüzyılın başlarında yaşadığı kabul edilen Ahmedî'nin doğum tarihi ve doğum yeri tam olarak bilinmemekle beraber çeşitli rivayetleri de peşinden getirmektedir. Mecdî'nin “Hada'iku'ş-Şaka'ık” adlı eserinde, seksen yaşını geçmiş olarak H. 815/ M. 1412 öldüğü ifade edildiğine göre, yaklaşık H. 735/ M. 1334-1335 yıllarında doğduğu (Kortantamer'den aktaran Ünver, 1983: 3) söylenebilir. Şairin doğum yeri hususunda ise ihtilaf vardır. XVI. yüzyıl tezkirecilerinden Latifî (1314: 82) şairin Sivashlı olduğunu bildirmiştir. Kınalızâde Hasan Çelebi ise tezkiresinde, Latifî'nin Sivashlı, Taşkoprizâde'nin Germiyanlı dediğini aktarmıştır (Sungurhan, 1999: 120):

“Latifî Tezkiresinde Sivasdandır demişdür. Lâkin merhûm Taşkoprizâde Şakâ'ıkda Sultân Murâd Gâzî devrinde giçen 'ulemâdan yazup aslı vilâyet-i Germiyândandır demişdür.”

N. Sami Banarlı (1939: 4-5) da şairin Germiyanlı olduğunu ifade eder. Bazı rivayetlere göre ise Ahmedî'nin Uşak'ın Sivas köyünden olduğunu söylenir. Tunca Kortantamer (1993; 4) Ahmedî'nin üç şiirine atıfta bulunarak ve Brockelmann'ın, Âşık Paşa ile aynı bölgeden olduğu görüşüne dayanarak, Ahmedî'nin Amasyalı olması

gerektiğini dile getirir. Bu ihtilafların arasında Ahmedî'nin Germiyan beyliğinde doğduğu görüşü daha ziyade değer görmüştür (Şentürk ve Kartal, 2009: 158).

Ahmedî'nin ilk öğrenimini nerede ve nasıl yaptığı hususunda belli bir bilgi yoktur; ancak bilgisini artırmak amacıyla Mısır'a gittiği bilinmektedir. Memlûklu devletinin egemenliği altında bulunan Mısır, bu dönemde önemli bir kültür sahasıdır. Ahmedî'nin ilmini geliştirmek amacıyla önce Kahire'ye, oradan da Arap kültürünün merkezi olan büyük şehirlere gittiği ifade edilir. Tezkirelerde şairin Mısır'da Şeyh Ekmelüddin'in öğrencisi olduğu hususunda birleşmektedir. Ahmedî'nin burada kendisi gibi ilmini artırmak için Anadolu'dan gelmiş Hacı Paşa ve Fenârî adında iki Türk ile dost olduğunu bildirilir. Kınalızâde Hasan Çelebi'nin naklettiğine göre bu üç genç Şeyh Ekmelüddin'den ders aldıkları bir vakitte, keramet sahibi bir zât ziyaretlerine gelir ve Ahmedî'ye şiirle ilgileneceğini, Hoca Paşa'ya tıpla meşgul olacağını ve Molla Fenârî'ye de ilim sahibi olacağını söyler. Zâtın söylediği kehanetin aynen vuku bulmasını ve üç gencin arkadaş olduklarını Hasan Çelebi, tezkiresinde şu şekilde ifade eder (Sungurhan, 1999: 120):

“İbtidâ-yı hâlinde merhûm Monlâ Fenârî ve fenn-i tibbda te'lîf olunan kitâb-ı Şifânun mü'ellifi Hâcî Paşa ile şirket üzere Mısırda Şârihü'l-hidâye Şeyh Ekmel hizmetinde tahsîl-i 'ilme iştigâl itmekle tekmi'l-i fazl u kemâl itmişlerdür. Rivâyet olunur ki mezbûrlar bir gün meşâyih-i tarîkatden sâhib-velâyet ü kerâmet bir 'azîzün ziyâretine vardukda Şeyh-i mezbûr Ahmedîye sen nâzım u şâ'ir ve Hâcî Paşaya sen fenn-i tibbda hâzık u mâhir ve Mevlânâ Fenârîye sen 'ilm ü fazlda ke'n-nâri 'alâ-'alemin meşhûr-ı cümle-i 'âlim olup câmi'-i 'ilm-i bâtın u zâhir olursın dir. Fi'l-vâki' mezbûrların ahvâl ü etvârı didügi gibi sebât u karâr tutup her biri bir fende sâhib-i'tibâr u iştihâr olmuşdur.”

Ahmedî Mısır'da dini ilimlerin yanı sıra tıp, astronomi ve geometri gibi hendese ilimlerini de öğrenmiştir. Ahmedî edindiği zengin kültür birikimi ve ilmi bilgilerle Mısır'dan ayrılarak, Anadolu'ya dönmüştür.

Ahmedî Anadolu'da Germiyanogulları beyliğine giderek Germiyan Beyi Süleymân Şah'ın hocası ve müşaviri olmuştur. Ahmedî'nin Aydınogulları beyliğine de intisap ettiği kaynaklarda yer almakla beraber, önce Germiyanogulları Beyliğine mi yoksa Aydınogulları Beyliğine mi hizmet ettiği kesin değildir. Ahmedî'nin, Mirkatü'l-edeb adlı kitabı ile Mizanü'l-edeb ve Mi'yarü'l-edeb adlı manzumelerini Aydınoglu İsa Bey

döneminde, İsa Bey'in oğlu Hamza Bey'in öğrenimi için yazdığı bilinmektedir. (Çetin, 1952; 3-4).

Ahmedî'nin bu beylikler dışında Osmanoğulları Beyliği ve Timur'la da ilişki kurduğu bilinmektedir. Germiyanogulları Beyliğinin Osmanlı Devleti'ne katılmasıyla Ahmedî de Osmanlı iktidarı için hizmet etmeye başlamıştır. Bazı kaynaklar Ahmedî'nin Yıldırım Bayezid'in yanında yer aldığını bildirmektedir.¹ İsmail Ünver (1983: 4) ise bu bilginin İskender-nâme'deki bir beytin yanlış anlaşılması sebebiyle ortaya çıktığını ve Ahmedî'nin Yıldırım Bayezid ile ilişkisini kanıtlayan bu beyit haricinde, başka bir belge bulunmadığı ifade eder. Ahmedî-Bayezid ilişkisini kabul eden kaynaklar Bayezid'in Timur'a mağlup olması sonucunda Ahmedî'nin Timur'a intisap ettiğini bildirir. Latîfî ve Kınalızâde Hasan Çelebi'nin tezkirelerinde Ahmedî'nin Timur ile aralarında geçen bir hamam hikâyesinden de söz edilir.

Ahmedî'nin edebiyatımıza en fazla eser kazandırdığı dönem Osmanoğullarından Emîr Süleyman'la tanıştığı ve şehzadeye hizmet ettiği dönem olmuştur. Ahmedî'nin Emîr Süleyman'dan ilgi ve yakınlık gördüğü Dîvân'ındaki şiirlerden, İskender-nâme'yi eklemeler yaparak ona sunmasından, Cemşîd u Hurşîd ve Tervihü'l-Ervâh adlı mesnevîlerini onun adına yazmasından anlaşılmaktadır (Ünver, 1939; 4) Emîr Süleyman'ın ölümü üzerine en çok ilgi gördüğü hamisini kaybeden Ahmedî, I. Mehmet ile de ilişki kurmaya çalışmıştır. Emîr Süleyman ile olan yakınlığından dolayı bu ilişkinin çok da sağlam temelli olduğu söylenemez. Yine de Dîvân'ında I. Mehmet'e yazılmış sekiz kaside bulunması bu ilişkinin varlığının en büyük kanıtıdır. Hatta I. Mehmet'in kendisine Amasya'da Dîvân Kâtipliği görevi verdiği de iddia edilir.

Ahmedî'nin bir rivayete göre Kütahya'da, bir başka rivayete göre ise seksen yaşını geçmiş olarak H. 815/ M. 1412 yılında Divan Kâtipliği görevini yerine getirmekte olduğu Amasya'da öldüğü iddia edilmektedir.²

¹ Bkz. S. Nüzhet Ergün, Türk Şairleri, I, s. 369; N. Sami Banarlı, Dasitan-ı Tevarih-i Al-i Osman ve Cemşid u Hurşid Mesnevisi, Türkiyat Mecmuası VI. Cildinden ayrı basım İstanbul, 1939, s. 4; Türk Edebiyatı Tarihi, TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları s. 254

² Bkz. N. Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, s. 387; Tunca Kortantamer, Eski Türk Edebiyatı Makaleleri, "Ahmedî'nin Hayatı", Ankara: Akçağ Yayınları, 1997, s. 29-30; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Kütahya Şehri, s. 25

1.2.2. Edebi Kişiliği ve Sanatı

Klasik Türk Şiiri'nin ilk kurucularından olan Ahmedî XIV. yüzyılın en fazla eser veren şairidir. Eserlerinin tamamının elli bin beyitten daha fazla olduğu tahmin edilmektedir. Onun edebi şahsiyetinin üzerinde Gülşehrî, Hoca Dehhânî, Hoca Mes'ut gibi değerli şahsiyetlerin yanı sıra İran şairlerinden özellikle Nizâmî ve Selmân-ı Savecî'nin etkileri de büyüktür. Bilhassa İran şairlerinin etkilerini eserlerinde hissetmek mümkündür. Döneminde Eski Anadolu Türkçesi ile eser verenlerin öncülerinden olan şair, çeşitli konularda kaleme aldığı manzum eserleriyle hem Anadolu sahası Türk dilinin gelişmesine hem de klasik Türk edebiyatının kurulmasına büyük katkıda bulunmuştur.

Anadolu'da siyasi iktidarın tam olarak sağlanamadığı ve taht kavgalarının yaşandığı bir dönemde eser vermeye çalışan Ahmedî, döneminin bu kargaşasını eserlerine yansıtmıştır. Döneminin siyasi hayatını ve sosyal hadiselerini eserlerine yansıtmaya fikri Hoca Dehhânî'den sonra Ahmedî'de de böylece görülmeye başlamıştır. Ahmedî'nin yapmış olduğu bu hareket Türk şiirinde kurulan millî bir söyleyiş tarzının da ilk adımları sayılmaktadır.

Büyük bir ilmi bilgiye ve şiir zevkine sahip olması, Yunan ve Türk mitolojisine hâkimiyeti serlerinde yer alan şiirlerinin ve hikâyelerinin anlatımını kolaylaştırmıştır. Ahmedî tasavvufi duyuş ve düşünceleri oldukça iyi bilmesine karşın eserlerinde bunu yansıtmaz. Mesnevilerinde ve şiirlerinde din dışı konulara ağırlık verir.

Ahmedî sadece bir şair değil, aynı zamanda döneminin birçok ilmine ve bilgisine hâkim bir sanatkârdır. Özellikle de İskender-nâme adlı mesnevîsinde hikâyelerin aralarına sıkıştırdığı astronomi, tıp, mühendislik, tarih gibi ilim sahalarına ait bilgileri okuyucuya sunmaktan kaçınmaz. Bu bölümlerin her biri küçük birer risale niteliğindedir. Böylece Ahmedî, okuyucularına hikâye anlatan bir sanatkârın yanı sıra bir öğretmen görevi de üstlenmiş olur.

Ahmedî eserlerinde sade bir Türkçe tercih etmiştir. Yüksek bir zümreye hitap eden Divân edebiyatı dâhilinde eserler vermesine karşın halk edebiyatından kopuk bir çizgi izlememiştir. Onun kimi söyleyişleri Âşık Paşâ'nın ve Yunus Emre'nin sade ama içten

ifadelerini çağrıştırır. Bu sade dil kullanma hareketi Anadolu beylerinin Türkçe söylemi tercih etmelerine bağlanabilir. Kendilerine birer hami arayan sanatkârların, lütuf gördükleri beylere eserler verirken onların anlayacakları ve hoşnut olacakları ifade tarzını benimsemeleri pek de yadırganacak bir durum değildir.

Ahmedî'nin sanat bakımından en sanatlı söylemleri Dîvân'ında yer alan şiirleridir. Dili ve anlatımı düzgün, tahayyül ettiği tasvirleri canlı ve renklidir. Onun kimi ifadelerindeki ahenk ve mükemmele yakın söyleyişleri kendinden sonra gelecek olan şairleri etkisi altına almıştır. Hatta Ahmedî'nin bazı şiirlerindeki ses ve söyleyiş güzelliği XVI. asrın büyük ahenk şairi Bâkî dahi kabul etmiştir. Çünkü Bâkî meşhur "bahâr" redifli gazelini Ahmedî'ye nazire olarak söylemiştir (Banarlı,1987; 388-390).

Ahmedî'nin Divanı'ndaki üslubun beğenilmesine karşın İskender-name'deki ifade tarzı yavan bulunmuştur. Kınalızâde, tezkiresinde Ahmedî'nin İskender-name'yi sunduğunda eserin beğenilmediğini, sanattan yoksun, vasat bir eser olduğu için kabul görmediğini, böyle bir eser yerine sanatlı bir kasidenin daha kıymetli görüldüğünü dile getirir (Sungurhan, 1999: 121).

“Egerçi mezbûrun İskender-nâmesi meşhûrdur. Lâkin ne makûle nazm idügi ma'lûm-ı cumhûrdur. Hattâ rivâyet olunur ki Ahmedî kitâb-ı mezbûrı a'yân-ı 'asrına 'arz eyledükde anlar dahi bu makûle kitâbdan bir iyice kasîde yegdür dirler.”

Şairin bu hadise üzerine İskender-nâme'yi tekrar gözden geçirerek, daha mükemmel bir hale getirdiği ve bu düzeltilmiş halinin yeniden sunulduğunda beğenilerek kabul gördüğü rivayet edilir (Sungurhan, 1999: 121).

Ahmedî'yi değerli kılan bir diğer husus ise kullandığı dilin özelliklerini eserlerinde en iyi şekilde yansıtmasıdır. Akranları veya kendisinden önce gelmiş şairler bu dönemin dil özelliklerini eserlerinde Ahmedî kadar başarılı sunamamışlardır. Eski Anadolu Türkçesi ile eserlerini kaleme alan Ahmedî, bu dönem dil hususiyetleri üzerine çalışmak isteyenler için önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

Şık tasvirler ve düzgün anlatıma sahip olan Ahmedî, aruzu kullanmakta da başarılı. Buna karşın eserlerinde zaman zaman vezin hatalarına rastlamak da mümkündür. Bu vezin hataları bazı araştırmacılar için kusur olarak görülmezken, bu hataları kusur addeden araştırmacılar Ahmedî'yi eleştirmekten geri durmamışlardır. Bu eleştirilere rağmen İran edebiyatını kendine örnek alan Ahmedî'nin, aruzda başarılı, şiirlerinde ahenk ve uyumu yakaladığı kuşku götürmez.

Âşık olana ışk odından nişân gerek
Bağrı kebâb gözlerinün yaşı kan gerek

Yâri diyen gerek kim ola gayrden berî
Cânânı isdeyen kişiye terk-i cân gerek

Cevre kıla tahammül iden yârı ârzû
Sabr ide hâra her kim ana gülsitân gerek

Şem' u safâdur ol sanem ana irişmeğe
Pervâne bigi yanmağa tâb u tüvân gerek

Sinün yüzün görene ne hâcet likâ-yı hûr
Kapunda yir bulana ne bâğ-ı cinân gerek

Gonce lebünden isder idüm söz açam velî
Ol râz-ı nâzüki bilürem kim nihân gerek

Anunçün Ahmedî heves ider lebüne kim
Dil-hastedür ana şeker-i nârdân gerek (142a- 142b)³

Ahmedî'nin “gerek” redifli gazelini örnek verdiğimiz yukarıdaki şiirde, şairin sanatına ilişkin daha önce bahsettiğimiz hususiyetler rahatlıkla gözlenmektedir. Şairin rahat söyleyişi, şiirin ahengi, canlı tasvirler ve şık benzetmeler gazelde kendini göstermektedir. Şairin gazellerinin çoğu yek ahenk gazeller olmasının karşın özellikle

³ Ahmedî Dîvânı, Süleymâniye Ktp., Hamidiye Bölümü, No: 1082

Dîvân'ında zaman zaman tekrarlara düşmesi gözden kaçmamıştır. Onun bu kusurunu araştırmacılar hacimli bir dîvâna sahip olmasına bağlarlar. Şiirlerinde ise Dîvân edebiyatının klasik konuları olan aşk, âşık, maşuk, gözyaşı, sevgilinin güzellik unsurları, hicran yaraları, sevgilinin tutumları ana temaları oluşturur. Bunların yanı sıra Ahmedî, mitolojik unsurları, tarihi kahramanları da şiirlerine serpiştirmekten geri kalmamıştır. Mesnevîlerinde ise İran, Arap ve Türk kültüründen gelen hikâyeleri harmanlayarak özgün eserler vermeyi başarmıştır.

Ahmedî birçok türde eserler vermeyi başarmış bir şairdir. Gazel, kaside, terci-i bend, terkeb-i bend, mersiye ve mesnevî gibi çeşitli nazım biçimlerini kullanmıştır. Bununla birlikte eserlerinde teşbih sanatını kullanarak oluşturduğu sağlam yapı ve şiirlerinde oluşturduğu bütünlük ile çağına damgasını vurmuştur.

Ahmedî hem şahsiyeti hem de sanatçı kişiliği olarak devrinin önemli isimleri arasında yer almış, Klasik Şiir'in yerleşmesi ve gelişmesi için değerli bir isim olmuş ve kendini geliştirmek, şiirlerini daha mükemmel hale getirmek için çabalamış bir sanatkârdır. Hayatı boyunca hak ettiği değeri yeterince görememesine rağmen, eserlerinde yaşadığı dönemin dil özelliklerini ve sosyal hayatını bizlere yansıtması açısından önemli bir kaynak olmayı başarmıştır.

1.2.3. Eserleri

Ahmedî, kendi çağının en fazla eser veren, velûd ve bilge şairlerindedir. Döneminin hem dil özelliklerini, hem de içtimai hayatını kuvvetli kalemıyla günümüze kadar ulaştıran şairin, kaynaklarda bildirilen ve günümüze kadar ulaşan eserleri şunlardır:

1.2.3.1. Dîvân

Ahmedî'nin edebi şahsiyeti ve sanatı bakımından en kıymetli eseri Türkçe Dîvân'ıdır. Dokuz bin beyit civarındaki bu hacimli ve değerli eserinde sekiz tevhîd, dört nâ't, bir Îsâ Peygamber Medhiyesi, yirmi üç Emîr Süleyman medhiyesi, yedi Sultan Mehmed medhiyesi, bir hazâniyye, on bahâriyye, on altı nasihat, bir rümûz, bir mukâleme, bir bülbüliyye, bir isretiyye olmak üzere yetmiş dört kasîde bulunmaktadır. Bu kasidelerin

yanı sıra iki Emîr Süleyman tercî-i bend medhiyesi, beş Emîr Süleyman terkîb-i bend medhiyesi, bir Melik Süleyman Terkîb-i bend medhiyesi, bir musammat, bir mersiye ve yedi yüz altmış dört gazel Dîvân'ında yer almaktadır.

Ahmedî'nin Dîvân'ının altı nüshası bulunmaktadır. Bunlar Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye 1802, İslam Eserleri 2010, British Museum Or. 4127, Vaticana Turco 196, Süleymaniye Düğümlü Baba 401, Topkapı Sarayı 2261 numaralarda kayıtlıdır. Görüldüğü üzere altı nüshanın ikisi Türkiye dışındadır. Bu nüshalar içinden Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye ve Vaticana Turco nüshaları en fazla önem arz eden yazmalardır.

Ahmedî Dîvân'ı üzerinde üç doktora çalışması yapılmıştır. Bunların ilki Tunca Kortantamer tarafından hazırlanmıştır. Bu çalışmada Ahmedî'nin hayatı ve eserleri tanıtılmış, Dîvân'ı edebi yönden değerlendirilmiştir. İkinci olarak Yaşar Akdoğan, Dîvân'ın tenkitli metnini hazırlamış ve eserin dil özelliklerini incelemiştir. Ayrıca Yaşar Akdoğan Dîvân'da yer alan şiiirlerden seçmeler yayınlamıştır. Üçüncü olarak Melike Erdem Günyüz ise, Dîvân üzerine tahlili bir çalışma yapmıştır (Şentürk ve Kartal, 2009; 159-160). Ahmedî Dîvânı üzerine bir de yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Hakan Alparslan tarafından hazırlanan bu tezde Ahmedî'nin Dîvân'ında yer alan ilk elli gazelin şerhi yapılmış, gazeller edebî sanatlar ve içeriği yönüyle incelenmiştir.

1.2.3.2. İskender-nâme

Ahmedî'nin tanınmasında en büyük paya sahip olan İskender-nâme XIV. yüzyılda yazılan mesnevîlerin en önemlilerinden olup, edebiyatımızda bu konudaki mesnevîlerin ilki ve en başarılı örneğidir. Nizâmî-i Gencevî'nin İskender-nâme'sine nazire olarak yazılan bu esere daha sonraki bölümlerde değineceğimiz için, burada sadece kısa bir bilgi vermeyi uygun gördük.

1.2.3.3. Cemşîd u Hurşîd

XVI. yüzyıldan beri nüshasına rastlanılmayan Cemşîd u Hurşîd mesnevîsi Emîr Süleyman'ın isteği üzerine kaleme alınmıştır. Ancak Cemşîd u Hurşîd mesnevîsi 1403 yılında, Emîr Süleyman'ın vefatından sonra tamamlanmıştır. Bu suretle eser Emîr

Süleyman yerine I. Mehmed'e sunulmuştur. Aruzun "mefâîlün mefâîlün feûlün" kalıbıyla yazılmıştır. 4745 beyitten oluşan eser, konusunu İranlı şair Selmân-i Sâvecî'nin aynı adlı eserinden almaktadır. Bir tercüme eser olarak başlanan Cemşîd u Hurşîd mesnevîsi, Ahmedî'nin kattığı eklemeler, Türk kültüründen ve tarihinden yararlanarak oluşturduğu yeni yapı ile telif eser hüviyeti kazanmıştır.

Cemşîd u Hurşîd mesnevîsi, Çin Fağfurunun oğlu Cemşîd'in rüyasında Rum sultanı Kayser'in kızı Hurşîd'i görmesi, ona âşık olması ve Hurşîd ile evlenebilmek için yaşadığı hadiseleri anlatmaktadır.

Eser ilk defa Nihat Sami Banarlı tarafından ilim âlemine tanıtılmıştır. Mehmet Akalın ise, 1969 yılında eser üzerine bir doktora tezi hazırlamıştır. Bu çalışmada eserin gramer hususiyetleri tespit edilmiş ve tezin metin kısmını neşretmiştir.

1.2.3.4. Tervîhü'l-Ervâh

Ahmedî'nin tıpla ilgili olan mesnevîsi Tervîhü'l-ervâh, 1403- 1410 yılları arasında kaleme alınmıştır. Emîr Süleyman adına "mefâîlün mefâîlün feûlün" kalıbıyla yazılan eser, daha sonra şairin bazı eklemeleriyle I. Mehmed'e sunulmuştur. Eser tıbbın anatomi, teşhis, teşrih, patoloji gibi muhtelif bahislerinden söz etmektedir. Eseri önemli kılan bir diğer unsur ise Ahmedî'nin tıp alanındaki yetkinlinin bir göstergesi olmasıdır.

Eserin iki nüshası bulunmaktadır. Bu iki nüsha da Topkapı Sarayı Revan 1681 ve Ayasofya 3595'te kayıtlıdır. Tervîhü'l-ervâh mesnevisi üzerinde Osman Özer doktora çalışması yapmıştır. Ayrıca Bedii N. Şehsüvaroğlu ise eser hakkında ayrıntılı bir çalışma yaparak yayınlamıştır.

1.2.3.5. Mirkatü'l-Edeb

Arapça-Farsça manzum bir lügat olan eser Aydınogulları'ndan İsa Bey'in oğlu Hamza Bey'in öğrenimi için yazılmıştır. Eser Arapça ve Farsça öğrenmek isteyenlere kaynak olması amacıyla yazılmış olmasının yanında tıp, hey'et, astronomi, astroloji ve fıkıh gibi konularda da belli başlı sözler ile bu konulara da değinmektedir. Arapça-Farsça

lügat bölümünün ardından yukarıda bahsi geçen konulara ilişkin 21 kıt'a vardır ve bu kısım hatime ile birlikte 115 beyittir. Toplam 907 beyitten meydana gelen eser kıt'alar halinde olup, her kıt'a birbirinden farklı vezinlerle oluşturulmuştur (Temizel, 2002: 203-254).

Eser, mukaddime ve iki esas bölüme ayrılmakta olup, baştan sona manzumdur. Sadece Konya Mevlânâ Ktp. İhtisas, nr.2524/2 numaraya kayıtlı nüshasının mukaddime kısmı mensurdur. Mukaddime kısmı 33 beyittir. Eserin birinci kısmı Arapça-Farsça lügat kısmı olup irili ufaklı kıt'alardan meydana gelmiştir. Ahmedî bu kıt'aların sonunda kendini ve eserini öven ifadelerle yer vermiştir. Eserin ikinci kısmı da, biri hatime olan kıt'alardan meydana gelmiştir. Yazar bu kısımda ebced hesabından, ebced çarpımından, caiz ve caiz olmama mefhumlarından, Ramazan ayında yemek yemenin mubah olmasından, ayların ilk günlerinden, burçlardan, yedi gezegenin şeref yerlerinden ve peygamber isimleri gibi muhtelif konulardan bahsetmiştir (Şentürk ve Kartal, 2009:162)

Altı nüshası bulunan eser ilk olarak Nihat Çetin tarafından ilim âlemine tanıtılmıştır. Daha sonra Ali Alparslan tarafından eserin başka bir nüshası tespit edilmiştir. Ali Alparslan bu nüshaya dayanarak eserin adının "Mirkat-i Edeb" olması gerektiğini savunmuştur. Son olarak Ali Temizel Ahmedî'nin diğer Farsça eserleriyle birlikte bu eser üzerine bir doktora tezi hazırlamıştır (Şentürk ve Kartal, 2009:162)

1.2.3.6. Mîzânü'l-Edeb

Toplam 195 beyitten meydana gelen eser, "fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün" vezninde Arapça sarf bilgisi kurallarını anlatan Farsça bir kasidedir (Temizel, 2002: 255-287). Allah'a hamd u sena ve Hz. Peygamber'e salât ve selâmdan sonra eser, sarf'ın tarifi, vezin ve mizan ile mevzun'un açıklaması konularıyla başlamaktadır. Eserde sarf bilgisi ile ilgili 23 konu yer almakta olup, her konu birbirinden farklı olmak üzere en az iki, en fazla on dokuz beyitle açıklanmıştır. Ali Temizel Ahmedî'nin diğer Farsça eserleriyle birlikte bu eser üzerine bir doktora tezi hazırlamıştır (Şentürk ve Kartal, 2009:162)

1.2.3.7. Mi'yârü'l-Edeb

Toplam 170 beyitten meydana gelen eser, “fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün” vezninde Arapça nahiv bilgisi kurallarını anlatan Farsça bir kasidedir (Temizel, 2002; 288-326). Beş beyit tutan Allah'a hamd u sena ve Hz. Peygamber'e salât ve selâmdan sonra “nahiv bilimi; kelime ve cümle bilgisi ve kısımları hakkındaki konuyla başlayan manzumede nahiv bilgisi ile ilgili 29 konu yer almaktadır. Her konu birbirinden farklı en az iki, en fazla on üç beyit ile açıklanmıştır. Ali Temizel Ahmedî'nin diğer Farsça eserleriyle birlikte bu eser üzerine bir doktora tezi hazırlamıştır (Şentürk ve Kartal, 2009; 162-163).

1.2.3.8. Bedâyi'u's-Sihr fî-Sanâyi'i'ş-Şi'r

Edebi sanatlara dair 72 varaktan meydana gelen eser manzum mensur karışık olarak kaleme alınmıştır. Müellif, eserin adının "Bedâyi'u's-Sihr fî-Sanâyi'i'ş-Şi'r" olduğunu ve Reşîduddîn-i Vatvât (481/1082 - 578/1176)'ın "Hadâyi'ku's-Sihr fî Dekâyiki'ş-Şi'r" adlı eserini özetleyerek ve tadil ederek yazdığını eserinde bildirir (Temizel, 2003: 99). Eserin başında Allah'a hamd u sena ve Hz. Peygamber'e salât ve selâm içeren üç varak Arapça mukaddimeden sonra, eserin konusu olan belâgat, fesahat, meanî ve beyan konularının farsça anlatıldığı üç varaklık bir giriş kısmı bulunmaktadır. Eserde önce konu başlığı verilmiş ve Farsça olarak tarifi ve açıklaması yapılmıştır. Daha sonra varsa konunun diğer bölümleri anlatılmıştır. Her konunun örnekleri sırayla ayetten, hadisten, Arapça belîğ ve fasih sözlerden, Arapça beyitlerden ve muakıben Farsça nesir ve beyitlerden oluşmaktadır. Risalenin tek nüshası, Konya Mevlânâ Müzesi'nde bulunan bir mecmuada yer almaktadır. Ali Temizel, Ahmedî'nin diğer Farsça eserleriyle birlikte bu eser üzerine bir doktora tezi hazırlamıştır (Şentürk ve Kartal, 2009: 163).

1.2.3.9. Ahmedî'ye Atfedilen Diğer Eserler

Ahmedî'nin yukarıda sıraladığımız eserlerinin yanı sıra, İskender-nâme'nin içinde yer alan “**Mevlid**”, “**Mirâcnâme**” ve yine İskender-nâme'nin sonunda yer alan “**Dâstân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osmân**” manzumeleri de birer ayrı eser olarak nitelendirmek mümkündür. “Mevlid” manzumesi türünün ilk örneği sayılmakla beraber Bursa'da yazılarak İskender-nâme'ye eklenmiştir. Yine “Mirâc-nâme” manzumesi Mevlid'le aynı

tarihte telif edilmiştir. Eser, yazılış tarihi bilinen en eski Mirâc-nâme olup 479 beyittir. Türkçe ilk manzum gazavât-nâme örneği olan “Dâstân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osmân” 334 beyitten meydana gelmektedir. Sultan Alâaddin’de başlayan eser Ertuğrul Gazi, Osman Gazi, Orhan Gazi, Sultan Murad Han, Sultan Bâyezid ve Emir Süleyman’ın kısaca dönemlerini ve neler yaptıklarını izahat etmektedir. Eserin hem Ahmedî’nin yaşadığı dönemi yansıması, hem de Osmanlı devletinin tarihini anlatması yönüyle oldukça değerli görülmüştür.

Çeşitli kaynaklarda Ahmedî’ye ait olduğu zikredilen “**Kasîde-i Sarsarî Şerhi**” ve “**Hayretü’l-ukalâ**” eserlerinin bahsi geçmektedir. Ancak bu eserler elimize ulaşmamıştır. Bunların yanı sıra Ahmedî’ye ait olduğu zannedilen bir “**Esrâr-nâme**” tercümesinden bahsedilse de, daha sonraki yapılan çalışmalarda bu eserin başka bir şahsa ait olduğu tespit edilmiştir (DİA; 167). Ahmedî tarafından kaleme düşünülen bir diğer eser de “**Yusûf u Züleyhâ**” mesnevîsidir. Bu eser de, yapılan çalışmalar sonucu Akkoyunlu şairi olan Ahmedî’ye ait olduğu tespit edilmiştir. Son olarak kaynaklarda Ahmedî’nin “**Vîs u Râmîn**” adlı bir mesnevîyi yazmaya başladığını, ancak vefatı nedeniyle bu eserin de yarım kaldığını bildirilmektedir (DİA,2007:167).

İKİNCİ BÖLÜM

2. İSKENDER-NÂME

2.1. İskender-nâme Mesnevîsinin Menşei

İskender-nâmeler, kaynak olarak Makedonyalı İskender ve Kuran’da adı geçen Zülkarneyn’in hayatlarını ele alır. Bu iki ayrı şahsiyetin bir bünyede toplanması ile edebiyatımıza konu olmuş İskender-i Zülkarneyn ortaya çıkar.

Büyük İskender’in doğuya yapmış olduğu seferler, başta İran eserleri olmak üzere İslâm kaynaklarında da yer almıştır. İslâm tarihi ile ilgili kaynaklarda İskender’in fetihleri hakkında doğu bilgiler verilmekle birlikte, İskender’in ailesi ve şahsiyetine dair bilgiler çoğunlukla efsanelere dayanmaktadır. İskender’in babası Filip’in adı, “Filefûs”, “Feylefûs” veya “Feylekûs” olarak da karşımıza çıkar. Annesi Olympias’ın adı ise “Rukya”, “Rufya” ya da “Rukiye” olarak geçer. Aslı Makedonya’ya dayanan İskender’in soyu ise, İran sultanlarından I. Dârâ’ya dayanır. İskender’in Doğu seferleri ve yeni yerleri fethetmek arzusu içinde gerçekleştirdiği akınları Kuran’da bahsi geçen Zülkarneyn’in önce Batı, daha sonra da Doğu’ya ilerlemesi ile bağdaştırılmıştır.

Geniş bir coğrafyaya dağılmış birçok devleti, on iki yıl gibi kısa sürede ortadan kaldırarak, buralarda büyük bir imparatorluk kuran İskender’in göz kamaştırıcı zaferleri, kendisinden sonra gelen hükümdarlar ve devlet adamları kadar, sanatkârlar için de bir ilham kaynağıdır. İskender’in hayatına dair pek çok destan yazılmış ve hayatı menkıbelere konu olmuştur. Hatta bu büyük zaferlerin ardında ilahi bir güç olduğunu düşünenler, İskender’i ruhanî bir kişilik olarak görmüşlerdir (DİA; 556). Bu anlayış da Makedonyalı İskender’in Zülkarneyn sanılmasına imkân vermiştir. Yine Zülkarneyn’in Kuran’da güçlü bir hükümdâr olarak anılması onun Büyük İskender olabileceği görüşünü sağlamlaştırmıştır.

İskender ve Zülkarneyn'in bazı benzerlikler sebebiyle birbirine karıştırılmasına rağmen her ikisinin de ayrı karakterler olduğu kanıtlanmıştır. Makedonyalı İskender'in putperest olduğu bilinmektedir. Yine İskender içkiyi seven, eğlenceye düşkün ve hatta eşcinsel olarak kabul edilmektedir. Bu özellikleri taşıyan birinin ise Kuran'da adı geçen Zülkarneyn'in olma olasılığı yoktur.

İskender-nâme mesnevîsinin kökenini daha iyi anlayabilmek adına Makedonyalı İskender ve Zülkarneyn'in kim olduklarını ve hayatlarını nasıl geçirdiklerine değinmek gerekir.

2.1.1. Büyük İskender'in Hayatı

İslâm tarihinde daha çok efsanevî şahsiyeti ile tanınan, milattan önce 356'da Makedonya'daki Pella kasabasında doğan, Makedonya kralıdır. Asıl adı Alexandros olan Büyük İskender, II. Filip (Philippos) ile Epiros Prensesi Olympias'ın oğludur. Özel hocalardan ders alarak yetiştirilen kral, Aristo'dan da üç yıl süreyle dil, edebiyat, siyaset ve felsefe üzerine ders aldı. Babasının bir suikast sonucu öldürülmesi üzerine, 336'da kral ilân edildi.

İskender'in en zor yılları tahta geçtiği ilk yıllar olmuştur. Tahta çıkmak için fırsat kollayan rakiplerinin yanı sıra, İskender babasının katillerini de bulup cezalandırmalıydı. Otoritesini de sağlamlaştırmak isteyen İskender, güçlü bir siyasetçi olan Antipatros'un kızı ile evlendi ve büyük bir destek sağladı. Ardından babasının katillerini bularak öldürdü (Bosworth, 2005: 40-41). Bunların ardından İskender, ülkesinin kuzeyini güvence altına almak için Trakya'daki kavimler üzerine yürüdü. Yunan devletlerini hâkimiyeti altına aldı.

Tahta çıkışından itibaren Pers İmparatorluğu ile hesaplaşmayı planlayan İskender, 334 yılının ilkbaharında, ülkenin yönetimini kral naibi olarak Antipatros'u bırakarak, ordusuyla Asya seferine çıktı. Tarihte Batı ile Doğu arasında yaşanan ilk büyük savaş İskender ve Persler arasında yaşanan ve yaklaşık 200 yıl süren bu savaştır (Droysen, 2005: 15). İskender, güçlü ordusunun yanı sıra mühendis, mimar, tarihçi ve ilim adamlarından oluşan danışman grubunu da yanında götürdü. Pers ordusuyla ilk kez Grenikos'ta (Bigaçayı) karşılaşan İskender, Persleri bozguna uğrattı. Bu bozgunun ardından İskender,

Anadolu'yu bir yıl içinde ele geçirdi. İskender, 333'ün sonbaharında Pers ordusunu kumanda eden III. Darius ile İssos ovasında tekrar karşılaştı ve Pers ordusunu yenilgiye uğrattı. Darius, Bâbil'e kaçtı. Bu zaferin ardından Doğu Akdeniz sahillerindeki Fenike şehirleri zapt edildi.

Fenike şehirlerinden sonra, uzun yıllar Perslerin ellerinde olan Mısır şehri ele geçirildi. Mısır halkına ve dini değerlere saygılı davranan İskender, ele geçirdiği ülkelerde kendi adına inşa edilen on altı şehirden en büyüğü olan İskenderiye'yi Mısır'da kurdu. Seferlerine devam eden İskender 331 yılının ilkbaharında Suriye'ye, ardından da Mezopotamya'ya gitti. İskender, Ninova ile Erbil arasındaki Gaugamela ovasında Darius ile tekrar karşılaştı. Darius yenilerek, kaçtı.

İskender'in Doğu'daki ilerleyişini istemeyen Persler Darius'a ihanet ettiler. Darius'u ele geçiren hainler İskender'e Doğu seferine son vermesine karşılık kendisine Darius'u teslim edeceklerini bildirdiler. İskender'e karşı da yeterince dürüst olmayan bu hainler Darius'un tahtına Pers kralı Bessos'un geçmesini istiyorlardı. İskender gönüllü olmasa da bu teklifi kabul etmişti. Ancak İskender Darius'u almaya gittiğinde Darius çoktan ölmüştü. Düşmanın ölmesi İskender için büyük bir şans olmuştu. İskender böylece hem otoritesini korumuş hem de Doğu seferine son vermek zorunda kalmamıştı (Droysen, 2007: 347- 351).

İskender bu zaferin ardından, stratejik öneme sahip olan Bâbil'e yürüdü. Bâbil'i de ele geçiren İskender, Zagros dağlarını aşarak İran'a doğru ilerledi. Persapolis'i alarak I. Keserkes'in sarayını yaktı. 330 yılının ilkbaharında ise başşehir Ekbatana'yı aldı. Askerler arasında sorunlar çıkması üzerine, askerlerinin Makedonya'ya gitmesine izin verdi. İran toprakları merkez olmak üzere bir imparatorluk kurmayı tasarlayan İskender, Makedonya ve Pers yönetim tarzlarından oluşan eklektik bir sistem kurdu ve ordusunu yeniledi. Hazar kıyılarına, oradan da Afganistan'ın içlerine doğru ilerleyen İskender, 328 yılında İskitleri de yenerek, ilerleyişine devam etti.

Zamanla Pers âdetlerini benimseyen İskender, Baktriane prensesi Roxana ile evlendi. İskender'e yönetimde yol göstermeye çabalayan eski çağların büyük düşünürü Aristo, İskender'e Helenlere ve Perslere aynı şekilde davranmamasını tavsiye etmiştir.

Aristo'ya göre Persler köle olmaya alışkındı; kurnaz, sanatkâr, becerikli ve itaatkâr idiler ve onlara bir köle- efendi ilişkisi kurması gerekiyordu. Helenliler ise cesaretli fakat sanat ve kabiliyetten yoksunlardı. Onlara ise İskender bir komutan gibi davranmalıydı. Aristo'nun bu öğütlerine karşın İskender her iki halkı birleştirerek yeni bir Helen kültürü oluşturmak istiyordu. İskender eşit halklara sahip bir halk arzuluyordu. Bu doğrultuda da fethettiği yerlerde düşman kavimlerini barıştırıyor, halkı kaynaşmaya teşvik ediyordu (Droysen, 2007: 378- 381).

İskender, zaferlerine yenilerini eklemek amacıyla Hindistan'a yöneldi. Bölge hükümdârı Poros'u yenerek, Doğu seferlerine devam etti. Orduda çıkan huzursuzluklar nedeniyle, geri dönmek zorunda kaldı. İskender, bu bölgelerde önemli gördüğü yerlere kendi adını verdiği şehirler kurdu. Hydaspes ırmağı kenarında yaptırdığı tersanede, bine yakın gemi inşa ettirerek, Hint Okyanusuna kadar indirtti. Ordusunun bir kısmı denize açılırken, kendisi kıyıyı takip ederek, Susa'ya vardı. Opis'te çıkan bir isyan sebebiyle ordusunu yenileyen İskender, Bâbil'e döndü. Bâbil'de ateşli bir hastalığa yakalanan İskender, burada öldü. Cenazesi İskenderiye şehrine götürülerek, altın bir tabuta kondu.

İskender'in ölümü ile büyük Helen imparatorluğu sarsılmaya başlar. Devlet büyükleri arasında kavgalar, orduda ayaklanmalar başlar. İskender'in hanedanı söner ve devlet çökmeye başlar (Droysen, 2007: 648).

2.1.2. Zülkarneyn'in Kıssası

Zülkarneyn Kuran'da Kehf suresinde bahsi geçen kişidir. Zülkarneyn "sahip" anlamına gelen "zü" ve "iki karn" manasını taşıyan "karneyn" ifadelerinden oluşmaktadır. "karn" tabirinin açılımında ise çeşitli görüşler mevcuttur. İlk olarak karn ifadesinin boynuz anlamına geldiği yöndedir. Bir diğer karn açıklaması ise "doğu ve batıyı ifade eden iki zıt ülke" anlamındadır. Böylece Zülkarneyn "iki ülke sahibi" veya "doğu ve batının sahibi" manasına gelmektedir. Bir diğer rivayete göre ise karn "saç" demektir ki, bu anlamına Ahmedî'nin İskender-nâme'sinde de yer verilmektedir. Ahmedî İskender'in iki saç örgüsü ile doğduğundan Zülkarneyn lakabını aldığını bildirir.

Herbirine şark-ıla garbuñ Arab
Karn komışdı kelâmında lakab

Dahı dırler çünki togdı ol bahtiyâr
İki gîsûsı var-ıdı tâb-dâr

Karn-gîsûdur bu-y-ıdı bir sebep
K'aña Zü'l-Karneyn urdılar lakab (Ahmedî 517- 519)

Karn tabirine yüklenen bir diğler anlam ise “çağ, devir”dir. Zülkarneyn’in iki çağa hükmettiği görüşü karn ifadesinin bu anlamı almasına neden olmuştur (Polater, 2006: 108-110).

Zülkarneyn’in hakkındaki bilgilerin yetersiz olması, âlimleri onun kimliği hakkında çeşitli söylentilerde bulunmasına sebep olmuştur. Çünkü Kuran’da anılan kişinin ne adından, ne vatanından ne de hangi zamanda yaşadığından söz edilmektedir. Tefsirciler Zülkarneyn’in kimliğine dair pek çok görüş ileri sürmüşlerdir. Kimileri Zülkarneyn’in Pers Hükümdârı Keykûbad ya da Feridûn olduğunu, kimileri Bâbil’i fetheden Pers kralı Kuruş olduğunu, kimileri Himyer Kralı Ebû Kerb Şems’in lakabı olduğunu, kimileri Büyük İskender, kimileri de Mezibân-ı Mısri olduğunu iddia etmişlerdir. Bunların yanı sıra Zülkarneyn’in bir melek olabileceği görüşü de ortaya atılmıştır. Kuran’a sadık kalan âlimler ise Zülkarneyn’in ilim, hikmet ve hükümdârlık sahibi salih bir kul olabileceğini savunmuştur (Ebu'l- Kelâm Azad, 2010: 23-25).

Zülkarneyn’in kimliğine dair en güvenilir bilgiler Kuran’daki Kehf suresinde yer almaktadır. Tefsirciler Kehf suresinin indiriliş sebebine dair bir rivayette bulunmaktadır. Bu hikâyeye göre Tevrat’a inanan bir grup kişi Hz. Peygamber’in gerçekten bir peygamber olup olmadığını anlamak isterler. Hz. Peygamberin yanına gelerek kendisine Ashab-ı Kehf, Zülkarneyn ve ruh hakkında soru sorarlar. Bunun üzerine Kehf suresi nazil olur. Kehf suresinde Zülkarneyn’den şu şekilde bahsedilmektedir:

83. Sana Zülkarneyn’den sorarlar. De ki: Size ondan bir hatıra okuyacağım.

84. Biz, ona yeryüzünde imkân sağladık ve ona her şeyden bir sebep verdik.

85. *O da bir sebebi izledi.*
86. *Nihayet güneşin battığı yere varınca, onu kara balçıklı/ sıcak bir gözde/ gözede batar buldu. Onun yanında bir de kavim buldu. Dedik ki: Ey Zülkarneyn; ya bunlara azap edersin ya da haklarında güzel bir tavrı esas alırsın.*
87. *Dedi: Zulmedene azap edeceğiz! Sonra rabbine döndürülecek; O da onu görülmedik bir azaba çeker.*
88. *Fakat inanıp iyi iş yapan kimseye de en güzel mükâfat vardır. Ve ona, buyruğumuzdan kolay olanı söyleyeceğiz.*
89. *Sonra bir sebebi daha izledi.*
90. *Bir süre sonra, Güneş'in doğduğu yere varınca, onu (Güneş'i) kendilerine ondan (Güneş'ten) başka örtü yapmadığımız bir topluluğun üzerine doğar buldu.*
91. *İşte böyle! Biz onun yanında olan her şeyi bütün incelikleri ve hakikatleri bilinir olarak kuşattık.*
92. *Sonra yine bir sebebi izledi.*
93. *Nihayet iki set arasına ulaştı. Orada o ikisinden (iki sedden) başka bir kavim buldu ki; neredeyse söylenen tek bir sözü dahi anlamıyorlardı.*
94. *Dediler: Ey Zülkarneyn! Ye'cüc ve Me'cüc bu yerde bozgunculuk yapıyorlar. Onlarla bizim aramıza bir set yapman şartıyla sana vergi verelim mi?*
95. *Dedi: Rabbimin bana kendisinde imkan sağladığı şey daha üstündür. Siz bana bedensel gücünüzle destek verin de, onlarla sizin aranızda kat kat engel çekeyim.*
96. *Bana demir kütleleri getirin (dedi). İki sadefin arası eşit olunca, "Körükleyin" (dedi). Onu ateş haline koyunca da "Getirin bana üzerine erimiş bakır/ katran dökeyim" diye seslendi.*
97. *Artık onu ne aşabildiler ne de delip geçebildiler.*
98. *Dedi: Bu rabbimden bir rahmettir! Rabbimin vadi gelince onu yerle bir eder ve rabbim'in vadi haktır.*
99. *O gün onları bırakmışızdır, birbirleri içinde dalgalanırlar. Sûra da üflenmiştir, hepsini bir araya toplamışızdır.*

Bu ayetlerden anlaşılacağı gibi Zülkarneyn'in, Allah'ın ilim, hikmet ve hükümdârlık verdiği; Doğu ve Batıyı gezdiği, karşılaştığı çeşitli kavimlere yardım ettiği anlaşılmaktadır.

Zülkarneyn ile ilgili bir diğer mevzu ise yaşadığı zamandır. Bazı kaynaklar onun Hz. İbrahim ile aynı dönemde yaşadığını, Hz. İbrahim'in Kâbe'yi yapmasına yardım ettiğini ifade eder. Kimi tarihi kaynaklarda ise onun Hz. İbrahim ile hacca gittiğini ve Kâbe'yi tavaf ettiğini ileri sürer. Bu açıklamaların yanı sıra Hızır ve Zülkarneyn'in aynı dönemde yaşadıkları ile ilgili hikâyeler de mevcuttur. Ancak Kuran'da Musa ve Hızır'ın karşılaştıklarının bildirildiği göz önüne alınırsa Zülkarneyn'in Hz. İbrahim ile aynı dönemde yaşaması mümkün değildir. Buna göre Zülkarneyn tarihte ya iki tanedir ya da oldukça uzun bir hayat sürmüştür. Zülkarneyn uzun bir yaşam sürmüş olsa bile her iki peygamberle de karşılaşması olası değildir. Bu teze göre de Zülkarneyn iki tanedir. Önce yaşayan Zülkarneyn için "İskender-i Evvel" ya da "İskender-i Ekber" lakapları verilmiştir. Daha sonra dünyaya geldiğine inanılan ikinci Zülkarneyn'e ise "İskender-i Sani" denilmiştir (Pala, 2005b: 288- 290).

Ahmedî de Zülkarneyn'in iki ayrı kişi olabileceğini düşünmüş ve eserinde buna yer vermiştir. Bu hikâyeye göre İskender bir kümbete varır. İçeri girdiğinde taht üzerinde bir mezar ve mezarın üstünde de bir yazı bulur. Levhada bu mezarın İskender'den dört bin yıl önce dünyaya hükmeden Zülkarneyn'in mezarı olduğu yazmaktadır.

Oradan dahı gidiben tâc-ver
Ugradı bir künbede bes mu'teber (7767)

Orta yirde bir murassa' yüce taht
Taht üzre tâc-ıla bir nîg-baht (7772)

Şâh Zülkarneyn kim dirler benem
Yidi iklîmi dutan server benem

Dört biñ kırh yıl ben öñdin gelmişem
Kılıcumla şark u garbı almışam (7777- 7778)

Yukarıdaki bilgilerin gösterdiğine göre Zülkarneyn adı verilen şahsın gerçekte kim olduğu ve ne zaman yaşadığı meçhuldür. Zülkarneyn'in büyük bir hükümdâr olduğu göz önüne alınırsa, Makedonyalı İskender ile karıştırılması oldukça mümkündür.

2.2. Türk ve İran Edebiyatında İskender-nâmeler

İskender-nâmelerin ilk örneklerine İran Edebiyatında rastlamak mümkündür. Makedonyalı İskender'in doğuya düzenlediği seferler ve Perslerle giriştiği mücadeleler İskender'in İran kaynaklarında yer almasına sebep olmuştur. İskender'in büyük bir hükümdâr olması da onun efsaneleşmesine olanak sağlamıştır. İran Edebiyatında İskender Perslerin soyundan gelmektedir. İranlıların bu görüşleri, yıkılan gururlarını bir nebze gidermek adına yapılmış bir hamledir.

İran edebiyatında yer alan İskender'in hikâyesi, Türklerin İran edebiyatına yakınlaşması ile Türk edebiyatına girmiştir. İskender'in kıssası aşk konulu mesnevîler kadar ilgi görmemiştir. Buna karşın Türk edebiyatında hatırı sayılır bir İskender-nâme yazarı kadrosu mevcuttur.

2.2.1. İran Edebiyatında İskender-nâmeler

İran edebiyatında yazılan ilk İskender-nâme, ünlü İran yazarı Firdevsî'nin Şehnâme'sinde yer almaktadır. Burada yer alan İskender-nâme 2500 beyitlidir. Bu hikâyede Dârâ, Rum hükümdârını yener ve onun kızı ile evlenir. Kızın kokusundan rahatsız olan İran şâhı kızı bırakarak İran'a geri döner. Ancak kız hamile kalır ve İskender'i doğurur. Dârâ İran'daki eşinden de bir erkek çocuk sahibi olur. İskender büyür, tahta oturur ve dünyayı egemenliği altına almak için fetihten fethetmeye koşar. Firdevsî mesnevîsinde İskender ile adil, bilge, güçlü bir hükümdar portresi çizer.

İran edebiyatında kaleme alınan ikinci İskender-nâme mesnevîsi ise Nizâmî'ye aittir. Nizâmî'nin hamsesini oluşturan mesnevîlerden birini İskender'in hikâyesine ayırmıştır. Böylece İskender-nâme ilk kez müstakil bir eser olarak yazılmıştır. Nizâmî'nin mesnevîsi Şeref-nâme ve İkbak-nâme adını verdiği iki bölümden oluşur. İlk bölümde İskender'in hayatından ve zaferlerinden bahsedilir. İkinci bölümde ise İskender bir

peygamber olarak yüceltilir. Yine bu bölümde Nizâmî Sokrat, Eflatun ve Aristo'nun hikmetli öğütlerine yer verir. Nizâmî'nin İskender-nâme'si on bin beyiti aşkındır.

İran edebiyatında Firdevsî ve Nizâmî'den başka İskender-nâme kaleme alan müellifler de vardır. Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin Ayine-i İskenderî'si, Abdurrahman-i Camî'nin Hirednâme-i İskenderî'si, Zeynelâbidîn Ali Abdi Beg Nevîdî Şirâzî'nin Ayine-i İskenderî'si, Bedrettin Keşmirî'nin İskender-nâme'si, Hasan Bey İtâbî'nin Sikender-nâme'si ve Râî Hidâitullah'ın İskender-nâme'si İran edebiyatında kaleme alınmış diğer İskender-nâmelerdir. Ancak bu eserler Firdevsî ve Nizâmî'nin mesnevîleri kadar meşhur olamamıştır (DİA: 558).

2.2.2. Türk Edebiyatında İskender-nâmeler

Türk edebiyatında yazılan İskender-nâmeler genel olarak İran edebiyatında yazılan İskender-nâmeleri örnek almıştır. Türk edebiyatında kaleme alınan ilk İskender-nâme Ahmedî'ye aittir. Ancak bu eserden daha sonra ayrıntılı olarak bahsedilecektir.

Ahmedî'nin kardeşi Hamzavî'nin de İskender-nâme adı verilme de İskender'in hayatını kaleme alan bir eser yazdığı iddia edilmektedir. Aslında Hamzavî Hz. Peygamber'in amcası Hz. Hamza'nın hayatını kaleme alan bir Hamza-nâme yazmıştır. Ancak kaynaklar bu eserin İskender'in hayatını anlatan bir manzume olduğunu bildirmektedir (Necip Asım, 1328: 46).

Türk edebiyatının Çağatay sahasında ise kaleme alınan ilk İskender-nâme XV. yüzyıl yazarı Alî Şir Nevâî'ye aittir. Nevâî'nin mesnevîsinin adı ise Sedd-i İskender'dir. Nevâî öncelikle İskender hakkında bir araştırma yapar ve bu araştırması hakkında eserin başında bilgi verir. Nevâî'nin Sedd-i İskender'i İran edebiyatındaki yazarların eserlerine yakındır ve eserin dili ve kurgusu oldukça başarılıdır. Nevâî mesnevîsini konularına göre bölümlere ayırmış ve her bölümün sonunda konu ile ilgili düşünceler ortaya koymuştur. Yine bölümlerin sonlarına İskender'in Aristo'ya sorduğu sorular ve bu soruların cevapları yer almaktadır (Pala, 2005b: 303).

XVI. yüzyıl yazarlarından Ahmed Rıdvan adlı şairinde bir İskender-nâme yazdığı bilinmektedir. Rıdvan'ın bu eseri 8300 beyitten oluşmaktadır. Rıdvan eserinde Ahmedî'nin İskender-nâme'sini her açıdan örnek alarak mesnevîsini oluşturmuştur. Rıdvan mesnevîsinin sonuna Ahmedî'nin yaptığı gibi bir Osmanlı tarihi eklemiştir. Ahmed Rıdvan'ın İskender-nâme'si Hayâtî mahlaslı bir kişi tarafından Rıdvan'ın mahlasları değiştirilmek suretiyle kopya edilmiştir. Bu yanlışlık ise İsmail Ünver'in ve Agâh Sırrı Levend'in çalışmaları ile ortaya konmuştur.

II. Bayezid'in sarayında bulunan Behişt'in hamsesinde yer alan bir İskender-nâme de bulunmaktadır. Altı bin elli dokuz beyitten oluşan bu mesnevînin minyatürlerle süslenmiş olması da diğer bir özelliğidir. Mesnevîde Dârâ'nın İskender'e yenilmesi, İskender'in Dârâ'nın kızı ile ziyafet etmesi, İskender'in Kaytas ve Pirus ile savaşları ve Magrib'e gitmesi yer almaktadır (Ersoy, 2011: 258).

Türk edebiyatında kaleme alınan ikinci İskender-nâme Karamanlı Figânî tarafından yazılmıştır. Figânî II. Bayezid'in oğlu şehzâde Abdullah'ın çevresinde yetişmiş bir şairdir. Günümüzde nüshası mevcut olmayan bu eserin Farsça kaleme alındığı bilinmektedir (DİA: 559).

İskender'in hayatını müstakil olarak ele alan eserlerin yanı sıra eserlerinde İskender'den bahseden yazarlar da bulunmaktadır. Derviş Hayâlî'nin Ravzatü'l- Envâr'ı, Yahyâ Bey'in Gencine-i Râz'ı ve Nailî'nin Tuhfetu'l- Emsâl'i İskender'in hayatına dair kesitler içeren diğer mesnevîlerdir.

2.3. Ahmedî'nin İskender-nâme Mesnevîsi

Türk edebiyatında kaleme alınmış ilk İskender-nâme örneğidir. Ahmedî'nin bu eseri İskender'in İran edebiyatında efsaneleşmiş hayatının yanı sıra tıp, ahlak, felsefe, coğrafya, astronomi, metalürji, siyaset, tarih gibi konuları da kapsayan didaktik bir mesnevîdir. İskender'in hayatını çerçeve hikâye olarak kullanan Ahmedî, bütün hayat birikimini bu eserde ortaya koymuştur. İskender-nâme yazıldığı günden beri Ahmedî'nin adının unutulmasına izin vermemiş, Ahmedî'nin tezkirelerde övgü ile bahsedilmesini sağlamıştır.

2.3.1. İskender-nâme'nin Konusu

Ahmedî'nin İskender-nâme'si adından anlaşılacağı üzere büyük İskender'in hayatını ve bilhassa doğu seferini anlatan bir kahramanlık mesnevîsidir. Ahmedî İskender'in hikâyesine, İskender'in babası olarak kabul edilen İran sultanı Dârâ'nın Rum'u fethetmeye karar vermesiyle başlar. İskender'in doğumu ve tahta geçmesinin ardından da İskender'in fetihlerini sırasıyla anlatır. Ancak Ahmedî sadece İskender'in tarihini anlatmakla yetinmez. Mesnevîsinde bir dünya tarihini okuyucusuna sunar. Ahmedî İskender'den önce yaşamış ve dünyaya adını duyurmuş olan sultanların hayatlarını izah ederek dünya tarihine başlar. Keyûmers'den Hûşeng'e, şarabı icat etmesiyle ün salan Cemşid'den Dahhâk'a, Efrîdûn'dan Efrâsiyâb'a, Keykubâd'dan Keykavus'a, Rüstem'den İsfendiyâr'a kadar İran tahtına oturarak dünyaya hükmeden sultanları sıralar. Ahmedî bu faslı Dârâ'nın tahta geçmesi ile sonlandırır. Ahmedî İskender'den önce yaşamış sultanların tarihini verdikten sonra İskender'den sonra dünyaya hükmeden sultânları anlatmaya başlar. Ahmedî İskender'den sonra ortaya çıkan fesattan bahseder. Ahmedî bu safhaya Hz. Muhammed'in (sav) hayatını da ekleyerek İslâm tarihi bahsini açar. Peygamber'in doğuşunu, mucizelerini, miracını, savaşlarını ve ölümünü anlatır. Ahmedî daha sonra dört halife dönemini, Emevîler ve Abbasîler dönemini anlatır. Selçuklu sultanlarının tarihini ardından ise Moğollar'ın geçtikleri yerlere verdikleri zarardan bahseder. Ahmedî son olarak da Osmanoğulları beyliğinin doğuşundan Emîr Süleyman'a kadar olan dönemi de ele alarak dünya tarihi safhasını sonlandırır.

Ahmedî'nin İskender-nâme'de ele aldığı konular tarih ile sınırlı değildir. Ahmedî siyaset konusunda da ehil birisidir ve bunu eserinde yansıtır. Bir sultanın taşıması gereken nitelikleri, halkına davranış biçimlerini, devlet ritüellerini İskender'in hayatına serpiştirerek okuyucuya verir. Bununla da yetinmeyen Ahmedî hükümdârların birbiri ile olan ilişkilerinin savaşta ve barışta nasıl devam ettiğini de izah eder. Dönemin savaş aletlerinden sefer hazırlıklarına, uygulanan savaş stratejilerinden savaş sonrası ritüellere kadar geniş bir konuyu gözlemleri ve tecrübesiyle anlatır.

Ahmedî'nin eserinde yer verdiği diğer bir konu ise eğlence meclisleridir. Saray bahçelerinde mutribler, sâkîler ve çengiler eşliğinde gerçekleşen bu eğlenceleri de Ahmedî

günümüze taşımayı başarır. Kendi döneminde kabul edilen eğlence anlayışına ve bezmlere ışık tutar.

Ahmedî mesnevîsinde astronomiye, kozmolojiye dair bilgilerini de kullanır. Âlemlerin kaç felekten meydana geldiğini, her bir felekte hangi gök cisimlerinin yer aldığını izah eder. Güneş'in, Dünya'nın ve Güneş sisteminde yer alan diğer gezegenlerin özelliklerini birer birer anlatır. Ay'ın neden sürekli şekil değiştirdiğini, ışığını Güneş'ten aldığını açıklar.

Tarih ve astronomi kadar coğrafyaya dair bilgileri de bulunan Ahmedî dünya üzerinde yer alan denizlerin ve toprakların miktarı, dört elementin doğada yer alışı, Dünya'nın oluşumu ile alakalı konuları da İskender-nâme'sinde sıralar.

Ahmedî'nin İskender-nâme'de yer verdiği diğer bir konu ise tıp ilmidir. Ahmedî bu konuya da yeterince vakıf olduğu ve hatta tıp ile ilgili kitaplar yazdığı malumdur. Ahmedî İskender-nâme'de bedenin nelerden meydana geldiğini, hangi durumlarda bedenin hastalandığı, hastaya ilaç yapma ile ilgili âdetleri de izah eder. Ruh ilmine dair bilgilerini de ortaya koyar.

Tüm bu bilgilerin yanı sıra İskender-nâme aynı zamanda bir tasavvuf kitabıdır. Ahmedî eserinin pek çok bölümünde Allah'ın birliğine iman etmek gerektiğini vurgular. Sevap ve günah konularına değinir. Mesnevîde tasavvufla ilgili olarak bahsi geçen en geniş konu ise nefisle mücadeledir. Nefse nasıl hâkim olunması gerektiğini, nefine yenik düşen kişinin halini uzun uzun anlatır. Bununla da yetinmeyen Ahmedî, eserinde anlattığı hikâyelerde yer alan kişi ve varlıkların neleri sembolize ettiklerine dair bilgileri verir. Örneğin Dârâ nefsi, İskender ruhu, Aristo ise akli simgelemektedir. İskender'in ejderha ile olan mücadelelerinde ise ejderha nefsin dışavurumudur. Bununla birlikte âb-ı hayât da ilmi simgelemektedir.

İskender-nâme'de yer verilen konulardan biri de halk inanışları ve efsanelerdir. Ahmedî bilhassa İskender'in âb-ı hayât'ı aramasına değinmiştir. Aynı zamanda Ahmedî ejderha, cadı, dev, peri ve baş veren ağaç gibi halk mitlerini de mesnevîsine ekleyerek masalsı bir hava yaratmıştır.

2.3.2. İskender-nâme mesnevîsinin özeti

Eski zamanlarda İran'a hükmeden, Dârâ adında güçlü, zengin, zaferlere gark etmiş bir hükümdar vardır. Dârâ'nın da Dârâb adında bir oğlu bulunmaktadır. Dârâ mülkünü ve şöhretini artırmak için Rûm'u fethetmeye karar verir. Rûm sultanı Kaysar ile savaşa girer. Bu zorlu savaşın sonunda Kaysar'ın atının ayağı kayarak esir olur ve savaşı Dârâ kazanır. Dârâ Kaysar'a darağacı hazırlattırarak, Kaysar'ı asar. Böylelikle Dârâ, Rûm'un da sultanı olur. Dârâ, Rûm'u şehir şehir pay ederek emrindeki önemli kişilere, belirli zamanlarda Dârâ'ya haraç vermeleri kaydıyla, dağıtır. Dârâ Yunan illerini Feylekûs'a verir. Dârâ Feylekûs'ın kızı ile evlenir ve bir müddet sonra Dârâ'nın eşi hamile kalır. Dârâ eşini bırakarak Medayin'den yana, İran'a gider ve eğer çocuk erkek olursa Yunan illerini ona verilmesi ve Feylakûs'un da ona atabeylik etmesini emreder. Bir zaman sonra Dârâ ölür ve yerine oğlu Dârâb tahta geçer.

Bir seher sabahı Feylekûs, elinde kadeh, önünde gül, etrafında mutrib ve sakilerle bahçede otururken bir kişi Feylekûs'a müjdeli haberi getirir. Bu seher vakti, yıldızlar fetih ve zafer burcunda iken bir torunu olduğunu müjdeler. Bu haberle sevinen Feylekûs, müjde getirene altın ve gümüşler verir. Hemen bir münecim getirilerek doğan çocuğun talihine bakılır. Doğan çocuğun, âlemlerin ve Hz. Âdem'in yaratıldığı, altı yıldızın kıran olduğu, bereketli ve uğurlu bir dönemde doğduğu, doğunun ve batının ve hatta yedi iklimin efendisi olup, Cem gibi tahta oturacağı ve Dârâ gibi bin handan haraç alacağı müjdelenir. Münecimin sözlerinden hoşlanan Feylekûs, tali' tutana hazineler verir. Feylekûs yedi gün bayram eder, fakirlere altın ve gümüş dağıtır. Bunların ardından Feylekûs bir meclis düzenler. Eflâtûn ve Bokrât çocuğa İskender adını verirler. Çocuğun omuzlarına dökülen iki saç örgüsü olduğundan "iki" anlamına gelen "karn" olarak anılır ve "Zü'l-Karneyn" lakabı verilir. Çocuğa güzel yüzlü, iyi huylu bir dâye bulunur. Altı yaşına kadar dâyesinden eğitim alan İskender, yedi yaşına bastığında Aristo'dan dersler almaya başlar. Hikmet, ilm-i İlahi, tabiat, usul ve erkân, matematik, siyaset gibi ilimleri öğrenir. İskender, on yaşına geldiğinde hem bir filozof, hem de feleğin esrarlarına mahzar bir çocuk olur. Bokrât'tan tıp dersleri alır, Aristo ve Eflâtûn'la sohbetler eder. Bunların yanı sıra İskender avlanmayı, ata binmeyi, ok atmayı, yay tutmayı öğrenir, kılıç kuşanır.

İskender on beş yaşına girdiğinde Feylekûs ölür ve Zü'l-Karneyn Rum ülkesine padişah olur. Beyleri dize getirir. Beyler de, Dârâ'ya verdikleri sözü bozar ve İskender'e sadık olurlar. Tahta oturan İskender, düşmanlarına karşı hazinesini arttırmaya çalışır; filozofları, akıl ehillerini etrafına toplar ve askerlerinin sayısını çoğaltır. Bunların ardından Zü'l-Karneyn Aristo, Bokrât, Sokrat ve Eflâtûn'unu yanına çağırır. İskender onların hüner sahibi olduklarını, halkı iyi tanıdıklarını, ilim ve hikmet sahibi olduklarını, ilm-i ilahiyi bildiklerini dile getirir ve onlardan kendisine bu âlemin aslının ne olduğunu söylemelerini ister. Her filozof sırasıyla bildiklerini açıklar. Aristo âlemin özünün ateş olduğunu, her nesnenin ateşten gelip yine ateşle son bulacağını söyler. Bokrât ise hayatın özü olarak havayı gösterir ve her şeyin havadan geldiğini belirtir. Eflâtûn ise her şeyin aslı olarak suyu gösterir. Hayvanların ve sebzelerin özünün su olduğunu, bundan dolayı da her şeyin aslının su olması gerektiğini savunur. Sokrât ise asl-ı kadim olanın toprak olduğunu, nesnelerin topraktan gelip yine toprağa dönüşeceğini ifade eder. Hızır ise, diğerlerinin söylediklerine itiraz ederek her şeyin özü olarak, âlemlerin yaratıcısı olan Allah'ı gösterir. Karışık veya basit, âlemde her ne varsa, özünün Allah olduğunu savunur. Hiçbir şey yokken O'nun var olduğunu, eşyaya veya aletlere ihtiyaç duymadan âlemleri yarattığını anlatır. Allah'ın birliğinden, kudretinden ve varlığının delillerinden bahseder. Eflâtûn Hızır'ın söylediklerini tasdik eder ve diğer herkes de Hızır'ın dâna-yi din olduğunu belirtir. Sözü eline alan İskender, her şeyin özünün din olduğunu anlatan Hızır'ı haklı bulur. Diğer değerli dört hocasına dönerek kendisine birer nasihatname yazmalarını ister. Eflâtûn kalemi eline alır ve yazmaya başlar. Eğer hayatta itibarlı olmak istiyorsa savaşması gerektiğini, ancak her işte önce Allah rızası aramasını ve daima şükretmesini nasihat eder. Nefsini terbiye etmesini, ahlaklı, sabırlı, adaletli, hayâlî ve ilim sahibi olmasını, halka şefkatli davranmasını, düşmanlarıyla müdara etmesini, gafil düşmemeye gayret etmesini, kimseye haset ve kin beslememesini tavsiye eder. Sırlarını kadınlara söylememesini, kadınların sözünü dinlememesini, kadınlara çok yakın olanların dinden uzaklaştığını, birçok peygamberin kadınlar yüzünden dara düştüğünü hatırlatır. Bunların yanı sıra içkiden uzak durmasını, içkinin insanda ne sabır ne de akıl bırakmadığını ifade eder. Eflatun'dan sonra kalemi eline Aristo alır. Bu taht ve tacın İskender'e layık olduğunu söyledikten sonra nasihatine başlar. Öncelikle kibri terk etmesini ve tevazu sahibi olması gerektiğini dile getirir. Şiddetle halkı ürkütmemesini, aksine lütüfkâr olmasını tavsiye eder. Acelecilikten uzaklaşmasını, işlerini danışarak halletmesini, cahillerden ve müfsitlerden uzak durmasını, kötü yolda bulunanlara ve gammazlara uymamasını, parayı ve malı

dostlarını memnun etmek ve düşmanlarını yenmek için kullanmasını, affetmeyi bilmesini, edepli olmasını, hırstan uzak durmasını ve sırlarını kimseye açmamasını nasihat eder. Aristo sözünü bitirince Bokrat nasihate başlar. O da sözlerine İskender’i överek ve tahtın ona layık olduğunu dile getirerek başlar. Bunların ardından İskender’e zulümden uzak durmasını, adaletli davranmasını, hırstan uzak durmasını, yumuşak huylu olmasını, nefisini terbiye edip şehvetten uzaklaşmasını ve şah olduğu için böbürlenmemesini tavsiye eder. Bokrat’tan sonra kalemi eline Sokrat alır ve İskender’e tahtının ebedi sürmesi için hayır duada bulunur. O da İskender’e cahillerin ve kadınların sözlerine uymamasını, herkesi dost sanmamasını, siyaset etmesini, şehvetten nefisini temizlemesini, sözü söylemeden evvel düşünmesini, düşman sahibi olmamasını, tevazu sahibi olmasını ve mal hırsına düşmemesini nasihat eder. Nasihatler tamamlandınca şaha sunulur. İskender teker teker hepsini okur ve bu öğütlerle amel etmeye çalışır. Zaman içinde İskender halkı tarafından sevilen, iyi adla anılan, halkının sadık olduğu bir hükümdar olur. Dârâ’dan zarar gören herkes Rum’a gelerek İskender’e sığınmaya ve ona sadık olmaya başlar. Mısır sultanı da bir iki kez Dârâ’dan zarar görmüştür. İskender’i dürüst, işlerinde doğru bir sultan olarak beğenir ve Dârâ’dan şehirlerini alarak İskender’e ram etmeye karar verir. Böylelikle İskender Mısır ve Şam’ın da sultanı olur.

Aradan hayli zaman geçer ve bir gece İskender rüyasında gökten elinde kılıç taşıyan bir meleğin indiğini görür. Melek kılıcı İskender’e uzatarak bu kılıcın Allah tarafından kendine gönderildiğini, sultanlarla savaşmasını söyler ve doğunun batının hâkimi olacağını müjdelir. İskender sabah uyanınca rüyasını Aristo’ya anlatır. Aristo öncelikle rüyaların sadık ve kazıp olmak üzere iki türlü olduğunu anlatır. Kazıp rüyaların üç türlü olduğunu, ilkinin gerçekte olmayan olayların görüldüğü hayaller olduğunu, ikincisinin kişinin sürekli düşündüğü olay veya kişilerin yer aldığı rüyalar olduğunu, üçüncüsünün ise ruhun zayıf, nefsin güçlü olduğu anlarda gelen ve işaretlerinin sarı ve kırmızı nesnelere olan rüyalar olduğunu ve bunlara itimat edilmemesi gerektiğini ifade eder. Sadık rüyaların ise gaipten haber verdiğini, hiçbir işle meşgul olmadan uyunan rahat uykularda görüldüğünü, zamandan ve mekândan bağımsız olduğunu, her şeyin nefes alıp verene kadar resmedildiğini anlatır. Peygamberlerin, velilerin ve gönlü pak olan şahların bu rüyalara mahzar olabileceğini dile getirir. Aristo İskender’in de rüyasının sadık rüyalar olduğunu, kılıcıyla doğuya ve batıya sahip olacağı, kılıcın Allah’tan geldiği için kimsenin ona karşı gelemeyeceğini söyler. İskender bu rüyanın Dârâb’ın taht ve tacını ele

geçireceğine yorumlar. Bu haber Dârâb'ın kulağına gider. Dârâb hemen bir elçi göndererek taht ve tacın kendisine ait olduğunu, Rum'u kendi kılıcıyla aldığını, kendisine tahtın Keyhüsrev'den kaldığını, Feylekûs'a sahip olduğu tahtı kendisinin bahşettiğini ve kendisinin cahil olduğundan yanlış işler yapmamasını bildirir. İskender Dârâb'a cevap olarak Rum'un Feylekûs'la fethedildiğini, malın ve mülkün ancak Allah'ın olduğunu, Dârâb'a Keyhüsrev'den kalan tahta karşılık kendisine tahtın Allah tarafından bahşedildiğini, kendisinin cahil olmadığını ve dürüstlikle ülkeyi yönettiğini iletir. Bu cevap Dârâb'a ulaşınca, Dârâb oldukça hiddetlenir ve ordusunu hazırlayarak İskender'in üzerine yürür. Savaştan önce Dârâb tekrar bir elçi yollayarak İskender'e hem öğüt hem de korku vermeyi ister. İskender'e kendisine tabi' olmasını, taht ve tacın asıl sahibinin kendisi olduğunu, Keyhüsrev'in ve Ferîdûn'un kendi ataları olduğunu, tahtın babadan oğla geçtiğini, İskender'in bir savaş esirinden doğduğu için ancak kulu olabileceğini dile getirir. Eğer kendisine tabi olmazsa askerleriyle Rum'u harap edeceğini bildirir. Elçi sultanının sözlerini aktardıktan sonra elindeki susamları yere döker. İskender bunun ne manaya geldiğini anlar ve bir horoz getirilmesini ister. İskender getirilen horoza yerdeki susamları yedirtir. Bunun manası ise eğer Dârâb Rum'a gelirse askerlerinin yerle bir edileceğidir. Asker sayısının çok ya da az oluşunun önemli olmadığını, taht ve tacı Allah kimi isterse ona vereceğini söyleyerek elçiyi gönderir. Elçiyi gönderen İskender hemen savaş için askerlerini hazırlamaya başlar. İskender'in cevabını elçisinden öğrenen Dârâb da savaşa hazırlanır. İran, Çin, Tûrân, Mâçin, mülk-i Hint, Rûs, Magrib, Sûdân, Keşmîr ve Sind'den askerler toplar. Askerlerini bir araya toplayan Dârâb Rum'a doğru yürümeye başlar. Her taraf bayraklarla, sancaklarla dolar, savaş davulları çalınır; Rum'a kadar olan çöller, dağlar yay, ok ve kılıçlarla dolar. Dârâb'ın ordusunun Rum'a yaklaştığı İskender'e haber edilir. İskender askerlerini toplayarak onlara bir konuşma yapar. Düşmanın çokluğundan korkmamaları gerektiğini, kendisine zaferin Allah tarafından verildiğini, herkesin önünde kendisi giderek ölüme meydan okuyacağını, savaşmanın hüner ve namus işi olduğunu anlatır. İskender'in bu konuşması askerlerin çok hoşuna gider. Askerler de canlarını sultanlarına feda edebileceklerini söyleyerek İskender'i överler. Rum halkının kendisine sadık olmasından İskender çok hoşnut kalır. Konuşmanın ardından İskender askerlerini toplayarak Dârâb'ın ordusunu karşılamak için yola koyulur. İki ordu savaşır. Dârâb savaşı kaybedeceğini anlayınca kaçır. Fagfûr-ı Çîn, şâh-ı Magrib ve şeh-i Hâver esir düşer. Askerlerin çoğu ya öldürülür ya da esir alınır. Savaşın ardından değerli eşyalar yağmalanır. İskender bir hafta orada kalır. Dârâb'ın askerleri arasında Mâhâz ve Mâhriyar adında iki

pehlivan bulunmaktadır. Bunlar Dârâb'ı yaralayarak kaçmış ve İskender'e sığınmışlardır. İskender bu hainlere ne yapması gerektiğini düşünür ve hainlere güven olamayacağına karar verip Aristo'nun da teşvikleriyle meydanda iki dar ağcı hazırlatarak bu hainleri astırır. Dârâb'ın yarası gittikçe ağırlaşmış ve ölümü yaklaşmıştır. Son günlerine yaklaşan Dârâb, bir haber göndererek tahtını ve tacını, malını ve mülkünü, askerlerini ve sahip olduğu toprakları İskender'e bıraktığını iletir. Bu haberi alan İskender Dârâb'ın yanına gider ve gerçekten de Dârâb'ın ölmek üzere olduğunu görür. Dârâb vaktinin dolduğunu, hatalar yaptığını, İskender'in kendisini affetmesini diler ve tahtı ona bıraktığını ilan eder. Bu sözlerin ardından Dârâb vefat eder. Tahta geçen İskender makamını Medayin'de kurar.

İskender İran ve Tûrân'a sahip olmuştur, ancak Zâbilistân devleti İskender'e boyun eğmemiştir. Nîmrûz olarak da anılan bu ülkenin askerleri oldukça güçlüdür. Ülkeyi Zeresb adında bir kral yönetmektedir. İskender bu ülkeyi de topraklarına katmaya karar verir. Sîstân şehrine kadar gelir ve Zeresb ile görüşür. İsteğini usulünce anlatan İskender'i Zeresb çok beğenir ve İskender'e kul olmaya karar verir. Üç hafta İskender ve Zeresb iştret ederler.

Zeresb'in bir de Gülşâh adında güzeller güzeli bir kızı vardır. Gülşâh İskender'in hakkında anlatılanları duyar ve ona görmeden âşık olur. İskender'in hasretine dayanamayan Gülşâh, hileler yapar ve sonundan bacadan bir yol bularak İskender'i görmeye gider. İskender'i gören Gülşâh, kendini unuttur. Dâye kıza yardım ederek kendi odasına götürür. Gülşâh gece boyu ağlar, dâye ona nasihat etse de o duymaz. Sonunda dâye bir nakkâşa Gülşâh'ın resmini yaptırtır, Gülşâh da bir gazel yazar. Gazel ve resmi bir ipeğe sarıp üzerine mühür vururlar ve bunu İskender'in elçisine verirler. İskender Gülşâh'ın resmini görür görmez âşık olur. Gülşâh'la görüşmek ister ve Gülşâh'a bir gazel yazarak Gülşâh'ın hâdimine verir. Hâdim de nâmeyi dâyeye iletir. Dâye İskender'le Gülşâh'ı görüştürmeye karar verir. İskender'e haber yollayarak Gülşâh ile gül bahçesine gideceğini, kendisinin de oraya gelmesini söyler. İskender ve Gülşâh gül bahçesinde buluşurlar. Sonraki günlerde ikisi de birbirinde başka bir şey düşünemez olur. Ülkesine geri dönen İskender Gülşâh'a ayrılıkla ilgili bir mektup ve bir gazel yazarak gönderir. Gülşâh da İskender'in mektubuna cevap yazar ve bu ayrılığı artık bitirmesini ister. Bu ayrılığa daha fazla dayanamayan İskender, Aristo'yu yanına çağırır. Aristo'ya yanına mücevherler, değerli eşyalar alarak Zeresb'in kızı Gülşâh'ı kendisine istemesini emreder. Aristo yanına mücevherler, inciler, ipekli kumaşlar ve tazılar alarak Sîstân şehrine doğru

yol alır. Gece gündüz durmadan yoluna devam ederek Sîstân şehrine varır. Zeresb ile görüşür ve İskender'in dileğini arz eder. Zeresb bu işe sinirlenir ve bu evliliğe rıza vermez. Ret cevabı alan İskender hemen altı yüz bin kişilik ordu ve mancınıklar hazırlatarak Sîstân'a doğru harekete geçer. İskender'in gelişini haber alan Zeresb de ordusunu hazırlamaya başlar. Sîstân şehri İskender'in olmasın diye Hindistan'dan askerler yardıma yollanır. İki ordu savaşa başlar. Zeresb'in ordusu İskender'in ordusuna daha fazla karşı koyamayarak Sîstân şehrine kaçarlar. Şehir oklarla, mancınıklarla ateşe tutulur. Ancak İskender Gülşâh'ın korkmaması ve herhangi bir yara almaması için askerlerin şehre girmesine izin vermez. İskender şehrin dışına karargâh kurdurur. Bir mektup yazarak Gülşâh'ın odasına doğru ok ile atar. Gülşâh yardımcılarında birini yollayarak oku aldırır ve mektubu okur. On iki gün hasta ve bitap halde yatan Gülşâh İskender'in mektubuna cevap yazar. Gülşâh'ın halini hiç iyi görmeyen dâyesi hadimin de yardımıyla kumaşlardan bir merdiven yapar. Üçü de merdivenden inerek İskender'in karargâhına giderler. Gülşâh'ın hadimi olanları anlatmak için İskender'in yanına gider. Haberi alan İskender çok sevinir ve hemen Gülşâh'a bir oda hazırlattırır. Odayı yakutlar, inciler, la'ller, atlas ve ipek kumaşlarla donattırır. Ancak İskender Gülşâh'ın yanına varmaz. Gülşâh'ın kaçtığını haber alan Zeresb, İskender'in yanına gelir. İskender'in huzurunda büyük ihsanlarla karşılanır. Zeresb tahtını ve tacını İskender'e verdiğini açıklar. Bu haberin üzerine orada bir tören yapılarak İskender ve Gülşâh evlenir. İskender askerlerine ve Sîstân halkına meclisler düzenler ve hediyeler dağıtır.

İskender Dârâ'yı tahtan indirmiş, İran ve Turan illerini kendine bağlamıştır. Bu başarılarından sonra İskender gözünü Hindistan'a diker ve askerlerini hazırlamaya başlar. Hindistan'da adı Keyd olan zalim bir hükümdar bulunmaktadır. Keyd bir gece rüyasında Rum'dan bir güneş doğduğunu, doğuyu ve batıyı kapladığını ve yıldızların ona secde ettiğini görür. Hemen rüyasını mu'abbir olan Mehrân'a anlatır ve yorumlamasını ister. Mu'abbir Rum'da bir padişah olacağını, bu padişahın doğuya ve batıya sahip olacağını, ona uymayanların bunu canlarıyla ödeyeceğini, bu padişahın yıldızların kiran olduğu bir dönemde doğan kutlu bir kişi olduğunu anlatır. Mu'abbirin anlattıklarını dinleyen Keyd İskender'e bir mektup yazar ve taht ile tacı Allah kimi isterse ona vereceğini, kendisinin bunu hak ettiğini ve haracın kendisine verilmesi gerektiğini, Hint mülkünün kendisine layık olduğunu, eğer kendisine uyulmazsa savaş açacağını ve ordusunun ne kadar kuvvetli olduğunu izah eder. Aslında Keyd İskender'le savaşırsa kaybedeceğini farkındadır.

Keyd'in çok değerli bir kadehi vardır. Bu kadehten yüzyıl su ya da şarap içilse yine de içindeki bitmemektedir. Her bilgiye sahip bir filozofu ve bir de her derde deva tabibi vardır. Ayrıca Keyd'in güzeller güzeli bir kızı bulunmaktadır. Bu kızın ismi ise Şehr-bânû'dur. Keyd bu dört gücünü kullanarak İskender'in kendisine zarar vermemesini önlemeye çalışır. Mu'abbiri olan Mehrân'ı elçi olarak İskender'e yollar. Eğer kızıyla evlenirse tahtını, ülkeyi, kadehi, tabip ve filozofu ona vereceği haberini gönderir. İskender önceden Şehr-bânû'yu duymuştur ve onu merak etmektedir. Elçiye bazı değerli taşlar ve kumaşlar verir ve Keyd'in teklifini kabul eder. Elçi Keyd'e İskender'in heybetinden, sarayının güzelliklerinden bahseder. Teklifi kabul ettiklerini bildirir. Keyd hazinesinden altınlar, gümüşler, la'ller, inciler, yakutlar, katırlar yükü ester, atlas, iki yüz kul ve karavaş hazırlar. O zaman İskender şehirden uzak bir sahrada ikamet etmektedir. Bunca hazinelerle Keyd İskender'in yanına gelir, eşiğini öperek içeri girer ve hediyelerini sunar. Filozof, tabip ve kadehi önüne çıkarır. İskender şölen hazırlar ve eğlenceler düzenler. Halka altınlar, gümüşler dağıtır. Böylece İskender Şehr-bânû ile evlenir. İki gün sonra halvetten çıkan padişah bir kadeh yağ doldurarak bunu Hintli filozofa verir. Filozofa bu yağı hekime vermesi ve yol yorgunluğu için bir ilaç hazırlamasını ister. Hekim bu yağı alır ve içine bin tane iğne batırır ve sonra sultana gönderir. Sultan bu iğnelere bakar ve tekrar hekime göndererek bunlardan parlak, efsunlu bir ayna yapmasını ister. Hekim aynayı yapar ve sultana götürür. İskender beklemeksizin aynayı nemli bir yere koyar. Ayna pas tutar. Filozof aynayı cilalatarak tekrar şaha götürür. Şah bunu yapmasındaki asıl amacın hekimi denemek olduğunu açıklar ve hekimin ilim sahibi bir kişiliği olduğundan onu yanında görmek istediğini bildirir. Daha sonra İskender filozofa Keyd'in bu kadehinin sırrını sorar. Filozof Keyd'in yedi iklimde ne kadar âlim varsa topladığını, onlara çeşitli nesnelere verdiğini, onların dünyada ne kadar gevher varsa bir araya getirip bu kadehi yaptıklarını izah eder. Bu kadehte suyun ve şarabın mıknatısı olduğunu, havada suyla yerde şarapla dolduğunu anlatır. Bunların ardından İskender Hintli bilgine âlemin nasıl yaratıldığını sorar. O da Allah'ın kudretinden; dünyanın, feleğin, hayvanların, bitkilerin ve insanın yaratılışından bahseder. Bunun üzerine İskender yeryüzünün ne kadar olduğunu sorar. O da altı bin sekiz yüz fersah olduğunu, çapının ise iki bin yüz altmış dört olduğunu daha iyisini geometri âlimlerinin söyleyebileceğini ifade eder. Bu sefer de İskender ateş ve havanın, ayın, Merkür, Venüs, Güneş, Mars, Jüpiter, Satürn bulunduğu feleklerin miktarlarını sorar. Bilgin hepsine teker teker cevap verir. Daha sonra bilgin Allah'ın varlığından bahseder. Bunlar İskender'in çok hoşuna gider ve bilgine altın ve gümüşler

verir. İskender daha sonra Hintli tabibe dönerek insanı anlatmasını ister. Hintli tabip beden ve ruhtan bahseder. İnsan vücudunda bulunan bölümleri anlatır. Tabibin söylediklerinden memnun kalan İskender ona da altın ve gümüşler vererek ödüllendirir.

İskender Hindistan hükümdarlarından Fûr ile savaşmak ister; ancak kışın yaklaşması sebebiyle vazgeçer ve Hint dağlarında ava çıkmaya karar verir. İskender gece gibi siyah bir ata biner ve Hint dağlarında dolaşırken aniden önüne erkek bir aslan çıkar. Aslan İskender'e doğru gelmeye başlar. İskender de okunu ve yayını hazırlar ve oku fırlatır. Ok aslanı başından yaralar ve aslan orada ölür. Aslandan sonra İskender'in karşısına kükreyen bir bebir çıkar. İskender kemendini hazırlar ve bebirin boynuna geçirir. Bebiri atının arkasından sürür ve öldürür. Bebiri alt eden İskender'in karşısına bu sefer iki panter çıkar. İskender panterin ilkini bir ok ile öldürür. İkinci panteri ise kılıcı ile yaralar. İskender'in avdaki maharetleri görenler onu tebrik ederler.

İskender Fûr ile savaşmak için askerlerini hazırlar. Her sırada bin asker bulduğu bin koşun asker, İskender'in yanında iki yüz bin asker ve savaş davulları ile Fûr'un üzerine yürür. Fûr İskender'in gelişini öğrenir öğrenmez kendi ordusunu hazırlamaya başlar. O da bir milyon asker ile on iki bin fili savaş için hazırlar. Fillerin üzerine tahtlar bağladı ve her file biri birbirinden yiğit üç asker yerleştirdi. İskender daha önce hiç fillerle savaştığını görmemiştir. Filleri çare olarak bakırdan içi boş bin tane fil yaptırır. Filleri kibritlerle donatır. Bu boş filleri kağınlara bağlatır. İki ordu karşı karşıya gelir. Fûr öncelikle filleri öne sürer. Fillerin üzerindeki askerler de İskender'in ordusunu ok yağmuruna tutmaya başlar. İskender de Fûr'a karşılık olarak sahte fillerini öne sürer ve askerlerini de fillerin ardınca yürütür. Filler çarpışınca kibritler alev alır ve ortalığı yakmaya başlar. Fûr'un filleri ateşi görünce kaçırlar. Filler ortadan çekilince iki ordu savaşa girer. Kanlı bir savaşın ardından İskender Fûr'un ordusunu yener. Fûr da aldığı bir darbe sonucu hayatını kaybeder.

Fûr'un tahtına oturan İskender'e Sind ilinden bir kişi gelir. Bu kişi Sind ilinde bir ejderha olduğunu, halka ve hayvanlara zarar verdiğini, ağzından ateş çıktığını, boyunun bir fersah kadar olduğunu anlatarak yardım ister. Yardım etmeye karar veren İskender Sind iline gider ve ejderhanın nerede olduğunu sorar. Ejderhanın bulunduğu dağın yerini öğrenen İskender, bu dağa askerler yerleştirir. Ejderhanın uzuvlarını iyice öğrenir.

Bunların ardından büyük bir kağı hazırlar. Kağın üzerine taht düzdürür. Tahtın üzerine de ağaç ve kıyıdan bir ev yaptırır. Evin etrafını da bin demir çengel ile kaplar. Her bir çengele zehir sürer ki ejderhayı hemen alt edebilsin. İskender iki öküz getirtir ve bunları eve koyar. Evin iki kapısı bulunmaktadır. Bir kapıdan öküzleri ejderhaya yem olarak sürecek, diğer kapıdan da kendi çıkarak ejderhayı öldürecektir. İskender kağı ile ejderhanın bulunduğu daha gelir. Ejderha onların kokusunu alır ve ortay çıkar. İskender öküzleri ilk kapıya sürer. Ejderha onları yemek için saldırır ve zehirli çengeller ağzına batar. Bu sırada İskender de ikinci kapıdan çıkar ve kılıcı ile ejderhayı yaralar. Kılıç darbesinden sonra ejderhaya ok ile saldırır. Ok yarası ile ejderha yere yığılır ve ölür.

Ejderhayı öldürüp Sind ilini bu beladan temizlen İskender denize açılmak ister. Bunun için gemiler hazırlar. Gemilerle yola çıkan İskender Rayic adlı bir adaya varır. İskender adada neler olduğunu öğrenmek için karaya çıkar. Baştan ayağa insana benzeyen ve kanatları olan bir yaratık görürler. Bu kuş benzeri yaratığı avlarlar. İskender'in yolu bu avdan sonra yılanlarla dolu bir dağa düşer. İskender bu dağı yoldan seyrederek yoluna devam eder. Daha sonra bir papağan görürler ve ona yem vermek suretiyle yakalarlar. Bu papağan onlar hangi dilde ne söylerlerse tekrar edebiliyordur. Papağandan sonra bir ağaca rast gelirler. Bu ağaç baştan uca kâfur zamkıyla dolu, gölgesinde bin kişi oturacak kadar büyük ve her tarafı yılanlarla kaplı bir vaziyettedir. Bu ağaçtan kâfur almak isteyenler yazın oklarına isimlerini yazıp oklarını ağaca atar, kış gelip yılanlar kış uykusuna yatınca da gider oklarının vurduğu kâfurları alırlar.

İskender Rayic adasını gezdikten sonra Ramini adasına yönelir. Bu adanın halkı, kadın erkek çıplak dolaşır, yabancılardan korkar. Yemekleri yemişlerden ibarettir. Konuştukları dili kimse anlayamaz. Yerden ot gibi altın çıkmaktadır. Allah'tan bihaber yaşamaktadırlar.

Ramini adasından sonra İskender Vakvak adasına varır. Bu adanın her yeri kumlarla doludur. Gündüz yolu bulmak imkânsızdır. Yolu ancak geceleyin yıldızları takip ederek bulmak mümkündür. Bu adanın etrafında bin tane ada bulunmakta, bu adalardan yedi yüz tanesi ise adaya yakın durmaktadır. Her taraf şehirdir ve bu adayı bir kadın yönetmektedir. Bu kadının hizmetinde altı bin kişi bulunmaktadır. İskender bu kadına altın ve gümüşler verir. Bu adada yaz kış yaprağını dökmeyen, meyvesi olgunlaşınca hemen kaybolan bir

ağaç vardır. Bu ağaç adaya da ismini veren Vakvak ağacıdır. Adayı dolaşmaya devam eden İskender erkeği ve kadını hep güzel olan bir kavme rastlar. Bu kavimden birini hile ile yakalamaya çalışırlar; ancak yakaladıkları kişi hemen ölür.

İskender Vakvak adasından gece geçerek Etvâriyye adlı bir adaya gelirler. Bu adanın halkının bedeni insan, başı ise köpek şeklindedir. Bu halk askerleri görünce birden kaybolur. İskender bu halkın cin olduğuna karar getirir. İskender adada dolaşırken bir yer bulur. Bu yerde bin yaşında, akıllı ve mübarek bir pir bulunmaktadır. Bu pir denizde ve Çin'de ne varsa bilmektedir. İskender pirden denizin halini anlatmasını ister. Pir bu denizin derinliğini bir cismin üç yüz yılda bile dibe varamadığını söyleyerek açıklar. İskender bu sefer piri bu denizde ne acayiplikler olduğunu sorar. Pir iki yüz arşın boyunda bir balıktan, sudan çıkınca taşa dönüşen yengeçten, simsiyah teni ve kanında misk olan bir hayvandan bahseder. Ayrıca bu denizde kuş biçiminde bir ışık olduğundan; gövdesi yılan, başı fil biçimindeki balıktan; bedeni balık, başı insan olan yaratıktan; gündüz denizde gece karada yaşayan, gündüz balık gibi yüzen, gece kuş gibi uçan bir varlıktan söz eder.

İskender pirin yanından ayrılır ve Câbe adlı bir mülke varır. Buraya karargâh kurar. Bu mülkün halkının boyu çok uzundur. Yüzleri boyunlarında bulunur ve başları yoktur. Tenleri çıplak ve baştan ayağa kıllarla doludur. Yemekleri muz ve şekerdir. Bu mülkte bir dağ vardır ki geceleri ateşler içinde yanar, gündüzleri ise dumandan yol bulunmaz. Bu dağda Semender adında bir kuş yaşamaktadır. İskender Câbe mülkünü çok beğenir ve buraya bir şehir kurmaya karar verir. Şehrin adını ise Ser-ândîb koyar. Bu şehirde yaz kış ağacı ud, otu sümbül bir dağ bulunmaktadır. Câbe mülkünde birbirine düşman beyler bulunmaktadır. İskender kısa zamanda bu beyleri de kendine ram eyler. İskender Lengâvûs adında bir adaya gider. Bu adadaki insanlar çıplak gezmekte hiç elbise giymemektedir. Bu adada zencefil ve karanfil bulunmaktadır. Yine bu yörede Tinnîn adında şehri ve kalesi çok olan bir ada vardır. Bu adada bir ejderha bulunmaktadır. Bu ejderhadan haber alan İskender Tinnîn adasına doğru yol alır. İskender zift, kibrit, kireç ve bin hançer hazırlatır. Ayrıca öküz derisi getirterek bu dört nesneyi deriye sarar. Bu deriyi ejderhaya götürürler. Ejderha deriyi öküz diye yutmasıyla kireç ve kibrit ateş alır. Ejderhanın içi ateşle kavrulur ve ejderha ölür.

Tinnîn halkını ejderhadan kurtaran İskender Selâmit adasına yönelir. Burada akmakta olan bir çeşmeye rastlar. Bu çeşmenin üzerinde de bir kuyu bulunmaktadır. Çeşmenin suyu bu kuyuya akmaktadır. Kuyuya giren sular gündüz ak, gece ise kara taş dönmektedir. Yoluna devam eden İskender susuz çorak bir vadiye gelir. Buranın özelliklerini Hintli bilginden açıklamasını ister. Hintli bilgin buranın elmas vadisi olduğunu; ancak şimdilerde zehirli yılanlarla dolduğunu açıklar. Bu vadede sıcak bir rüzgârın estiğinden, elmasın sert oluşundan ve diğer değerli taşları delmek için kullanımından bahseder. Duyduklarından çok etkilenen İskender elmas almak ister. Bunun için tuzak kurarak bin kartalı yakalar. Bin kartalı iki gün boyunca aç bıraktırır. Parça parça etler hazırlatır ve bunları elmaslı vadiye doğru atar. Etler elmaslara yapışır. Daha sonra kartalları vadiye salar. Kartallar elmaslara yapışan etleri alır ve vadiden çıkarlar. Çıkan kartalları İskender'in adamları takip eder ve elmasları toplarlar. İskender elmaslara sahip olunca askerleriyle yola devam eder. Başka bir adada billur bir köşke rast gelirler. İskender bu köşkün özelliklerini sormak için Hintli filozofu yanına çağırır. Filozof köşke kimsenin giremediğinden ve bu yüzden köşkün sırrına kimsenin vakıf olamadığından söz eder. Tam bu esnada köşkün kapısı açılır ve içinden bedenleri insan, başları köpek bir halk çıkar. Dişleri hançer gibi keskin olan bu halk İskender'in ordusuna saldırır. İskender'i yenemeyeceklerini anlayınca köşkün içine geri dönerler. İskender gece bekleyip sabaha karşı saldırarak köşkü ele geçirmeyi düşünür. İskender'in bu fikrine Hintli filozof karşı çıkar ve köşkün sihirli olduğunu yok yere kendisini harap etmemesini söyler. İskender filozofun sözüne uyar ve Çin'e gitmeye karar verir.

Çin'de Tamgac adında bir sultan oturmaktadır. Türk, Ürigenc, Vegan, Tübbüt, Mükran, Almalih ve Kişmîr şehirlerinin hepsi onun emrindedir. Üç yüz altmış pare olan Çin'e de sahip olan Han Hıta şehrinde oturmaktadır. Emrinde yüz binlerce süvari bulunmaktadır. Tamgac Han İskender'in Çin tarafına geldiğinin haberini alır ve yüreğini korku sarar. Tamgac Han İskender'in ününü duymuş, kazandığı zaferlerden haber almıştır. İskender'e karşı gelemeyeceğini anlayan Tamgac İskender'i karşılamak için Çin sınırına gider. İskender'i görünce atından iner ve eteğini öper. Böylece İskender'e tabi olduğunu gösterir. İskender ve Tamgac Han Hıta şehrine gelir. Şehrin her tarafı süslenmiş, Hıta miski ile donatılmıştır. Şehrin bu hali İskender'in çok hoşuna gider. Tamgac Han İskender'i en güzel biçimde ağırlar. Bu hizmetlerine karşılık olarak İskender Tamgac'a tahtını ve tacını geri verir. İskender birkaç gün burada dinlenir. Behram adında bir filozofla

karşılaşır ve ona eşyanın sırrı ile ilgili sualler sorar. Behram her şeyi özünde Allah'ın bulunduğunu ifade ederek bildiklerini İskender'e anlatır. Eşyanın sırrından ülkelere, denizlerden kutuplara kadar bildiği ne varsa şaha izah eder.

İskender Çin macerasından sonra doğuya doğru yönelir ve ne acayipliklerin olduğunu keşfetmek ister. Ağacı sandal, otu sümbül olan, mevsimi bahar olan bir yere gelir ve burada birkaç gün dinlenir. Bu mola sırasında İskender'in yanına bir kişi gelir. Bu kişi dün buralarda dinlenirken bir taş bulduğundan bahseder. Bu taş sürekli olarak renk değiştirmekte bazen sarı, bazen, kızıl, bazen mavi, bazen yeşil rengine dönüşmektedir. Bu taş gece ise ayna gibi parıldamaktadır. Kişinin sözlerini dinleyen İskender Aristo'yu yanına çağırır. Aristo bu taşın adının Rûs olduğunu, bu taşta kim sahip olursa cinlere, ejderha ve yılanlara, akrep ve devlere sultan olacağını; ancak cinlerin bu taşı sürekli sakladıklarını dile getirir. İskender daha önce almış olduğu elmas ile bu taştan birkaç parça alır. İskender yoluna devam ederken bir madene rastlar. Bu maden Hâr-ı çînî olarak bilinmekte ve Çinliler bu maden sayesinde ayna yapmaktadır. İskender bu madenin sırrını Aristo'ya sorar. O da çeşitli maddelerin zaman için de nasıl karıştığını ve maden haline geldiğini açıklar. Hâr-ı çînî'den sonra İskender Kişmir 'e doğru yol alır. Bu şehrin her yeri imar edilmiş durumdadır ve halkı zenginlik içinde yaşamaktadır. Buradan İskender Türk iline varır. Türkler Tamgac Han'a haraç vermektedirler; ancak bazı Türk beyleri asilik etmektedir. Bunların arasında putlara tapan Tarhan adında bir Türk beyi bulunmaktadır. Tarhan İskender'in gelişini haber alır ve ordusunu hazırlar. İki ordu savaşı ve İskender yine galip gelir. Şehri baştan sona zapt eder ve askerlere hediyeler dağıtır. Tarhan ise ayağı kayar ve esir düşer. Aslında Türk olarak anılanlar Tatarlardır. Tatarlar Tamgac Han'a ram etmekte iken Tarhan kendi bölgesini ele geçirir. Tamgac Han Tarhan ile savaşa da başarılı olamaz ve barış imzalarlar. İskender Tarhan'dan tacı alır ve yine Tamgac Han'a bağlar. Onların sultanı Tamgac Han ise de Tamgac Han'ın sultanı da İskender'dir. İskender halkı iman etmeye çağırır. Onlar da iman ederler. İskender bir müddet burada dinlenir ve daha sonra tekrar yola koyulur. Çeşitli varlıklarla karşılaşır. Tek ayaklı ve kollu insanlara ve boynuzlu tavşanlara rastlar. İskender bu hadiselerden sonra yolunu Tagargar'dan yana çevirir.

Tagargar'a varan İskender şaşkınlık içinde kalır. Bu diyarda hiçbir insana rastlayamaz. Etraf öküzler, sığırlar ve farklı yaratıklarla doludur. Biraz ilerleyince İskender

insan suretli bir halkla karşılaşır; ancak bu halkın burunlarının yerinde fil hortumu vardır. İskender bu halktan sonra iki ulu dağın bulunduğu, halkın açlıkla mücadele ettiği bir diyara ulaşır. İskender bu halka neden bu halde olduklarını sorar. Onlar da bu dağlarda Ye'cüc ve Me'cüc'un yaşadığını, halk ne imar ediyorsa gelip yıktıklarını anlatırlar ve İskender'den yardım dilerler. Ye'cüc ve Me'cüc'un dinsiz olduklarını, vücutlarının kıllarla kaplı, pençelerinin ise keskin olduğunu anlatırlar. Ye'cüc ve Me'cüc'un yollarının iki dağ arasında olduğunu, eğer şah bir set yaparsa onları durdurabileceğini anlatırlar. İskender iş bilen kişileri toplar ve iki dağ arasına duvar örer. Böylelikle Ye'cüc ve Me'cüc bu setin arkasında kalır.

İran'a Keykavus padişah iken Mâzenderân devlerin yurdudur. Keykavus devleri yok etmek için ordusunu hazırlar ve devlere saldırır. Devler Keykavus'u esir alırlar. O sıralarda Sîstân'da bulunan Rüstem durumdan haberdar olur ve gelip Keykavus'u devlerin elinden kurtarır. Rüstem dev'i öldürür. Dev'in oğlu Erjeng Rüstem'den intikam almak ister; ancak o zaman bunun mümkün olmadığını anlar. Dev'in oğlu zaman içinde cinleri etrafında toplar, devlerden bir ordu hazırlar. Aradan bin yıl geçer ve İran tahtına İskender oturur. Erjeng intikamını İskender'den almak ister ve ordusuyla İskender'in üzerine yürür.

Doğu gezisini bitiren İskender Turan'dan yana gitmekteyken ordusunun üzerine Rûs'lar saldırır. Rûs'ları geri püskürten İskender, Rûs ülkesine girer ve şehir şehir her yeri fetheder. Kadınları, çocukları, pirleri ve bilginleri esir alır. Şehirleri yakıp yağmalar. Buradan sonra İskender Horâsan'dan yana yol alır. İskender yoluna devam ederken dev ve cinlerin ordu kurarak ona saldırmak istediği haberini alır. Bunun üzerine İskender Mâzenderân'a doğru yönelir. Devlerle savaşmak için otuz bin fil hazırlatır. İki ordu savaşa girer. Filleri gören dev ordusu korkarak kaçışmaya başlar. Cinler İskender'in ordusuyla savaşırken dev'in oğlu Erjeng İskender'i öldürmek için üzerine saldırır. İskender kılıcı ile Erjeng'i öldürür. Geri kalan cinler ve devler helak edilir. İskender savaşı kazandıktan sonra ansızın dev'in biri İskender'in boynuna biner. Dev'in kendisi bir kement gibi İskender'i sarar. Askerleri İskender'e yardım etmeye çabalasa da başarılı olamaz. İskender Allah'tan yardım ister. Bu sırada Allah'ın izni ile gökten bir melek iner ve İskender'i devden kurtarır. İskender'e saldıran bu dev aslında cinlerin efendisidir. Dev'in ölmesiyle bütün cinler acı ile kıvrılır ve ölürler. Böylelikle İskender Allah'ın yardımıyla bir düşmanını daha alt eder. Semerkant'ı, Herat'ı ve Merv şehirlerini emrine amade eder.

Cin taifesiyle mücadelesini kazanıp zaferlerine bir yenisini daha ekleyen İskender Mısır'a doğru yol alır. Mısır'a vardığında bu memleketin imar edildiğini, sularının lezzetli olduğunu görür. İskender gezerken kimin yaptığı belli olmayan bir kubbeye denk gelir. Bu kubbenin üzerinde gelmiş geçmiş bütün peygamberlerin, Arap ve Fars hükümdarların isimleri, doğmamış kişilerin, kabilelerin isimleri, İskender'in adı ve Fûr'la yaptığı savaş da yazılmaktadır. Bu kubbenin kapısında ise "ey İskender işinde yanlışlık yapma" ifadesi yer almaktadır. İskender yoluna devam ederken nakışsız ve yazısız bir yapı ile karşılaşır. Bu muazzam yapının adı Ehram (piramit)'dir. İskender daha sonra Nil nehri ile karşılaşır ve yanındaki bilginlere bu nehrin kaynağını sorar. Onlar da cevap olarak bu nehrin kaynağının altı aylık yol kadar uzak olduğunu açıklarlar. Nil nehrinin özelliklerini de öğrenen İskender Mısır'ı Mısır yapan özelliğin bu nehir olduğunu anlar. İskender daha sonra yağı çıkartılan bir bitkiye rastlar. Bu bitkinin yağı rûgan-ı Mısırî olarak bilinmektedir. Yağın şifalarını da öğrenen İskender Mısır'a hayran kalır ve buraya bir şehir inşa etmeye karar verir. Sahilde toprağı güzel, suyu Kevser gibi bir yer bulur. İskender tez zamanda en güzel biçimde şehri kurar ve adını İskenderiye koyar. İskender şehrin ortasına bu zamana kadar görülmemiş bir fener yaptırır. Fenerin üzerine de bir ayna yerleştirir. Bu ayna yerde iyi kötü ne varsa göstermekte, saldırmak için gelen orduları çok uzaklarda da olsa aks ettirebilmektedir. Bu ayna daha sonra Abbasi halifeliği döneminde altında İskender'in hazinesi var sanılarak yıkılır.

Magrib adıyla bilinen bir şehirde Kaydafa adında bir kadın hükümdar tahtta oturmaktadır. Kaydafa, İskender'in şehirleri fethedişinin haberlerini almıştır. Kaydafa, işinde parmakla gösterilen bir nakkaş bulur ve İskender'i bulup onun suretini nakşetmesini ister. Nakkaş İskender'in suretini çizer ve Kaydafa'ye götürür. Kaydafa İskender'e hayran kalır ve eğer onunla savaşa girerse mağlup olacağını anlar. Magrib'de bunlar yaşanırken İskender Mısır'da Kaydafa'den haber alır ve onun ülkesini de topraklarına katmaya karar verir. Kaydafa'ye bir elçi gönderir. Dârâ'yı, Fûr'u, ejderha, cin ve şeytanları nasıl yendiğinden; Hindistan, Sind ve Turan illerini nasıl zapt ettiğinden ve ordusunun gücünden bahsederek Kaydafa'nin kendisine boyun eğmesini ve haraç vermesini elçi ile iletir. Kaydafa bunlara cevap olarak İskender'in doğu ve batıyı fethetmiş güçlü bir hükümdar olduğundan bahsederek onu över. Daha sonra İskender'in Fûr'u öldürmesinin sebebi olarak eceli gösterir ve Allah'ın taht ve tacı kimden alıp kime isterse verebileceğini, ne İsfendiyar'ın ne de Rüstem'in onun ülkesine gelip haraç almadığını ifade ederek,

İskender'e haraç vermeyeceğini izah eder. Kaydafa'nın cevabı İskender'e ulaşınca, İskender Kaydafa'nın mülkünü harap etmek için askerlerini toplarlar. Askerleriyle yola çıkan İskender'in karşısına, beyinin ismi Varka olan ve burçları oldukça yüksek bir hisar çıkar. Kaydafa'nın oğlu Kanderuş Varka'nın kızı ile evlenmiştir. İskender mancınıklar ile hisarı yıkar ve ele geçirir. Kanderuş'u esir alır. İskender tedbir amacıyla tahta kendisini değil, vezirini oturtur. Görünürde taht sahibi vezir iken, aslında emirleri veren yine İskender'dir. Kanderuş'u öldürtmek üzere cellâdını hazırlatır; ancak Kanderuş'un af dilemesi üzerine Kanderuş'u öldürmekten vazgeçer. İskender'in yerine tahta oturan vezir Kaydafa'nın oğlu Kanderuş ile İskender'i Kaydafa'ye elçi olarak yollar. İskender'in amacı Kanderuş ile Kaydafa'ye giderken askerlerini şehre sokabileceği yolları tespit etmektir. İskender vezirine kendisi gelene kadar askerleri ve hisarı yönetmesini emreder. Bu sırada Kaydafa İskender'in hisarı aldığını öğrenir. Kaydafa oğlunun öldürüldüğü düşüncesiyle endişe etmekteyken Kanderuş'un geldiği haberini alır. Kaydafa askerlerini ve davulları hazırlatarak oğlunu karşılamaya gider. Oğlunu görür görmez atından iner ve oğluna doğru koşar. Kaydafa oğluna sarılıp öper. Halini sorar. Kanderuş sultanın kendisini neredeyse öldüreceğini anlatır ve İskender'i göstererek onun araya girmesiyle canının bağışlandığını ifade eder. Kaydafa oğlunun sağ salim yanına gelmesinden pek memnundur. Elçiyi de alarak saraya dönerler. Kaydafa elçi kılığındaki İskender'i huzuruna çağırır. İskender'le karşılaşan Kaydafa, bu kişinin elçiden fazlası olduğunu hisseder. Daha önce nakkaşa çizdirdiği İskender'in suretini getirmelerini ister. Resimdeki suretle karşısındaki kişinin aynı olduğunu gören Kaydafa İskender'le konuştuğunu ve yolları öğrenmek amacıyla buraya elçi kılığında geldiğini kavrur. Durumu ifşa etmeyen Kaydafa elçiye sultanının isteğini sorar. İskender de bir elçi gibi davranarak Kaydafa'nın İskender'e haraç vermesini ve onu sultan olarak tanımasını ister. Şayet bunları yapmazsa Kaydafa'nın şehrini yakıp yıkacağını açıklar. Bu sözleri işiten Kaydafa sinirlenir. İskender'e cevap olarak bu kadar hırsın iyi olmadığını, kendini dev aynasında görmemesini ve onun askeri varsa kendisinin de hatırı sayılır bir ordusu olduğunu ifade eder. Bu görüşmeden sonra Kaydafa İskender için sarayda eğlence düzenler. Cennet bahçeleri misali meclis ve sofralar hazırlatır. Yüzlerce mutribi ve cariyeleri hizmet için bekletir. İskender için altın bir taht hazırlatır ve meclise davet eder. Kaydafa kendi elinden İskender'e içki sunar. Birkaç kadeh içtikten sonra Kaydafa elçi kılığındaki İskender'e kim olduğunu sorar ve sorusuna doğrulukla cevap vermesini talep eder. İskender de adının Kaytufân olduğunu ve İskender'in emrinde bir kul olarak görev yaptığını beyan eder. Bunun üzerine Kaydafa, elçinin bir kuldan

fazlası olduğuna dikkat çeker ve aslında İskender'in ta kendisinin olduğunu açıklar. İskender bunu inkâr eder ve kendisinin sadece bir elçiden ibaret olduğunu dillendirir. İskender'in bu sözüne karşın Kaydafa nakkaşı çağırır ve çizdiği sureti İskender'e göstermesini ister. İskender nakkaşın çizdiğinin kendi sureti olduğunu görünce bu işe kalkışarak yanlışlık yaptığını anlar ve endişelenir. İskender'in yüzündeki endişeyi anlayan Kaydafa İskender'e kendisinden bir zarar gelmeyeceğini açıklar. Sözlerine devam eden Kaydafa İskender'in oğlunu bağışlamışken İskender'e bir kötülük yapamayacağını ifade eder. İskender'in doğunun ve batının sultanı olduğunu ve kendisinin onunla harp edemeyeceğini; ancak İskender'e yaptığı hizmetleri ve kendisini ifşa etmemesinin hatırına mülküne zarar vermemesini rica eder. İskender'e haraç vermeyeceğini, kendisini bir kul değil de, bir dost olarak görmesini ister. Kaydafa ayrıca İskender'in kimliğini kimseye söylememesini, aksi takdirde zarar görebileceğini, mülkünü padişahsız bırakmamasını tavsiye eder. Bu sözlerden hoşlanan İskender Kaydafa'nın mülküne zarar vermeyeceğini beyan eder. Kaydafa İskender'e bir elçi gibi davranarak hediyeler verir ve sultanına götürmesini talep eder. Kaydafa ayrıca oğlu Taynus'u Fûr'un kızı ile evlendirdiğini, İskender'in Fûr'u alt etmesinden sonra İskender'e düşmanlık beslediğini ve İskender'e savaş açacağını söyleyerek İskender'i uyarır. Gerkirse oğlu Taynus'un canına hanel verebileceğini, çünkü sultanların "Allah'ın yeryüzündeki gölgeleri" olduğunu söyler. Daha sonra İskender hediyelerini alarak yola çıkar. İskender aslında cebbar ve kindar bir kişiliğe sahiptir. İster ki bütün herkes ona kul olsun; lakin Kaydafa ona boyun eğmemiştir. Kaydafa'ye söz verdiği için de askerleriyle Kaydafa'nın ülkesine saldıramaz. Gece gündüz akı hep Kaydafa'de kalır. Daha sonra İskender Rum denizinin sahillerini gezmek ister. İskender'in amacı bir yol bularak suyun akış yönünü değiştirmek ve Kaydafa'nın mülküne salmaktır. İskender gezisi sırasında uygun bir yer bulur ve hemen çalışmalara başlar. Daha sonraları İskender Boğazı olarak bilinecek kanalı açar ve suyun yönünü değiştirerek Kaydafa'nın mülküne salar. Rum yüksek, Magrib ise alçak kaldığından su Magrib'e doğru akar ve Kaydafa'nın mülkünü harap eder.

Yedi iklimde fethetmediği ülke, kendine köle etmediği âdem kalmayan İskender vezirini çağırır ve fethedilmesi gereken yerler olup olmadığını sorar. Vezir yedi iklimde her yerin zapt edildiğini ve artık sultanın dinlenip çok şükür etmesi gerektiğini anlatır. Vezirin sözlerine kulak asmayan İskender fethedilecek yerler bulmak için gemiler hazırlar. İskender her ilden iki kişiyi gemilere bindirir ve iki yıl müsaade eder. Bir yıl

boyunca denizde gezmelerini ve fethedilecek yerler olup olmadığını tespit etmelerini, ikinci yıl ise geri dönmelerini ister. Bu gezi sırasında hayır ya da şer ne görürlerse sultana haber salmalarını emreder. Aradan bir yıl geçmesine karşın gemidekiler hiçbir insana rastlamazlar ve geri dönmeye karar verirler. Dönüş yoluna girdiklerinde aniden bir gemi görürler ve gemiden yana yol almaya başlarlar. Gemiye yaklaşırlar; ancak dillerini anlayamazlar. İskender'in gemisinde yetmiş iki dil bilen üç tercüman bulunmaktadır. Yetmiş iki dil bilmelerine rağmen onlar da bu dili anlayamaz. İşaret yolu ile anlaşmaya çalışırlar. Birbirlerinin derdini anlaya bilmek için gemiler birer kişi takas eder. İskender'in gemisindekiler hayır ya da şer gördüklerini ve bu takas ettikleri kişiyi alıp İskender'e gönderirler. Kişi zaman içinde Yunan dilini öğrenir. Şahın huzuruna çıkan bu kişi adı gibi sureti de İskender'e benzeyen başka bir İskender daha olduğunu haber eder. Geldiği tarafta da yedi iklimin bulunduğunu, bu yedi ülkenin de oradaki İskender'e boyun eğdiklerini anlatır. Diğer İskender'in fethedilecek yerler olup olmadığını öğrenmek için bir gemi hazırlattığını, onların bir yıl boyunca hiçbir kimse göremediklerini tam dönmeye karar vermişken İskender'in gemisi ile karşılaştıklarını açıklar. Bunları duyan İskender Allah'ın kudretine bir kez daha hayran olur ve elindekilere şükretmesi gerektiğini anlar.

Almadığı diyar, kendine râm etmediği kul kalmayınca İskender, sarayında dinlenmeye başlar. Bir gün İskender yine dinlenirken Aristo'ya feleğin ne zamanlarda insanlara ters döndüğünü ne zaman şans getirdiğini sorar. Aristo da yirmi yılda bir Müşteri ve Zülâl yıldızlarının kıran olduğunu ve bu zamanlarda fitne ve fesadın çok olduğunu dile getirir. Daha sonra Aristo iki yüz kırk yılda bir on iki burcun birden kıran olduğunu ve bu kıranda dünyaya hükmeden bir kahraman geldiğini ve eski devletlerin yıkıldığını haber verir. Bu kırın dört kez üst üste olursa büyük bir felaketin dünyayı etkileyeceğini ve bu kırının dokuz yüz altmış yılda bir olduğunu açıklar. Bunun üzerine İskender Aristo'ya kendisinden önce gelmiş olan bütün sultanları anlatmasını ister. Aristo ilk padişahın Keyûmers olduğunu, kimilerinin onu Âdem'in oğullarından biri olarak tasvir ettiğini anlatır. Saltanatının otuz yıl sürdüğünü ve Allah'ın dinini yaymaya çalıştığını açıklar. Aristo daha sonra Hûşeng adlı bir sultandan bahseder. Hûşeng'in tıp ilmini öğretmesinden; Yunan, İbrani ve Fars dillerini bildiğinden, yazıyı ilk onun kullandığından, kırk yıl hüküm sürdüğünden, Hûşeng öldükten sonra üç yüz yıl bir sahipkırının olmayışından ve bu boşlukta insanların fitne ve fesat yayarak birbirlerini helak edişinden bahseder.

Hûşeng'in yokluğundan sonra Tahmûres padişah olur. Tahmûres halkı tevhide çağırır, şehirleri imar eder ve adaletle ülkesini yönetir. Tahmûres'in zamanında şeytanlar aşikâr olur. Tahmûres onlarla savaşır. Tahmûres'in bir de herkesin âşık olduğu Siyâmek adlı bir çocuğu vardır. Şeytan ve devler Siyâmek'i kaçırlar. Tahmûres devlerle savaşır ve birçoğunu öldürür. Devleri ilk kez resmeden ve öldüren Tahmûres olmuştur. Bu yüzden ona "Dîv-bend" lakabı verilmiş ve saltanatı otuz yıl sürmüştür.

Aristo sözüne Cemşîd şahtan bahsederek devam eder. Cemşîd şahın yedi iklimle sahip oluşundan, saltanatının yedi yüz elli yıl sürüşünden, insanları ve cinleri kendine kul edişinden, tıp ve yıldız ilmini bildiğinden ve de ilk hamamı onun yaptırdığından söz eder. Cemşîd zamanında Hz. İdris'e peygamberlik verildiğini, İdris'in onu Allah'ın dinine davet ettiğini, Cemşîd'in bunu kabul ettiğini; ancak aradan geçen uzun yıllar sonra küfre düştüğünü ve Allah'tan yüz çevirdiğini, İdris peygambere zarar verilmemesi için göğe çıkartıldığını da Aristo İskender'e anlatır. Cemşîd'in yanlışlıkları yüzünden halk isyan eder ve yerine Dahhâk sultan olur. Dahhâk'ın korkusundan Cemşîd kaçır ve Zâvilistân'a sığınır. Cemşîd burada sultanın kızı ile evlenir ve saklanmaya devam eder. Zaman sonra Cemşîd'in Esrat adında bir oğlu doğar. Zâl, Rüstem, Neriman ve Sam bu soydan gelmektedir. Cemşîd oğlunu Sîstân şehrinde saklar. Dahhâk Cemşîd'in saklandığı yeri öğrenir. Yüz yıl aradıktan sonra Cemşîd'i bıçağıyla öldürür. Dahhâk saltanatı güçlenirken bir gün iblis şekil değiştirerek Dahhâk'ın yanına gelir ve hizmetine girer. Onu türlü sözlerle kandırır. Zaman içinde Dahhâk'ı da kendine benzetir. Bir gün Dahhâk iblisi omzundan öper ve o anda Dahhâk'ın iki omzunda iki yılan belirir. Yılanlar iblisi yiyip yutarlar. Dahhâk yılanlarına her gün iki oğlanın beynini yedirir. Dahhâk'ın yemeklerini pişirmekle görevli olan Ermâyil adında bir hizmetli vardır. Dahhâk bu kişiye yılanlarını beslemesini emreder. Ermâyil yılanlara bir insan beyni bir de koyun beynini katarak azıklarını hazırlar ve böylece oğlanlardan birini kurtarır. Kurtardığı kişileri Elbürz dağına yollar. Zaman sonra Dahhâk kötü bir rüya görür ve hemen açıklamaları için hizmetkârlarını çağırır. Dahhâk'ın rüyasını hizmetkâr bu yıl içinde bir erkek çocuğun doğacağını ve onun saltanatına son vereceği şeklinde yorumlar. Bunun üzerine Dahhâk bu sene içinde doğan bütün erkek çocukların öldürmesini emreder. Cemşîd'in soyundan gelen ve adı Âbtîn olan bir âdemoğlunun karısı ikizlere hamiledir. Çocuklarının biri kız diğeri erkektir. Doğum sancıları başlar ve önce kız çocuk dünyaya gelir. Erkek çocukları öldürmekle görevli olanlar kız doğduğunu görünce geri dönerler. Onlar gittikten sonra

kadın erkek çocuğu dünyaya getirir ve adını Efrîdûn koyarlar. Oğluna zarar gelmesini istemeyen anne ve baba çocuklarını Elbürz dağına yollar. Efrîdûn yiğit bir kahraman olur ve yirmi yaşına gelince Elbürz’e sığınan herkesin de hoş görmesiyle tahta çıkar. Dahhâk’ı yok etmek için yola koyulur. Dahhâk’tan çok zulüm görmüş olan ve Isfahân’da ikamet eden Gâve adında bir yiğit bulunmaktadır. Bu yiğit bir gün avlanırken karşısına bir aslan çıkar. Gâve bunu eğer aslanı öldürürse Dahhâk’tan da kurtulacağı şeklinde bir fal olarak tasavvur eder. Aslana saldırır ve aslanın ciğerini parçalar. Aslanı parçalayan Gâve aslanın postunu yüzer ve postunun üzerini sarı ve yeşil menekşeler ile süsler. Gâve “Direfş-i Gâviyân” olarak ün salan bayrağını bu şekilde hazırlar. Gâve Ferîdûn’un ismini duyar ve ona tabi olmak için yola çıkar. Dahhâk ile şavaşa giren Efrîdûn galip gelir. Dahhâk kaçmaya çalışsa da bir süre sonra bulunup esir alınır. Esir alınan Dahhâk Demâvend dağına bir mağaraya hapsedilir.

Dahhâk’ın ölümünden sonra tahta Efrîdûn geçer. Efrîdûn İran ve Turan’ı zapt eder. Onun döneminde her ilim gelişmeye başlar. Efrîdûn’un İrac, Tûr, ve Selm olmak üzere üç oğlu olur. Tûr’a Türk ve Çin illerini, Selm’e Magrip ve Rum illerini, İrac’a ise Fars ve Irak illerini bırakır. Tûr ve Selm İrac’a kalan topraklar sebebiyle ona karşı kin ve haset beslemeye başlar. Tûr ve Selm İrac’ı katlederler. Oğlunun ölümüne çok içerleyen Efrîdûn, İrac’ın soyundan gelen ve ismi Menûçeher olan bir yiğide asker toplamasını emreder. Efrîdûn Menûçeher’in kurduğu orduyu ise diğer iki oğlu olan Tûr ve Selm’in üzerine yollar. Bu savştan Menûçeher galip gelir. Oğlunun katillerinin canını alan Efrîdûn İrac’a bıraktığı toprakları Menûçeher’e devreder. Kendisi de Menûçeher’in yanında kalır. Efrîdûn beş yüz yıl saltanat sürer.

Efrîdûn’un ölümünden sonra tahta Menûçeher geçer. Menûçeher Efrîdûn’undan gördüğü şekilde ülkeyi yönetir. Yüz yirmi yıllık saltanatında adaletten ayrılmaz. Onun döneminde Hz. Musa’ya peygamberlik gelir. Bizzat kendisini görüp tanışmasa da ona iman eder. Menûçeher’den sonra tahta oğlu Tûder geçer. Ne yazık ki Tûder adaletsiz ve zalim bir hükümdar olur. İş bilmeyenlere yüksek mevkiler verir. Allah’ın dininden döner. Onun bu durumuna halk isyan eder. Yanındaki önemli ve büyük kişiler onu terk ederler. Bu sırada Tûr’un soyundan gelen Efrâsiyâb adlı ulu bir padişah Türk ve Çin ülkelerini yönetmektedir. Efrâsiyâb Tûder’in İran’ı kötü bir şekilde yönettiği haberini alır ve askerlerini İran’a doğru sürer. İran’ı yakıp yıkar. Tûder’i yakalayıp astırır. Efrâsiyâb

İran'da on iki yıl saltanat sürer. Efrâsiyâb'ın yakıp yıkmadığı, harap etmediği yer kalmaz. Efrâsiyâb'ın zulmüne daha fazla dayanamayan Rüstem askerlerini toplar ve Efrâsiyâb ile savaşa girer. Kanın derya gibi aktığı bu savaştan Rüstem galip gelir ve Turan askeri geri çekilir. Rüstem akıllı ve tahta layık gördüğü Tamhâsb'ı İran mülküne padişah yapar. Tamhâsb'ın soyu Âbtin'e dayanmaktadır. Tamhâsb ancak beş yıl sultanlık yapar ve beş yılın sonunda vefat eder.

Tamhâsb'ın ölümünün ardından İran tahtına Keykubâd geçer. Akıllı, adaletli ve güçlü bir hükümdar olan Keykubâd saltanatı boyunca yüz fetih gerçekleştirir. Keykubâd'ın ardından tahta oğlu Keykavus tahta çıkar. Keykavus ne isterse elde eder; ancak bu güç onu kibirlendirir ve Allah'ın emrinden uzaklaşır. Keykavus göklere kadar uzanan bir bina yaptırmaya karar verir. Kâbûl'da başlayan inşaat elli yıl sürer. Elli yılın ardından Allah'ın izni ile elinde ateşten yapılmış kırbaçla bir melek iner. Meleğin bir hareketiyle bina üç parçaya ayrılır. Parçalardan biri yerine kalır. Parçaların bir diğeri en doğudaki bin kapılı efsanevi şehre, diğeri ise en batıdaki bin kapılı efsanevi şehre düşer. Bu hadiseden sonra halk da sultana asi olur. Yemen sultanına sığınmak için kaçarken Keykavus halkı tarafından esir alınır. Rüstem Keykavus'u kurtarır. Babil'e varmasını ve yeniden tahta oturmasını sağlar. Keykavus'un bir de Siyâvûş adında bir oğlu bulunmaktadır. Keykavus yüz yaşına gelince Yemen şahının kızı Su'dâ'ya âşık olur. Onu alarak İran'a getirir. Su'dâ Siyâvûş'u görür görmez âşık olur; ancak Siyâvûş ona yüz vermez. Siyâvûş'un aşkına daha fazla dayanamayan Su'dâ Siyâvûş'un kendisine saldırdığını iddia eder. Sultan, oğlu yerine karısına inanır. Babasının canına kast edeceğini anlayan Siyâvûş kaçarak Turan'a gider ve Efrasiyâb'a sığınır. Efrasiyâb ona mal mülk ve geri dönmesin diye Firengîs adındaki kızını verir. Zaman içinde Siyâvûş'un bir oğlu olur. Talihine bakılır ve adı Keyhüsrev konur. Ancak çocuk için haset düşünenler fitne yayar. Bu fitnelere kulak asan Efrasiyâb Siyâvûş'u öldürtür. Bu sırada Keykavus göğe çıkmak için akbabalar besler. Akbaba iyice semizleşince üzerine bir sandık bağlatır ve sandığın içine oturur. Bu şekilde yol almaya başlar. Akbaba yukarılara çıktıktan sonra yere iner ve Keykavus bir ülkeye düşer. Uzun bir süre yürür. Çokça düşman edinir. Onun bu halini gören ehl-i tedbir onu tahtan def' ederler. Keykavus'un yerine tahta çıkması için Keyhüsrev'i çağırırlar. Keyhüsrev'in sultan olmasıyla şehirler imar edilir, düşmanlar uzaklaştırılır. Keyhüsrev babasının kanı için on yıl Efrasiyâb ile savaşır ve sonunda onun kanını yere döker. Efrasiyâb'ın tahtına çıkan Keyhüsrev cülus olarak halka altınlar, gümüşler, inciler, yakutlar ve daha pek çok değerli

taşlar dağıtır. Keyhüsrev'in Ferîdûn'un soyundan gelen Lührâsb adında bir süvarisi vardır. Keyhüsrev onu yanına çağırır ve tahtı ona bıraktığını açıklar. Keyhüsrev kendisinin Allah katından çağrıldığını ve yerine bu süvarinin geçmesinin emredildiğini ifade eder. Bu sırada karşıdan on atlı süvarinin geldiğini görürler. Keyhüsrev tahta geçirdiği yeni sultanın beklemesini, kendisinin gidip niçin geldiklerini öğreneceğini söyler. Keyhüsrev atlılarla birer birer görüşür. Daha sonra onlarla birlikte ortadan kaybolur. Kimse geride onlardan herhangi bir iz bulamaz.

Keyhüsrev'in altmış yıllık saltanatından sonra İran'a Lührâsb sultan olur. Lührâsb her yeri harap eder, halka zulüm gösterir. Hak dinden döner. Lührâsb'ın yüz yirmi yıl süren saltanatından sonra tahta Güştâsb geçer. Güştâsb'ın devrinde Zend ortaya çıkar. Vahiydir diye elindeki kitabı sultana takdim eder. Ateşe tapmayı öğütleyen bu kitabın Hz. İbrahim'in sayfelerinden olduğunu iddia eder. Güştâsb'ın İsfendiyar adında bir oğlu vardır. Oğlu eğer kendisi sultan olursa fethedilmedik ülke, boyun eğmeyen halk bırakmayacağını babasına açıklar. Bunu duyan sultan sinirlenir ve oğlunu hapse attırır. Bu durumu Efrasiyâb'ın torunu Ercâsb Şah öğrenir. Hemen bir ordu düzerek Güştâsb'ın üzerine yürür. Güştâsb Ercâsb'ın ordusuna daha fazla dayanamayarak kaçar. Ercâsb İran'a varır ve İsfendiyar'ı zindandan kurtararak padişah ilan eder. Güştâsb ise bir kaleye sığınır. İsfendiyar önce kendisini kurtaran Ercâsb'ın topraklarını ele geçirir. Ardından da Heft-hân adı verilen İskender'in Seddi gibi muhkem surları olan cinlerin dahi girmesi imkânsız bir kaleye gözünü diker. Bu kaleyi ele geçirmek için her birinde bir yiğit bulunan iki yüz sandık hazırlattırır ve kendisini bir tüccar olarak tanıtmaya karar verir. Sandıklar yüklenir ve Heft-hân'dan yana yola çıkılır. Kalenin kapısındaki bekçiye kendisini bir tüccar olarak tanıtır. Her çeşit kumaşı ve göz kamaştıran mücevherleri olduğunu; ancak kendisinin malına göz dikmiş bir haramiden kaçtığını, saklanmak için de kendisine kalede yer verip veremeyeceklerini sorar. Değerli malları duyunca kalenin şahı onları içeri almaya karar verir. Tüccar ve şah gece boyunca eğlenir, sohbet eder. Şah yattıktan sonra ise tüccar kılığındaki İsfendiyar adamlarını sandıktan çıkarır ve kaleyi ele geçirir. Kaleyi kısa sürede ele geçiren İsfendiyar İran'a geri döner. Heft-hân'dan sonra İsfendiyar Rüstem'i öldürerek onun mülküne sahip olmayı amaçlar. Ordusunu hazırlar ve Rüstem'in üzerine yürür. Ancak Rüstem'e ne kadar ok yarası vursa da Rüstem iyileşir. İsfendiyar son olarak yılğın ağacından bir ok yaptırır ve ucunu zehirle kaplar. Tekrar savaş alanında karşılaşırlar. Rüstem İsfendiyar'a barış teklifi götürür. Bu karşın İsfendiyar ok ile Rüstem'i yaralamaya

çabalar. Bu sefer de başarılı olamayınca Rüstem İsfendiyar'a bir ok atar ve İsfendiyar'ı öldürür. İsfendiyar'dan geriye oğlu Behmen kalır. İsfendiyar'ın öldüğünü haber alan babası Güştâsb da oğlu için üzülür.

Güştâsb'ın iki yüz yirmi yıllık hükümdarlığından sonra tahta torunu Behmen geçer. Behmen tahta geçtiğinde Rüstem ölmüştür. Bu fırsattan yararlanan Behmen Rüstem'in şehri Sîstân'ı yerle bir eder, ne kadar yapı varsa yıkar, halkı helak eder. Behmen'in akıtmadığı kan kalmaz. Bunca zulmüne karşılık onun devrinde yedi başlı bir ejderha peyda olur. Ejderha ile savaşmaya giden Behmen ejderha tarafından yenir ve mülkü başsız kalır. Behmen'den sonra yerine kızı Hüma tahta çıkar. Behmen'in ilahi bir dini inancı yoktur, onun yerine Zer-düş inancına sahiptir. Hiçbir şeyden sakınması yoktur. Behmen'in kızı Hüma'dan Dârâ adında bir oğlu vardı. Hüma tahta vekâleten oturmuştu. Dârâ sultan olunca pek çok zafer kazanır, Rum'dan haraç alır. Dârâ öldükten sonra yerine oğlu Dârâb tahta çıkar.

Aristo İskender'e kendisinden önce gelen bütün sultanları anlattığını, onların başından geçenlerden ders almasını, taht ve tacın geçici olduğunu izah eder. Aristo'nun anlattıklarından etkilenen İskender hırs yaptığı için pişman olur ve iyi amel işlemeye yönelir. Kendinden öncekileri öğrenen İskender bu sefer de Aristo'ya kendisinden sonra kimlerin tahta geçeceğini sorar. Aristo bu konuda bilgisi olmadığını, bunu bilecek kişinin Hızır olduğunu izah eder. Bu söze uyarak İskender Hızır'ı yanına çağırır. Hızır'ın Allah'ın bilgisine ve sırlarına vakıf olduğunu ve bu surette kendisi öldükten sonra kimlerin taç sahibi olacağını, dünyanın halini nasıl gideceğini açıklamasını ister. Hızır İskender öldükten sonra büyük bir fitnenin kopacağını, İran'ın kimseye kalmayacağını, sürekli olarak savaş içinde kalacağını, her bir ili bir emirin yöneteceğini ve bunlara da Tavâyif beyleri denileceğini ifade ederek sözlerine başlar. Tavâyif beylerinden Eşk on yıl, Şâbûr ise altmış yıl saltanat sürer. Hz. İsa'ya bu dönemde peygamberlik verilir. Bundan sonra sırasıyla on yıl Cevder, yirmi bir yıl Pîjen, on dokuz yıl Cevder'in oğlu Cevder, kırk yıl Kirs, on yedi yıl Hürmüz, on iki yıl Erdevân, kırk dört yıl Kistrâ, yirmi bir yıl Belâş ve son olarak da on yıl Erdevân sultan olur. İskender bu duruma çok üzülmeye başlar. Tavâyif beylerinden sonra İran'a kimlerin sahip olacağını sorar. Hızır Tavâyif beylerinin döneminden sonra İran'a Sâsâniler'in sahip olacağını, ilk olarak Erdeşir'in tahta oturacağını ve adaletle ülkeyi yöneteceğini izah eder. Erdeşir on dört yıl altı ay saltanat sürer, kendisinden sonra tahta

oğlu Şâbûr çıkar. Şâbûr'un döneminde Zendeka ortaya çıkar ve halkı dinden uzaklaştırarak Zendiklere katılmalarını ister. Şâbûr'dan otuz yıllık hükümdarlığından sonra tahta oğlu Hürmüz geçer. Hürmüz zendikleri ortadan kaldırır ve halkı doğru yola teşvik eder. Hürmüz'ün on yıl bir aylık saltanatından sonra tahta oğlu Behrâm çıkar. Beş yıllık sultanlığı döneminde Behrâm Turan'ı ele geçirir, Mısır ve Rum'dan haraç alır. Onun vefatından sonra ise tahta Behrâm'ın oğlu Behrâm geçer. Behrâm'ın oğlu Behrâm'ın hükümdarlığı ise ancak dört ay sürer, kendisinden sonra taht yedi yıl beş ay saltanat sürecek olan oğlu Pürsî'ye nasip olur. Pürsî'den sonra oğlu Şâbûr sultan olur. Yetmiş iki yıl tahta sahip olur, ne kadar müsfid varsa yok eder, fitne ve fesadı ortadan kaldırır. Araplar tarafından helak edilecek olan Şâbûr'dan sonra saltanat Yezdcerd'e kalır. Zalim bir sultan olan Yezdcerd'in saltanatı fazla uzun sürmeden biter. Kendisinden sonra ise tahta Behrâm geçer, halkı adaletle yönetir, Hazar halkı ile savaşır, Rum'a ve İran'a sahip olur, yirmi üç yıl saltanat sürer. Behrâm öldükten sonra tahta oğlu Yezdcerd geçer. Babası gibi birçok yerden haraç alır. İsmi yüceltecek olan Yezdcerd'in hükümdarlığı ise on sekiz yıl dört ay sürer ve yerine oğlu Pirûz geçer. Pirûz yirmi dokuz yıl adaletle halkı yönetir. Kendisinden sonra ise taht oğulları Kubâd ile Belâş'tan Belâş geçer. Belâş'ın kötü ahlakı nedeniyle yağmur yağmaz olur, İran'da veba salgını başlar. Belâş'ın ölümünden sonra taht Kubâd'a geçer, yağmurlar yağıp ortalık yeşerir; ancak Zendaka ortaya çıkıp yeniden fitne fesat yaymaya başlar. Kubâd'ın kırk iki yıllık saltanatından sonra adil lakabıyla ün yapacak olan Nûşîn-Revân tahta oturur. Fitneyi ortadan kaldırır; Rum, Turan ve Hindistan'dan haraç alır. Nûşîn-Revân'ın kırk yedi yıllık saltanatından sonra taht dört aylık hükümdarlık sürecek olan Ârzû Ümmîd'e nasip olur. Onun döneminde fitne artar, Araplar güçlenmeye başlar. Kendisinden sonra saltanatı bir ay sürecek olan Ferruh tahta çıkar. Ferruh'un kısa hükümdarlığından sonra Acemlerin son padişahı Yezdicerd'in dönemi başlar. Yezdicerd'in saltanatı Arapların İran'ı ele geçirmesiyle son bulur. İran'dan Mısır'a herkes Hz. Muhammed'in(sav) davetine uyarak Müslüman olur.

Hz. Muhammed'in (sav)altmış üç yaşında vefat edişinden sonra yerine Hz. Ebu Bekir geçer ve iki yıl üç ay on günlük saltanatı boyunca Sıddık lakabıyla anılır. Hz. Ebu Bekir'in hilafetinden sonra yerine Hz. Ömer geçer, on yıl altı aylık saltanatında pek çok yeri fetheder. Hz. Ömer'den sonra Hz. Osman hilafeti devam ettirir. Onun zamanında İran ele geçirilir ve Yezdicerd'in saltanatı son bulur. On üç yıl halife olacak olan Hz. Osman öldürülür ve yerine Hz. Ali halife olur. Hz. Muhammed'in(sav) zamanında vahiy yazmakla

görevli olan Mu'aviye görevini kötü kullandığı için uzaklaştırılır. Daha sonra Mu'aviye Hz. Ali'nin halifeliği sırasında fitne yayarak halkı Hz. Ali'ye düşman eder. Hz. Ali hilafetinin beşinci yılında fesadın ortadan kalkması ümidiyle yerini oğlu Hasan'a bırakır. Böylelikle dört halife dönemi biter ve Mu'a viye dönemi başlamış olur. Mu'aviye'nin yirmi yıllık saltanatından sonra yerine oğlu Yezid geçer. Yezid döneminde Kerbelâ olayı yaşanır ve Hz. Hüseyin'in kanı dökülür. Yezid'in üç yıl yedi aylık saltanatının ardından oğlu Mu'aviye 'ye sıra gelir; ancak Mu'aviye hilafetin Hz. Ali'den alınmasını ve kendi soyunun zulüm etmesini uygun görmediğinden tahta oturmak istemez. Mu'aviye ömrünü Allah'a adar. Mu'aviye'nin yerine ise tahtta kaldığı yedi aylık süre zarfında zulme devam edecek olan Mervân-ı Hakem geçer. Kendisine edepsiz ve zulüm gösterdiği için lakap olarak Hayt-ı Bâtil verilir. Mervân-ı Hakem'den sonra yerine oğlu Abdülmelik geçer. Çok cimri olduğu için kendisine Reşhü'l-Hacer ismi verilir, Horasan ve İran'ı ele geçirir, herkese zulüm eder. Ölümünden sonra ise yerine oğlu Velîd geçer. Buhara, Semerkant, Fergâna, Harezmi gibi illeri zapt eder, Türk beylerini savaşta yener. Velid'in on dokuz yıl yedi aylık saltanatından sonra hilafet oğlu Süleyman geçer. Adalet ve iyilikle üç yıl saltanat süren Süleyman'dan sonra yerine Abdülaziz'in oğlu Ömer geçer. O da adalet ve iyilikle hükmeder, şehirleri imar eder. Saltanatı iki yıl beş ay sürecek olan Ömer'den sonra tahta oğlu Abdülmelik çıkar. Adaletle hükmeden ve dört yıl bir ay saltanat süren Abdülmelik'ten sonra hilafet kardeşi Hişâm'a geçer. Akıllı, zeki ve savaşta cengâver olan Hişâm'ın saltanatı on dokuz yıl on bir ay sürer, o öldükten sonra taht Yezid'in oğlu Velid'e kalır. Velid ülkeyi bir yıl iki ay boyunca zulümle yönetir, onun ardından saltanat oğlu Yezid'e geçer. Akıllı ve dini bütün bir kişiliği olan Yezid ise beş aylık saltanatında adaleti elinden bırakmaz. Onun ardından saltanata Velid'in oğlu İbrahim sahip olur. İki yıl altı ay tahtta kalan İbrahim'den sonra Mervân-ı Har'ın saltanatı başlar. Devlet işleriyle pek ilgilenmeyen ve zalim bir sultan olan Mervân-ı Har'ın döneminde Merve'de Ebu Müslim adında bir yiğit ünlenir. Kısa zamanda etrafında çok adam toplar. Horasan'ı ele geçirir. Oradan da gaza etmek amacıyla Hıta'ya varır. Burada kâfirle mücadele eder ve kazanır. Yeterince asker toplar ve Mervân-ı Har'ın üzerine yürüyüp buraları Abbasi toprakları yapmayı kafasına koyar. Fars ve Irak'ta ne kadar Mervân-ı Har'ın toprağı varsa ele geçirir. Abbasi soyundan gelen Seffâh-ı Ebû'l-Abbâs'ı halife ilan eder ve Abbasilerin dönemi başlamış olur. Ebû'l-Abbâs'ın dört yıl sekiz aylık saltanatından sonra Cafer tahta geçer. Cimriliği ile bilinen Cafer'in yirmi iki yıllık hükümdarlığından sonra yerine oğlu Mehdi geçer. Ne kadar malı varsa hak yolunda harcar, hacca gider. Oğlu Harun'u askerlerinin

başına getirir ve gaza için Rum'a yollar. Çok çetin geçen bu savaşı Harun kazanır. Yine bu zamanlarda Yûsuf Mülhid ve Tenâsüh mezheplerinden birer kişi kendilerini peygamber olarak göstererek fitne yaymaya başlar. Cafer bu fitnecilerin hepsini helak ederek düzeni sağlar. Ülkesini refah içinde yöneten Mehdi vefat eder ve yerine Hâdi emir olur. Hâdi'nin düşmanları birleşerek onu tahtan indirmek için savaşa hazırlanırlar. Bu ordunun başında Yaktin isimli biri yer alır. Hâdi düşmanlarını alt eder ve bir yıl bir aylık bir saltanat yaşar. Kendisinden sonra tahta Hârûnü'r-Reşîd gelir. Hârûnü'r-Reşîd vezir olarak Yahya İbn-i Hâlid-i Bermek'i görevlendirir. Onun zamanında Bermekiler devlette makam sahibi olurlar. Harun kendini içkiye ve eğlenceye verir, devlet işlerinden uzaklaşır. Bu durumu fırsat bilen Hazar şahı İslam'a çok zarar verir. Irak'ı yakıp yıkar, Müslümanları öldürür. Harun Şah bir gün üç oğlunu yanına çağırır. Bunlar Emin, Me'mûn, Mu'temen'dir. Kendisi öldükten sonra önce Emin, sonra Me'mûn, ondan sonra da Mu'temen'nin emir olmasını ister. Harun on üç yıl saltanat sürdürdükten sonra ölür ve yerini oğlu Emin'e bırakır. Emin kardeşi Me'mûn'a kin besler ve öldürmeye kalkışır. Dört yıl dört aylık saltanatı boyunca fitne ve fesat etrafı sarar. Ölümünden sonra yerine İbrahim-i Mehdi geçer. İbrahim-i Mehdi'nin bir yıl bir aylık hükümdarlığının ardından tahta Me'mûn çıkar. Adaletli, dürüst bir sultan olan Me'mûn yirmi yıl hüküm sürer. Onun ölümünden sonra ise tahta Ebu İshak oturur. Ebu İshak Hurremilerin ayaklanması ile tahtan indirilir. Yerine geçen Mu'tasım da sekiz yıl sekiz aylık saltanatı boyunca Hurremilerle mücadele eder. Ölümünden sonra taht Vâsıku Billâh'a kalır. Vâsıku Billâh'ın döneminde büyük bir fırtına, şehirleri yakıp yıkan bir yangın ve her yeri yerle bir eden bir de deprem yaşanır. Dokuz aylık saltanatında birçok afetlerle mücadele eden Vâsıku Billâh'dan sonra tahta Mütevekkil geçer. İlime ve kitaplara önem veren Mütevekkil'in Muntasır, Mü'eyyed ve Mu'tez adında üç oğlu olur. Büyük oğlu Muntasım'a Irak, Hicaz ve Yemen illerini, ortanca oğluna Horasan ve Kûhistan'ı verir. Küçük oğlu ise askerlerin başında gazalara katılır. Mütevekkil'in on dört yıl on aylık saltanatının ardından yerine oğlu Muntasır halife olur. Kardeşlerine verilen hakları ellerinden alır. Yaptığı yanlış işler yüzünden halk tarafından sevilmez ve altı ay sonra görevinden alınır. Onun yerine halife olarak Müsta'in tahta çıkar. Devlet işlerinde muvaffak olamayınca iki yıl dokuz aylık hükümdarlığı sona erdirilir. Onun yerine tahta Mutez oturur. Mutez dört yıl dokuz ay boyunca eğlence ve sefa sürüp, devlet işleriyle ilgilenmez. Bu sebeple azlettirilir ve yerine Mu'temid'yi başa getirirler. Yirmi üç yıl saltanat süren Mu'temid döneminde fitneler artar ve Horasan, Sîstân gibi şehirler kaybedilir. Mu'temid'in ölümünün ardından yerine Mu'tezid halife olur. Mu'tezid altı yıl

altı aylık saltanatında düşmanları topraklarından uzaklaştırır, şehirleri imar eder ve düzeni sağlar. Ölümünden sonra ise tahtı Muktefi oturur. Muktefi Allah'tan mal mülk yerine uzun ve genç kalacağı bir yaşam ister. Ancak bu isteğine karşılık beş yıl yedi aylık saltanatının son altı ayında hastalanır ve genç yaşta vefat eder. Ondan sonra Muktedir hilafeti ele alır. Muktedir'in döneminde de birçok fitne yayılır ve kendisi yirmi dört yaşında vefat eder. Yerini ise Kâhir alır. Bir yıl bir aylık saltanattan sonra ülkeyi iyi yönetemediği gerekçesiyle tahtan azledilir ve hilafet makamına Râzi getirilir. Râzi'nin yedi aylık saltanatı savaşlarla geçer. Kendisinden sonra başa geçen Müttaki de bir yıl altı aylık hükümdarlığında fitneler ile uğraşır. Devlet işlerinde başarısız olur. Sonunda makamından azledilir ve yerine Mutî' hilafet koruyucusu olur. Adaletle ülkesini yöneten Mutî'nin saltanatı yirmi dokuz yıl dört ay sürer. Mutî'nin vefatının ardından Tâyi' tahta oturur. Tâyi'nin devrinde fitne artar, Oğuzlar isyan eder, Horasan ve Fars'ı ele geçirirler. Tâyi'nin döneminden sonra Kadir'in hilafet dönemi başlar. Zeki bir kişiliğe sahip olan Kadir kırk yıl üç ay ülkesini en iyi şekilde yönetir. Kadir'in hükümdarlığından sonra Kâyim'in saltanatı başlar. Kâyim ülkesini adaletle yönetir, Selçuklu ilerleyişini durdurur. Kırk yıl dört ay hüküm süren Kâyim'den sonra hilafet Muktedir'e geçer. O da yirmi yıllık saltanatında Selçuklularla dost geçinir, şehirleri imar eder, fitneyi devletinden uzak tutar. Muktedir'in döneminin ardından Müstazhir'in hilafeti başlar. O da yirmi beş yıl altı ay boyunca Selçuklularla dost geçinir, fitneyi engeller, şehirlerin ihtiyaçlarını karşılar. Kendisinden sonra Müstersid başa geçer. On bir yıl saltanatı boyunca pek işler başaramayan Müstersid'den sonra Müstencid yönetimi devir alır. İki yıl iki aylık saltanatında Selçuklularla pekiyi geçinmez, devleti iyi idare edemez. Fitneler artar. Müstencid'den sonra Râşid yönetime geçer. Onun devrinde de olumsuz gidişat devam eder. Râşid'in bir yıl bir ay süren saltanatından sonra Müsta'zî tahta geçer. Onun devrinde Selçuklularla dost ilişkiler kurulur, işler rayına oturur. Müsta'zî'den sonra taht Nâsır'a nasip olur. İki yıl altı aylık saltanatında Selçuklularla iyi ilişkileri devam ettirir. Nâsır'ın ölümünün ardından Kâhir tahta oturur. İki yıl üç aylık hükümdarlığında devleti iyi yönetir. Onun ölümünden sonra Mu'tasım hilafeti korumaya başlar. O da on dokuz yıl altı aylık saltanat süresinde devleti iyi idare edemez. Hicretin altı yüz otuz dokuzuncu yılında doğuda büyük bir ordu ortaya çıkar. Bu ordunun başında bulunan Cengiz Han İran'ı yıkar, Selçukluları ve Oğuzları sürer, şehirleri ele geçirir. Halka eziyet eder, şehirleri yakıp yıkarlar. Semerkant, Harezm, Irak ve Horasan'ı yerle bir ederler. Daha sonra bu ordu Bağdat'a yönelir. Mu'tasım'ı helak eder ve şehri ele geçirir. Cengiz Han birçok diyarı ele geçirdikten sonra

şehirleri oğulları Çağâtâ Hân, Berke Türk Sultan ve Kopçak Han arasında taksim eder. İran'ı ise Hülâgu adındaki oğluna bahşeder. Hülâgu babası gibi geçtiği şehirleri harap eder. Bunun nedenini soranlara kendisinden önceki sultanların yaptıklarından iz kalmasını istemediği şeklinde açıklar. Daha sonra Bağdat'a oturur ve halkın dertlerini dinler. Böylelikle otuz yıl tahta kalır. Kendisinden sonra Keyhutû Hân tahta geçer. Kale ve şehirleri fetheder. On iki yıllık hükümdarlığından sonra Abaka saltanata geçer. Kendisinden önceki sultanların aksine o Müslüman olur. On yedi yıl İran'a şah olan Abaka adaletle ülkeyi yönetir. Abaka'nın Ahmet ve Argun adında birbirinden cengâver iki oğlu vardır. Abaka'nın ölümünden sonra büyük oğlu Ahmet tahta çıkar. Bir gün veziri Ziyâü'l-Mülk bir ülkenin başında iki sultanın olmasının iyi olmadığını söyleyerek Argun şahın ölmesini teklif eder. Bu işi Ahmet Şah hoş karşılamaz. Daha sonra tahtı kardeşi Argun Şaha bırakır. Bu durumdan rahatsız olan vezir kaçır; ancak kaçması ona fayda etmez. Yakalanır ve helak edilir. Argun şah kardeşinin kendisini helak etmemesine karşın o, kardeşini öldürür. Zaman içinde ulu bir padişah olur, Şam, Mısır ve Hind'dan haraç alır. Gaza etmek amacıyla Gürcistan'la savaşa tutulur. Uzun süren savaştan sonra Argun Şah ganimetleri de alarak geri döner. Argun şahın yirmi yıllık saltanatından sonra Gâzân ve Muhammed oğullarından Gâzân başa geçer. Gâzân Mekke'ye altın ve gümüşler bağışlar. Hint ve Rum'da birçok kale alır. Kendisinden sonra ise taht kardeşi Muhammed'e kalır. Selçukluların yıkılması Muhammed Han zamanında olur. Muhammed Han Rum'da işgal edilmedik kale bırakmaz. Muhammed'in Olcayto adında bir kızı, Ebu Said adında da bir oğlu vardır. Muhammed Han öldükten sonra taht Olcayto'ya kalır. Olcayto zeki, dindar ve devlet işlerinden anlayan bir kadındır. Onun saltanatından sonra kardeşi Said'in hükümdarlığı başlar. Said, Çûbân adlı bir kişiyi kendine yardımcı olarak alır. Çûbân görevini kötüye kullanır, şehirlerin başına kendi adamlarını yerleştirir, beyleri kandırır, askeri yoldan çıkarır. Bundaki amacı ise kendine ayrı bir hükümdarlık kurmaktır. Said bu durumu öğrenir ve huzuruna çağırır. Nitekim Çûbân itaat etmez ve adamlarıyla ona karşı gelir. Durumu idrak eden Said askerleriyle Çûbân'a karşı yürür. Said'in geldiğini öğrenen beyler Çûbân'ı yalnız bırakır. Durumunun zorluğunu gören Çûbân ise Horasan'a kaçır. Çûbân'ın Rum'a tayin ettiği oğlu Timurtaş da babasının başına gelenleri öğrenir ve o da Şam'a kaçır. İsyanı böylece sonlandıran Said devlet işlerinden uzaklaşır, zevk ve sefaya kendini kaptırır. Şarap kadehini bir an olsun bırakmaz. Onun devlet işleriyle ilgilenmeyişinden şikâyetçi olanlar kadehine zehir koyarak onu öldürürler. Böylece taht Olcayto'nun oğlu Hasan Şaha kalır. Hasan şah Dımışk Hoca'nın kızı Dilşad ile evlenir. On

dört yıllık saltanattan sonra Hasan Şah ölür ve yerine Çübân'ın oğlu Temürtaş padişah olur. Onun devrinde Çübâniler ona riayet eder. Yedi yılın sonunda Temürtaş ölür ve kardeşi Melik Eşref sultan olur. Adaletten yoksun, kibirli ve inatçı bir kişiliğe sahip olan Melik Eşref'in saltanatında fitne ve fesat yayılır. Zulme dayanamayan halk kaçarak Dest iline gider ve sultana sığınır. Dertlerini sultana anlatınca sultan bir ordu hazırlar ve Eşref'in üzerine yürür. Eşref'i yener ve esir olarak alır. Eşref'in güzeller güzeli kızıyla evlenir; ancak kızın kız oğlan kız olmadığını anlar. Bunu yapanın kızın babası Eşref olduğunu öğrenir ve Eşref'i hemen öldürtür. Tebriz'i Birdi Hana bırakarak geri dönen şah yolda hastalanır. Durum Birdi Hana iletilir. Birdi Hanın gelişiyile sultan iyileşmeye başlar. Sultanın iyileşmesini istemeyenler onu boğarak öldürürler. Tahtta altı ay kalan Birdi handan sonra Ahiçuk adlı kişi saltanatın başına geçer. O dönemde Tebriz'e sahip olmak isteyen Muzaffer ordusunu hazırlar ve Ahiçuk'un üzerine yürür. Bu sırada Üveys de ordusunu hazırlar ve Bağdat'a doğru yola çıkar. Ahiçuk ile Muzaffer arasında geçen savaşta Ahiçuk yenilir. Üveys savaşı kazanan Muzaffer ile savaşa tutuşur ve o da Muzaffer'i yener. Tahta geçen Üveys Horasanı ele geçirmek için Horasan valisi ile savaşa girer. Savaşta Üveys atından düşer ve piyade olarak savaşa devam eder. Eline bir yay alıp ve okunu çeker. "Ey Allah'ın eğer doğru yolda olan ben isem ben kazanayım, yok düşmanım ise o kazansın" diyerek okunu salıverir. Ok gider ve Horasan valisini öldürür. Üveys on yedi yıllık saltanatında adalet ve doğru yoldan şaşmaz, hiçbir kimseye ah ettirmez. Ölümünün yaklaştığını anlayan Üveys yerine Hüseyin şahın geçmesini vasiyet eder. Sağ iken kefenini hazırlar. Son günlerini ibadetle geçirir. Üveys'in ölümünden sonra tahta geçen Hüseyin şehirleri imar eder, sünnete riayet eder. Temiz kalpli olduğu için kimsenin kendisine zarar vereceğini düşünmez. Ancak ummadığı bir anda Ahmed Şah tarafından öldürülür. Üveys'in oğlu Ahmed Şah zalim bir sultan olur. Sebepsiz yere halkını öldürür. Onun devrinde Timur ortaya çıkar ve Bağdat'ı alır. Şam'a kaçan sultan Ahmed'i Tebriz'de Kara Yusuf yakalar ve helak eder.

Bir gün Alâeddin Said gazi ve şehit olmanın önemi bilginlerine sorar. Şehitlerin ölmediğini, onları Allah'ın katında birçok güzelliklerin beklediğini, gazilerin ise Allah'ın hizmetkârları olduğunu öğrenir. Bunun üzerine o da gaza etmeye karar verir. Askerlerini, Ertuğrul, Gökalp ve Oğuz Beyi de yanına alarak kâfirle mücadeleye girişir. Konya'dan yola çıkarak önlerine çıkan kâfirleri defederler. Bu mücadelede çok yarar sağlayan Ertuğrul Beyi düşmanla mücadele etmesi için bırakır ve Konya'ya geri döner. Ertuğrul Bey

Sögüt'ü alır ve burayı üs edinir. Ertuğrul Beyin yaptıklarını takdir edenler ona katılır. Ecel zamanı Ertuğrul Bey'e de erişir. Onun ölümünden sonra yerine oğlu Osman Gazi geçer. Osman Gazi İnegöl ve İznik kalelerini zapt eder. Osman Gazinin ölümünün ardından bu görevi oğlu Orhan Gazi devralır. Orhan kâfirlerle büyük mücadele verir. Onları geri püskürtür, kâfir beylerini emrine alır. Birçok kaleyi fetheder. Adaletle hükmeden Orhan Gazi pek çok altın, gümüş ve esir elde eder. Bursa'yı fethederek burayı merkez yapar. Kiliseleri yıkar ve yerlerine cami inşa ettirir. Oğlu Süleyman Paşayı kâfirle savaşması için yollar. Süleyman Paşa birçok kaleyi ve diyarı ele geçirir. Babası gibi gittiği yerlerdeki kiliseleri yıktırıp cami yapar, halkları Allah'ın dinine davet eder. Vize, Migalkara, İpsala gibi önemli yerleri ele geçirir. Nitekim Süleyman Paşa gazasına devam ederken vefat eder. Orhan Gazi ise oğlunun ölümü ile sarsılır. Otuz dokuz yıllık saltanattan sonra Orhan Gazi de vefat eder. Yerine diğer oğlu Murat Han geçer. Murat Gazi de yoksulları giydiren, açları doyurur. Halka hizmet eder. Halil-i Çandari'yi kendine vezir ilan eder. Rum kâfirleriyle savaşır. Enguriyye'yi fetheder. Karaman beyi Murat Han ile savaşa girer. Karaman beyi Tatar, Türk, Varsak, Rum ve Sam gibi pek çok beylerden yardım almasına karşın Murat Gaziyi yenemez. Karaman beyini mağlup eden Murat Gazi yeni gazalar için geri döner. Rumeli'de fetihlerine devam eder, camiler, türbeler yaptırır. Murat Gazinin ilerleyişine dur demek isteyen Laza(Sırp)'lar askerlerini hazırlayarak Murat Gazini üzerine yürür. Kanlı ve çetin geçen savaşı Murat Gazi kazanır. Murat Gazi savaş meydanını dolaşırken yerde kanlar içinde yatan bir Sırpı hızla doğrular ve sultanı hançeriyle öldürür. Sultan Bâyezid babasının vefatından sonra tahta oturur. O da ataları gibi adil bir şekilde ülkesini yönetir, gazalara devam eder. Şeyh Efendiye makam ve kale verir. Tokat, Sivas, Canik ve Samsun, Antalya'yı alır. Saruhan, Aydın, Menteşe ve Germiyan beyliklerini ele geçirir. Konya'ya kadar gider. Bu sırada Mısır sultanı ölür. Sultan Bâyezid bu fırsattan yararlanarak Şam'ı ele geçirmek ister. Askerleriyle Mildeni'ye kadar gelir. Kışı burada geçirmeye, yazın ise gidip Şam'ı fethetmeye karar verir. Aynı zamanda Timur da Rum'a doğru ilerlemektedir. Timur'la karşılaşan Sultan Bâyezid savaşa girer; ancak savaşı kaybeder. Sultan Bâyezid'dan sonra tahta Mir Süleyman çıkar. Mir Süleyman askerleri olmasına karşın savaşa girmez. Hızır'ın anlattıkları Mir Süleyman ile son bulur.

İskender Allah'ın neden insanları yaratıp daha sonra öldürdüğünü sorar. Hızır da cevap olarak; Allah'ın hem lütfünün, hem de kahrının olduğunu izah eder. Lütfünü göstermek için insanları yarattığını, kahrını göstermek için de insanları öldürdüğünü

açıklar. İskender daha sonra Kıyamet gününün işaretleri ile ilgili olarak bir sual arz eder. Hızır kıyamet gününün işaretleri olarak şeytani kişilerin tahta geçeceğini, vezirlerin işlerinde doğruluğu bırakacağını, fitne ve fesadın artacağını, halkın fakirleşeceğini, din adamlarının para ve mülke düşkünleşip, yanlış fetva vereceklerini, insanların ibadetleri gösteriş için yapacağını, kimsenin birbirine iyilik etmeyeceğini, emanete hıyanet edileceğini, çocukların anne babalarına saygı göstermeyeceğini, anne ve babaların ise çocuklarına şefkat etmeyeceği gibi hadiseleri sayar. Daha sonra Mahşer günü tüm ölülerin dirileceğinden ve hayatta iken her ne kötülük işledilerse cezasını çekeceklerini, her ne iyilik yaptılarsa onun mükâfatını alacaklarını ifade eder. Hızır mahşer günü dirilme ile ilgili şüphe edilmemesini ister. Bu olayı her kıştan sonra nasıl baharın gelip de doğanın dirildiğini, yere düşen tanelerin nasıl yeniden biterek ağaçlara dönüştüğünü delil göstererek açıklar. Hızır sözlerine son vererek ortadan kaybolur. Hızır'ın anlattıklarını İskender can kulağı ile dinler ve hüzünlenir. Hemen din büyüklerini yanına çağırır. Dünyanın faniliğini anlayan İskender Hicaz'a gitmek için askerlerini hazırlar. Kâbe'yi ziyaret etmek için yola çıkar. Önce Bağdat'a varmak ister. Bağdat'tan Kâbe yolunu tutar. Yolda giderken bir manastıra rastlar. Askerlerini yolda bırakır ve yanına iki kişi alarak manastıra gider. Manastırda gece ve gündüzünü ibadetle geçiren bir kişi bulur. Bu kişi İskender'e hürmette bulunmaz. İskender bu kişiye, kendisine niçin hürmet etmediğini sorar. İbadet eden kişi İskender'in de kendisi gibi Allah'ın bir kulu olduğunu, kendisinin kulluk ettiği Allah'ın kuluna fazla hürmet etmeyeceğini açıklar. İskender bu sözden çok hoşlanır ve bu kişiden kendisine birkaç nasihatte bulunmasını ister. Manastırdaki kişi İskender'e kibirlenmemesini, zalim olmamasını, adalet ve hoşgörüyü elinden bırakmamasını, içkiye ve eğlenceye düşmemesini, mal ve mülk derlememesini, yanlış kişilere mansıp vermemesini, edepsiz kişilerden uzak olmasını, bencil olmamasını, sözü düşünüp sonra söylemesini, gaflete düşmemesini, iyilikten şaşmamasını tavsiye eder. Ayrıca düşmanına güvenmemesini, Allah'a çokça şükretmesini, nefsini terbiye etmesini, şehvete düşmemesini ve aklıyla iş yapmasını önerir. Nasihatlerden memnun kalan İskender yoluna devam eder. Karşlarına Ad'a ait kemerli yüksek bir bina çıkar. Bu binanın kapısı tılsımlı çelik bir kilitle kilitlenmiştir. İskender içeride ne olduğunu merak eder ve kapıya yönelir. İskender kilide dokunur dokunmaz çelik kilit bir mum gibi erir. İçeri giren İskender fildişinden yapılmış bir taht bulur. Tahtın üzerinde dünyadan habersiz tacı ile gözleri kapalı olarak yatan bir kişi görür. Yatan kişinin üst tarafında bir yanı baştan sona yazılarla dolu diğer tarafı birkaç satır yazı ve rakamlar bulunan bir levha asılmaktadır. Levhada

şunlar yazmaktadır: “Ey doğunun ve batının sahibi benim diyerek insanlar ve cinlerle savaşan sultan! Sakın feleğin sana daima güleceğini zannetme. Felek bu gün sana yemin eder yarın hemen bozar. Ben ki bin iki yüz yıl doğu ve batıya hükmeden Ad’ım. Dünyanın sonsuza kadar benim olacağına inanmıştım. Hiç durmadan çalışıp mal ve mülk biriktirdim. Ulu bir sultandım ve askerim çoktu. Bu devran hiç bitmeyecek sanırken birden ölümün çengeli beni de yakaladı. Malım mülküm bana fayda vermedi. Bu cihan bana yaptığını sana da yapacaktır.” Bunları okuyan İskender ağlar, kanlı gözyaşları döker. Bir zaman sonra binadan çıkar ve Kâbe yoluna devam eder.

Kâbe’ye varan İskender önce ihrama girer. Daha sonra Safa tepesine gider ve Safa ile Merve tepeleri arasında sa’y eder. Daha sonra Beytullah’a girer. Burada İskender kendinin acizliğini görür. Kâbe’yi tavaf eder ve namaz kılar. Daha sonra temizlenir. Haccın bütün gerekliliklerini yerine getirerek ihramdan çıkar. On iki bin koç ve altı bin deve kestirir. On bin altın, yüz yük külçe altın ve bin tane gümüş dağıtır. Mekke’de aç ya da yoksul kimse kalmaz. İbadetlerini yerine getiren İskender Hicaz’ın durumunu sorar. Hz. İbrahim’in ve ona inananların Hicaz’a hâkim olduğunu, daha sonra Yemen’den gelen Kahtân adıyla bilinen kişilerin savaşarak Hicaz’ı aldığını açıklarlar. Kahtân’ın emirliğinden sonra Cürhümîler’in buraya sahip olur. Cürhümîler Hz. İbrahim’e inananları bulur ve buranın yönetimini tekrar onlara verir. Sorusunun cevabını alan ve hac ibadetini yerine getiren İskender Kudüs’e doğru yola çıkar.

İskender önce Hz. İbrahim’in türbesini ziyaret eder. Hz. İbrahim’i aracı kılarak Allah’tan hayır duada bulunur. Türbe ziyaretinden sonra İskender halkına altın ve gümüşler dağıtır. Halkını da memnun eden İskender Mescid-i Aksâ’nın yolunu tutar. Mescid-i Aksâ’da İskender namaz kılar dua eder. İbadetinin ardından yine halka hediyeler dağıtır, kurban keser. Ayrıca İskender burada bir bilge kişi ile karşılaşır. Zamanını ibadetle geçiren bu kişiden İskender nasihatte bulunmasını ister. Bilge kişi İskender’e ibadetlerine devam etmesini, Allah’ı daima zikretmesini, şehvet ve nefsinden uzaklaşmasını, akli ile hareket etmesini, işlerinde dürüst olmasını, bu dünyadan ziyade diğer dünyaya önem vermesini tavsiye eder. Bu nasihatleri duyan İskender ağlamaya başlar. Mescid-i Aksâ ziyaretini de tamamlayan İskender, Mısır’a dönmeye karar verir.

İskender Mülküne geri dönünce adaletle hükmetmeye, açları doyurmaya, halkın ihtiyaçlarını karşılamaya başlar. Nerede bir bilge kişi görse terbiyeyle huzuruna davet eder. Âlimler İskender tarafından desteklenir ve ilimler gelişir. Ancak İskender zaman ilerledikçe ölüm korkusunu hissetmeye başlar. Yüzü solmaya başlar. Onun bu halini fark eden âlimler bir derdi olduğunu hissederek. İskender'in huzuruna vararak ne derdi olduğunu anlatmasını isterler. İskender kendisine ecel elinin yaklaştığını hissettiğini ve bu yüzden bu halde olduğunu açıklar. İskender'in derdine çare olmak isteyen âlim daima karanlık olan bir yerde sürekli akan bir çeşme olduğunu, bu çeşmeden içenlere zeval gelmediğini, çeşmeden bir damla su içenin dünyada sonsuza dek kaldığını, çeşmenin adının ise ab-ı hayat (hayat suyu) olduğunu izah eder. Âlim bu çeşmeye giden yolun çok çetin olduğunu, kimsenin nerede olduğunu tam olarak bilemediğinin, denizlerin sonunda olduğunu; ancak buna rağmen onu bulur ve içerse dünyada daim kalacağını ifade eder. İskender bu çeşmeyi bulmaya karar verir. Askerlerini toplar ve doğuya doğru yola almaya başlar. İskender'in bir de İskenderûs adında bir oğlu bulunmaktadır. İskender yerine vekâlet etmesi için oğlu İskenderûs'u ve ona yardım etmesi için Aristo'yu bırakır. Hızır'ı yoldaş olarak yanına alır. Bir zaman yol alan İskender dağların içindeki mağaraları ev edinmiş, dünyadan bihaber yaşayan Berhemen şehrine gelir. Kıyafetleri ağaç kabuklarından yapılmış kıyafetlerdir. Yiyecekleri ise ottur. Sürekli ibadetle meşguldürler. İskender bu duruma şaşırarak Berhemen şehrinin önde gelenlerini çağırır. Burada nasıl yaşadıklarını ve niye yiyecek yetiştirmediklerini sorar. İnsanın ancak yiyerek güçleneceğini de sözlerine ekler. Şehrin önde gelenleri yedikleri bu otun çok lezzetli ve şifalı olduğunu, eğer İskender'in bu ottan bir kere tadarsa başka bir yiyecek yemeyeceğini izah eder. Ayrıca bu yeri kendileri isteyerek seçtiklerini, dünyanın zaten yıkık dökük bir harabeden farksız olduğunu, İskender'in bile onca yer fethettiği halde hala dinlenecek bir yer bulamayıp yollarda olduğunu anlatır. Bu diyardan da ayrılan İskender bir kümbete gelir. Bu kümbet altın, gümüş, bakır, çinko, demir gibi maddelerden oluşmuş bir alaşımdan yapılmış oldukça sağlam ve girilmesi zor olan bir yapıdır. Bu kümbet İskender'den önce gelen bir diğer İskender'in mezarıdır. İskender içeride ne olduğunu görmek için çabalama ve gayretle bir yol açarak yapıya girer. İçerisi dört sofalıdır ve her yan mücevherlerle bezenmiştir. Ortada büyük bir taht ve tahtta tacıyla yatmakta olan bir kişi bulunmaktadır. Bu tahtın üzerinde üzeri altın harflerle yazılmış la'lden yapılmış bir levha bulunmaktadır. Levhada şöyle yazmaktadır: "Ey İskender, sen ulu ve yüce bir sultansın. Bu mekâna gelerek benim halimi görüp dünyanın işini anlayasın. Bana Şah Zü'l-Karneyn derler. Yedi

iklime sahip olan asker benim. Dört bin kırk yıl önce gelip kılıcımla doğuyu ve batıyı zapt ettim. Cihana hâkim oldum, memleketlerden haraç aldım. Mal ve mülk biriktirdim. Şimdi ise bunların hepsinden ayrı kaldım. Ölmeyeyim diye ab-ı hayatı aramaya koyuldum; ancak burada kaldım. Ab-ı hayatı bulup içsen de vakit geldiğinde ecel yine seni bulur. Bende gördüğün ibret sana yeter.” Bunları okuyan İskender olduğu yerde ağlamaya başlar. Daha sonra doğu tarafına doğru harekete geçer. İskender azgın domuzlarla dolu bir sahraya varır. Domuzlar ellerinde kılıçlarla İskender’e doğru gelmektedir. Aslında bu domuzlar, domuz kılığına girmiş olan devlerdir. İskender bu ordu ile cenk eder ve devleri yener. Zaferinden sonra yoluna devam eden İskender yılanlarla dolu bir vadiye varır. Yılanların hepsi engerek yılanıdır ve zehirlerine herhangi bir panzehir fayda vermemektedir. İskender bütün yılanları öldürtür, hepsini bir araya yığar ve yakar. Böylece yolu temizleyen İskender yoluna devam eder. İskender bu sefer parslarla dolu bir ormana gelir. Ormanı ok yağmuruna tutan şah parsları öldürür ve ormanı da temizler. Yol almaya devam eden İskender cadılarla dolu bir şehre gelir. Cadılar şahın huzuruna gelir ve hoş sözlerle şahı kandırarak ne maksatla burada olduğunu öğrenirler. Cadılar, İskender ab-ı hayatı bulamasın diye yolu büyük bir ateş ile kaplarlar. İskender Hızır’ı huzuruna çağırarak bu yangına nasıl bir çare bulunacağını danışır. İskender, ab-ı hayat ararken bu ateşler içinde kalmanın Allah’ın bir uyarısı mı olduğunu sorar. Hızır İskender’e gönlünü ferah tutmasını her gücün Allah’ta olduğunu söyler. Daha sonra Hızır dua eder İskender âmin eder. Duanın ardından birdenbire bir bulut belirir. Yağmur yağar ve ateş söner. Cadıların sihrinden Allah’a olan ihlâsıyla kurtulan İskender bir ay boyunca yol alır ve ismi Şâd-kâm olan bir diyara ulaşır. Bu şehirde ulular, hizmetçiler, şah dâhil herkes kadındır ve erkeklerden hiç iz yoktur. Halkın kible yerine koyduğu ulu bir ağaç bulunmaktadır. Bu ağaç asla yaprağını dökmez, daima tazedir. Ağacın dibinde ise kuvvetli bir şekilde akmakta olan bir çeşme bulunmaktadır. Her kim çocuğu olsun isterse gusül abdesti alıp, bu çeşmeden su içmektedir. Daha sonra bir kurban keserek kanını bu ağaca sürer ve hamile kalır. Dokuz ay sonunda da bir kızı olmaktadır. İskender bu diyardan da ayrılarak yoluna devam eder. Sonun karanlık bir memlekete varır. İskender’in yanındakiler ab-ı hayat çeşmesinin bu karanlık memlekette olduğunu söylerler. İskender karanlığa doğru ilerlemeye başlar. Zaman sonra aniden bir bulut belirir ve şimşekler çakmaya başlar. Ardından bardaktan boşalırcasına yağmur yağmaya başlar. İskender ve askerler yağmurdan birbirini göremez olur. Bu yağmurda Hızır yolunu kaybederek İskender’den ayrı düşer. Askerlerin kimi selde, kimi yıldırım düşmesiyle kimi de rüzgâr sebebiyle helak olur. İskender bu kayıpları

görünce çeşmeyi bulamayacağını anlar. Bunca zahmete katlanıp onca yol gelmesine rağmen ab-ı hayatın ona nasip olamayacağını idrak eder ve geri dönmeye karar verir. Dönmek için yola koyulan İskender dönüş yolunu bir türlü bulamaz. Başka bir yoldan devam eden İskender toprağı altın, gümüş, inci olan bir diyara varır. Dağlar mücevherlerden ışıldamaktadırlar. İskender bu yolu takip ederek karanlık memleketten çıkar. Aydınlığa çıkan İskender askerlerinin yarısının karanlıkta helak olduğunu görür. Hızır'ı hemen huzuruna çağırır; ancak kimse Hızır'ı bulamaz. Karanlık memlekette Hızır yolunu kaybedince Allah onu ab-ı hayat çeşmesinin yakınlarına iletir. Hızır sudan içer ölümsüzlüğe karışır. Bu durumdan ise kimse haberdar olmaz. İskender'in arzuladığı ölümsüzlük Hızır'a nasip olur.

İskender ülkesine dönebilmek için yoluna devam ederken kuşlarla dolu bir sahraya varır. Bu sahrada cennetteki Tuba ağacı misali bir ağaç bulunmaktadır. İskender gölgesi geniş olan bu ağacın altına karargâhını kurar. İskender uykuya dalar. Gece yarısını olunca ağaç İskender'e seslenir: "Ey acılar çeken sultan! Nice zamandır hırs ile yürürsün. Malın çok ama ömrün azdır. Ömrünün sonu geldiği için yaşamayı bu kadar arzulamaktasın. Padişahlık ettiğin on dört yıl boyunca bir gün gönlün şad olmadı. Onca mal biriktirdin; ancak hiç harcamadın. Bir gün ölürsem bu mallardan ayrı kalırım diye düşünmedin. Gün gelir sen bu hazineden uzak olursun. Çektiğin acı da yanına kar kalır. Yazık ki dertlerin yüzünden sıkıntılısın. Artık elin malına da gitmemektedir." İskender bu sözleri duyunca ruhunun teninden ayrıldığını hisseder. Gönlü huzursuz, gözleri yaşlı olur. Bir müddet şah bu halde kalır. Yola devam eder ve İran'a varır.

Kûmus'a varan şah birden rahatsızlanır ve aniden atından düşer. Hemen şaha bir döşek hazırlarlar ve üzerine altın kalkan tutarlar. Hemen tabibi çağırırlar ve ilaç hazırlatırlar. Tabip İskender'in ölümünün yaklaştığını anlar. İskender de ömrünün sonuna geldiğinin farkındadır. İskender eline kalemini alarak annesine bir mektup yazar. Annesi Rukiye Hatun'a selam ederek mektubuna başlar. Daha hayata doymadığını, dünyada yapacağı işler olmasına rağmen ecelin kendisine yaklaştığını, ab-ı hayatı ararken ölümle karşılaştığını, bunu Allah'ın ezelden yazdığını ve buna karşı gelmenin küfür olduğunu, tüm bunlara sabır edilmesi gerektiğini açıklar. Daha sonra mektubunda annesine karşı herhangi bir suçta bulunduysa affetmesini ister. Kendisinden sonra tahtı İskenderus'a bıraktığını söyler. Mektubunun sonunda ise İskenderus'un yanından ayrılmamasını ve ona devlet

ayinini öğretmesini ister. Böylece mektubuna son veren İskender, mektubu Mısır'a yollar. İskender bu sırada Kûmus'tan Zû şehrine geçer. Burada hastalığı daha da artar. Eflâtûn sultanın yanına gelir ve ona ilaç hazırlar. Ancak ilaç fayda vermez. Eflâtûn İskender'in nabzına bakar ve onun artık bu dünyada misafir olduğunu, ölümünün yaklaştığını anlar. Eflâtûn'dan sonra Aristo şahı iyileştirmeye çalışır. O da artık İskender'in ömrünün son günlerinde olduğunu idrak eder. Son anlarını yaşadığını bilen İskender yanındakilere öldüğü zaman onu dine uygun olarak mücevherden yapılmış bir tabuta koymalarını, bir elini dışarıda bırakmalarını ve böylece yedi iklime sultan olmuş İskender'i görmelerini vasiyet eder. İskender daha sonra tabutunu Mısır'a emrindeki sultanların omuzda taşımalarını ister. Mısır'da gerekli kişilere altınlar dağıtılmasını, bunların ardından da tabutunun İskenderiye'ye götürülmesini; ancak tabutun toprağa gömülmeyle kimsenin nerede olduğunu bilmediği bir yere götürülmesini vasiyet eder. İskender bunları söyler ve ölür. Yirmi yaşında yedi iklimi zapt edip, on dört yıl tahta kalan İskender'in ölümüne herkes ağıt yakar. İskender'in vasiyet ettiği şekilde tabutu hazırlanır ve Mısır'a götürülür. Annesi İskender'in naşını görünce tabuta sarılarak ağlar. Oğlunun kendisini tabuta koyarak göndermesini bekleyen Rukiye, kendisi oğlunu tabuta koymuştur. Daha sonra her bir ulu kimse İskender için mersiye söyler. Aristo, Bukrat, Eflâtun, Tımtırûn, Rûfes, Bürtûs, Bâlûs, Feylos, Yunan şairi İmros, Feysâgors, Sokrat, hekim Zeytûn, filozof Mîrâvûs, hekim Bîdagros, hekim Sâbnos ve Sûlon sırasıyla İskender'in yaptığı işlerden, savaşlarından ve gücünden bahsederek onun ölümüne ne kadar üzüldüklerini dile getirirler. Bunların ardından İskender'in vasiyet ettiği gibi naşı kimsenin bilmediği bir yere götürülür.

Rukiye, İskenderus'dan Zü'l-Karneyn'in tahtına oturmasını ister. İskenderus filozof olmuştur. Onda babası gibi dünya hırsı yoktur. Ahiret hayatı için hazırlık yapmaktadır. İskenderus babasının bu dünya hırsı için çok acı ve sıkıntılar çektiğini, bunca mal ve mülke sahip olmasına karşın hepsini bırakıp gittiğini izah eder. Kendisinin taç ve tahta meyilli olmadığını, bin yıl sultanlık etse de sonunun yine babası gibi olacağını söyleyerek tahta oturmayacağını beyan eder. Kendi köşesine çekilerek gece ve gündüz ibadetle meşgul olur. İskenderus tahta geçmeyi reddince halkın arasında fitne başlar. Her şehri bir kişi sahiplenerek sultan olur. Halk arasında düşmanlık, fitne ve fesat yayılır.

2.3.3. İskender-nâme'nin Kaynakları

Ahmedî mesnevîsini İran şairi Nizâmî'den tercüme etmiştir. Ancak bu esere sadece tercüme demek yanlış olur. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Ahmedî eserine farklı birçok mevzuyu katarak İskender-nâme'yi adeta yeniden yazmıştır. Bu yönüyle Ahmedî'nin eseri İran'daki örneklerine göre hakikate daha yakın ve daha ciddi bir eserdir (Akdoğan, 1988: 66). Bununla birlikte Ahmedî'nin Nizâmî'nin hamsesini okuduğu ve onun hamsesinden yararlandığı da bir gerçektir. Ahmedî'nin şu beyitleri onun Nizâmî'nin hamsesini kaynak eser olarak kullandığını göstermektedir.

PENC-GENC'inde NİZÂMÎ iki söz
Diye mi bu resme hem bir yaluñuz

Işk râzı kamu bu defterdedür
Bundan ayru her ne defter varsa dür

Leyli vü Mecnûn ger olalar diri
Heykel ideler başa bu defteri

Işkda Ferhâd'dan ilte sebak
İşbu defterden ohıyan bir varak

IŞK-NÂME gerçi kim pes çoh-durur
Lîki bunuñ bigi hergiz yoh-durur (1926- 1930)

Ahmedî İskender-nâme'yi yazarken sadece Nizâmî'nin eserine bağlı kalmamıştır. İran şahlarını anlatıldığı bölümde Ahmedî'nin Firdevsî'den esinlendiği dikkati çekmektedir. Yine Ahmedî'nin Kaydafa ile olan kıssasında da Taberi'nin tarihinden yararlandığı gözlemlenmektedir. Ancak Ahmedî'nin bu kaynaklardan yararlanması onların eserlerini tercüme ettiği anlamında değil, konu ile ilgili olarak genel bir çerçeve çizmesi ile alakalıdır. Ahmedî'yi etkileyen diğer bir eser de Mesnevî olmuştur. Nitekim Ahmedî'nin Der-Sıfat-ı Nay başlıklı bölümde Mesnevî'nin ilk on sekiz beyitini andıran ifadeler mevcuttur.

Dilsüz-iken râst sözler söyledi
Ayruhlardan şikâyet eyledi

Nây göynüklere virür haber
Nâlesi âşıklara kılur eser (2802- 2803)

Ahmedî'nin astronomi hakkında verdiği bilgiler Gülşehrî'nin Felek-nâme adlı eserini anımsatmaktadır. Ancak Ahmedî Gülşehrî'nin eserinden yararlanmamıştır. Tam tersine onun eserile bir rekabet havası içindedir. İskender-nâme'de de Gülşehrî ile olan rekabetini ortaya koyan bilgiler mevcuttur.

Ben uluyam diyüben fikr eylemez
Adını her beytde zikr eylemez

Hîşten-binlik anuñ behri degül
Ahmedî'dür şükr Gülşehrî degül (442- 443)

Ahmedî bu beyitlerinde Gülşehrî'yi her beyitte adını zikretmesi ile eleştirmekte ve İskender-nâme'nin sahibinin Gülşehrî değil de kendisi olduğu için şükretmektedir.

2.3.4. İskender-nâme'nin Kuruluşu

Ahmedî'nin elimizde bulunan İskender-nâme nüshası 8088 beyitten oluşmaktadır. Bununla birlikte tespit edilen bazı nüshalarında 8750'den fazla beyit mevcuttur. Bunun yanı sıra şair ölümüne kadar İskender-nâme'ye eklemelerde bulunmaya devam etmiştir. Mesnevî *fâ i lâ tün/ fâ i lâ tün/ fâ i lün* kalıbıyla yazılmıştır. Bu kalıp ile Ahmedî önceki İskender-nâme yazarları ile de ayrılmıştır. Gerek Nizâmî, gerek Ali Şir Nevâî Firdevsî'nin *fâ û lün/ fâ û lün/ fâ û lün/ fâ ûl* kalıbını esas almışlardır.

İskender-nâme'nin kuruluşuna bakıldığında öncelikle besmele, ardından da Allah'ın isim ve sıfatlarının, Allah'a yönelmenin öneminin, Allah'ın isimlerinin insanda bulunduğu, öbür dünyada mutluluğu yakalamanın öneminin yer aldığı tevhid bölümü bulunmaktadır. Elimizdeki nüshada bu bölüm 239 beyitten müstakildir.

Ahmedî tevhid bölümünün ardından 44 beyitten oluşan Hz. Peygambere övgü ve şefaat bölümü yer almaktadır.

Ahmedî “Der-Beyân-ı Hakikat-i Nutk Ki Bî-Harf ü Savtest” başlığı altında mesnevîsinin adının “İskender-nâme” olduğunu açıklar.

İy sehün-dân gel ki söz söyleyelüm
Hûb ma'nîler beyân eyleyelüm (284)

Müşg ü anber-bîz idüp hâmeyi
Nakş kılalum sikender-nâme'yi (291)

“Der-Tahallus-ı Kitâb” başlığı altında da eserinin adı hakkında bilgi verir. Eseri yazan kişi olarak da mahlasının “Ahmedî” olduğunu hatırlatır.

Her sözi anda mûlahhas idelüm
Ahmedî adına mahlas idelüm (292)

Ahmedî mesnevîsinde hikâyeyi anlatacağı bölümlere “Matla-ı Dâstân” başlıkları ile başlayarak hangi konuya değiniyorsa başlığa o konuyu eklemektedir. Ancak Ahmedî hikâye dışında farklı husulara değinecek ise “der-beyân-ı” başlığı altında mevzuu açıklamaktadır. Yine hangi konuya değiniyorsa başlığa eklemektedir.

2.3.5. İskender-nâme'nin Bitiş Tarihi ve Sunulduğu Kişi

Elimizdeki nüshada 8088 beyitolarak tamamlanan İskender-nâme'nin bitiş tarihi ile ilgili olarak Ahmedî bilgi vermektedir. Eserin bitiş tarihi ile ilgili olarak Ahmedî şu beyitleri dile getirir:

Mustafâ'nuñ hicretinden bellü bil
Kim yidiyüz toksan ikinci-y-di yıl

Evveli-y-idi Rebî'ü'l-âhirûn
K'oldı nazmı hatm üşbu defterûn

Şah Sikender'den dahı geçmişdi hem
Biñ yidi yüz yıl u bir bî-bîş ü kem

Yidi yüz dört yıl olalı Yezdecird
Pâdîşâh olup Acem cüml'aña gird

Hem Melikşâh devletinden dahı bil
K'ol yıl-ıdı üç yüz ü onıncı yıl

Şükr kim bu defter-i gevher-nizâm
Böyle hoş tertîb-ile oldı temâm (8064- 8069)

Bu beyitlerden de anlaşılacağı üzere H. 792 Rebiulahir ayının başları, miladi olarak ise 1390 yılı mart ayına denk gelmektedir.

İskender-nâme ile ilgili bir tartışma da kime sunulduğu ile ilgilidir. Bu konuda araştırma yapanlar mesnevînin Emîr Süleyman'a, Germiyan beyi Süleyman Şâh'a ya da Yıldırım Bayezid'e sunulmak üzere yazıldığını iddia etmişlerdir. Bu hususta araştırmacılar genel olarak Yıldırım Bayezid'i esas almışlardır.

2.3.6. İskender-nâme'nin Yazmaları

Ahmedî'nin İskender-nâme'sinin pek çok yazma nüshası bulunmaktadır. Bunların bir kısmı ülke içinde bir kısmı da yurt dışındaki kütüphanelerde bulunmaktadır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde 6 nüshası, Süleymaniye Kütüphanelerinde 4 nüshası, Topkapı Sarayı Müzesinde 4 nüshası, İstanbul Belediyesi Kütüphanesinde 2 nüshası mevcuttur. Üsküdar Selim Ağa, İstanbul Türk, İslam eserleri Müzesi Kütüphanesi, Milli Kütüphane, Bursa Genel Kütüphane, Edirne Selimiye Kütüphanesi, Konya Mevlana Müzesi, Konya Koyunoğlu Müzesi ve Ankara Eski Eserler Kütüphanesi'nde birer nüshası bulunmaktadır. Ayrıca Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'nde 3 nüshası, Türk Tarih Kurumu

Kütüphanesi ve Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde de ikişer adet nüsha yer almaktadır.⁴

İskender-nâme'nin yurt dışındaki yazmaları ise çeşitli kütüphanelerde. Blochet kataloğunda sekiz adet yazmadan bahsedilmektedir. Rieu kataloğunda üç yazma bulunmaktadır. Minorsky kataloğunda da bir adet İskender-nâme yazması mevcuttur.

⁴ Daha ayrıntılı bilgi için bkz: İsmail Ünver, Ahmedî İskender-nâme, Ankara: TDK yayınları, 1983, s. 24-27

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. AHMEDİ'NİN İSKENDER-NÂME'SİNDE XIV. YÜZYIL SOSYAL HAYATI

3.1. Devlet İdaresi ve Devlet Ritüelleri

3.1.1. Devlet Anlayışı

Devlet genel olarak; belli bir toprak üzerinde müstakil olarak teşkilatlanmış insan topluluğu anlamına gelmektedir. Bununla birlikte devlet, siyasi bir varlığı da ifade etmektedir. Tarihin bilinen ilk yıllarından itibaren devlet teşkilatlanmasından söz etmek mümkündür. Yüzyıllar boyunca dünya üzerinde sayısız devlet kurulmuş ve yıkılmıştır. Bu devletlerin genel özelliklerine bakıldığında ise karşımıza üç unsur çıkmaktadır. Bunlardan ilki nüfus, diğer bir ifadeyle halktır. Devleti oluşturan ikinci unsur ise topraktır, ülkedir. Üçüncü unsur ise hem halkı hem de ülkeyi yönetecek güçtür, yani hâkimiyet. Öyleyse diyebiliriz ki; bir devletin oluşabilmesi için halk, ülke ve hâkimiyet dinamiklerinin bir araya gelmesi şarttır.

İlk Türk topluluklarında devlet için “il” ifadesi kullanılmıştır. Bu dönemde de devleti meydana getiren en önemli unsurlar toprak, halk ve hâkimiyet idi. Ancak eski Türk devletlerinde hâkimiyet, tanrının haneden ailesine bahşettiği bir yetki olarak kabul edilmişti ve bu yetkiye “kut” adı verilmekteydi. İslamiyet ile tanışan Türk devletlerinde hâkimiyet anlayışı da ilk Türk devletlerindeki özellikleri taşımaktaydı. Müslüman Türk sultanları kendilerini “Allah’ın yeryüzündeki gölgesi” olarak adlandırıyorlardı. Ülke ise hanedan ailesinin ortak malıydı.

Osmanlı devleti dönemine gelindiğinde, sultanların yine kendilerini “Allah’ın yeryüzündeki gölgesi” olarak kabullendikleri gözlenmektedir. Bununla birlikte hâkimiyet anlayışında farklılıklar da meydana gelmiştir. Ülkeyi yöneten güç artık hanedan ailesi değil, hükümdarın kendisidir.

Tarihte boyunca kurulan devletler beraberinde, “bir ülke nasıl yönetilmelidir?” sorusunu da getirmiştir. Bu soruya yanıt arayan pek çok filozof, aydın ve devlet adamı çeşitli görüşler ileri sürmüşler ve fikirlerini kitaplarında ifade etmeye çalışmışlardır. Bunların yanı sıra şairler de ideal bir toplum ve yöneticinin nasıl olması gerektiğini mesnevîlerinde anlatmaya çalışmışlardır. Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig’de, Nizâmî İskender-nâme’de, yine Ahmedî İskender-nâme’de olması gereken hükümdarın vasıflarını, ideal bir halk ve ülkeyi anlatmaya çalışmıştır.

Bütün bu bilgilerin ışığında İskender-nâme’ye baktığımız da “devlet” anlayışının eski Türk geleneklerine sadık kaldığı tespit edilmektedir. İskender-nâme’de devleti oluşturan halk, ülke ve hâkimiyet gücüne sık sık yer verilmiştir. Bir devletin hangi özelliklere sahip olması gerektiği, devletin hangi hallerde zarar göreceği, halkın devlete nasıl hizmet etmesi gerektiği mesnevîde anlatılmıştır.

Ahmedî mesnevîsinde devlet düzeni hakkında bilgi verdiğini aşağıdaki beyitte dile getirir.

Ahmedî’nün her ki sözün diñleye
Nicedür kânûn-ı devlet añlaya (3214)⁵

Ahmedî İskender-nâme’de devlet işleyişi ile ilgili nasihatlerde bulunmaktadır. Ahmedî sözlerinin devletin faydasına olduğunu aşağıdaki beyitlerde ifade eder.

Ahmedî’nün sözi hikmetdür ü pend
Devlet anuñ k’andan ola sûd-mend (2852)

Ahmedî’nün ger sözün işidesin
Kendüzüñe devleti iş idesin (570)

Devlet halkın bütün sorunlarını gidermekle görevlidir. Devlet sağ oldukça dilenci bile sultan olur.

⁵ Çalışmada Yaşar AKDOĞAN’ın Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap sayfasında yer alan “Ahmedî-İskender-nâme” transkripsiyonlu metni esas alınmıştır. Bütün örnek beyitler bu çalışma referanslıdır. Bu sebeple örnek beyitlerin sadece beyit numarası verilmiştir.

Kamu müşkil devlete âsân olur
Devlet oldukda gedâ sultân olur (322)

Müslüman Türk hükümdarlarının kendilerini “Allah’ın yeryüzündeki gölgeleri” olarak kabullendikleri yukarıda izah edilmişti. Ahmedî bu ifadeyi kanıtlar nitelikte bir beyit dile getirir.

Memleket Hakdan hilâfet oldu pes
Müşkil aña nâ-hak itmeklik heves (6046)

Devlet insanlara Allah’ın bir lütfüdür. Ancak bu lütuf kalıcı değil geçicidir. Çünkü bir devlet yıkılır yerine yenisi kurulur. Dünyanın düzeni böyledir.

Memleket çün kimseye kalur degül
Kimsene bunda karâr alur degül (5944)

Memleket çünkim girü elden gider
Kişi böyle yavuz iş idüp nider (6544)

İslâmî inanç çerçevesinde şekillenen Türk devlet anlayışında Hz. Peygamber’in sünnetleri de önemli bir yer teşkil eder. Nitekim Hz. Peygamber ilk İslâm devletinin kurucusu ve yöneticisidir. Muhakkak ki iyi bir devletin vasıfları Hz. Peygamberin sünnetinde yer almaktadır ve bu sünnete riayet etmek gerekir.

Sünnetin tut k’ehl-i devlet olasın
Şer’ine gir kim şefâ’at bulasın (272)

İskender-nâme’de devletin bazı özellikleri taşıması gerektiği vurgulanmıştır. Bu özelliklerin başında siyaset gelir. Ahmedî devletin ancak doğru siyaset ile devamlı olabileceğini savunur.

Kim siyâsetle olur beglik temâm
Bî-siyâset memleket dutmaz nizâm (860)

Devletin sahip olması gereken diğer bir vasıf da raydır. Ray; “rey, oy” anlamına gelmektedir. Devlet ancak halkın oyu ile düzenli ve devamlı olur.

Devletüñ ser-mâyesidür hüsn-i rây
Rây-durur bî-gümân zıll-ı hümây

Rây-ıla_olur her kişi kim ola şâh
Râydur ârâyiş-i taht u külâh (547- 548)

Rây-ıl’olur memleket işi dürüst
Her ki kej-rây ola olur işi süst (3416)

Bir devletin ayakta kalabilmesi gereken en önemli unsurlardan biri de râstlıktır (doğruluk). Ahmedî de râstlığın önemini aşağıdaki beyitlerde vurgulamıştır.

Râstlıh-durur necâtuñ pâyesi
Râstlıhdur devletüñ pâyesi (6291)

Devlet ancak akıllı kişilerin yönetimi ile düzenli olur. Akıl devletin kuvveti ve süsüdür.

Akldur ma’lül evvel illete
Akl kuvvetdür ü zînet devlete (4524)

Bir devleti devlet yapan özelliklerden biri de hazinedir. Ahmedî devletin altın ve gümüş sahibi olmasını, ancak bu mâlı saklamasını değil, halka dağıtmasını ister.

Çünk’ele gire bu gencü zer ü sîm
Devlet anuñ k’adını ide kerîm (2085)

Devlet halkına karşı gururlu ve kibirli olmamalıdır. Gurur ve kibir devleti ancak küçük düşürür.

Garre olmah devlete beglik degül
Lâf urmah resmi serverlik degül (1060)

Garre olmah devlete mezmûm olur
Ko gurûrı ki_ol be-gâyet şûm olur (1127)

Devlet sahibi olanlar içkiye düşkün olmamalıdır. İçki devletleri yıkabilecek güçte bir kötülüktür.

Bâde-y-ile memleket berbâd olur
İşi k'anuñla ola bî-bünyâd olur (733)

Devlete hâlel gelmesi yalnızca yöneticileri değil bütün halkı da etkiler. Her işte ve her fikirde eksiklikler ortaya çıkar.

Devlete çün irişür ola hâlel
Bulınur her işde yüz dürlü zelel (6145)

Memleket bünyâdına düşe hâlel
Her ne fikr idilse olur pür-zelel (6444)

Ahmedî devleti yıkabilecek kötülüklerden biri olarak da zulmü gösterir. Zalim hükümdarlar adlarını kötüye çıkardıkları gibi, devletin de yıkımına sebep olmaktadır.

Zulm ider yavuz melikler adını
Zulm yıhar memleket bünyâdını (1966)

Zulüm nasıl devleti yıkan bir kötülükse, adalette devleti yücelten bir niteliktir.

Zulmdur şehlere azlûñ sâyesi
Adl-durur baht u devlet pâyesi (5596)

Devlet nizamı ve devamlılığı için halkın da belli özelliklere sahip olması gerekir. Bu özelliklerin başında sadakat yer alır. Sadakat devletin varlığını koruyan bir niteliktir. Ahmedî halkın devlete sadık olması gerektiğini vurgular.

Ol kişi kim kavline sâdık degül
Ko anı kim devlete lâyıık degül (710)

Devletin devamlı ve nizamlı olması isteniyorsa, halk güzel huylu ve güzel tabiatlı olmalıdır.

Ger dilerseñ k'ola devlet nazmı düz
Hüsn ü hulkı kendüñe pîrâye düz (7414)

Ahmedî devlet düzenin aksaksız olması için halkın devlete asi olmaması gerektiğini savunur.

Kendüden yig-ile pençe şüm olur
Âsı olmah devlete mezmûm olur (4143)

Ahmedî devlet isteyen kişinin devlete hizmet etmesi gerektiğini vurgular. Devlete kulluk etmelisin ki devlet sahibi olasın.

Devlet isdeyen anı bulmah gerek
Cân-ıla emrüñe kul olmah gerek (1994)

Olmasun bed-hâh-ı devlet olasın
Devlete kul ol ki devlet bulasın (1996)

Devlete hizmet için kişi elinden geleni yapmalıdır, ney gibi kemer bağlamalıdır. Zira devletine hizmet eden kişi bahtiyar olur.

Devletüñ tâcın virene dâd-ger
Hizmet-içün bagla ney bigi kemer

Her kişi k'ide anı Hakk ihtiyâr
Aña hizmet iden olur bahtiyâr

Her ki bağlamaya ney bigi kemer
Hizmetine devletün olur kem er (2003- 2005)

3.1.2. Devlet İdaresi

3.1.2.1. Hükümdâr

Devlet örgütlenmesinin en üst basamağında yer alan kişi hükümdârdır. Hükümdâr; hükmeden kişi, taht sahibi devlet adamı anlamlarına gelmektedir. Hükümdâr, ülke yönetiminde mutlak güce sahiptir. Bu gücü de kimse ile paylaşmaz. Ahmedî hükümdâr olmayı “devlet tonu giymek” deyimiyle tanımlar.

Devletün tonunu ol kişi geyer
K'ola adı halk içinde gey er (4582)

Türk hâkimiyet anlayışına bakıldığında, hükümdârlık kutsal bir makam olarak ele alınır. Eski Türk inancına göre hükümdârlık kişiye Tanrı eliyle verilmiş bir yetkidir. Kut adı verilen bu yetki ile Türkler, kendilerine Tanrı tarafından cihan hâkimiyetinin bahşedildiğine inanıyorlardı (Turan, 2000: 94-101).

İslâmiyet'in kabulü ile bu ilahî iktidar anlayışı gelişerek devam eder. İlahî iktidar inancı ile Selçuklu sultanları kendilerini “Allah'ın yeryüzündeki gölgesi (zill'ullahi fi'l-arz)” olarak sıfatlandırır ve bu ifadeyi bütün fermanlarda kullanırlar. Hatta Selçuklu sultanları, kendilerine hâkimiyetin Allah tarafından verildiğini ispatlamak için birçok Selçuklu beyannamesinde “vedâ-yi Hudâ” ifadesine yer vermişlerdir ki, böylece halkı korumak için Allah'ın Selçuklu sultanlarını görevlendirdiğini açıkça beyan etmişlerdir (Kurpalidis,2007: 71-72).

Nizamülmülk de Siyaset-nâme adlı eserinde sultanların Allah tarafından görevlendirdiklerini şu şekilde açıklar:

“Bil ki Yüce Allah her asırda ve her çağda halk arasından birini seçer. Onu padişahlara layık ve övmeye değer hünerlerle süsler. İnsanlar onun adaleti içinde yaşasınlar, emin olsunlar, daima devletin bekasını istesinler diye, dünya işlerinin ve Allah’ın kullarının huzur içinde yaşamasını ona tevdi eder. Fitne, karışıklık ve fesad kapısını ona kapattırır, onun heybet ve haşmetini Allah’ın kullarının gönüllerinde ve gözlerinde yerleştirir” (Nizamülmülk: 17).

Hükümdârlığın Allah tarafından seçilmiş kullara verildiği inancı İskender-nâme’de de kendini gösterir. Ahmedî mesnevîsinde hükümdârlığın aslında Allah’a ait olduğunu ve O’nun bu yetkiyi dilediği kişiye verdiğini izah eder. Ahmedî pâdişâhlığı Allah’ın gölgesi olarak açıklar ve pâdişâhlığın kişiye Hak’tan bir hilafet, bir emanet olduğunu dile getirir.

Çünkü “es-sultânü zıllu’llâh” ola
Ömr’aña kasd idenüñ kûtâh ola (4753)

Hâlıküñdur mülk anı_ol pâdişâh
Kime kim diler virüp eyleye şâh (1013)

Padişahdur bî-gümân Hak sâyesi
Kamu halkuñ ol olur ser-mâyesi (5230)

Memleket Hakdan hilâfet oldı pes
Müşkil aña nâ-hak itmeklik heves (6046)

3.1.2.1.1. İdeal Bir Hükümdârda Bulunması Gereken Vasıflar

İskender-nâme sadece ünlü bir hükümdârın hayatını hikâye etmekle yetinen bir mesnevî değildir. Ahmedî İskender’in vasfında ideal bir hükümdârın sahip olması gereken sıfatlara da işaret etmektedir.

Asalet: Bir hükümdârın soy ağacı oldukça önemlidir. Soy, hükümdârın tahta hak talep edebilmesinin birinci şartıdır. Bunların yanın sıra soy, kişinin ailesi ve geçmişi hakkında da bilgi vermektedir.

İskender-nâme'de de İskender ve Dârâ arasında soy ile ilgili bir münakaşa yaşanır. Dârâ İskender'in soy olarak bir karavaşın/ kölenin çocuğu olması sebebiyle asla bir hükümdâr olamayacağını iddia eder. Dârâ'ya göre hükümdâr olabilmek için bir hükümdâr soyundan gelmek gereklidir. Ancak bu hükümdâr soyu hem anadan hem de babadan gelmelidir. Dârâ kendinin soyunun İsfendiyâr, Güştâsb ve Lührâsb gibi İran'ın ulu şâhlarına dayandığını gururla ifade eder. İskender'i ise, bir köleden doğduğu için köle sıfatına layık olabileceği gerekçesiyle yerer.

Çün benüm ceddüm ola İsfendiyâr
Pes gerek benüm ola şehr ü diyâr

Dahı_ulu ceddüm-durur Güştâsb şâh
Dahı ulusı-durur Lührâsb şâh (1046- 1047)

Her kişi k'anadan olmaya ulu
Atadan sultân-ısa olur alu

Ogılan anaya olur tâbi' hemîn
Karavaş oğlu olan kuldur yakîn

Çünkü kul olur karavaşdan toğan
Pes ululuk anda ne gerek âyân (1050- 1052)

Akıl Sahibi Olmak: İdeal bir hükümdâr akıl sahibi olmalı ve aklını kullanarak karşılaştığı zorlukların üstesinden gelmelidir.

Ola akl u ilm-ile mevsûf ol
Lutf u adl ü afv-ıla ma'rûf ol (6048)

Akıl devlet için kuvvet ve ziynettir.

Akıldur ma'lûl evvel illete
Akl kuvvettür ü zînet devlete (4524)

Adil Olmak: Bir hükümdârın en büyük vasıflarından biri de adil olmasıdır. Ahmedî adil olmayı, yapılan işin mükâfatını vermek olarak tanımlar.

Âdil oldur k'eylügüñ hakkın bile
Pes aña lâyıık mükâfâtın kıla (3202)

Bir hükümdarın şâhlığı adaleti ile belli olur. Çünkü şâhlık adalet demektir.

Şâh ol-durur kim ehl-i dâd ola
Halk zulmından anuñ âzâd ola (7630)

Ahmedî devlet adamlarının her işlerinde adaletli davranmasının farz olduğunu belirtir.

Didi ol kim ola ehl-i memleket
Farz aña oldur ki ide ma'dilet (6574)

Ahmedî adaletli davranan kişilerin ulu kişiler olduğunu izah eder. Beyliği beylik yapanın adalet vasfı olduğunu dile getirir.

Her nekim kılursa adl ü dâd-ıdı
Ger ulu ger kici andan şâd-ıdı (1959)

Adldür kim beğlige bünyâd olur
Her binâ bünyâd-ıla âbâd olur (1965)

Ahmedî, mumun rüzgârdan emin olduğu gibi şâh olacak kişinin de adaletinden emin olunması gerektiğini vurgular.

Şeh gerek adl âyetine duta sem'
Adli-y-ile yilden îmîn ola şem' (2843)

Dürüstlük: Dürüstlük bir devlet adamının sahip olması gereken ilk vasıflardan biridir. Hükümdâr dürüst olursa bütün devlet düzeni de dürüst olur. Eğer şâhın işleri dürüst olmazsa devlet işleri de düzensiz olur.

Şeh gerek kim ahbine ola dürüst
Dilese k' olmaya devlet rükni süst (2828)

Şâh k' olmaya anuñ kavli dürüst
Bî-şek olur devleti erkânı süst (2832)

Sultanın dürüst olması, verdiği sözleri tutması, halkının da ona karşı sadık olmasını sağlar. Eğer sultan ahdinde dürüst olmazsa, halkın güvenini kazanamaz.

Pâdişâh k' olmaya ahdinde dürüst
Halkuñ anuñ-ıla mihri ola süst (6287)

Güzel Ahlak Sahibi Olmak: İdeal bir hükümdâr güzel ahlak ile donanmış olmalıdır. Güzel ahlaktan kasıt ise çoğunlukla “iyilik” olarak anlaşılmaktadır.

Ahmedî İskender-nâme’de bir sultânın güzel ahlaka sahip olması gerektiğini vurgular.

Şâh olayım diyen hoş-hû gerek
Gül gibi hâr içre handân-rû gerek

Her kişinüñ ki_ olmaya hulkı hasen
Ger Alî olsa anı er sanma sen

Hüsn-i hulk-ıçun Resûli Ol Kerîm
Medh idüp didi”alâ hulkın azîm”

Hassinû ahlâkakümde_ endîşe it
Hüsn-i hulkı kendüzüñe pîşe it

Bed-güher kadrini itmegil bülend

Bed-güherden kimse olmaz sûd-mend (838- 842)

Zulüm Etmekten Kaçınmak: İyi bir hükümdâr halkına karşı daima hoşgörülü olmalı ve halkının ihtiyaçlarını gözetmelidir. Mülkünün devamlılığını ve güvenliğini isteyen hükümdâr zulmü terk etmelidir.

Diler-iseñ k'ola milküñ pâyidâr

Zulmı terk it adli eyle ihtiyâr (805)

Ger olayım dir-iseñ peyveste şâh

Cehd it kim olmaya arduñca âh (2833)

Hulkda pest ola himmetde bülend

İtmeye nâ-hak yire halka güzend (6050)

Halkına zulüm gösteren bir şâh, kendi adını kötüye çıkarmaktan ve kendi tahtını yıkmaktan başka bir şey yapmaz.

Zulm ider yavuz melikler adını

Zulm yıhar memleket bünyâdını (1966)

Pâdişâhuñ zulmıdur mülki yıhan

Kendüyi vü âlemi oda yahan (5594)

Siyaset Sahibi Olmak: Devlet yönetiminden, siyasetten anlamayan bir hükümdâr iyi bir yönetici değildir. İdeal bir yönetici gerek dostları gerekse düşmanları ile siyaset yapabilecek kabiliyette olmalıdır.

Ger dilerseñ kim riyâset idesin

Müfside dâim siyâset idesin

Kim siyâsetle olur beglik temâm
Bî-siyâset memleket dutmaz nizâm (859- 860)

Tedbirli Olmak: İyi bir hükümdâr hangi şartlar altında olursa olsun tedbiri elden bırakmamalıdır. Ahmedî Sultan Keykubâd'dan bahsederken diğer özelliklerinin yanı sıra tedbirli oluşunu özellikle vurgular.

Âkıl u hem kâr-dîde pîr-idi
Âdil ü hem sâhib-i tedbîr-idi (5410)

Âkıl u dîn-dâr u key dâna-y-ıdı
Sâhib-i tedbîr ü ehl-i rây-ıdı (5416)

Sanatkârları Himaye Etmek: Gerek Selçuklu sultanları gerekse Osmanlı hükümdârları sanatçılara kendilerine yakın tutmuşlardır. Ahmedî sanatçılara hüner ehli olarak adlandırır ve hüner sahiplerinin devletin ziyneti olduğunu dile getirir. Sultanların da sanatçılara sahip çıkmalarını ister.

Terbiyet kılsañ hüner ehline kıl
Bî-hünerde nef' yoh andan kesil

Zînetidür devletüñ ehl-i hüner
Şâhlar tâcına zîverdür güher (7637- 7638)

Uluların Reyî: Bir hükümdâr, devlete hizmet etmiş büyüklerin oyunu almış olmalıdır. Çünkü ulular gerek tecrübe gerekse iktidar gücü olarak önemli bir vasfa sahiptirler. İyi bir pâdişâh ululara sırtını dönmemeli, uluların gönlünü şâd etmelidir.

Rây-ıla_olur her kişi kim ola şâh
Râydur ârâyış-i taht u külâh (548)

Beglik oldur kim olasın ehl-i dâd
Ulu kiçi kamu senden ola şâd (7359)

Halk içinde adli bünyâd eyledi
Ulu kiçi gönlini şâd eyledi (7629)

Ordu Sahibi Olmak: Ülkenin en önemli dayanaklarından biri de ordudur. Bir hükümdâr ancak ordusu ile kuvvetli olur.

İstimâletle olur hoş-dil sipâh
Ol sipâh-ıla olur kuvvetlü şâh (1151)

Ol melik kim kişveri ma'mûr ola
Mâlı vâfir leşkeri mansûr ola (858)

Halkın İhtiyacını Karşılama: İdeal bir hükümdârın öncelikli vazifelerinden biri de halkının ihtiyaçlarını karşılamasıdır.

Hayr idüp toyura her bir acı ol
Bî-niyâz ide kamu muhtâcı ol (7631)

Halka İhsanda Bulunmak: İyi bir hükümdârın vasıfları arasında halkına ihsanlarda bulunması da yer alır. Devlet hazinesini doldurmak hükümdârın başlıca vazifelerindedir. Ancak hükümdâr altın ve gümüşleri sadece biriktirmemeli, bunları halkına dağıtarak ihsanda bulunmalıdır. Ahmedî şimdiki sultanların biriktirdikleri altın ve gümüşleri kimseye vermediklerinden ve kendilerinin de yemediklerinden şikâyet eder.

Şimdi şahlıh ol ki mâlı direler
Ne yiyeler ne kişiye vireler (2126)

Ahmedî şâhlığın görevlerinden birinin de halka ihsanda bulunmak olduğunu ifade eder. İhsanda bulunan pâdişâhın da hayır ile anılacağını bildirir.

K'olar şeh devletinde halk şâd
Hem ola adı şehûñ hayr-ıla yâd (3947)

Hem dimez bu pâdişehdür tâc-bahş
Kim ider halka zer-ile sîm bahş (1270)

Virmeh-ile olur kavî püşt-i sipâh
Virmeyince kimse olmaz pâdişâh

Her ki virmege bulamaz dest-res
Pâdişahlığa iremez bir nefes (5634-5635)

Ahmedî, malı olduğu halde onu dağıtmayana ya da ihsanda bulunmayana insan demenin doğru olmadığını izah eder.

Ol kişi kim sâhib-ihsân olmaya
Ölüden kemdür egerçi k'ölmeye

Her ki bula virmeye zerr ü direm
Hâşâ anı âdemî midür direm (6614- 6615)

Ahmedî İskender-nâme'de birçok sultanın halka ihsanda bulunduğunu hikâyeye eder. İhsanda bulunan sultanları da överek anlatır.

Ol sehâ vü sâhib-i ihsân-ıdı
Hâk ü sîm ü zer aña yiksân-ıdı (6613)

Virdi ol dem halka çoh tâc u kemer
Kal'a vü iklîm ü şehir ü sîm ü zer (2118)

Her kime kim vardı anda ser-te-ser
Virdi şehir ü mülk ü mâl u sîm ü zer (3601)

3.1.2.1.2. Hükümdârlık Alametleri

Hükümdârı diğer devlet erkânından ayıran bir takım alametler, simgeler ve kıyafetler mevcuttur. Bu alametleri bazıları manevî, bazıları ise maddî alametlerdir (Merçil, 2007: 30). İskender-nâme’de yer alan hükümdarlık alametleri unvan, lakap, taht ve taç, bayrak, nevbet ve mühürdür. Bu simgeler arasında unvan ve lakap manevî, diğerleri ise maddî alametlerdir.

3.1.2.1.2.1. Unvan

İskender-nâme Büyük İskender ve Zülkarneyn’in hayatlarını harmanlayarak anlatan bir mesnevî olduğu için eserde pek çok hükümdâr unvanı ile karşılaşılacaktır. Bun unvanların başında “şâh” ve “pâdişâh” tabirleri gelmektedir. Özellikle geniş topraklara hükmeden Müslüman hükümdârlar için kullanılan pâdişâh ifadesi, Farsça “pâd” ve “şâh” kelimelerin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Kelime anlamı olarak “pâdişâh” ifadesi “şâhların yücesi, koruyucu şâh” tabirlerini karşılamaktadır. Genellikle İran bölgesinde kullanılan bir hükümdâr unvanı olan pâdişâh, II. Murad’dan itibaren Osmanlı hükümdârlarının unvanı olarak kılınmaya başlanmıştır. İskender-nâme’de hükümdâr anlamında sık sık bu iki ifade ile karşılaşılacaktır.

Pâdişah sensin ki sana hergiz kerân
Hüküm ü kudret sinüñ izz ü celâl (4935)

Dökdi küncüdi öñine did’i şâh
Saña virbidi bunı ol pâdişâh (1057)

Şâh ve pâdişâh tabirlerinin yanı sıra özellikle Türk hükümdârlarını kullandığı “Melik” unvanı da mesnevîde yer almaktadır.

Ne melikleri düşürüp itdi hâk
Ne selâtîni ki kıldı ol helâk (421)

Bir melik oldu ki hergiz rûzigâr
Görmemişdi aña benzer tâcidâr (1956)

Sultan tabiri de sıkça tercih edilen bir unvan olarak karşımıza çıkar. Tarihte sultan unvanını kullanan ilk Müslüman hükümdâr Gazneli Mahmud'dur. Gazneli Mahmud'dan sonra sultan unvanı yaygınlaşarak kullanılmaya devam etmiştir.

Mısır sultânı bir iki kez meger
Görmüş-idi şâh Dârâdan zarar (892)

Ger bu mâlı kim didüm sen bulasın
Ol Sikender bigi sultân olasın (4390)

Yukarıda ifade edilen unvanlar genel olarak hükümdârlar için kullanılan unvanlardır. Bunların yanı sıra belli bölgelerin hükümdârları için belirli unvanlar tercih edilmiştir. Örneğin Rûm sultanları daima “Kayser” unvanı ile anılırken, Çin hakanları için de “Fağfûr” unvanı tercih edilmektedir. Orta Asya'daki Türk hükümdârlarının ise “Hân” unvanını aldığı görülür.

Kaysara irdi haber kim çok çeri
Rûma uş geldi vü Dârâ serveri (331)

Evvel ol-ıdı ki Rûma sundı el
Kaysara irürdi çoh dürlü zelev (7030)

Oldı_esîr anda şeh-i Hâver-zemîn
Dahı şâh-ı Magrib ü Fagfûr-ı Çîn (1199)

Bir melikdi ol zamân Tamgac Hân
Kim anuñdı Türk ü Kişmîr ü Vegan (3539)

Hız. Peygamber'in (sav) kurduğu ilk İslâm devletinden itibaren, özellikle Arap Müslümanlar “Halife” ve “Emîr” unvanlarını kullanmayı tercih etmişlerdir. İskender-

nâme’de Dört Halife ve ardından gelen İslâm devletlerinin hükümdârlarının bu unvanlarla anıldığı dikkati çekmektedir.

Çünkü Sıddîk itdi dünyâan güzer
Yirine anuñ halife_ oldı Ömer (5991)

Ol gidüp oldı halîfe Müttakî
K’ehl-i ilm ü fazl-ıdı ol hem takî (6379)

Çünkü Nâsır oldı Bagdâda emîr
Emn zâhir oldı gitdi dâr u gîr (6453)

Osmanlı hanedanının anlatıldığı bölümde ise Osmanlı devletinin siyasi yapısına uygun olarak unvanların değiştiği görülür. Önceleri “Gazi” unvanını alan hükümdârlar daha sonraları “Sultân” unvanını almışlardır.

Aldı anuñ yirini Gâzî Murâd
Kim cihâd u gazv-ıdı aña murâd (7010)

Çün şehâdet buldı Gâzî-yi şehîd
Yirine oturdu Sultân Bâyezîd (7128)

3.1.2.1.2.2. Lakap

Lakap da unvan gibi hükümdârlık alametlerinden biridir. Ünlü siyaset-nâme yazarı Nizamülmülk eserinde lakaplarla ilgili bir bölüm ayırmıştır. Bu bölümde Nizamülmülk lakapların çoğalmasından ve önüne gelen herkesin istediği lakabı kullanmasından şikâyetçidir. Ona göre lakaplar belirli düzenlemelere göre verilmelidir. Askerler ve memurlara daha ziyade devlet ile alakalı lakaplar, vezirlere ve âlimlere ise mülk ile ilişkili lakaplar verilmelidir (Nizamülmülk: 195- 207). Lakap ile alakadar en önemli husus lakabı alan kişinin, verilen lakaba uygun olmasıdır.

İskender doğduğu esnada tali'ine bakılır ve doğunun ve batının sultânı olacağı müjdelenir. Bunun üzerine İskender'e "karn" lakabı verilmek istenir. Bunun yanı sıra İskender, omuzlarına dökülen iki saç örgüsüyle doğmuştur. Bu sebeple İskender'e "iki saç örgülü" anlamına gelen "Zülkarneyn" lakabı verilir.

Çünkü hükm olmuşdu ol ferruh-piser
Yürüyiben şark u garbı tutısar

Herbirine şark-ıla garbuñ Arab
Karn komışdı kelâmında lakab

Dahı dirler çünkü togdı ol bahtiyâr
İki gîsûsı var-ıdı tâb-dâr

Karn-gîsûdur bu-y-ıdı bir sebeb
K'aña Zü'l-Karneyn urdılar lakab (516- 519)

Lakaplar sadece olumlu özellikleri simgelememektedir. İskender-nâme'de anlatılan Mervân-ı Hâkem zalim olduğu için "Hayt-ı Bâtıl" lakabını almıştır.

Zâlim olduğı-y-ıçun ol bî-edeb
Hayt-ı Bâtıl urdılar aña lakab (6061)

3.1.2.1.2.3. Taht ve Taç

Taht ve taç en bilindik hükümdârlık sembollerinden biridir. Taht hükümdârlık makamı anlamına gelmektedir. Bu suretle kişinin tahta çıkması, pâdişâh olması anlamında kullanılmıştır. Taç ise hükümdârın özel günlerde başına taktığı başlıktır. Bir iktidar simgesi olan taç, İskender-nâme'de genellikle taht kelimesi ile birlikte kullanılmaktadır.

Kim bizümdür dir cihânda taht u tâc
Bize gerek gele her yirden harâc (992)

Kim elinde anuñ olırsarsın helâk
Anuñ olısar bu taht u tâc hâk (5237)

İktidâr sahibi anlamında ise “tâc-dâr” ifadesi de mesnevîde yer almaktadır.

Oldı bişyüz yıl cihânda tâc-dâr
Adl-ile hoş hoş geçürdi rûzigâr (5344)

Kırh yıl Kısır-idi anda şehriyâr
Onyidi yıl Hürmüz-idi tâc-dâr (5817)

Bunların yanı sıra mesnevîde taç kelimesine karşılık olarak “külâh” ifadesi de dikkati çekmektedir. Tahta çıkmak anlamında “külâh giymek” tabiri de İskender-nâme’de yer almaktadır.

Ol ölicecek oğlu_anuñ Dârâb Şâh
Tahta çıkup urdı başına külâh (404)

Virüben Tamgâc’a tâc-ıla külâh
Kıldı anı ol ulusa dahı şâh (3870)

Oldı ardınca anuñ Hûşeng şâh
Kim sezâ-vâr-ıd’aña taht u külâh (5098)

3.1.2.1.2.4. Bayrak

Bayrak, alem, direfş, sancak vb. de maddî hükümdârlık alametlerindedir. Bayrak bağımsızlığın olduğu kadar aidiyetin de sembolüdür. Her ülkenin bayrağı kendine özgüdür ve kendi milletlerini simgeler. İskender-nâme’de bayrak ve sancaklar daha ziyade savaşlar esnasında yer edinir. İskender savaş meydanına ordusu ile yürürken bayrakları ve sancakları dağları kuşatır.

Yiryüzi kûs ü direfş-ile ‘alem
Tolmuş-ıdı vü dahı hayl ü haşem (330)

3.1.2.1.2.5. Çetr

Kelime anlamı olarak çetr; “güneşten korunmak için kullanılan şemsiye” ve “çadır” manalarını taşımaktadır. Aynı zamanda çetr, İslâmiyet öncesi İran ve Doğu kültüründe saltanat alametlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Çetr, büyük bir mızrağın üzerinde kubbe biçiminde açılmış şemsiye şeklindedir. Hükümdâr savaşa veya alayla bir yere giderken, çetr vasıtasıyla güneşten korunur (Merçil, 2007: 103- 104).

İskender-nâme’de oğlunu karşılamak için yola çıkan Kaydafe’nin yanında da saltanat çetri yer almaktadır.

Anuñ-ıla bî-kerân hayl ü haşem
Çetr-i sultânî vü hem kûs u alem (4639)

3.1.2.1.2.6. Mühür

Hükümdârlık alametlerinden bir diğeri olan mühür, genellikle yüzük biçimindedir ve parmağa takılmaktadır. Hz. Peygamber döneminden itibaren yüzük biçimindeki mühürlerin saltanat alameti olarak kullanıldığı bilinmektedir (Merçil, 2007: 196). İskender-nâme’de mühür kelimesinin yanı sıra aynı anlama gelen “hâtem” tabirinin de kullanıldığı dikkati çekmektedir.

Bir melik kopdı Sikender kim bu Rûm
Hâtemine oldı nerm eyle ki mûm (557)

Mühri-y-ile remzi böyle kıldı şâh
K’ol gönül k’âhen bigi oldı siyâh (2184)

Mühür yüzükte yer alan işaretleri simgelemektedir. Mühür kullanılırken mühür vurulacak yere mum eritir ve yüzüne mühür basılır. İskender-nâme’de bu uygulamaya da yer verilmiştir.

Mühri urduğunda mûma hâtemî
Bir gedâya kul ider yüz Hâtimi (7175)

Mühür İskender-nâme’de saltanat simgesi olmasının yanı sıra Hz. Süleyman’ın mührünün devler tarafından çalınmasına telmihte bulunmaktadır.

Hâtemin alup elinden dîv ele
Tahtını gör nice virdiler yile (4976)

3.1.2.1.2.7. Kılıç

Hükümdârlık alametlerinden bir diğeri de kılıçtır. Kılıç ikinci dereceden bir saltanat alameti kabul edilmektedir. Tarihte bazı sultanlara saltanat işareti olarak kılıç hediye edildiği bilinmektedir (Merçil, 2007: 236- 237).

İskender-nâme’de de kılıcın önemli bir yeri mevcuttur. Ahmedî’ ye göre pâdişâhlık kılıç ile olur.

Pâdişâhlık kılıc altında olur
Memleket alan kılıc-ıla alur (1185)

İskender rüyasında bir meleğin kendisine kılıç hediye ettiği görür. Melek bu kılıç ile İskender’in doğuyu ve batıyı fethedeceğini ve yedi iklime sultan olacağını beyan eder. Ayrıca melek bu kılıcın Allah tarafından İskender’e sunulduğunu iletir. Böylece İskender’e saltanat Allah tarafından bahşedilmiş olur.

Bir gice düşde görür şeh kim felek
Açılıban yire iner bir melek

Bir kılıc getürür ü virür aña
Dir ki Allâh virbidi bunı saña

Kılıc Allâhuñ-durur çekgil bunı
Ol kişiye kim kıla düşmen seni

Yüri vü sultânlar-ıla eyle harb
Kim senüñdür ucdan uca şark u garb (941- 944)

3.1.2.2. Şehzâde

Hükümdârların erkek çocukları için kullanılan şehzâde tabiri, “şâhzâde” kelimesinden değişmiştir. Şehzâde; şâh oğlu, pâdişâh oğlu anlamlarına gelmektedir. Şehzâde ifadesinin yanı sıra hükümdâr çocukları için pâşâ, emîr ve çelebi ifadelerinin kullanıldığı da bilinmektedir (Özkan, 2007: 60). Bununla birlikte İskender-nâme’de şehzâde için melik-zâde ifadesinin de yer aldığı görülür.

Bir melik-zâde vücûda geldi_i şâh
K’aña mihr ü mâh olısar tâc-gâh (491)

Şehzâdeler geleceğin sultanları, tahtın varisidirler. İskender’in doğumu Feylekûs’u çok sevindirir. Çünkü tahtı bırakabileceği bir torunu olmuştur.

Togdı bir oęluñ k’olısar bahtiyâr
Tâc u taht anı kılısar ihtiyâr

Nûr-ı devlet-durur ol ser-tâ-kadem
Sıdk-ıla mihrinden ürür subh dem (493-494)

Şehzâdeler geleceğin hükümdârları oldukları için doğumların itibaren büyük bir intizam ile yetiştirilirler. Tarih, coğrafya, siyaset, felsefe gibi eğitimlerin yanı sıra kılıç, ok ve yay kullanma gibi savaçılık eğitimi de verilmektedir. İskender’in eğitimi de büyük bir özenle gerçekleştirilir. İskender yedi yaşına geldiğinde Aristo’dan dersler almaya başlar.

Din ilimlerini, tabiat ilimlerini, matematiği, siyer ve siyaset ilimlerini öğrenir. İskender on yaşına geldiğinde artık bir filozof kadar bilgilidir.

Yidisinde_âgâz itdi_ol nâm-ver
Tâ ki ögrene Ârestûdan hüner (523)

Añlayup ilm-i İlâhîden habar
Eyledi kısm-ı tabâyi'de nazar

Hem riyâzet ilmini bildi temâm
Cümle asl u fer'-ile ol nîg-nâm

Hem amelden ilm-i menzil hem siyer
Hem siyâsetden key añladı haber

Oldı on yaşında ol bir feylesûf
Kim felek esrârına buldı vukûf (525- 528)

İskender daha sonra hendese ilmini öğrenir, Bokrat'tan tıp dersleri alır.

Hendese-eşkâl-ıla çün kıldı farz
Yiri gögi bildi cev cev tûl u arz

Tıbda hem bahs itdi ol Bukrât-ıla
Dahı Eflâtûn u hem Sokrât-ıla (530-531)

İlimlerle ilgili derslerini tamamlayan İskender, savaş eğitimi almaya başlar. Ok ve yay kullanmayı, ata binmeyi öğrenir. Ava çıkar.

Sayd u atlanmak nicedür bildi bes
İlm-i tîr öğrenmege kıldı heves (533)

Çünkü alurdu eline_evvel kemân
Kaçar-ıdı okı sehminden gümân (535)

Şehzâdeler tahtın varisleri oldukları için, eğitimlerini tamamlayıp, belirli bir yaşa geldiklerinde sancaklara vali olarak gönderilirler. Böylece şehzâdeler tahta geçmeden önce bir hâkimiyet denemesi yapmış olurlar. Şehzâdeler vali olarak yönettikleri bölgede, aynen sultanın sarayında olduğu gibi kendi vezirlerini seçer ve saraylarını kurarlar (Kurpalidis, 2007: 107).

İskender on beş yaşında tahta çıktığı için, İskender'in sancağa gönderilmesi söz konusu değildir. Bununla birlikte Kaydâfe'nin oğlunun, Varka adı verilen bir diyarı yönettiği mesnevîde yer almaktadır.

Bir melik var-ıdı anda nâm-dâr
Adı Varka anuñ ol şeh ü diyâr

Kızını Kaydâfe oğlu Kanderûş
Varkanuñ almışdı dut bu söze gûş (4600- 4601)

3.1.2.3. Devlet Erkânı

Hükümdâr ve şehzâde dışında devletin yönetiminde yardımcı pek çok görevli bulunmaktadır. Bu görevlilerin bazıları yönetimden, bazıları ise asayıştan sorumlu görevlilerdir. Bu görevlilerin işlerinde dürüst olması devletin güvenliği ve bekâsı için önemlidir. Ahmedî devlet erkânının işlerde dürüst davranmasının önemini aşağıdaki beyitlerde vurgular.

Devletüñ erkânı çünkim ola süst
Ne dürüst iş varsa olur nâ-dürüst (6373)

Her kimüñ kim ola tedbîri dürüst
Devletinüñ olmaya erkânı süst (6421)

Hükümdâr devlet görevlilerini seçerken özen göstermeli, devlete ve göreve layık kişileri seçmelidir.

Âkıl olan kişi hergiz câh-ile
Mansıbı görmeye lâyıık câhile

Câh nedür câhile bî-şekk çâh
Çâha düşmesün diseñ virm'aña câh (2167- 2168)

Memleketde olmasun diseñ hael
Virmegil tâmi' kişiye sen amel (7419)

İskender-nâme'de yer alan devlet erkânına mensup kişiler vezir, atabeyler, beyler, valiler, kadılar, seyyidler ve ulu kişiler olarak yer almaktadır.

3.1.2.3.1. Vezir

Vezirlik iktidarda pâdişâhtan sonra en geniş yetkilere sahip makamdır. Vezirler doğrudan sultân tarafından seçilir ve görevlendirilir. Ülkeye akıllı, bilgili ve imanlı vezirler bulmak hükümdârın görenlerinden biridir (Kurpalidis, 2007: 85).

Vezirlik makamı saltanatın en önemli mansıbıdır. Bu sebeple vezir seçerken belirli özelliklere sahip kişiler aranmalıdır. Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig adlı eserinde vezirlerin sahip olması geren vasıflarını dile getirmiştir. Ona vezirler doğru ve asil tabiatlı, akıllı ve bilgi sahibi olmalıdır. Bunun yanı sıra vezirler olgun bir kişiliğe sahip olmalı, okuyup yazmalı ve çok anlayışlı olmalıdır (Yusuf Has Hacib, 1985:167). Bu özelliklerle beraber vezirler devlet işlerini bilmeli, devletin geleceğinden haberdar olmalı, gelmiş geçmiş hükümdarların hayatlarını bilmelidir ve hayat tecrübesine sahip olmalıdır (Kurpalidis, 2007: 84).

Akl-durur bî-gümân aña vezîr
Kuvvet-i fikriyyedür aña müşîr (7589)

Vezirler görev itibari ile doğrudan doğruya sultana bağlıdırlar. Vezirler geniş yetkilere sahip olmak birlikte büyük bir sorumluluğun da altına girmektedirler. Ülkenin düzen ve yapısı, devletin iyi bir şekilde yönetilmesi, halka doğru olanı yapmaları için yol gösterme, tebaanın durumunu gözetleme, bütün Müslümanları hatırlama, askerî şöhret ve zafer kazanma vezirlerin başlıca görevleridir (Kurpalidis: 84-85). Bu durumdan da anlaşılacağı üzere vezirler devletin kendileridir.

Yâ budur tedbîr-i mülk iden vezîr
Kim kamu üftâdeyedür dest-gîr (6109)

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi vezirler hükümdârların sağ kollarıdır. Sultânların temsilcileridir. İskender Kaydafa'nın ülkesine giden yolları öğrenmek için veziri ile yer değiştirir. Askerleri kumanda etmesi ve devletin diğer görevlerini yerine getirmesi için de vezirini görevlendirir.

Kim vezîr otura tahta şâh-vâr
Urınup başına tâc-ı zer-nigâr (4621)

Kasdı bu k'anufla ol mülke vara
Girecek yollarını anuñ göre

Her ne kim şeh didi-se dutdı vezîr
Çünkü ol me'mûr-ıdı vü bu emîr

Pes buyurdı şeh vezire k'otura
Ol gelince leşkere fermân süre

Leşkere dahı didi şeh kim vezîr
Ben gelinc'olmah gerek size emîr (4627- 4630)

Vezirler akılları ve bilgileri ile sultâna yol göstermek ile yükümlüdürler. İskender fethetmediği bir yer kalıp kalmadığını vezirine danışır. Veziri de İskender'e yol gösterir.

Pes didi birgün vezîre tâc-ver
Kim gerek hükmümde âlem ser-te-ser (4835)

Dahı mülk almaga itmişem heves
Bu sebebden râhatum yoh bir nefes (4837)

Bu sözi şehden işidicek vezîr
Didi câvîd ol i şâh-ı mülk-gîr (4840)

Feth itdüñ rub'-ı meskûnı temâm
Halk cümle oldılar hükmüñe râm (4843)

Çün vezîrûñ sözin itmedi kabûl
Aña görindi kamu fazl u fuzûl (4888)

3.1.2.3.2. Atabey

Özellikle Selçuklu devletinde karşımıza çıkan bir mansıptır. Atabeyler sehzâdelerin eğitimi ile ilgilenen devlet adamlarıdır. Atabeyler ayrıca bazı şehir ve eyaletlerde de görevlendirilmektedir. Selçuklu devletinin son dönemlerinde atabeylerin bağımsızlıkları ilan ederek otoriteye karşı gelmeleri, devletin çöküşünü hızlandırmıştır.

İskender-nâme'de Rûm'u fetheden Dârâ Rûm sultanı Kayser'in kızı ile evlenir. Kız hamile iken Dârâ, kızı Rûm'da bırakarak Medâyin'e döner. Eğer çocuk erkek olursa Rûm illerine beylik etmesini, Feylekûs'un da çocuğa atabeylik etmesini ister.

Didi bundan togan olur-ısa er
Anuñ olsun Rûm mülki ser-te-ser

Feylekûs aña atabeglik ide
Dilese kim Rûmda beglik ide (395- 396)

3.1.2.3.3. Bey

Beyler; küçük bir topluluğu idare eden yönetici ve askerî komutan olarak görev yapan devlet adamlarıdır. Ahmedî İskender-nâme’de beylerin özellikleri sıralar. Buna göre beyler akıllı, mülkleri imar edilmiş, güzel huylu, yardımsever, halkına ihsanda bulunan, adaletli kimselerdir.

Bî-hıredden nicesi beglik gele
Yâ ne-y-ile halka ol beglik kıla (6416)

Beglik ol kim mülk-i cân ma’ mûr ola
Gayb şem’i-y-le gönül pür-nûr ola

Beg ol ola kim var-iken dest-res
Bir işe ide bugün cândan heves (7355- 7356)

Beglik ol mı genc ü mâla kalasın
Virmedüğüñ halk elinden alasın

Beglik oldur kim olasın ehl-i dâd
Ulu kiçi kamu senden ola şâd (7358- 7359)

Beyler belirli bölgelerde güç sahibi olmuş kişilerdir. İskender-nâme’de Câbe ve Tavâyif beylerinden bahsedilir.

Câbede begler var-ıdı nâm-dâr
Birbirine düşmen ü nâ-sâz-kâr (3414)

K’anlara dirler Tavâyif begleri
Kamunuñ Eşgânilerdi ser-veri (5810)

İskender de tahta çıktıktan sonra Rûm’u emri altına alır ve beyleri kendine asker eyler.

Rây-ıla Rûmı müsahhar eyledi
Begleri kendüye çâker eyledi (546)

3.1.2.3.4. Vali

Büyük askerî idareciler veya emîrler arasından seçilen valiler, devlet sınırları içerisinde stratejik ve askerî açıdan önem arz eden şehir veya eyaletlerde görevlendirilmektedir. Valilerin en önemli görevi buldukları şehir ya da eyaletlerde nizamı ve güvenliğini sağlamaktır. Bu amaçla valiler, bilhassa güçlü komutanlar arasından seçilmektedir (Kurpalidis, 2007: 107- 111).

Altı ay on yıl çü vâlî oldı ol
Nâ-gehân bir kul elinde öldi ol (5998)

Bir yıl iki_ay oldı ol vâlî hemîn
Bî-bekâdur bahtı bed-râyûñ yakîn (6126)

Mâverâü'n-nehr Horâsânı_aldılar
Fârs ikliminde vâlî oldılar (6411)

Vâli-yi mülk-i Horâsândı velî
Cengde Sâm u Nerîmândı velî (6803)

Nefs-i insânî bedende iy emîn
Ol beden şehrine vâlidür yakîn (7588)

3.1.2.3.5. Kadı

Kadı, yüksek yetkilere sahip, dinî ve siyasî kurumlar ile halk arasındaki ilişkileri düzenleyen devlet adamlarıdır. Kadılar günlük mahkemeleri yönetmek, kişiler arasındaki sorunları çözüme kavuşturmakla görevlidirler. Ancak kadılar mahkemeleri İslâmî kurallara göre yönetmeli, çözümleri İslâmî kurallara göre vermelidirler (Kurpalidis, 2007: 131). Kadıların sahip olması gereken en önemli özellik adalettir. Bu sebeple kadılar Hz. Ömer ile

ilişkilendirilerek ele alınır. Ahmedî İskender-nâme’de adaletli davranmayan kadılardan şikâyet eder. Bu kadılar adaletsizliklerinin yanı sıra rüşvet almakta, doğruya yanlış, yanlışta doğru sıfatı vermektedirler.

Şâh-ı Osmânî ki adli-y-di Ömer
Bildi k’olur kâdılar bî-dâd-ger

İşleri rişveddür ü tagyîr-i şer’
Hiç añmazlar ne-durur asl u fer’

Dünya-y-ıçun k’aña gerekmez nazar
Hakkı bâtl bâtlı Hak dir bular (7147- 7149)

3.1.2.3.6. Seyyid

Seyyidler, Hz. Peygamber’in soyundan gelen, dinî hisleri kuvvetli kimselerdir. Bu kişilere Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde büyük iltifatlarda bulunulmuş, değer verilmiştir. Seyyidlerin sahtekâralık yapıp yapmadıklarını tespit etmek amacıyla soyları araştırılmaktadır. Sahtekârlık yapan seyyidlere rastlanırsa sahte seyyidin unvanı elinden alınır ve cezalandırılır. Selçuklu devletinde sahte seyyidlerin cezaları saçları kestirmek suretiyle uygulanmaktaydı (Kurpalidis, 2007: 144).

İskender-nâme’de Cengiz Hân’ın oğlu Hülâgü seyyidler, şeyhleri ve bilginleri bir araya toplar ve maharetlerini sorar. Hülâgü bu kişilerin varlık zamanı çoğaldıklarını ileri sürerek hepsini öldürür. seyyidler ancak o öldükten sonra rahata erer.

Şeyh ü dânişmend ü seyyidler kamu
Arz buldığında aña rû-be-rû

Sordı_olaruñ pîşesin ü san’atin
Mekseb ü ıyşin ü resm ü sîretin

Bilicek bunları didi_ol tünd-rû
Kim bular varlıhda fazladur kamû

Çün yog-ıdı anda Hakdan havf u bâk
Şatta salup kıldı kamusın helâk (6504- 6507)

Şeyh ü dânişmend ü seyyidler kamu
Bû Saîd irdükde oldılar ulu (6509)

3.1.3. Devlet Ritüelleri

Devlet yönetiminde birtakım uygulamalar yer almaktadır. İskender-nâme'de bu uygulamaların birçoğuna rastlamak mümkündür. Tahta çıkma törenleri, danışma meclisi, ferman göndermek, resmi yazışmalar, elçi göndermek, hükümdârlar arası hediyeleşmeler bunlar arasındadır.

3.1.3.1. Tahta Çıkma Töreni ve Cülûs

En önemli devlet ritüellerinin başında tahta çıkış törenleri yer almaktadır. Taht çıkış genellikle babadan oğla geçen bir veraset sistemi ile devam eder. Hükümdâr olan kişi tahta çıkar, tacını takar ve halkına bu mutlu günün şerefine ihsanda bulunur. Hükümdârın tahta çıktığı gün dağıttığı bu ihsana da cülûs adı verilmektedir. Bazı mesnevîlerde bu hususlara özellikle yer verilirken İskender-nâme'de tahta çıkış törenleri ve cülûstan ne yazık ki yeterince bahsedilmez.

İskender, Feylekûs'un ardından tahta çıkar ve halkına ihsanda bulunur.

Çün Sikender oldı Rûma pâdişâh
Dürlü gevherden düzetdi tâc-gâh

Mâl dökdi vü hazîne eyledi cem'
K'ide Rûma düşmen olanları kam' (577- 578)

İran sultanı keyhüsrev de tahta çıkınca halkına ihsanlarda bulunur.

Devr-çün Keyhüsrevüñ oldı temâm
Halkı birgün da'vet itdi hâs u âm

Pes hazâyinden çıhardı sîm ü zer
La'l ü yâkût u dahı dürr ü güher

Hak yolına kıldı mecmû'in sebîl
Virmeg-içündür gereklü mâl bil (5549- 5551)

3.1.3.2. Danışma Meclisi

Bir hükümdârın sahip olması gereken önemli unsurlardan biri de başkalarına danışması ve öğüt almasıdır. Ahmedî de İskender-nâme'de ehl-i devletin öğüt almaktan çekinmemesi gerektiğini savunur.

Ehl-i devlet ol-durur k'öğüt ala
Öğüt almayan kişiden ne gele (2853)

İskender-nâme'de ideal bir danışma meclisi dikkati çekmektedir. İskender'in işret meclisinde Aristo, Bokrat, Sokrat ve Eflâtûn gibi önemli bilgin ve filozoflar yer almaktadır. Bu bilginlere din ilmine vakıf Hızır da eklenince ideal bir işret meclisi ortaya çıkmaktadır. İskender bu âlimlerden âlemlere, yeryüzüne ve gökyüzüne ait bilgileri öğrenir, işlerinde onların nasihatlerini gözetir.

Cem' itdi bir yire 'âkılları,
Feylesûf u kârdân fâzılları

Tâ bulara sora 'âlem hâlini
Bile bu mâl u sipihr ahvâlini

Dahı anlardan işide dürlü pend
Ola ol pendi dutıban sûd-mend (581- 583)

İskender'in danışmanlarından Eflâtûn, İskender'e öğüt verirken öncelikle devlet işlerinde danışmasını tavsiye eder. Eflâtûn işlerini danışarak yapan kişilerin pişman olmadığını, hüsrana uğramadığını ile getirir.

Meşveretsüz işi key iş sanmagıl
Kendü râyuñla işe el sunmagıl

Meşveretden kimse hüsrân bulmadı
Meşveret iden peşîmân olmadı

Meşveretle hâsıl olur her ümîd
Meşveretdür baglu işlere kilîd (763- 765)

Eflâtûn işlerini danışarak yapmanın vacip olduğunu ve sevap kazandırdığını da bildirir.

Emr Hakdan çün “veşâvirhüm” gele
Pes her işde meşveret vâcib ola

Meşveretde çün olur çok dürlü rây
Bulınur anda savâba reh-nümây (766-767)

3.1.3.3. Fermân Göndermek

Emir, buyruk, hüküm gibi değişik tabirlerle ifade edilen fermân, pâdişâh emirlerine verilen genel bir isimdir. İskender-nâme'de bu ifade pâdişâhın emri altına girmek manasıyla yer edinmiştir.

Bütün İran ve Turan İskender'in fermânına girmiştir. İskender kendi buyruğu altına girmeyenleri ise canları ile tehdit eder.

Çün Sikender tutdı İrân'ı temâm
Oldı Tûrân dahı fermânına râm (1354)

Her ki girmeye anuñ fermânına
Kasd itmiş ola kendü cânına (1982)

Kim baş indüre şehüñ fermânına
Tâ güzend irmeye şehden cânına (3558)

3.1.3.4. Resmî Yazışmalar

Devlet ritüellerinde karşımıza sıkça bir unsur olan resmî yazışmalar pek çok sebeple gerçekleşmektedir. İskender-nâme'de ise resmî yazışmaların İskender ve diğer hükümdârlar arasında geçtiği görünmektedir.

İskender Hint hükümdârı Keyd'e bir mektup yollar ve Hint ülkesini kendisine vermesini buyurur. Eğer Keyd İskender'in boyunduruğu altına girerse Hint ülkesinin yönetimini kendisine vereceğini, aksi takdirde tahtının elinden alınacağını bildirir.

Keyd şâha virbid'İskender selâm
Tuhfe vü hem nâme vü togrı peyâm

Şöyle yazmış nâmede ol şehriyâr
K'evvel-i nâme be-nâm-ı Kirdigâr (1998- 1999)

Keyd şâha baht eger hem-râh ola
Sıdk-ıla ol baña devlet-hâh ola

Kendüzünü kullıga arz eyleye
Tâatumı cânına farz eyleye (2006- 2007)

Bize virilmek gerek iklîm-i Hind
Hem bizüm olmah gerekdür mülk-i Sind (2010)

Pâdişâhlîh ister olur-ısa Keyd
Baña kul olsun ola ol aña sayd

Yohsa iltem ol diyâra bir sipâh
K'ola tozdan ay u gün yüzi siyâh (2016- 2017)

Keyd İskender'in isteğini düşünür ve kabul etmeye karar verir. İskender'e teklifini kabul ettiğine dair bir yazı gönderir.

Pes viribidi peyâm İskendere
Kim senüñdür mülk-ü kişver yik-sere

Hem senüñdür genc ü mâl u tâc u taht
Hem diyâr u hem sipâh u raht u baht (1256- 1257)

3.1.3.5. Elçi Göndermek

Elçi bir devleti başka bir devlet kademesinde temsil etmekle görevli kişilerdir. Sefir olarak da bilinen elçiler, Osmanlı devletinde III. Selim'e kadar kalıcı olmamıştır. III. Selim'den itibaren ise yabancı ülkelerde kalıcı elçilikler kurulmaya başlanmıştır. Yine Osmanlı devletinde XVI. yüzyılda elçilerin görevlerinin önemine göre "büyük elçi" ya da "orta elçi" olarak adlandırıldığı dikkati çekmektedir. Bunların yanı sıra sadece mektup iletmekle görevli elçiler de mevcuttur (Şahin,2007: 62-63).

Elçiler görevleri maksadıyla gittikleri ülkenin sınırından içeri girdikleri andan itibaren o ülkenin misafiri sayılmaktadırlar. Elçilerin gerek konaklama gerek yiyecek vb. eksikleri bizzat o ülkenin görevlileri tarafından karşılanır. Elçiler ülkeye girip, ülkeden çıkana kadar her türlü masrafları karşılanır (Şahin, 2007: 63).

Elçilerin gittikleri ülkelere hediyeler götürmesi ve getirmesi de adetten sayılmıştır. Ancak bu hususa hediyeleşme başlığı altında değinilecektir.

İskender-nâme'de en çok karşılaşılan devlet ritüeli elçi göndermek ve elçi kabul etmektir. Ahmedî bir elçinin taşınması gerek özellikler arasında düzgün konuşan, sözü yerli yerince söyleyen ve söylediği sözün manasını bilen vasıflarını sıralamaktadır.

Nedür ilçî pâdişehlerden lisân
Pes gerek kim ola ol ehl-i beyân

Kim sözi yirlü yirince söyleye
Her sözüñ ma'nîsini key añlaya (2058- 2059)

İskender-nâme'de en ilginç elçi gönderme hadiseleri İskender ve Dârâ arasında yaşanır. İskender'in kendi bağımsızlığını ilan etmesi üzerine Dârâ elçiler yollayarak taht ve tacın kendisine ait olduğunu bildirir. Elçi ile bir çuval susam göndererek İskender'in önüne döktürür. Dârâ'nın bunu yapmasındaki maksat ordusunun büyüklüğünü göstermektir.

Çünkü Dârâba irişdi bu haber
Didi ilçî virbiyüp k'iy nâm-aver (993)

İlçi geldi_ İskendere virdi selâm
Didi ol Dârâbdan neyse peyâm

Dökdî küncîdi õñine did'i şâh
Saña virbidi bunı ol pâdişâh (1056- 1057)

Çünkü küncîdi tefekkür kıldı şâh
Akl-ıla sırrını nedür bildi şâh

Añladı kim eyle dimekdür aña
Kim muñ' olmaz olur-ısañ baña

İşbu dâne bigi leşker bî-hisâb
Getürüven Rûmı eyleyem harâb (1059-1061)

İskender Dârâ'ya cevap olarak önüne dökülen susamları yemesi için bir horoz getirtir. İskender'in buradaki mesajı ise Dârâ'nın ordusu ne kadar büyük olursa olsun onu yeneceğidir.

Pes Sikender Şâhîpûr-ı Feylekûs
Hâzır itdürdi orada bir horûs

Aña ol küncîdi yidürdi temâm
Kıldılar anı ta'accüb hâs u âm

Bu-y-ıdı remzi ki_eger ol şehriyâr
Rûma getürse sipâh-ı bî-şümâr

Bir kişi-y-le kamusun idem tebâh
Olmasun leşker çoğına garre şâh (1062- 1065)

İskender'in elçi kılığına girerek fethetmek istediği ülkeleri önceden keşfetmesi de İskender-nâme'de karşımız çıkan ilginç olaylardandır. İskender Zabalistan'ı fethetmeden önce elçi kılığına girerek keşfe çıkar.

Şâh ol mülki almaga kıldı heves
Sûreti-y-le kendüyi ilçi düzdi pes

Vardı gördi Zâbilistân illerin
Anda girüp çihacak menzillerin

Sîstân şehrine çün irişdi şâh
Hem Zeresb-ile dahı görüşdi şâh (1362- 1364)

İskender yine elçi kılığına girerek Kaydafa'nin ülkesi Magrib'in yollarını keşfetmeye çalışır. Ancak Kaydafa bu elçinin İskender olduğunu anlar.

Şâhı dahı sûretâ ilçi kıla
Virbiye Kaydâfaya oğlı-y-ıla

Kasdı bu k'anuñla ol mülke vara
Girecek yollarını anuñ göre (4626- 4627)

İlçiye Kaydâfa çün kıldı nazar
Gördi anda padişahlıktan eser (4652)

Didi k'İskender bu-durur bî-gümân
İlçi resmine gelüp-durur ayân (4660)

3.1.3.6. Hediyeleşme

Devlet uygulamalarından biri olan hediyeleşme çoğunlukla elçiler vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Herhangi bir ülkeye elçi olarak gönderilen kişi hediyeler ile yollanır. Getirilen bu hediyelere karşılık olarak da elçiler birtakım hediyeler ile ülkesine döner.

Hediyeler seçilirken dönemin kabul gören en değerli eşyaları ve nesnelere hazırlanır. İskender-nâme'de yer alan bu nesnelere ise beş başlık altında toplamak mümkündür.

Değerli Kumaşlar: Eski dönemlerden itibaren kumaşlar daima ilgi gören değerli eşyalar arasında sayılmıştır. Özellikle Çin ipeği, Hint kumaşı, atlas gibi bazı kumaşlar bilhassa değer arz etmiştir. İskender-nâme'de hediye olarak gönderilen kumaşlar arasında ise Atlas-ı diba, diba-ı Çin, diba-ı Rûm, perniyan, eksun, harir ve ester yer almaktadır.

Değerli Taşlar/ Mücevherler: En eski dönemlerden itibaren özellikle kadınların dikkati çeken değerli taşlar ve mücevherler hediyeleşme geleneğinde önemli bir yere sahiptir. Bilhassa altın ve gümüşler devlet hazinelerinde yer alan değerli eşyalardır. Devletin zenginliğine göre bazı dönemlerde para olarak altın ve gümüşün kullanıldığı bilinmektedir. Bunların yanı sıra farklı renkleri itibariyle yakut, zümrüt ve safir de değerli taşlar kategorisinde yer almıştır. Yine zarıflığı ve oluşumu ile diğerlerinden farklı bir

konuma sahip inci de hediye edilen değerli bir eşyadır. Sayılan bu değerli taşlar arasında ise elmas sertliği ve ışıltısı ile kendini göstermektedir.

İskender-nâme’de yer alan değerli taşlara bakıldığında yukarıda saydığımız isimlerin farklı tamlamalarla geçtiği görülür. Mesnevîde yer alan değerli taşlar ve mücevherler ise şunlardır: Dürr-i Aden, lülü-i Umman, yakut, zümrüt, safir, sim u zer, pirûze, la’l ve elmas.

Değerli Kokular: Günümüzde de olduğu gibi geçmiş yüzyıllarda hediye edilen eşyalardan biri de kokulardır. İskender-nâme’de sık sık kokulardan bahsedilmekte ve hediye edilen eşyalar arasında sayılmaktadır. Bu değerli kokular arasında ise kâfur, nâfe, müşg, misk ve anber yer almaktadır.

Cariyeler ve Köleler: Kölelik sisteminin yaşadığı dönemlerde cariyeler ve köleler de hediye edilen unsurlar arasında sayılmaktaydı. İskender-nâme’de karavaş, kenizek, cariyeye ve kulların hediye edildiği gözlemlenmektedir.

Hayvanlar: Hediye edilen nesnelere bir diğeri de hayvanlardır. Özellikle tarım kültürü ile gelişen toplumlarda hayvanlar önemli bir yere sahiptir ve değerli nesnelere arasında yer alırlar. Hediye edilen bu hayvanlar arasında büyük ve küçükbaş hayvanların yanı sıra köpek ve Türkler için özel bir yeri olan atlar da yer almaktadır.

Kaydafa’nın İskender’e hediye olarak yolladığı eşyalar arasında yukarıda bahsettiğimiz hemen her unsur yer almaktadır. Yakut, la’l, dürr, sim ve zer gibi değerli taşlar; nâfe ve müşg gibi kokular, ester kumaşları, atlar ve köpekler hediye olarak İskender’e sunulmuştur.

Pes an’ilçi sûretinde göndürür
Şâha tuhfe diyü çoh nesne virür

Virdi aña bir murassa’ tâc-ı zer
Ucdan uca tolu pür-mâye güher

Dahı bir zerrîne-taht-ı şâh-vâr
Tolu yâkût-ıla la'l-i âb-dâr

Dahı çoh dünyâ-y-ıla dürr-i semîn
Şafalu çok nâfe tolu müşg-i Çîn

Virdi bişyüz tahta dahı ûd-ı hâm
Elli ester bârı sîm ü zer temâm

Biñ dahı at virdi kamu bâd-pây
Biñ dahı it kamusı zencîr-hây (4739- 4744)

Keyd'in İskender'e gönderdiği hediyeler arasında ise değerli taşlar, kumaşlar ve kokuların yanı sıra kullar ve karavaşlar yer alır.

Yüz katâr ester dahı zerrîne-na'l
Yükleri yâkût u hem dürr-ile la'l

Atlas-ı elvân u ecnâs-ı harîr
Ûd-ı hâm u anber ü müşg ü abîr

İkiyüz kul dahı cümle mâh-rûy
İkiyüz dahı karavaş müşg-mûy (1094- 2096)

3.1.3.7. Haraç Almak

Eski dönemlerde hâkimiyetin bir göstergesi olarak hükümdârlığa ait bazı eyalet ve şehirlerden haraç alınırdı. Bu haraç bağılılığı gösteren bir çeşit vergidir. Bu uygulamaya İskender-nâme'de de rastlamak mümkündür.

Dârâ şanını arttırmak için Rûm iline sefere çıkar ve Rûm'u ele geçirir. Ne kadar Rûm ili varsa haraca bağlar.

Kim vara Yûnândan Îrân'a harâc
Kendü_ala bâkî ne kalsa mâl u pâc (390)

İskender de hâkimiyeti altına aldığı her ülke ve şehirden haraç alır.

Tahta otırdı şeh ü urındı tâc
Her yañadın geldi_aña pâc u harâc (1680)

İskender Kaydâfe'den de haraç ister. Ancak Kaydâfe İskender'in boyunduruğu altına girmek istemediğinden haraç vermeyi reddeder.

Taht-ı zer binüm-durur la'l-tac
Râst virsün baña Kaydâfa harâc (4668)

Fûrdan alınduğı-y-çun taht u tâc
Saña Kaydâfa neçün virsün harâc (4583)

Magribe kimse bulardan gelmedi
Kimse bu yirüñ harâcın almadı (4586)

3.2. Bezm ve Rezm

Klasik edebiyatımızda bahsi en fazla geçen husus bezm ve rezmdir. Çünkü sultânların hayatları bezm ve rezm arasında geçmektedir. Bezm eğlence meclisleri, işret sofraları için kullanılan bir tabirdir. Rezm ise savaş halidir.

Bezmler ve işret meclisleri hemen her mesnevîde yer almaktadır. Esterâbâdî'nin "Bezm ve Rezm" adlı mesnevîsinde ise bu durum kendine müstakil bir yer edinmektedir. Bu eserde bezmler hakkında geniş bilgilerin yanı sıra bezmin hükümdârlar için oluşturduğu tehditler de yer almaktadır.

Bezmlerin genel özelliklerine bakıldığında mevsim bahardır, seher yeli usul usul esmektedir. Çimenler renk renk çiçekler ve çiçek kokuları ile dolmuştur. Çengiler,

mutribler ve sâkîler yerlerini almıştır. Sultanların ellerinde ise bade kadehleri bulunmaktadır. Bezmde genel olarak erkekler vardır. Kadınların bu meclislerde eğlendiğinden bahsedilmez (İnalçık, 2007: 233- 294).

Rezmelerin genel özelliklerine bakıldığında ise tam bir savaş hali esastır. Bayraklar ve sancaklar çekilmiş, dağları dolduran ordular hazırlanmış, kılıçlar ele alınmıştır. Çetin geçen savaşların sonunda kan gölüne dönmüş topraklar ve yenilgiye uğramış düşmanlar vardır.

Bezm ve rezm hakkında bu genel bilgilerin ışığında Ahmedî'nin mesnevîsine bakıldığında da hem bezm meclislerinin hem de rezm ortamlarının ayrıntılı olarak ele alındığı gözlemlenmektedir. Ahmedî her şeyden önce bir hükümdârın bezm ve rezmden takınması gereken tavra değinir. Ona göre sultân bezm vakti bezm, rezm vakti de rezm ile meşgul olmalıdır.

Bezmde şeh gerek ola tâc-bahş
Gâh iklim ide vü geh genc bahş

Rezmde şeh gerek ola tîz-berk
Gâh andan garb yana gâh şark

Şeh mi diyeler aña kim vakt-i bezm
Ola bed-mest ü ide meclisde rezm

Şeh mi k'îşi rezmden ola girîz
Hasm-ıla itmeye ölince sitîz (2119- 2122)

Ahmedî er kişinin bezm günü bezm, rezm günü rezm etmesi gerektiğini ifade eder.

Er gerek kim bezm günü bezm ide
Bezm gününd'ana göre rezm ide (6678)

Ahmedî yine sultanların savaş halinde cesaretli ve hızlı, barış zamanı ise araştırmalar yapmasını tavsiye eder.

Râyı sâyib ola vü fikri dürüst
Cenkde çâlâk ü sulh içinde cüst (6049)

Ahmedî savaş zamanı öldürme ve yağma, bezm zamanı ise mal ve mülk ile meşgul olmak gerektiğini savunur.

Gâh katl ü gâret ü geh rezm-ile
Gâh şugl-ı mâl u mülk ü bezm-ile (2185)

Ahmedî İskender'in savaş kazandıktan sonra bezme çekilmesini başından miğferi atıp, başına tacını almasıyla ifade eder.

Ald'eline cam kodı hanceri
Başına tâc urdı kodı mi'feri (3886)

Rezm güninde gerekmez k'ola bezm
Beym vaktinde yaraşmaz k'ola rezm

Ald'eline şâh bir gül-gûn-kadah
Kim bulurdı cân safâsından felah (3888- 3889)

İran şâhlarından Keykâvûs devlerin huzursuzluk çıkararak insanlara saldırdığını öğrenince bezmi terk ederek savaş hali alır.

Çünkü gördi dîvi Keykâvûs-ı şâh
Kim iderler ins cinsini tebâh

Böyle azm itdi ki terk-i bezm ide
Pes varıban dîvlerle rezm ide (4070- 4071)

Ahmedî Moğol sultânı Cengiz Han'dan bahsederken onun kâfir olmasına karşın, bezm ve rezm usullerini bildiğini dile getirir.

Pâdişâh-ıdı_anlara Çingiz Hân
Kâfir-idi ol velîkin kâr-dân

Bezmdede âyîn nedür bilür-idi
Rezmdede hîle nedür kılur-ıdı (6469- 6470)

İskender-nâme'de hem bezmler hem de rezmler birçok farklı şekilde ele alınmıştır. Buradan sonraki başlıklarda bu iki husus ayrı olarak ele alınacaktır. Öncelikle “Eğlence Hayatı” başlığı altında bezmin ne olduğu, İskender-nâme'de nasıl işlendiği ve bezmin unsurları hakkında bilgi verilecektir. Bu bilgilerin ardından da “ Şavaş ve Ordu” başlığı altında remzin nasıl gerçekleştiği, savaşta hangi stratejilerin yer aldığı ve savaş unsurlarının neler olduğu hakkında İskender-nâme'den elde edilen veriler sunulacaktır.

3.2.1. Eğlence Hayatı

Eğlence toplumlara, asırlara ve coğrafyalara göre değişen bir anlayıştır. Aynı zamanda eğlenceler, bir toplumun bakış açısını yansıtan ve genel karakterini ortaya koyan, genellikle önceden hazırlık gerektiren etkinliklerdir.

Türkler tarih boyunca Çin, İran ve Bizans gibi kültürlerle karşılaşmış ve zaman zaman bu kültürlerin etkisinde kalmışlardır. Bu etkileşim eğlence hayatına da yansımıştır. Ancak İslâmî inanca sahip olan Türkler, eğlencelerin İslâm inancına uygun olmasına da dikkat etmişlerdir.

Osmanlı Sarayı'nda padişahın katıldığı düğün, bayram gibi belirli günlerde yapılan şenliklerin yanı sıra, herhangi bir günde isteğe bağlı yapılan eğlenceler de bulunmaktadır. Bu eğlenceler kimi zaman iç mekânlarda, kimi zaman da açık havalarda yapılmaktadır. Eğer, sadece davetli kişiler için bir eğlence tertip ediliyorsa, bu eğlencelere “bezm” veya “meclis” adı verilmektedir. Bu eğlencelerde çalgıcılar, mutribler, sâkîler, gazel okuyucular

mutlaka bulunmaktadır (Ertuğ, 2007: 3-5). Mesnevîlere konu olan eğlenceler bu gruba dâhildir.

İskender-nâme’de de eğlence hayatı sıkça işlenen konulardan biridir. Gerek bezm ve meclisler, gerek eğlencelerde yer alan mutrib ve hizmetliler, gerekse çalgı aletleri ve mûsikî terimleri eğlence hayatını oluşturan unsurlar olarak, İskender-nâme’de yer almıştır. Çalışmanın bu kısmında, eğlence hayatını oluşturan unsurlardan önce bezm ve meclis, daha sonra eğlencelerde yer alan çalgıcı ve hizmetliler, ardından mûsikî aletleri ve son olarak da eğlence meclisine ait diğer unsurlar hakkında bilgi verilecektir.

3.2.1.1. Bezm ve Meclis

“Bezm”; içkili eğlenceli meclislere verilen isimdir. Arapça bir kelime olan “meclis” ise; oturulacak, sohbet edilecek yer anlamlarına gelir. Eskiden saray ve üst düzey saray görevlilerinin ve taşranın önde gelen temsilcilerinin eğlenmek, hoş vakit geçirmek için meclisler düzenledikleri bilinmektedir. Bu eğlencelerin yanı sıra şair ve sanatkârların, yeni eserlerini tanıtmak ve aynı zamanda eğlenmek amacıyla bir araya geldikleri şiir meclisleri de mevcuttur (Özkan, 2007: 469). Sâkî, mutrib, gazelhân, mûsikî ve raks genellikle ilkbahar mevsiminde düzenlenen bu eğlencelerin vazgeçilmez birer parçasıdır (Pala, 2005: 71).

İskender-nâme’de sıkça işlenmiş olan eğlence meclislerinin ilki, Feylekûs’un düzenlediği bezmdir. Bu eğlencede Feylekûs bağda oturmakta, elinde kadeh, etrafında ise murtibler bulunmaktadır.

Bâg içinde_ oturmuşıdı şâd-kâm
Feylekûs öñinde gül elinde câm

Mutrib olmuş-ıdı nüvâda perde-sâz
Sâki itmişidi çemende bezme sâz

Sanasın kim meclis olmuş-ıdı Behişt
Âb-ı Kevserdi mey-i anber-sirişt

Gâh mutrib düzer-idi sâz-ı ûd
Gâh bülbül söz-ile_ iderdi sürûd (481-484)

Feylekûs İskender'in tali'ine baktırır. Müneccimlerin, İskender'in uğurlu bir vakitte doğduğunu bildirdikleri vakit Feylekûs, yoksullara hediyeler dağıtır ve eğlence meclisi kurdurur.

Pes yidi gün îd itdi_ol nâm-ver
Virdi yohsullara bî-had sîm ü zer

Düzdi bir meclis ki Zühre rengini
Görüben bırakdı elden çengini (514-515)

İskender, Gülşâh ile evlendiğinde de bir eğlence meclisi tertip eder. Bu meclise gökler bile hayran kalır.

Düzdi bir bezm ol gün İskender ki mihr
Kaldı hayrân aña şöyle kim sipihr (1919)

İskender, Hint hükümdarı Keyd'in kızı Şehr-bânu ile evlendikten sonra da bir eğlence meclisi düzenler.

Düzdi bir meclis k'anı Erdebehişt
Görse diyeydi ki zî hurrem-Behişt

Bâde Kevserdi vü sunan cümle hûr
Ehl-i cennet big'içen tolu sürûr (1789-1790)

İskender, Hindistân'a düzenleyeceği sefer hazırlıklarını kışın yaklaşması sebebiyle erteler. Bu aradaki zamanı da eğlence meclisleri kurarak değerlendirir.

Düzdi bir meclis şehinşâh-ı cihân
Kim virürdi bâg-ı cennetden nişân (2867)

Rûd-zen çünkim rebâba urdı dest
Bir nefesde meclis ehlin kıldı mest (2872)

Yüridi meclisde ol gül-gûn-kadah
Kim fütûh-ı rûhdur asl-ı ferah (2877)

Turan ülkelerini zapt etmek için İskender, bir sefer düzenler. Bu seferi haber alan Turan illerinin hükümdarı Tamgâc Han, İskender'in ordusu ile başa çıkamayacağını anlayınca, İskender'in buyruğu altına girmeyi kabul eder. Tamgâc Han, İskender için eğlenceler tertip eder.

Geldi Tamgâcıla şehre şehriyâr
Gördi bizenmiş kamu şehri ü diyâr (3585)

İrdi bâga diyedüñ erdebihîşt
Yâhud indi yire gülzâr-ı Bihîşt

Geldi Zülkarneyn şehre şâd u kâm
Hurrem oldu vü eline aldı câm

Çün yürüdi bâde-i anber-buhûr
Aksi-y-ile oldu meclis tolu nûr

Sâgar-ı zerrîne içinde şarâb
Diyedüñ yâkût u dür yâ la'l-i nâb

Bâde saçardı dem-i müşg ü abîr
Ûd nagme ider-idi bemm ü zîr

Çeng inilerdi vü gülerdi câm
Ol benefşe-kadd olup bu lâle-fâm

Yüridi câm-ıla yâkût-ı revân
Kim ol olur kuvvet ü kût-ı revân

Şâh eline sundı bir sâkî şarâb
Kim yüzi tâbına döymezd'âfitâb (3588-3595)

İskender, Kaydâfe'nin sarayına elçi kılığında gider. Kaydâfe, oğlunu kurtaran bu elçi için eğlence meclisi hazırlar.

Düzdü ol ilçi-y-içün Kaydâfe şâh
Hâs devlet-hânesinde bezm-gâh (4686)

Yüz dahı mutrib kamu bülbül-nüvâ
Bâg-ı işe her biri berg ü nevâ

Hazır idüp kamusun Kaydâfe şâh
Düzdü oldem Huld bigi bezm-gâh (4689-4690)

3.2.1.2. Meclis Erkânı

3.2.1.2.1. Mutrib

Arapça “tarab” kökünden gelen “mutrib” kelimesi; itrâb eden, çalgı çalan, şark okuyan kimseler için kullanılan bir tabirdir. Mutrib tabiri aslında; “şevk veren”, “şenlendiren” ve “usule göre okuyan hânende” demek olsa da, şairlerimiz bu tabiri daha ziyade “çalgi çalan” ifadesinin yerine kullanmışlardır (Onay, 2009: 339). Mutribler, eğlence meclislerinin vazgeçilmezlerinden oldukları için, genellikle şiirlerde bezm, sâkî, perde ve mûsikî aletleri ile birlikte anılırlar. İskender-nâme’de de, eğlence meclislerinden bahsedildiğinde, mutrib tabiri ile de karşılaşılmaktadır. Aşağıdaki beyitlerde de, mutrib

tabirinin sâkî, bezm ve perde ifadeleriyle anılmasının yanı sıra, mutriblerin bülbül gibi güzel sesli olduklarından bahsedilmektedir.

Mutrib olmuş-ıdı nüvâda perde-sâz
Sâki itmiş-idi çemende bezme sâz (428)

Gâh mutrib düzer-idi sâz-ı ûd
Gâh bülbül söz-ile_ iderdi sürûd (484)

Ko sözi mutrib al ele çengüñi
Râst eyle perdede âhengüñi (1947)

Bülbül anda mutrib-i nev-rûz-ıdı
Şâhid-i gül bûsitân-efrûz-ıdı (2105)

Mutrib-i hoş-nagme bir dem sâz it
Zühreye çengüñi hoş dem-sâz it (4023)

Yüz dahı mutrib kamu bülbül-nüvâ
Bâg-ı îşe her biri berg ü nevâ (4689)

3.2.1.2.2. Mugannî

Arapça “gînâ” kökünden gelen “mugannî” tabiri, “şarkı söyleyen”, “şarkıcı” manalarında kullanılmaktadır.

Sûz-ile düzet mugannî sâzuñi
Râst it her perdede âvâzuñi

Nagme-sâz olup nüvâda söylegil
Cümle uşşâkı muhayyer eylegil (575-576)

3.2.1.2.3. Nây-zen

Ney çalan kimseler için kullanılan bir tabirdir. Bu ifadenin yanı sıra, ney çalan kimseler için “nây-bân”, “nâyî”, “ney-zen” kelimeleri de kullanılmaktadır. İskender-nâme’de ney-zen tabiri eğlence meclisleri vasıtasıyla anılır.

Nây-zen çünkim eline aldı nay
Zühre sâzı perdesin eyledi tay (2800)

3.2.1.2.4. Rûd-zen

Farsçada kemençe benzeri bir müzik aleti için kullanılan “rûd” kelimesi ve vuran, çalan anlamlarına gelen “-zen” sıfatından oluşan rûd-zen, “kemençe benzeri çalgı çalan” anlamında kullanılmaktadır.

Rûd-zen çünkim rebâba urdı dest
Bir nefesde meclis ehlin kıldı mest (2872)

3.2.1.2.5. Sâkî

Meclislerde içki sunan, içki kadehini dağıtan kişiler için kullanılan bir ifadedir. Eğlence meclislerinin mutrib ile en çok zikredilen kişisidir (Özkan, 2007: 159). Sâkî de, eğlence meclisleri vasıtasıyla mesnevîde sıkça geçmektedir. Aşağıdaki beyitlerde de kadeh, içki ve mutrib tabirleriyle birlikte geçmektedir.

Mutrib olmuşıdı nüvâda perde-sâz
Sâki itmiş-idi çemende bezme sâz (482)

Şemse-i gül zînet-i nevrûz-ıdı
Sûret-i sâkî bahâr-efrûz-ıdı (485)

Sâkiyâ sungıl kanı ol Câm-ı Cem
Ola kim gide gönülden jeng-i gam (2113)

Sâki-yi yâkût-leb itdi revân
Câm-ı la'li k'ol-durur asl-ı revân (2872)

Sâki-yi gül-çihre bir gül-gûn kadah
Sun elüme k'andan ala cân ferah (3077)

Şâh eline sundı bir sâkî şarâb
Kim yüzi tâbına döymezd'âfitâb (3595)

Câm sun sâkî ki olup bî-haber
Unıdam encâm fikrin ser-te-ser (4040)

3.2.1.2.6. Sâz-zen

Farsça çalgı anlamına gelen “sâz” ve vuran, çalan anlamlarına gelen “-zen” sıfatından oluşan sâz-zen tabiri, “çalğı çalan” anlamına gelmektedir. Bu tabir de eğlence meclisleri vasıtasıyla mesnevîde yer almıştır.

Sâz-zen çün çenge itdi râst-çeng
Dürlü dürlü sözler âgâz itdi çeng (2792)

3.2.1.3. Mûsıkî Aletleri

Eğlence meclislerinin en önemli unsurlarından biri de mûsıkî aletleridir. İskender-nâme'de mûsıkî aletleri olarak karşımıza çeng, def, ney, rebab, rûd, sâz, târ ve ut çıkmaktadır.

3.2.1.3.1. Çeng

Kökeni ilkçağ uygarlıklarına dayanan çeng, arpın ilkel bir biçimidir. Eski İran, Arap ve Türk mûsıkîlerinde oldukça ilgi görmüş olan bu müzik aleti, geleneksel sanat müziğimizde XVIII. yüzyıla kadar kullanılmıştır. Kanuna benzer, dik tutularak çalınan bir

çeşit telli çalgıdır. Çengin tellerinin gerildiği çerçevenin bir kenarı yay biçimindedir. Genellikle mızrap veya parmakla çalınır (Say, 2005: 383). İskender-nâme’de çeng tabiri, eğlence meclisleri vasıtasıyla anılmaktadır.

Çengümi bir perdeye sâz eyleyem
Kim ana Dâvûdı dem-sâz eyleyem (11)

Çünkü geldi işret âgâz eyledi
Çeng ü ney her yañadın sâz eyledi (1682)

Ko sözi mutrib al ele çengüñi
Râst eyle perdede âhengüñi (1947)

İskender-nâme’de, çengden bahsedilen “der-sıfât-ı çeng” başlıklı kısa bir bölüm de yer almaktadır.

Elin’aldı câmı kıldı bezme sâz
Çengini sâza getürdi nagme-sâz

Sâz-zen çün çenge itdi râst-çeng
Dürlü dürlü sözler âgâz itdi çeng

Her lügatde sûz-ıla söz söyledi
Cümle uşşâkı muhayyer eyledi (2791-1793)

3.2.1.3.2. Def (Tef)

Günümüzde “tef” şeklini almıştır. Türk müziğinde bir usûl vurma aleti olan tef, ilkçağlardan başlayarak pek çok ülkede kullanılmıştır. Özellikle Ortadoğu’da yer edinerek, günümüze kadar gelmiştir. Yaklaşık 40cm çapında olan kasnağın bir yüzüne deri gerilerek yapılan bir alettir. Kimi zaman bu kasnağın etrafına belirli aralıklarla ziller de yerleştirilmektedir. Perdesi tanımsız olan tef, parmak uçlarıyla vurularak, sallayarak veya

titreterek çalınır (Say, 2005: 455). Tef, vurmali bir çalgı olması yönüyle mesnevîde yer alır.

Def figân eyler niçe kim urılır
Çeng nâle ider niçe kim burılır (1596)

3.2.1.3.3. Ney

Aslı “nây” olan kelime, mesnevîde zaman zaman ney olarak karşımıza çıkmaktadır. Üflemeli bir çalgı olan ney, Türk mûsikîsinin en mâruf sazıdır. Sarı ve budaklı bir çeşit kamıştan yapılan ney, belirli alıklarla oyulmuş deliklerden oluşmaktadır. Neyin delikleri kızgın demir veya ney için özel yapılmış keskinlerle daire biçiminde açılır. Bu delikler biri alta olmak üzere yedi adettir. Kamışın üzerindeki deliklere parmaklar basılarak çalınan neyin ses çıkartması için, baş sola eğilerek üflenir.

Ney oldukça hisli ve tesirli bir müzik aletidir. Mevlânâ'nın, Mesnevî'ye neyden söz ederek başlaması, bu enstrümanın Mevlevîler tarafından özel kabul edilmesini sağlamıştır (Öztuna, 1990: 78-79). İskender-nâme'de ney, yanık sesli olması, kızgın demirle deliklerinin açılması vb. özellikleriyle yer almaktadır. Aşağıdaki ilk beyitte neyin sesinin güzel olması, yapılıırken yanmasına bağlanır.

Yandığı-y-çun nây oldı hoş-nevâ
Sanma anuñ nâlesin bâd-ı hevâ (16)

Nây-zen çünkim eline aldı nay
Zühre sâzi perdesin eyledi tay (2800)

Ney, Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde önemli bir yere sahiptir. Mesnevî'nin ilk on sekiz beyitinde neyden bahsedilmektedir. Ahmedî de İskender-nâme'de, neyi anlattığı “der-sîfât-ı nây” başlıklı ve yirmi beyitten oluşan bir kısım yazmıştır. Bu yirmi beyitin ilk beyiti konuya giriş yapmak, son beyit ise bu kısmı bitirmek için yazılmıştır. Bu iki beyit yok sayılırsa, Ahmedî'nin, Mevlânâ'yı örnek alarak on sekiz beyitlik bir ney faslı yazdığı

söylenbilir. Bu kısım dışında, neyin anlatıldığı ve Mevlânâ'nın Mesnevî'sindeki ilk on sekiz beyiti andıran ifadeler de yer almaktadır.

Vây vây aglardı ol ney bigi zâr
Şerha şerha_itmişdi cânın derd-i yâr (1412)

Yile virüp ömrümi sevdâ-y-ıla
İñlerem ney bigi âh u vây-ıla (1580)

Ney vatandan düşdügi-y-içün cüdâ
Vâyvây-ıla virür ömrin yile (3429)

Ney nüvâsı ayruguñ-durur yakîn
Ney bir âletdür ara yirde hemîn (7322)

Dilsüz-iken râst sözler söyledi
Ayrulıhlardan şikâyet eyledi (2802)

3.2.1.3.4. Rebâb

Çok yaygın telli ve yaylı bir enstrüman olan rebâb, eski İran mûsikîsinden Arap mûsikîsine, buradan da Yakın Doğu ve Akdeniz'e kadar yayılmıştır. Türkçede “saz”, “çalgi” ya da “lirik saz” manalarında edebi bir tabir olarak yer almıştır. Kemençe ve kemanın atalarından olan rebâb, çoğunlukla yayla çalınmıştır. Buna rağmen rebâbın, mızrapla çalınan şekilleri de olmuştur. Basık yuvarlak bir kâsesi ve uzun bir sapı olan bu müzik aleti, kemençe gibi dize dayatılarak çalınmaktadır (Öztuna, 1990: 171). İskender-nâme'de eğlence meclisleri sebebiyle anılan rebâb, kimi zaman gönülleri kebab gibi yakmakta, kimi zaman ise bir nefeste bütün meclisi mest etmektedir.

Eyle nâle itdi derd-ile rebâb
Kim cigerler oldı sûzından kebâb (1685)

Rûd-zen çünkim rebâba urdı dest
Bir nefesde meclis ehlin kıldı mest (2872)

3.2.1.3.5. Rûd

İran menşeli bir müzik aleti olan rûd, XV. yüzyıllarda Doğu ve Türk âleminde kullanılmıştır. Rûd, telli bir enstrüman olmakla birlikte, kimi zaman yayla, kimi zamanda mızrapla çalınabilmektedir (Öztuna, 1990: 185).

İtrıla pür kıldı magzı dūd-ı'ûd
Sâz-ıla şâd itdi rûhı rûd-ı ûd (2871)

3.2.1.3.6. Sâz

Türk edebiyatında genellikle, çalgı aletlerinin genel bir adı olarak kullanılmıştır. Bir enstrüman olarak sâz ise, dört telli bir çeşit bağlamadır. Mızrapla çalınan bu müzik aleti günümüzde de yaygın olarak kullanılmaktadır.

Perdede nagme düzüp gösterdi çeng
Sâz-ıla her perdede yüz dürlü reng (2874)

İRte gice işrete sâz eyledi
Dürlü dürlü bid'at âgâz eyledi (5374)

3.2.1.3.7. Târ

Azerbaycan, Kuzey Kafkas ve Kars başta olmak üzere, Afganistan, İran ve Türkistan'a da yayılmış bir enstrümandır. Gitara benzeyen târ, mızrapla çalınan bir alettir. Biri bam teli olmak üzere beş adet teli bulunmaktadır. Basık, geniş ve üçgen gövdeli bu müzik aletinden mandoline benzer bir ses çıkmaktadır (Öztuna, 1990: 304).

Eyle düzdi perdede sâzını ney
K'itdi zühre çenginüñ târını tay (1686)

3.2.1.3.8. Ūd

Türkçede “ut” şeklini almıştır. Özellikle Arapların önem verdikleri, şarka ait bir oldukça eski bir enstrümandır. Zaman içinde gelişen bu alete son şeklini Farâbi vermiştir. Mızraplı bir çalgı aleti olan ut, geniş gövdeli ve kısa saplıdır. Çalınmak için alındığında, kucağı doldurmaktadır (Öztuna, 1990: 349). İskender-nâme’de bu müzik aletinin güzel ses vermesi, aletin yapılırken yakılmasına bağlanmaktadır.

Ūd yandugı-y-çun oldı hoş-nefes
Şöyle k’eydür cân u dil aña heves (15)

Yanmayınca ‘ûd hoş-dem olımaz
Ol ki yoğdur zaħmı merhem bulımaz (42)

Ut, eğlence meclislerinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Aşağıdaki beyitlerde mutriblerin ud çalmasından ve ulu kişilerin udun sesini beğendikleri için ona rağbet ettiklerinden söz edilmektedir.

Gâh mutrib düzer-idi sâz-ı ūd
Gâh bülbül söz-ile_iderdi sürûd (484)

Ūddan tuyduklarıyçun hoş-nefes
Ulu kiçi aña iderler heves (888)

3.2.1.3.9. Bazı mûsıkî Terim ve Tabirleri

Eğlence hayatının önemli bir kısmını müzik ve müzik aletleri oluşturmaktadır. İskende-nâme’de müzik aletleri ile birlikte mûsıkî terimleri de kullanılmıştır. Bu terimler agaz kılmak, ahenk, avaz, nağme, perde ve hicâzdır. Agaz kılmak ile anlatılmak istenen mutribin şarkı söylemesidir.

Sâz-zen çün çenge itdi râst-çeng
Dürlü dürlü sözler âgâz itdi çeng (2792)

Ahenk ise, seslerin nota ile uyumunu ifade etmek için kullanılır.

Ko sözi mutrib al ele çengüni
Râst eyle perdede âhengüni (1947)

Avaz ve nağme, ses anlamında kullanılmaktadır. Ancak nağme, genellikle seslerin oluşturduğu motifler olarak ele alınmaktadır.

Subhdur iy mürğ-i hoş-gû sâz kıl
Sûz-ıla her perdede âvâz kıl (3068)

Mutrib-i hoş-nagme bir dem sâz it
Zühreye çengüni hoş dem-sâz it (4023)

Mûsikîde perde terimi, makam anlamında gelmekle beraber, seslerin tizlik-pestlik derecelerini ifade etmek için kullanılan bir tabirdir.

Râst ışkuñ perdesinden sâz it
Nâleñi ankâ-y-ıla dem-sâz it (1333)

Ney düzüp her perdede dürlü nagam
Ne gönülde gussa kodı vü ne gam (2801)

Hicaz, bir mûsikî makamıdır. İskender-nâme’de bu ifade, Hicaz şehri ile tevriyeli olarak geçmektedir.

İsfahân’ı Rûm’da eyle eyle sâz
Kim muhayyer ola sûzuñdan hicâz (1942)

3.2.1.4. Eğlence Meclislerinin Çeşitli Unsurları

3.2.1.4.1. İçki

Eğlence meclislerinin ana unsurlarından biri de içkidir. Mesnevîde içki olarak bâde, şarap, mey ifadeleri kullanılmıştır. Bu ifadelerin hepsi, genel olarak aynı içeceği ifade etmektedir. Eserde yer alan bu içki unsurları birer içecek olmaktan ziyade, eğlence meclislerinin tasviri için kullanılan bir malzemedir. Bu suretle gerek bâde, gerek mey olsun kadeh, câm, câm-ı Cem ifadeleriyle birlikte anılmıştır. Aşağıdaki beyitlerde bâde, mey ve şarabın mesnevîdeki kullanımlarına dair örnekler yer almaktadır.

Bâde câm-ıla çü bir yire gelür
Bâde câmuñ câm anuñ rengin alur (1775)

Şâh-ı Cem-devlet eline aldı câm
Bâde nûş itdi vü oldı şâd-kâm (2111)

Bâg içinde lâle dutarken kadah
Hayf kim cân meyden olmaya ferah (1104)

Çün buhâr-ı mey dimâğı kıla germ
Gide başdan akl u yüzden dahı şerm (3606)

Bir elinde dutmuş-ıdı ol rebâb
Bir elinde lâle-gûn câm-ı şarâb (4487)

İçer-iken la'l-gûn câm-ı şarâb
Gözlerinden indi lü'lü-yi hoş-âb (1688)

3.2.1.4.2. Meze

İçki içilirken, içkinin yanında yenen yemek veya çerezler için kullanılan bir tabirdir. İskender-nâme'de eğlence bezmleri sıkça yer almaktadır. Bu suretle içki ve dolayısıyla

mezelerden de söz edilmektedir. Mesnevîde meze anlamına gelen “nukl” kelimesinin yanı sıra bir meze olarak kabul edilen şekere de rastlamak mümkündür.

Virbidi ardınc’anun ol nâm-ver
Şâhid ü şem’ ü şarâb u hem şeker

Hem zarîf ashâb u hem çeng ü rebâb
Dahî dürlü nukl ü ni’met bî-hisâb (4681-4682)

İrdi ecel çengâlini nâ-geh Hürmüze
Şöyle kim telh oldı aña her meze (5857)

3.2.1.4.3. Micmer / Buhurdanlık

İçinde kokulu tütsüler yakılan eşyalara için kullanılan bir tabirdir. Şair sohbetlerinde, eğlence meclislerinde etrafın güzel kokması için buhurdanlıklar kullanılmaktadır. Edebiyatımızda micmer/ buhurdanlık, içine konulan maddelerin yavaş yavaş yanarak etrafa koku saçması yönüyle ele alınmıştır. Buhurdanlığın içinin yanışını âşıklar kendi içlerine benzetmişlerdir. İskender-nâme’de buhurdanlık, içinin yanarak hoş koku vermesi yönüyle ele alınmıştır.

Cân içinden oldı sözüm n’ola pes
Şöyle kim micmerdür olsam hoş-nefes (19)

Micmerin güzel koku vermesinin sebebi olarak ateş görülmüştür.

Oddur iden micmeri anber-duhân
Ûddan oddur getüren bûy-ı cân (1342)

Aşağıdaki beyitlerde de meclise sunulan anber kokulu buhurdanlık ile etraf adeta nurla dolmuştur.

Sundılar bir bâde-i anber-buhûr
K'oldı eyvân aksi-y-ile tolu nûr (2878)

Çün yüridi bâde-i anber-buhûr
Aksi-y-ile oldı meclis tolu nûr (3590)

3.2.1.4.4. Mum

Meclisler bulunan bir diğerk unsur da mumdur. Şiirlerde “şem” ifadesi ile karşımıza çıkmaktadır. Mumun yavaş yavaş erimesi, etrafına ışık saçması ve pervaneleri etrafına toplaması gibi özellikleriyle Dîvân şiirine konu olmuştur. İskender-nâme’de de eğlence bezmelerini süsleyen mum, yukarıda bahsettiğimiz özellikleri ile anılmaktadır. Aşağıdaki beyitte mumun, micmer gibi aşk ateşi ile yandığı ifade edilmektedir.

Şem’ dahı micmere didi ki ben
Yanaram ‘ışk odına şöyle ki sen (28)

Mumun mesnevîde anılma sebeplerinden biri de yanarak etrafına ışık saçmasıdır.

Işk egerçi cümlegî âteş-durur
Şem’ bigi aña yanmah hoş-durur (1340)

Mum, pervaneleri etrafına çekmektedir. Âşık da, mum gibi ışık saçan sevgilisinin yüzünü görünce pervane misali, sevdiğine doğru çekilir.

Olmışam ben işkuñuñ dîvânesi
Hem cemâlûñ şem’inuñ pervânesi (8070)

3.2.2. Savaş ve Ordu

Tarih boyunca her millet, kendine has birtakım özellikleri ile dikkati çekmiştir. Lidyalıların parayı bulmaları, Çinlilerin ipekli kumaş üretmeleri, Venedik ve Cenevizlilerin denizcilikteki faaliyetleri, bu milletleri diğerk topluluktan ayıran,

karakteristik birer özellik olmuştur. Milletlere has özelliklerden biri de, savaş sanatındaki ustalaktır. Tarih sahnesi, belirli çıkarlarını korumak veya daha fazla toprağa sahip olmak adına savaşan milletlerle doludur. Bu milletler arasında, ismi adeta savaş kelimesiyle bütünleşen topluluk ise, Türkler olmuştur.

Türkler gerek savaş alanındaki ustalıkları, gerekse uyguladıkları savaş taktikleri ile savaş sanatındaki ustalıklarını dünyaya kabul ettirmişlerdir. Tarih boyunca Türk devletlerinin, elde etmiş olduğu siyasî ve askerî başarılarından, Türklerin askerlik sanatındaki ustalıklarından, savaşlarda uyguladıkları taktik ve stratejilerden, sahip oldukları gelişmiş silahlardan ve bu silahları kullanma konusundaki hünerlerinden söz eden çeşitli kaynaklar da, bu gerçeği açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Göksu, 2008: 1).

Türklerin savaş sanatındaki başarılarının altında yatan sebep ise güçlü ve düzenli bir orduya sahip oluşlarıdır. İslamiyet'ten önce göçebe bir yaşam benimsemiş olan Türkler, yine bu dönemde “ordu” kelimesini, hükümdarın bulunduğu yer anlamında kullanmaktaydı. Ordu kelimesi, bugünkü “askerî birlik” anlamını çok daha sonraları kazanmıştır (Kesik, 2011: 20). Yine İslamiyet öncesi Türk devletlerinde orduda sadece erkekler değil, kadınlarda bulunmaktaydı. Ünlü tarihçi Ögel'in de söylediği gibi; “Türklerde halk ordu, ordu halktır” (Ögel, 1971: 109). Söylenbilir ki, eski Türklerde ordu, halktan ayrı düşünülemez bir kurumdur.

İslamiyet'in kabulü ile Türklerde savaş ve ordu anlayışı, bazı yönlerden farklılaşmıştır. Göçebe yaşamın terk edilmesi ve yerleşik yaşantıya geçiş ile de, daimî ordular kurulmaya başlanmıştır. Türkler sahip oldukları birçok savaş metot ve kurallarını İslâm savaş kültürü ile birleştirmiştir. Türklerin dünya hâkimiyeti düşüncesi, İslâmiyet'teki gaza inancı ile bütünleşerek devam etmiştir.

Savaş sanatının Türk milletinin hayatında önemli bir yere sahip olması, bu konuların edebî eserlere de yansımaya neden olmuştur. Hemen her mesnevî kahramanı, savaşçı özelliklere sahip nitelikte tasavvur edilmiştir. Özellikle de ünlü hükümdarların hayatlarının anlatıldığı mesnevîlerde, bu husus daha da dikkati çekmektedir. Ahmedî'nin, Makedonyalı İskender ile Kuran'da adı geçen Zülkarneyn'in yaşamlarını birbirine harmanlayarak anlattığı İskender-nâme de bunlardan birisidir.

İskender-nâme’de savaş ve ordu unsurları önemli bir yer tutmaktadır. Bunun sebebi de İskender’in hayatının savaşlar ve fetihler ile geçmiş olmasıdır. İskender’in Dârâ ile olan mücadelesi, Hisdistan seferi sırasında Fûr ile yaptığı savaş, Magrib ve Doğuya yaptığı seferler mesnevîde geniş bir şekilde işlenmiştir. Savaşların vazgeçilmez unsurları olan ordu, asker ve savaş aletleri de mesnevîde, bu seferler vasıtasıyla sıkça anılmaktadır. Çalışmanın bu kısmında da savaş, ordu ve savaş aletlerinin birer sosyal hayat unsuru olarak eserde nasıl yer edildiği tespit edilmiştir.

3.2.2.1. Sefer Hazırlıkları ve Savaş Stratejileri

Her savaş öncesi bir takım hazırlıklar yapılması gerekmektedir. Bu hazırlıklar içinde; orduyu hazırlamak, yeterli silah temin etmek, ordunun geçeceği yolları imar etmek ve düşmana karşı stratejiler belirlemek yer alır. İskender-nâme’de de, sefer öncesi hazırlıklarla ilgili bilgiler yer almaktadır. Bu bilgilerle genellikle, büyük bir ordu hazırlamak ve düşmana karşı stratejiler belirlemek şeklinde karşılaşılmaktadır. İskender, Dârâb ile savaşmak için askerlerini hazırlaması eserde şu şekilde yer alır:

İlçi çünkim gitdi Zü’l-Karneyn şâh
Ceng-içün yarakladı hayl ü sipâh (1083)

Dirdi İskender dahı serverlerin
Rûmilinüñ hem dahı leşkerlerin (1140)

İskender, Hindistan hükümdarı Fûr ile savaşmadan önce oldukça büyük bir ordu hazırlar.

Biñ koşun leşker düzetdi şehriyâr
Her koşun biñ kişi cevşen-ver süvâr

Kendü boyında ikiyüzbiñ dilr
Kamusı âlî-nijâd u şîr-gîr (2985- 2986)

Hindistan hükümdarı Fûr, İskender'in ordusunun yaklaşmakta olduğunu öğrenince ordusunu hazırlamaya koyulur. Fûr, binlerce Hintli askerin yanı sıra on iki bin fil hazırlatır. Bu fillerin üzerlerine de birer taht yerleştirir. Her bir taht üstüne de üç okçu yerleştirerek, savaş hazırlıklarını tamamlar.

Fûr dahı bir sipâh eyledi cem'
Kim anuñ mislin işitmemişdi sem'

Biñ kezin biñ Hindi-y-idi kıyr-rûy
Oniki biñ dahı fil-i ceng-cûy

Âbnûs u âcdan bağladı taht
Fîller üzre k'ola pîrûz-baht

Kodı her taht üstine itmege ceng
Üç kişi herbiri bir gurrân-peleng

Ohları herbirinüñ tîr-i kader
K'irürürdi bî-hatâ câna hatar (2991- 2995)

İskender-nâme'de savaş stratejileri de dikkati çekmektedir. Magrib ülkesini de topraklarına katmak isteyen İskender, hazırlıklarını yaparak, yola koyulur. Magrib yolu üzerinde bir kaleyi ele geçirir. Bu kalenin komutanı, Magrib ülkesinin sultanı Kaydafa'nın oğlu Kanderûş'tur. İskender, Magrib'e giden yolları öğrenbilmek için elçi kılığında girer. Vezirini de kendi yerine geçirir. Daha sonra Kanderûş çağırır. İskender'in yerine geçen vezir, Kanderûş'un asılmasını ister. Vezir kılığındaki İskender araya girerek, Kanderûş'un bağışlanmasını sağlar. İskender, Kanderûş ile Magrib'in yolunu tutar. Böylece İskender, ordusunu güvenli bir şekilde Magrib'e ulaştırarak yolları öğrenmiş olur.

Bir çeri düzdi Sikender bi-hisâb
Kılmaga Kaydâfanuñ mülkin harâb (4594)

Var-ıdı şâhuñ yolında bir hisâr
Burcu bes yüce esâsı üstüvar (4598)

Bir kişiye k'adı-y-ıdı Şehr-gîr
Kanderûş ol şehrde oldı esîr (4604)

Çün bular dutuldugını bildi şâh
Fikrle tedbîri böyle kıldı şâh

Kim vezîr otura tahta şâh-vâr
Urınu başına tâc-ı zer-nigâr (4620- 4621)

Şâhı dahı sûretâ ilçî kıla
Virbiye Kaydâfaya oğlı-y-ıla

Kasdı bu k'anuñla ol mülke vara
Girecek yollarını anuñ göre (4626- 4627)

Kaydafa, elçi kılığında Magrib'e varan İskender'i, büyük bir iltifat ile karşılar. Ancak Kaydafa, bu kişinin bir elçi değil de, bir padişah olduğunu sezer. Kaydafa, İskender ülkesine göz dikmeden önce, maharetli bir nakkaşa İskender'in resmini yaptırmıştır. Bu resme tekrar bakarak, elçi kılığındaki kişinin İskender olduğunu anlar. Böylece İskender, kendi kurduğu tuzağa düşmüş olur.

İlçiye Kaydâfa çün kıldı nazar
Gördi anda padişahlıktan eser (4652)

Pes didi bir kula k'ol Çînî harîr
K'anı nakş itmişdi ol nakkâş pîr (4656)

Çün getürdiler anı Kaydâfa şâh
Bir aña bir ilçîye kıldı nigâh (4658)

Didi k'İskender bu-durur bî-gümân
İlçi resmine gelüp-durur ayân (4660)

Şeh belâ dâmında olmuşdı esîr
Kimseden yog-ıdı aña dest-gîr (4713)

Kaydafa, İskender'in Magrib'e saldırmamayı kabul etmesi ve kendisini bir dost olarak görmesi koşuluyla serbest bırakır. Magrib'i ele geçirmeyi çok isteyen İskender, Rûm'un sularını Magrib'e akıtacak bir kanal açmayı hedefler. Kanaldan akan su ile Magrib yerle bir olur.

Gel işit imdi ki zülkarneyn şâh
N'itdi ol mülke çün oldı kîne-hâh (4755)

Diler-idi magrib ü maşrık bile
Cümle aña bende vü çâker ola (4758)

Soñra fikri buña irdi kim vara
Bahr-ı Rûmun sâhilin bir bir göre

K'ola bir yol bulına anda kim vara
Oradan garba su-y-ıçun ide yol

Tâ ki bahruñ suyn ayırup ala
Oradan Kaydâfa mülkine sala (4765- 4767)

Bahrdan olup revân deryâ-yı âb
Eyledi Kaydâfanuñ milkin harâb (4777)

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere sefer hazırlıkları ve stratejiler savaşlar için önem arz etmektedir. Sefer hazırlıkları ve stratejiler açısından İskender-nâme de, Türk savaş sanatını yansıtan önemli bir eser konumundadır.

3.2.2.2. Savaş / Ceng

Devletler gerek bazı çıkarlarını korumak, gerekse yeni topraklar elde etmek amacıyla savaşırlar. Ahmedî, düşmanları def' etmenin ve düşmanı korkutmanın çaresi olarak savaşı öngördüğünü İskender-nâme'de dile getirir.

Düşmenüñ def'ine çâre ceng olur

Her ki dahı çâre ister teng olur

Hasmı kılıc dönderür key bilesin

Kimse bilmez dahı anuñ hîlesin (1180- 1181)

Ahmedî, hükümdarlığın da ancak kılıç ile olacağını, memleketlerin de savaşarak alınacağını yine İskender-nâme'de ifade eder. Ahmedî, bu düşüncelerini de, Kur'an'da geçen ifadelerle desteklemeye çalışır.

Pâdişâhlık kılıc altında olur

Memleket alan kılıc-ıla alur

Kılıc-ıçun dir"ve enzelne'l-hadîd"

Tengrı Kurân içre hem "be'sün şedîd" (1185- 1186)

Mesnevîde İskender de, Doğu ve Batının sultanı olabilmek için pek çok savaşa girmiştir. Ancak eserde ilk olarak anlatılan savaş, Dârâ'nın Rûm seferidir. Dârâ'nın bu seferi düzenleme sebebi ise eserde, Dârâ'nın itibarını artırmak istemesi olarak açıklanır.

Çün muzaffer gördi Dârâ devletin

Diledi k'artura câh u rütbetin (324)

Dârâ, Rûm'u fethetmeye karar vererek, yola çıkar. Rûm hükümdarı Kayser, Dârâ'nın askerlerinin geldiğini haber alır ve savaş hazırlıklarına başlar. İki ordu karşılaşarak, savaşımaya başlar. Savaşın çetinliği nedeniyle her yeri toz kaplar ve ortalık adeta kan gölüne döner.

Kasd itdi k'ilede Rûma sipâh
Rûmı feth idüp aña dahı_ola şâh (326)

Lîki sakladı hamıyyetle_adını
Urdı hasm-ıla savaş bünyâdını (350)

Yüridi birbirine iki sipâh
Şöyle kim örtildi tozdan mihr ü mâh

Ugraşup birbirine_âheng itdiler
Nâm-ıçun nâmûs-ıla ceng itdiler

Bir neberd oldı ki hergiz rûzigâr
Görmemişdi aña beñzer kâr-zâr

Nireye kılsañ nazar ceyhûn-ıdı
Nicesi ceyhûn ki mevc-i hûn-ıdı

Cânlara mahlas yolu bârîk-ıdı
Kan buhârından hevâ târîk-ıdı

Şöyle ceng eylediler Rûmî-sipâh
K'âferîn itdi olara mihr ü mâh (360-365)

Mesnevîde yer alan en önemli savaş ise, İskender ve Dârâb arasında geçen mücadeledir. Dârâb'ın İskender'den kendisine tabi olmasını ve haraç vermesini istemesi üzerine İskender savaş hazırlıklarına başlar. Bu durumu haber alan Dârâb da kendi askerlerini hazırlar ve İskender'in üzerine yürür. Dârâb'ın askerleriyle beraber geldiği ve Rûm'u yakıp yıkacağı haberi İskender'e ulaştırılır.

Pes beyân it kim Sikender-şîr-çeng
Nicesi eyledi Dârâ-y-ıla ceng

İlçi çün Dârâba ilettdi haber
Didi İskender peyâmın ser-te-ser

Kakıdı Dârâb cem' itdi sipâh
Kim yürüyüp eyleye Rûmı tebâh (1112-1114)

Didiler İskendere Dârâb şâh
Uş irişdi Rûma vü bî-had sipâh

Kasdı bu kim eyleye Rûmı harâb
Yir komaya anda ki_itmedük yebâb (1137-1138)

Dârâb'ın askerlerinin ihtişamını gören İskender, kendi askerlerini cesaretlendirmek için bir konuşma yapar. İskender, eğer kendisi padişâh olursa her bir beyine bir memleket vereceğini söyler. İskender, askerlerinin düşmanın çokluğundan korkmaması gerektiğini, kendisine Allah'ın yardım edeceğini vurgular. Ayrıca İskender savaşa askerlerinin önünde gideceğini de belirterek askerlerini cesaretlendirir. Askerler, İskender'in bu konuşmasından hoşnut kalırlar.

Dirdi İskender dahı serverlerin
Rûmilinüñ hem dahı leşkerlerin

Herbirine istimâlet virdi şâh
Kim cihânda ben olursam pâdişâh

Herbiriñüze virem bir memleket
Rûm bigi k'anda ide saltanat

Çohlıgından düşmenüñ bâk itmeñüz
Korhudan yüregüñüz çâk itmeñüz

Kim baña Hakdan virilüpdür meded
Çok kayurmâñ sizde az-ısa aded

Sizden öñdin yürüyen ben olayın
Ölmek olursa ben evvel öleyin (1140- 1145)

Bu söz-ile kamu hoş-dil oldılar
Girü ahdi _anuñla tâze kıldılar (1150)

Çetin geçen savaşın sonunda İskender'in ordusuna yenilen Dârâb, taht ve tâcını bırakarak kaçır. Geride kalan askerlerin ise kimi ölür, kimi de esir alınır.

Döndi Dârâb u kaçır Rûmî-sipâh
Kıldılar târâc raht u bârigâh (1198)

Ol çerinüñ varı tâ şâh u emîr
Kimi öldi vü kimi oldu esîr (1201)

Mesnevîde yer alan bir diğır savaş da İskender'in, Gülşâh'ın babası Zeresb ile olan mücadelesidir. Zeresb, İskender ile Gülşâh'ın evlenmesine izin vermez. Bunun üzerine İskender ordusunu hazırlayarak Sistân şehrine yürür.

Cem' idiben sipâh-ı bî-kerân
Sîstân'a yürüdi sâhib-kırân (1723)

Zeresb ile İskender arasındaki mücadele de dikkati çeken husus ise; Hindistan hükümdarının, İskender'in Sistân şehrini almasını önlemek amacıyla Zeresb'e asker yardımında bulunmasıdır.

Şâhuñ olmasun diyüben Sîstân
Virdi çok leşker aña Hindûsitân (1732)

İskender, Gülşâh'ın zarar görmemesi için Zeresb'in sarayını sadece abluka altına almakla yetinir. Gülşâh'ın, gizlice saraydan ayrılarak İskender'in yanına gitmesi üzerine, Zeresb bu evliliğe razı olur. Böylece iki ordu kan dökmeden savaş biter.

Germ sürüp Sîstân'a vardılar
Bârîgâhı_urdılar ol dem k'irdiler (1741)

Nâ-gehân korha diyü Gülşâh'ı şâh
Komadı kim ceng ideler sipâh (1748)

Şehri çevre alubanuñ ol sipâh
Haymeler kurdılar u hem bârîgâh (1783)

Nerdübânı burca muhkem itdiler
Üçi dahı andan inüp gitdiler (1904)

Çünkim irişdi Zeresb'e bu haber
Cânına oldu be-gâyet kâr-ger (1912)

Virdiler ol arada âyîn-ile
Gülşah'ı İskender'e kâbîn-ile (1916)

İskender-nâme'de en fazla dikkati çeken mücadele ise, İskender'in Hindistân hükümdarı Fûr ile yaptığı savaştır. Bu savaşı diğerlerinden ayıran özellik ise savaşta fillerin kullanılmasıdır. İskender askerlerini hazırlayarak Hindistân üzerine sefere çıkar. İskender'in geldiğini haber alan Fûr, askerlerinin yanı sıra, filleri de savaşa hazırlar. Daha önce fillerle savaşıldığını görmeyen İskender, bu duruma bir çare arar. Sonunda İskender, bakırdan filler yaptırır ve içini kibrit ve yanıcı maddelerle doldurur.

Fîl cengin görmemişti şehriyâr
Ne hod Îrânî vü ne Rûmî-süvar

Fikr itdi kim ne mekr ü âl-ıla
Leşkerin filüñ perâkende kıla (2997- 2998)

Fikr idiben bakırdan nîg-nâm
Biñ mücevvef fil düzdürdi temâm (3001)

Fûr'un savaş sırasında filleri ileri sürmesi ile İskender de bakırdan yaptığı filleri kağını yardımını ile sürer. Fillerin birbirine çarpmasıyla yanıcı madde dolu olan bakır filler tutuşur ve her tarafı ateş kaplar. Fûr'un filleri korkarak kaçar.

Çünkü gördi birbirin iki sipâh
Fîli yüritdi ilerü Fûr-ı şâh

Fîller üstinde turan ol sipâh
Tîr bârân ideler çünk'ire şâh

Çün Sikender gördi Fûruñ âlını
Saldı_ilerü fillerüñ timsâlını

Kanlı-y-ıla_evvel yüritdi fil şâh
Pes yüridi fil ardınca sipâh (3006- 3009)

Dutışup kibrît-ile güherçile
Kopdı yiryüzinde nâ-geh zelzele (3011)

Fîller od heybetinden ol zamân
Ûrküben mecmû'ı kaçdılar devân (3015)

Fillerin aradan çekilmesi ile iki ordu savaşmaya başlar. Çetin geçen savaşta ortalık kan gölüne döner. Allah'ın yardımını ile İskender, Fûr'a galip gelir.

Birbirine irdi leşker fevc fevc
Kan revân oldu arada mevc mevc (3020)

Âkıbet çün irdi te'yîd-i İlâh
Fûr-ı Hindî'ye muzaffer oldu şâh (3029)

İskender-nâme'de dikkati çeken bir diğer savaş da, İskender'in dev ve şeytanlarla olan mücadelesidir. Devler geçmişte Rüstem'in kendilerini yenmesinin intikamını

İskender'den almak için bir ordu hazırlar. Şeytan da devlere yardım eder. İskender devleri yenebilmek için filler getirir. Filleri gören devler korku içinde kaçırlar.

Pes getürdi şâh otuzbiñ zinde-fîl
K'anı gördi dîv cengine sebîl

Böyledür ehl-i Azâimden habar
Kim görincek fîli dîv ürker kaçır (4151- 4152)

İskender savaşı kazanmak üzereyken, bir dev İskender'in üzerine atlar. İskender bir türlü bu devden kurtulamaz. İskender'in bu haline gökten inen bir melek yardım eder. Meleğin gelişiyle cinleri korku sarar. İskender korku içindeki cinlerin üzerine askeriyle yürür ve cinleri harap eder. Böylece İskender, Allah'ın yardımı ile bir kez daha muzaffer olur.

Kim yürürken kalb içinde şâh-ı Rûm
Bindi nâ-geh boynına bir dîv-i şûm (4182)

Olup ol ifritüñ ayagı kemend
Kıldı şâhuñ cümle endâmını bend (4184)

Bir firişteh indi gökden yire tîz
Şöyle urdı dîvi k'oldı rîze rîz

Ol melekke indi bir rahşende nûr
Düşdi andan cinne veyl-ile sübûr

Toldı gönülleri ol sâatde bîm
Hod melekke nic'olur dîv-i recîm (4189- 4191)

Oldı Hak fermânı-la Pîrûz şâh
Kaçdı mahzûl oluban cinnî sipâh (4206)

İskender'in, Allah'ın yardımı ile kazandığı bir diğer savaş da, Rûs ve Hazer halkı ile giriştiği mücadeledir. Rûsların oku ve kılıç darbeleri ile yaralanan İskender'in ordusu, zayıf düşer. Bu sırada İskender'in yardımına yine Allah yetişir. Allah'tan gelen bir kuvvetle İskender Rûs ordusunu da harap eyler.

Yolda giderken aña Rûs u Hazer
Cem' olıban kasd itdiler meger (4117)

Rûs şâhı leşkeri-y-le bî-şümâr
Bağladı der-bend k'ide kâr-zâr (4126)

Geçmege der-bendi âheng itdiler
Bi'l-gurûre Rûs ile ceng itdiler (4129)

Leşkeri şâhuñ oha oldı hedef
Çoh kişi peykân-ıla düşdi telef

Buncalar dahı kılıcdan öldiler
Buncalar dahı cerâhatl'oldılar (4132-4133)

Lîkin idiben inâyet ol Samed
Virbidi şâha melâyikden meded

Pes şikeste olıban Rûh u Hazer
Kaçdılar şâhuñ öñinde ser-te-ser (4135- 4136)

3.2.2.3. Asker/ Çeri/ Hayl/ Leşker/ Sipah

İskender-nâme'de sefer hazırlıkları, savaş ve savaş stratejileri kadar askerler de dikkati çekmektedir. Mesnevîde “asker” kelimesi sadece bir yerde “*Azm-i Kerden-i İskender Be-Sîstân Be-Asker-i Enbûh*” başlığında geçmektedir. “Asker” kelimesi yerine mesnevîde “leşker”, “çeri”, “hayl” ve “sipah” ifadeleri kullanılmıştır.

Ahmedî, İskender-nâme’de askerlere hoş-dil ile davranılması gerektiğini, bir hükümdarı güçlü yapan unsurun asker olduğunu dile getirir.

İstimâletle olur hoş-dil sipâh
Ol sipâh-ıla olur kuvvetlü şâh (1151)

Ahmedî yine İskender-nâme’sinde, devleti bir vücuda benzetir. Hükümdarın baş olduğu yerde, askerlerin de bedeninin yerini aldığını ifade eder.

Pâdişâh baş olur u leşker beden
Bellüdü n’olur çü başsuz ola ten (4084)

İskender-nâme’de, birçok güçlü hükümdardan ve bu hükümdarların ordularından bahsedilmektedir. Bu orduların her biri, oldukça kalabalık ve cesaretlidir. Bunlardan biri de Dârâb’ın İskender ile savaşma için hazırladığı ordudur. Dârâb bu orduyu Çin, Maçin, Turan, İran, Magrib, Keşmîr ve Sind gibi güçlü pek çok ülkeden gelen askerlerden oluşturmuştur. Medâyin’den Rûm’a kadar her taraf bayraklar ve sancaklarla dolmuştur. Savaş davullarının sesi gökleri inletmektedir. Çadırlar ve otağ da ordu ile birlikte taşınmaktadır. Etraf ok, yay ve kılıçlarla donanmıştır. Böyle bir ordu ne Ferîdûn’un, ne Dahhâk’ın, ne de Cem’in olmuştur.

Kakıdı Dârâb cem’ itdi sipâh
Kim yürüyüp eyleye Rûmı tebâh

Ne çeri k’anuñ hisâbın hîç-vehm
Hendese-y-le dahı idemezdi fehm

Leşker-i Êrân u hem Tûrân-zemîn
Anda cem’-idi vü hem Mâçîn ü Çîn

Hâver ü Rûs u Hitâ vü Mülk-i Hind
Magrib ü Sûdân u hem Keşmîr ü Sind

Anda-y-ıdı Pehlevân Mihrâc Hân
Hem sezâvâr-ı cihân Tamgaç Hân

Rûmiline dek Medâyinden direfş
Tolu-y-ıdı vü ‘alem sürh ü benefş

Çarhı ger itmiş-idi âvâz-ı kûs
Tozı kılmışdı hevâyı âbnûs

Nireye kim kişi iderdi nigâh
Hayme-y-ıdı vü direfş ü bârigâh

Yiryüzi tolu kemân u tîr-ıdı
Kûh u sahrâ gürz-ile şimşîr-ıdı

Ne Ferîdûn u ne hod Dahhâk u Cem
Düzmemişlerdi_eyle çok hayl ü haşem (1114- 1123)

“Sıfat-ı Leşker-i İskender” başlıklı bölümde İskender’in, Hindistan hükümdarı Fûr ile savaşmak için hazırladığı ordusu tasavvur edilmektedir. Bu ordu her biri bin kişiden oluşan ve koşun adı verilen bin adet birliklerden oluşmaktadır. Askerlerin hepsi birbirinden yiğit ve cengâverdir. İskender’in ordusunun gelişi denizlerin dalgalanmasına benzetilmektedir. Yeryüzü adeta sancaklarla, bayraklarla dolmuş vaziyettedir.

Tâc-bahş u Karn u Zülkarneyn-i şâh
Fûr-ı Hind üstine ilette sipâh

Biñ koşun leşker düzetdi şehriyâr
Her koşun biñ kişi cevşen-ver süvâr

Kendü boyında ikiyüzbiñ dilîr
Kamusı âlî-nijâd u şîr-gîr

Toldı cümle kûh u deşt âvâz-ı kûs
Oldı tozdan çarh yüzi âbnûs

Yüridiler nâm-verler fevc fevc
Bahr bigi Hind Berri urdı mevc

Yiryüzi toldı direfş-ile alem
Âleme sıgmazdı hod hayl ü haşem (2984- 2989)

3.2.2.4. Savaş Aletleri

İskender-nâme iskender'in savaşlarını ve zaferlerini anlatan bir mesnevî olduğu için, eserde pek çok savaş aletlerine rastlamak mümkündür. Bu savaş aletlerini şunlardır: Gürz, hançer, kalkan, kılıç (şimşîr/ tîg), mancınık, miğfer, ok (tîr), süni ve yay (kemân).

3.2.2.4.1. Gürz

Ucunda madenî bir topu olan, sapı ağaç veya madenden yapılmış, vurucu bir silah türü olan gürz, eski çağlardan itibaren pek çok toplum tarafından kullanılmıştır. Türkler “gürz” yerine “topuz” ifadesini kullanmışlardır. Ortaçağ Müslüman Türk devletlerinde gürz için “amûd” ve “debbûs” ifadeleri de kullanılmıştır. Gürzün, vurucu etkiyi arttırmak amacıyla, uçtaki topun etrafına birkaç santim uzunluğunda çiviler yerleştirilmiş çeşitleri de mevcuttur (Kesik, 2011: 85-86).

İskender, iki ayrı beyitte, gürzünün Kaf dağıyı yıkacak derecede güçlü bir silah oluşuyla övünmektedir.

Sürme olur gürzi ursam kûh-ı Kâf
Kılıcum bahrı yahar itsem musâf (1359)

Kûh-ı Kâfi gürzümüñ darbı yihar
Kulzümi kılıcumuñ odı yahar (4553)

İskender'in Magrib'i fethetmek için yola çıkan ordusu da gür ve kılıçlarla dolu olarak tasvir edilmektedir.

Cevşen-i pûlâd-ıla toldı zemîn
Kanda baksañ gürz ü tîg-idi hemîn (4595)

Osmanlı sultanlarında Orhan Gazi de, gürz kullanışı ile anılmaktadır. Orhan Gazi eline gürzü alınca, düşmanları korkuya kapılmaktadır.

Gürzin alduhda ele ol nâm-dâr
Düşer-idi korhuya Sâm-ı Sûvâr (6963)

3.2.2.4.2. Hançer

İki yanı bilenmiş, ucu eğri ve sivri olan, bıçağa benzer hafif bir savaş aletidir. Hançer günümüzde, kabzasının değerli taşlarla işlenmesi ile süs eşyası olarak da kullanılmaktadır.

İskender'in ejderhayı yenmek için kurduğu tuzakta zift, kibrit ve kirecin yanı sıra bin tane de uçları oldukça keskin hançer bulunmaktadır.

Zift ü kibrît ü kirec getürdi tîz
Biñ dahı hancer kamu ucları tîz (3436)

Devlerin eline düşen Keykâvûs'u kurtarmak için askerleriyle yola çıkan Rüstem, devin kalbini hançeri ile parçalar.

Geldi vü ol dîvi itdi_anda helâk
Hanceri-y-l'itdi ciger-gâhını çâk (4088)

Dört halifenin üçüncüsü olan Hz. Osman'da evinde bir hançer ile katledilmiştir.

Girdiler evinde anı dtdılar
Hancer ü kılıc-ıla katl itdiler (6009)

Haçlılarla mücadele eden ve büyük zaferler kazanan Osmanlı hükümdarı Murat Han da, savaş sonrası yaralıları tespit ederken, düşman askeri tarafından hançerle öldürülür.

Çün kazâ irdi yaturken durdı ol
Sıçrayup hancerle şâhı urdı ol (7123)

3.2.2.4.3. Kalkan

Ok, kılıç vb. saldırı aletlerinden korunmak amacıyla savaşçıların kullandığı siperdir. Kalkan oldukça eski bir savaş aletidir. Genellikle demir, çelik veya bakır gibi madenlerden yapılır. Bu madenlerin dışında gergedan ve fil derisinden, kaplumbağa kabuğundan, söğüt dalından, kamıştan ve ağaç kabuğu gibi organik maddelerden de kalkanlar yapıldığı bilinmektedir (Kesik, 2011: 89). Mesnevîde kalkan aleti, sadece bir yerde, İskender'in hastalanıp, yatağa düştüğünde üstüne örtülmesi vesilesiyle zikredilmiştir.

Bir cebeh altına döşek itdiler
Üstine altunlu kalkan dtdılar (7878)

3.2.2.4.4. Kılıç (Şimşîr/ Tiğ)

Bir veya her iki yüzü keskin, uzun, düz ya da eğri, ucu sivri, çelikten yapılmış bir savaş aletidir. Kın içinde bele takılabilmektedir (TDK, 2005: 1153). Savaşlarda sıkça kullanılan ve geçmişi oldukça eski bir alettir. İskender-nâme'de her savaşta kılıçtan bahsedilmektedir. Mesnevîde kılıç kelimesinin yanı sıra "şimşîr" ve "tiğ" ifadeleri de yer almaktadır.

Aşağıdaki ilk beyitte kılıç, kan dökülmesine sebep olduğu için hûn-rîz (kan döken) olarak anılmaktadır. İkinci beyitte ise kılıcın iki yüzünün keskin olması, vefasızlığına bağlanmaktadır.

Gerçi igne çâbuk ü ser-tîz ola
Nicesi kılıc bigi hûn-rîz ola (755)

İki yüzlüdür kılıcdan urma lâf
Bî-vefâdandur vefâ ummah güzâf (1015)

İskender'in rüyasında elinde kılıçla inen bir melek görmesi ve meleğin kılıcı İskender'e vermesi mesnevîde dikkati çeken önemli bir husustur. Çünkü Selçuklu devletinde kılıç, hükümdarlık alametlerinden biri kabul edilmektedir (Merçil, 2007: 236-238). Bu rüya ile İskender'e, Allah tarafından bir saltanat verildiği vurgulanmaktadır.

Bir kılıc getirür ü virür aña
Dir ki Allâh virbidi bunı saña

Kılıc Allâhuñ-durur çekgil bunı
Ol kişiye kim kıla düşmen seni (942- 943)

İskender-nâme'de İsfahanlı bir savaşçı olan Gâve'den, “kılıcı iyi kullanan” anlamına gelen “şimşîr-zen” ifadesi ile bahsedilmiştir.

Tir-endâz-ıdı vü şimşîr-zen
Nîze-dâr u gürz-gir ü saf-şiken (5266)

Mesnevîde Çin'in ve Turan illerinin hükümdarı Tamgaç Han'ın askerlerinin kılıç kullanma kabiliyetleri “tiğ-zen” tabiriyle dile getirilir.

Leşkerinde vardı on yüzbin süvâr
Tîg-zen cengî kamusı nîze-dâr (3543)

3.2.2.4.5. Mancınık

Kale veya şehir kuşatmalarında, surlarda gedik açmak veya surları yıkmak amacıyla ağır taş ve gülle fırlatmada kullanılan bir silahtır. Mancınık sadece kale veya şehir surlarını yıkmak için değil, kale veya şehir içinde bulunan askerî malzemeleri, erzâkları ve evleri tahrip etmek amacıyla da kullanılmaktaydı. Mancınığın tarihi oldukça eski dönemlere kadar sürmektedir. Topların icat edilmesi ile de mancınık kullanımını giderek azalmıştır.

İskender-nâme’de mancınık kale fetihleri için kullanılmıştır. Kaydafa’nın oğlu Kanderûş’un bulunduğu kalenin burçları mancınık ile yıkılmıştır.

Mancınîk u ra’d zahmî-y-ıla şâh
Burcu yihup şehre girdiler sipâh (4603)

Mesnevîde Hz. İbrahim’in, mancınıkla ateşe atılmasına da telmihte bulunulmuştur.

Pes Halîli mancınîka urdı ol
Hışm idüp anı oda urdurdı ol (5517)

3.2.4.2.6. Miğfer

Savaşçıların baş bölgelerini korumak adına kafalarına taktıkları madenî bir savunma aletidir. Miğferlerin kılıç vb. darbelere karşı dayanıklı madenlerden yapılması gerekmektedir. Miğferlerin yüzü açıkta bırakan veya yüzü tamamen örterek, sadece göz hizasında savaşçıların etrafı görebilecekleri kadar aralıkları olan çeşitleri de mevcuttur. Mesnevîde miğfer ifadesinin asıl şekli olan “mi’fer” kelimesi kullanılmıştır. İskender zaferlerinin ardından dinlenmek amacıyla, elinden kılıcı bırakarak kadeh alır. Başındaki miğferi çıkarıp taç giyer.

Ald’eline cam kodı hanceri
Başına tâc urdı kodı mi’feri (3886)

3.2.2.4.7. Ok (Oh/ Tîr)

Ucunda madenden yapılmış sivri ve delici bir parça bulunan, ahşap gövdeli, yay ile fırlatılarak kullanılan bir savaş aletidir. Hafif olması nedeniyle taşınması kolaydır. Bu sebeple hem süvariler hem de piyadeler tarafından kullanılmıştır. Okun ucunda yer alan sivri ve delici parçasına “peykân” veya “temren” denilmektedir. Peykân demir, bakır veya kemikten yapılabilmektedir.

Mesnevîde ok, dönemin dil özelliğinden kaynaklanan k > h sızıcılaşması sebebiyle “oh” şeklinde yer almaktadır. Bununla birlikte ok kelimesi için “tîr” ifadesi de kullanılmaktadır.

İskender, savaş sanatı eğitimini tamamlarken, at binmeyi ve avlanmayı öğrenir. Daha sonra ise ok atmaya merak sarar. İskender ok atmakta da maharetli olduğunu ispat eder.

Sayd u atlanmak nicedür bildi bes
İlm-i tîr öğrenmege kıldı heves

Oldı ol san’atda şöyle kim kader
Kılur-ıdı okı zahmından hazer (533-534)

İskender, Gülşâh ile evlenebilmek için Sistân şehrini kuşatır. İskender’in askerleri içinde iki yüz bini ok kullanmakta maharetlidir. Ahmedî, bu askerleri “tîr-zen” ve “bî-hata ohları” ifadeleriyle tasavvur eder.

Tîr-endâz iki yüz biñ nâm-ver
Bî-hatâ ohları şöyle kim kader (1744)

Dilediler tîri bârân ideler
Şöyle k’ohı şehre bârân ideler

Şehri oh u taşıla tolduralar

Cümle halkın zahmıla öldürel (1746- 1747)

Ok, mesnevîde “tîr-i hadeng” tabiri ile de yer almaktadır. Hadeng, kayın ağacına verilen isimdir. İskender’in ejderha ile mücadelesinin tasavvur edildiği bölümde böyle bir örnek dikkati çekmektedir.

Pes eline yayın alup şîr-ceng

Ejdehâya urdı bir tîr-i hadeng (3147)

3.2.2.4.8. Yay (Kemân)

Yapımı uzun, zahmetli ve ustalık gerektiren yay, iki ucu arasına kiriş gerilmiş eğri ağaç veya metallere yapılarak elde edilen ve ok atmaya yarayan bir savaş aletidir (TDK, 2149: 2005). Yay, at üstünde taşınması kolay olduğu için Türkler tarafından oldukça fazla tercih edilen bir alettir.

İskender-nâme’de yay kelimesi bir yerde geçmektedir. Mesnevîde daha ziyade “yay” kelimesinin Farsça karşılığı olan “kemân” ifadesi dikkati çekmektedir.

İskender’in yayını kullanışı, ayın yay burcuna girmesine benzetilmiştir.

Bir hadeng ohıyla yayın çekdi şâh

Sanasın kim burc-ı kavse girdi mâh (2894)

İskender, henüz bir şehzade iken, savaş eğitimi alır. Ok ve yay kullanmayı öğrenir. Okun atılması, İskender’in eline yay almasıyla, okun korkudan kaçması olarak tasavvur edilmiştir.

Çünkü alurdu eline _evvel kemân

Kaçar-ıdı okı sehminden gümân (535)

Yay bir savaş aleti olmasının yanı sıra mesnevîde bir güzellik unsuru olarak da yer almaktadır. Klasik edebiyatın önemli mazmunlarından biri kaş, kavisli şekli itibariyle yaya benzetilir. Mesnevîde İskender, Gülşâh'a yazdığı bir gazelde Gülşâh'ın kaşlarını yaya benzetir. Gülşâh bu yay kaşları ile gamze okları atar.

Gamze_ohın atar kemân_keş kaşlarıñ
Râst umacı bu peykânıñ benem (1465)

Mesnevîde Rüstem, elinde kemani savaşa yürürken tasvir edilmiştir.

Rüstem-i Destânı gördi kim kemân
Dutmuş elde cenge yürür bî-gümân (5687)

Yine Rüstem, ok ve yayını o kadar iyi kullanır ki, attığı oklar ile düşmanını gözünden vurur.

Rüstem eyl'atdı kemândan ohı cüst
K'irdi demrenler gözün'anuñ dürüst (5698)

3.2.2.5. Diğer Savaş Unsurları

Savaş sanatında savaş aletlerinin yanı sıra bayrak, sancak, savaş davulu, sur-nây, nefir, barigah ve hayme gibi diğer unsurlar da önemli bir yere sahiptirler.

3.2.2.5.1. Alem/ Benefş/ Direfş

Bayrak ve sancak anlamlarında kullanılan alem, benefş ve direfş savaşın en önemli unsurlarındandır. Bayrak ve sancak bağımsızlığı ve aidiyeti simgeleyen unsurlardır. Alem, benefş ve direfş uzun sıriklara asılarak, savaş meydanlarına taşınır. Bayrak ve sancağın çekilmesi savaş ilanı anlamı da taşımaktadır.

İskender-nâme'de alem, benefş ve direfş savaşlar vasıtasıyla anılmaktadır. İskender'in hazırladığı ordular, bayrak ve sancaklarıyla yeryüzünü doldurmaktadır.

Yiryüzi kûs ü direfş-ile ‘alem
Tolmuş-ıdı vü dahı hayl ü haşem (330)

Yiryüzini tutdı gûn-â-gûn direfş
Hem alemler reng reng ah u benefş (1972)

Rûmiline dek Medâyinden direfş
Tolu-y-ıdı vü ‘alem sürh ü benefş (1119)

Dahhâk’ın zulmünden kaçan Gâve bir aslan ile karşılaşır. Eğer aslanı öldürürse Dahhâk’ı da öldürebileceğine dair bir fal tutar. Aslanı öldüren Gâve, aslanın derisini yüzerek kendine ait bir sancak yapar.

Düzüp arslanuñ derisin bir direfş
Bizedi anı yeşil saru benfş

Gâveye mensûb-durur ol ayân
Lâ-büd ad’oldı direfş-i Gâviyân

Ol direfşi düzdi bir ulu ‘alem
Kînide Dahhâkuñ urdı ol kadem (56277-5279)

3.2.2.5.2. Savaş Davulu / Kös / Kûs

Kös kelimesinin aslı “kûs” olup, Farsça’dan dilimize yerleşmiştir. Eski savaşlarda, askerlerin maneviyatını ve cesaretini arttırmak, düşmana korku salmak amacıyla çalınan büyük davullardır. Kösler, oldukça büyük davullar oldukları için develer, atlar ve arabalar üzerinde taşınırdı.

İskender-nâme’de savaşlar sebebiyle kösten sıkça bahsedilmektedir. İskender’in ordusunun kös çalışları dağları gökleri inletmektedir.

Çarhı ger itmiş-idi âvâz-ı kûs
Tozı kılmışdı hevâyı âbnûs (1120)

Gurrüş itdi nây-ı rûyîn-ile kûs
Oldı tozdan çarh yüzi âbnûs (1189)

Toldı cümle kûh u deşt âvâz-ı kûs
Oldı tozdan çarh yüzi âbnûs (2987)

Aşağıdaki beyitte de kös “kûs-ı harbi” tamlamasıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu kösleri çalanlar ise pehlivanlardır.

Pehlevânlar kûs-ı harbi urdılar
Ra'd düzüp mancınîkı kurdılar (1743)

İskender savaş için ordusunu hazırlar. Kösler çalarak, ordusuyla savaşa koyulur.

Ol aradan dahı Zülkarneyn-i şâh
Kûs urup leşkerle kıldı azm-i râh (3507)

Aşağıdaki beyitlerde kösün doğrudan bir savaş aleti olarak kullanılması dikkati çekmektedir. İskender, devler ile giriştiği mücadele de kösleri çalarak devleri kaçırmayı başarır. Köslerin sesi devlerin aklını başından alır.

Kûs u sıbh u nây itdükce hurûş
Dîv başından giderdi akl u hûş

Na're urup leşker itdükde girîv
Dökilür-idi hevâdan yire dîv (4172-4173)

3.2.2.5.3. Sur-nây ve Nefir

Sur-nây günümüzde “zurna” şeklini almıştır. Kimi zaman sur-nây kelimesi “sur-nâ” ifadesiyle de karşımıza çıkmaktadır. Nefesli bir çalgı olan zurna, savaşlarda askerleri cesaretlendirmek ve düşmanı korkutmak için çalınmaktadır. Nefir de, zurna gibi nefesli bir çalgıdır. Nefirin Türkçe karşılığı borudur. Savaşlarda işaret vermek, hücum ve savaş ilanı gibi amaçlarla çalınmaktadır (Özkan, 37: 2007).

Aşağıdaki beyitte savaş hazırlığı yapan İskender’in, kös, sur-nây ve nefirler hazırlattığı bildirilmektedir.

Düzdi bî-had kûs şâh-ı mülk-gîr
Sûr-nây-ı ispîd-mühre hem nefir (4157)

Aşağıdaki beyitte de İskender’in Sistân savaşı hazırlıklarında kös, sur-nâ ve nefir hazırlattığı tasvir edilmektedir.

Sûr-nâ-sâz itdi vü kûs ü nefir
Toldı ucdan uca kişver dâr-gîr (1725)

3.2.2.5.4. Barigah ve Hayme

Barigah kelime anlamı olarak “yüksek divan, otağ” anlamına gelmekle birlikte, İskender-nâme’de daha ziyade “sultanın veya üst düzey yöneticilerin konakladığı çadır” manasını taşımaktadır. Hayme de çadır anlamına gelip, askerlerin konakladıkları yerlerdir. Mesnevîde barigah ve hayme ordunun tasvir edildiği kısımlarda anlatılmaktadır. Barigah ve haymenin çokluğu ordunun sayıca ne kadar üstün olduğunu ifade etmektedir.

Nireye kim kişi iderdi nigâh
Hayme-y-idi vü direfş ü bârigâh (1121)

Sistân şehrini kuşatan İskender, ordusu için çadır ve barigah kurdurur.

Şehri çevre alubanuñ ol sipâh
Haymeler kurdılar u hem bârığâh (1783)

3.2.2.5.5. Savaş Esiri

Savaş esiri; savaş esnasında karşı tarafça yakalanan ve hapsedilen kişiler için kullanılan bir tabirdir.

İskender-nâme’de pek çok savaştan bahsedildiği için esir kavramına sıkça rastlamak mümkündür. Savaş esirleri arasında askerler çoğunluğu oluşturmakla beraber, sultanların da esir düştüğü anlatılmaktadır. Dârâ’nın Rûm’a yaptığı seferde Rûm sultanı Kayser, atından düşerek tutsak olur.

Düşdi atdan Kaysar u oldı esîr
Bahtı dönene kim ola dest-gîr (369)

İskender ve Dârâ arasında yaşanan mücadelede yenildiğini anlayan Dârâ kaçır, ancak Dârâ’ya yardım eden Magrib ve Çin sultanları esir düşer.

Oldı_esîr anda şeh-i Hâver-zemîn
Dahı şâh-ı Magrib ü Fagfûr-ı Çîn (1199)

İskender ile savaşan Türk hânı Tarhân da, Rûm sultanı Kayser gibi atından düşer ve esir alınır.

Ol arada k’olmuş-ıdı dâr u gîr
Düşdi Tarhân atdan u oldı esîr (3866)

Savaş alanında askerlerin esir alınabildiği gibi, fethedilen yerlerdeki kadın ve çocuklar da tutsak edilmektedir. İskender’e savaş açan Rus halkı da, İskender’e mağlup olur. İskender de ne kadar kadın ve çocuk varsa esir alır.

Kırd'erenlerin kamu bürnâ vü pîr
Avret ü oğlanların itdi esîr (4141)

Savaşta esir düşenlere de çeşitli cezaların uygulandığı gözlemlenmektedir. Bu cezaların kimi para cezası ve işkence şeklinde olmakla birlikte, ölüm cezaları da verilmektedir. Dârâ, esir düşen Rûm sultanı Kayser'i dar ağcı hazırlatarak astırır.

Düşdi atdan Kaysar u oldı esîr
Bahtı dönene kim ola dest-gîr (369)

Kaysar-ıçun dikdi Dârâ anda dâr
Asdı anı kaldı ansuz kasr u dâr (371)

3.2.2.5.6. Yağma ve Ganimet

Yağma; savaş sonunda savaşı kazanan tarafın, kaybeden tarafın mallarını ele geçirmesi ve insanları esir alması olarak ifade edilir (TDK, 2107: 2005). Ganimet ise, yağmada elde edilen malların tümüne verilen addır. Savaş ganimetleri arasında koyun ve sığır gibi hayvanlar, altın, gümüş gibi değerli eşyalar, kadın ve çocuklar bulunmaktadır.

İskender-nâme'de Argun Şâh Gürcistan seferine çıkar. Savaş sonunda ise yüz elli bin kul ve karavaş, on bin sürü koyun ve sığır ganimet olarak alınır.

Kul u karavaş yüz elli biñ esîr
Aldılar çün oldı nusret dest-gîr

Hem koyun-ıla sığır onbiñ sürü
Alubanuñ döndi ol leşker girü

Çün ganîmetleri cümle sürdiler
Soñı gelüp kavışınca durdılar

Hasmdan bunca ganîmet aldılar
Girü dönüp dâr-ı mülke geldiler (6604-6607)

Ebû Müslim Hıtâ'ya yaptığı seferde altın, gümüş, la'l, yakut, zümrüt gibi değerli eşyalarla birlikte düşmanın taht ve tâcını, askerlerini ve silahlarını da ganîmet olarak alır.

Bî-hisâb oldı ganîmet sîm ü zer
La'l ü yâkût u zümürüd hem güher

Aldı Hâkândan dahı bün-gâh u raht
Hem silâh u hayl ü genc ü tâc u taht (6174-6175)

3.3. Spor Kültürü

Günümüzde olduğu kadar geçmişte de sporun kültürümüzde önemli bir yeri mevcuttur. Özellikle sürekli olarak yapılan savaflara hazırlı olmak amacıyla sporların, çeşitli oyunlar ve avlanma vasıtasıyla yapıldığı gözlemlenmektedir. Savaşların beden gücüne dayanması askerlerin ve devlet adamlarının zinde ve güçlü kalabilmeleri için birtakım oyunlar ve av süreklere düzenledikleri bilinmektedir.

Eski dönemlerde sporun çeşitli oyunlar ve av süreklere çevresinde şekillendiğinden bahsetmiştik. Ancak İskender-nâme'de spor kültürü adına sadece av süreklereinden bahsedilmiştir. Devrin spor kültürüne dair oyunlarından ise bahsedilmemiştir.

3.3.1. Avlanma

Avlanma; karada, denizde veya havada yaşayan evcil olmayan hayvanların yemek veya postlarından yararlanmak gibi amaçlarla yakalanması veya öldürülmesidir. İlk Türk toplumlarından beri avcılık geleneği mevcuttur. Avcılık sebebiyle Türklerde orman ve ağaç kültürleri de bilhassa gelişmiş, orman ve ağaçlar kutsal kabul edilmiştir.

Osmanlı devleti döneminde av süreklere ile ilgili olarak tarihi kaynaklar çeşitli bilgiler vermekle birlikte, genellikle bu bilgileri birbirinden tutarsız olduğu saptanmıştır.

Yine Orhan Gazi döneminde feci bir hadise ile sonuçlanan avdan bahsedilmektedir. Bu anlatıya göre avlanmak için çıkılan arazide Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Pâşâ atını ayağının kayması sonucu atından düşmüş ve ölmüştür (Öztürk, 2007: 74-75). Ahmedî Süleyman Pâşâ'nın ölüm nedeninden mesnevîsinde bahsetmez. Daha ziyade onun düşmanla savaşına ve Rumeli'de fetihler yapmasına değinir.

İskender-nâme'de av, hayvanları yemek veya postlarından yararlanmak amacıyla yapılmaz. Mesnevîde yer alan av süreği İskender'in gücünü kanıtlamak için anlatılmaktadır. İskender aslan, kaplan gibi çeşitli vahşi hayvanlarla karşılaşır ve onları öldürür. Bu da İskender'in nasıl güçlü ve kuvvetli bir pâdişâh olduğunu kanıtlar.

İskender-nâme'de avlanma iki farklı hikâyede geçmektedir. Bunlardan ilki İskender'in bir şehâde olarak aldığı eğitimidir. İskender ilimlere dair bilgileri öğrendikten sonra atlar ve tazılar isteyerek avlanma sanatını öğrenmeye başlar.

Çünkü on yaşadı ol gîtî-fürûz

Tazı atlar istedi vü bâz u yûz

Sayd u atlanmak nicedür bildi bes

İlm-i tîr öğrenmege kıldı heves (532- 533)

İskender'in av ile ilgili ikinci hadisesi ise Hindistan seferinde anlatılır. Kışın yaklaşması sebebiyle İskender Hindistan seferine ara verir. Karargâh kurarak bir müddet karargâhında bezm eder. Daha sonra İskender Hint dağlarında avlanmaya karar verir.

Âhir eyle rây kıldı şehriyâr

K'ide Hindüñ tagların dahı şikâr

Göre ol taglarda kim şîr ü peleng

Âdemî-y-le nic'ider âşûb u ceng

Bu söz üstine şeh-i gîtî-fürûz

Tazı itler'istedi vü bâz u yûz (2882- 2884)

İskender ilk olarak tuzağına bir aslan düşürür. Ejderha misali güçlü olan bu aslanı İskender oku ile avlar. İskender, oku atışı ile aslanın başında yaralar açar ve aslanı helak eder.

Sayd içinde nâ-gehân bir şîr-i ner
K'ejdehâ kılurdu cenginden hazer (2892)

Kıldı Zülkarneyne cümle nerre-şîr
Çün gelür gördi anı şâh-ı dilîr

Bir hadeng ohı-y-la yayın çekdi şâh
Sanasın kim burc-ı kavse girdi mâh

Ya zihinden çünkü açıldı girih
Geldi herbir gûşeden âvâz-ı zih

Añrayıban gelür-idi nerre-şîr
Başına tohındı nâ-geh çûbe-tîr

Yara geçdi beynisin tîr-i hadeng
Künd oldu yaradan ol tîr-i ceng

Kana topraga bulaşup virdi cân
Şâh eline âferîn itdi cihân (2893- 2898)

İskender daha sonra bir bebr ile karşılaşır. İskender bebrin üzerine kement atarak yakalamaya çalışır. Sonunda İskender bebr de alt etmeyi başarır.

Şâh õñinden çıhdı bir gurrende-bebr
Kim emân bulmazdı cenginden hizebr

Şâh anuñ üstine saldı semend
İrdi vü boynına berkitdi kemend

Koyup atınuñ inânın şehriyâr
Bir iki meydân yügürdi berk-vâr

Şeh kemendi tutar u asar semend
Bebr şâh ardınca boynında kemend

Tâ ser-encâm oldı âciz cânavar
Derd-ile cân virdi ”fi nâri’s-sakar” (2905- 2909)

İskender son olarak iki peleng (panter) ile karşılaşır. İskender öncelikle ok ile pelengleri yaralamayı başarır. Daha sonra İskender pelenglerin üzerine atını sürer. İskender kılıç darbeleri ile de iki pelengi öldürür.

Bebr ardınca iki gurrân peleng
Çıhdılar bîşe içinden tîz-ceng

Bir pelenge irdi urdı bir hadeng
Şöyle kim cân virdi ol demde peleng

Birine dahı pelengüñ şehriyâr
At sürüp ardınca irdi berk-vâr

Bir kılıc başına urdı eyle tîz
Kim kopardı ol pelenge rüstahîz

Zahm yiyüp düşdi topraga peleng
Kana bulaşmış ser-â-ser yâl ü çeng (2910-2914)

İskender’in bu başarısını görenler onu takdirle alkışlar.

Didiler şâhı görenler k’âferîn
Cânuña sinüñ eyâ şâh-ı zemîn (2915)

3.3.2. Av Hayvanları

Av hayvanlarını iki kategoriye ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki avlanmaya yardımcı olan, avlanmak için eğitilmiş hayvanlardır. İkincisi ise avlanan hayvanlardır.

Avlanmaya yardımcı hayvanların başında atlar gelmektedir. Ahmedî İskender'in avlanmak için Hint dağlarına giderken gece renkli, şimşek gibi hızlı ve kuvvetli bir ata bindiğinden bahseder. Ahmedî İskender'in bu halini rüzgâra efendilik eden Süleymân peygambere benzetir.

Şâh bir şeb-reng bindi hâre-süm
‘Ûd mûy u anberîn-dem müşg-düm

Kûh-peyker bâd-pây u berk-seyr
Kim anuñ tozına anuñ irmez-idi tayr

Yuharudan inse bir makdûr ecel
Aşagadan çıhsa bir sâlih-amel

Görseñ oldem diye-y-idüñ şehriyâr
Kim Süleymândur yile olmuş süvâr

Yiryüzün tolu hilâl eyledi na'l
Cânavar kanından oldı hâk la'l (2886- 2890)

Avlanmaya yardımcı diğer hayvanlar ise şahinler (bâz) ve tazılardır. Bu iki hayvanın çok eski dönemlerden beri avlanmak için eğitildikleri bilinmektedir (Özkan, 2007: 504- 505). İskender de avlanmak için bu iki hayvanı kullanmaktadır.

Çünkü on yaşadı ol gîtî-fürûz
Tazı atlar istedi vü bâz u yûz (532)

Bu söz üstine şeh-i gîtî-fürûz
Tazı itler'istedi vü bâz u yûz (2884)

Avlanan hayvanlar kategorisinde ise Dîvân edebiyatında en çok ismi geçen hayvan ahûdur. Ancak ahû yemek için avlanan bir hayvan olduğundan İskender'in av sürelerinde yer almaz. Bununla beraber güç gösterileri amacıyla yapılan avlarda aslan, bebr, panter gibi hayvanların adı anılmaktadır.

3.4. Sosyal Yapılanmada Meslekler

Sosyal hayatın en temel öğelerinden biri de meslek erbaplarıdır. Dönemin ihtiyaçlarından doğan bu meslek grupları dönemlerinin birer aynası durumundadır. Geçmişin olmazsa olmaz meslekleri günümüzde neredeyse yok olmaktadır. Bu durumun en temel sebebi ise teknolojinin gelişmesi ise ihtiyaçların değişmesidir. Bu nedenle meslekler sosyal hayatın temel simgeleri, dönemlerinin birer aynalarıdır.

İskender-nâme'ye baktığımızda çok çeşitli meslek gruplarına rastlamak mümkündür. Bu mesleklerin bazıları günümüzde de güncelliğini koruyan meslekler iken, bazıları ise artık unutulmuş meslek gruplarıdır.

3.4.1. Attâr

Güzel kokular, miskler ve tıbbi eczalar satan esnaflara verilen addır. Kelime halk ağzında bozularak bugün kullanılan "aktar" şeklini almıştır. Daha çok, güzel kokular satması sebebiyle anılan attârlar aynı zamanda, ilaç tertip etmekte hünere sahiptirler. Birçok otu tanır ve hangi hastalıklara şifa verdiklerini bilirler. Eskiden attâr dükkânları, bugünkü eczanelerin ve ecza depolarının yerini tutmaktadır (Özkan, 2007: 116). Ahmedî'nin İskender-nâme'sinde de bu esnaf grubu güzel koku satması yönüyle, baytarla kıyas edilir.

Müşg attâruñ dükânında olur
Ne-durur baytâr anı ne bilür (451)

3.4.2. Bâġbân

Günümüzde “bahçıvan” ve “baġcı” mesleklerine karşılık gelir. Bâġbânların vazifeleri baġ ve bahçelerde çalışmak, ağaçlarla ilgilenmek, yeni fidanlar dikmek, çiçekleri sulamak ve tanzim etmektir (Özkan, 2007: 81-83). Ahmedî'nin İskender-nâme'sinde de bu meslek grubu ile ilgili beyitler yer almaktadır.

Bâġda bislenür ağaç ki_ola cüvân
Pîr olıcak keser anı bâġbân (344)

Ger semer olmasa ağaçdan ayân
Dikmeyeydi anı hergiz bâġbân (7385)

3.4.3. Bazârgân

Ticaretle uğraşan kişilere verilen isimdir. “Bazârgân” ifadesinin yanı sıra ticaretle uğraşan kimseler için “tüccâr”, “tâcir” ve “hâce” ifadeleri de kullanılmaktadır. Bazârgânlar, memleket içinden veya dışından getirdikleri malları, büyük şehirlerdeki pazarlarda satarlardı. Osmanlı döneminde, özellikle İran, Halep, Şam ve Kahire önemli ticaret merkezlerinin başında gelmekteydi. İskender-nâmede bazârgân ifadesi iki şekilde karşımıza çıkar. İlk olarak İskender ve Gülşâh arasındaki mektuplaşmalarda, tevriyeli olarak, aşk pazarındaki tüccardan bahsedilir.

İşk bâzârında satılan nedür
Derd ü cevr ü gam ne sîm ü zer ne dür

İşk bâzârında_olan bâzârgân
Şuġ nedür bilmemek sûd u ziyân (1474-1475)

İkinci olarak bazârgân ifadesi, gerçek anlamında bir meslek olarak karşımıza çıkar. İskender'den önce dünyaya gelmiş büyük hükümdarlardan bahsedilen kısımda, İsfendiyâr, Hefthân kalesini ele geçirmek için tüccâr kılıġına girer. Askerlerini sandıklara saklayan İsfendiyâr, kaleye tüccâr olarak girer ve kaleyi fetheder.

Kendüzini düzdi bir bâzârgân
Hefthândan yaña ol oldı revân

İkiyüz sandûk düzetti hâce-veş
Yüz katır rehvâr u muhkem bâr-keş

Kodı her sandûk içinde bir dilr
Kim dutamazdı anuñla pençe şîr (5643-5645)

Didi kim bâzârgânam ben ayân
Olmışam Tûrân'a Îrândan revân

Hefthâna çünki yahın kıldı yol
Virbid'ilçi kal'anuñ ıssına ol

Yüklerümde çoh nefâyis vardurur
Tolu sandûkum zer ü gevherdurur

Lîki Îrândan harâmî düşmenüm
Vardurur uş irdi ardumca benüm (5649-5651)

3.4.4. Baytâr

Günümüzde “veteriner”e karşılık gelen bu meslek gurubuna, İskender-nâme’de sadece bir yerde, attâr ile yapılan bir kıyaslamada karşılaşılr.

Müşg attâruñ dükânında olur
Ne-durur baytâr anı ne bilür (451)

3.4.5. Casus

Araştıran, gözetleyen anlamına gelen “casus” ifadesi, düşmanların sırlarını araştırıp, bilgi sızdıran kişiler için kullanılmaktadır. Bu kişiler aynı zamanda, düşman ülkelerde

yıkıcı faaliyetlerde de bulunmaktadır (Özkan,2007: 84). Siyasetnâme yazarı Nizâmülmülk'ün eserinde de casuslardan bahsedilmektedir. Nizamülmülk'e göre her tarafa derviş, tüccâr, seyyâh kılığında casuslar gönderilmeli ve gizli veya aşikâr her hadiseden en kısa sürede padişah haberdar olmalıdır (Nizamülmülk: 98).

Aña câsûs oldu mecmû' havâs
Hâkim oldur külline re'sen-be-râs (901)

3.4.6. Cellât

Bu tabir daha çok ölüm cezasını infaz eden görevliler için kullanılmasının yanında, cellâtlar idam cezasının dışında verilen cezaları yerine getirmekle de yükümlüdürler. Cellâtlar kendilerine verilen görevleri kılıç, çeşitli kementler, kırıç, yay ve balta gibi farklı aletlerle yerine getirirler. İskender-nâme'de cellât ifadesi, Kaydafa'nın oğlu Kanderûş'ın İskender'e esir düşmesi ile zikredilmektedir.

Pes getirüp Kanderûşu buyura
Bî-emân cellâda k'anı öldüre (4622)

Son söz'ol oldu ki şeh bî-ters-nâk
Bini itdürürdi cellâda helâk (4646)

3.4.7. Dâye

Dâye tabiri günümüzde “dadı” ifadesine karşılık gelmektedir. Çocuğa bakan kadın hizmetçilere verilen addır. Bu hizmetçiler çocuğun emzirilme ihtiyaçlarında dâhil, bütün bakımlarıyla ilgilenirler. Mürebbiyelik ederler (Özkan, 2007: 197). İskender-nâme'de dâye tabiri birçok yerde geçmektedir. İskender doğduğunda, güzel bir dâyeye teslim edilir.

Buldılar bir dâye aña hûb-rûy
Nîg-hulk u ca'd-zülf ü müşg-bûy (520)

Zeresb'in kızı Gülşâh'ın da bir dâyesi vardır. İskender'e âşık olan Gülşâh'ı, dâyesi teselli etmeye çalışır.

Âh idüp kız hasret-ile agladı
Şöyle kim dâye yüregın dagladı

Aldı dâye kızı vü ive ive
Tamlar üstinden iriştürdi eve (1401-1402)

Dâye çoh pend itdi Gülşâh almadı
Pend-ile hiç odı sâkin olmadı (1415)

Dâye gördi ki_assı itmez aña pend
Dahı dürlü kurdı_anuñ öñinde bend (1418)

Gülşâh'ın ağlamalarına çare olamayan dâye, İskender ile Gülşâh'ı buluşturmaya çalışır.

Dâye hod dilerdi şeh kızı göre
Cân-ıla_ol dahı aña gönül vire (1472)

Dâye şâha böyle virbidi haber
Kim yarın gül-zâre iderüz güzer (1476)

3.4.8. Hâdim

Arapça “hidmet” kökünden gelen bu tabir hizmetliler için kullanılır. Bu hizmetliler çeşitli görevleri olan yardımcılar olarak karşımıza çıkar. İskender, Gülşâh'ı görebilmek için onun bir hâdimini bulur ve halini anlatır. Eğer Gülşâh ile görüşmesini sağlarsa, hâdime hediyeler vereceğini söyler.

Gülşahuñ bir hâdimin buldurdı şâh
Hâlını cümle aña bildürdi şâh

Didi bir kez ger anuñ yüzün görem
Sîm ü zer n'olur saña cânım virem (1457-1458)

Hâdim bu görüşmeyi ayarlayabilmek için Gülşâh'ın dâyesinden yardım ister.

Çünkü hâdim buldı ol ser-mâyeyi
Vâkîf itdi işbu hâle dâyeyi (1471)

3.4.9. Ferrâş

“Döşeyici”, “hizmetçi” anlamlarına gelen ferrâş tabiri, cami, mescit gibi müesseselerin temizliği, halı ve kilimlerin serilmesi gibi işlerle meşgul olan hizmetçiler için kullanılır. Ayrıca Kâbe'yi temizlemekle görevlendirilen hizmetçiler için de kullanılan bir tabirdir (Özkan, 2007: 93). İskender-nâme'de bu tabir, Allah'ın ferrâşı olarak gazilerin görülmesi şeklinde geçer.

Gâzi olan Tanğrınıñ ferrâşıdır
Şirk çirkinden bu yiri arıdur (6904)

3.4.10. Hekim / Filozof

“Âlim”, “bilgin”, “tabiatı inceleyen”, “felsefeci” anlamlarına gelen hekim ifadesi, verilen bu anlamların yanı sıra “tabîb” ifadesine de karşılık olarak kullanılmaktadır. İskender-nâme'de bu tabir, daha ziyade filozof anlamında ele alınmıştır. İskender'le savaşmak istemeyen Hint hükümdarı Keyd, bu savaştan kaçınmak için İskender'e kızını, kadehini, tabibini ve her bilgiye sahip filozofunu iyi niyet göstergesi olarak hediye eder. Hintli filozofun hünerlerini sınamak isteyen İskender, bir kadeh yağı filozofa yollayarak, neler yapabileceğini görmek ister.

Var-ıdı katınd'anuñ bir feylesûf
Kim felek râzına bulmuşdı vukûf (2024)

Feylesûfila tabîb ü dahî câm
Şâhuñ u bir dahî şâha hem gulâm (2066)

Bir kadeh yağ toldurup şâh-ı cihân
Feylesûf-ı Hinde virbidi nihân

Kim bu yağı cümle dürtinsün hekîm
K'ola yol rencinden endâmı selîm

Sancar ol yaga biñ igne feylesûf
Şâha virbir çün bulur sırra vukûf (2154-2156)

3.4.11. Karavaş

Savaşta tutsak edilen veya satın alınan ve sahibinin üzerinde tam bir kullanma hakkı bulunan kadın esirler için kullanılan bir tabirdir. İskender-nâme'de çeşitli sebeplerle karavaşlar tabiri geçmektedir. İskender tahta çıkınca, İran şâhı Dârâ İskender'den haraç ister. Dârâ'nın bu isteğini İskender yerine getirmeyince, Dârâ İskender'e bir elçi gönderir. İskender'in bir savaş esirinden, karavaştan doğduğunu, dolayısıyla İskender'in de kul olduğunu ileri sürer.

Oglan anaya olur tâbi' hemîn
Karavaş oğlu olan kuldur yakîn

Çünkü kul olur karavaşdan toğan
Pes ululuk anda ne gerek âyân (1051-1052)

Hint hükümdarı Keyd de İskender ile savaşmaktan kaçınmak için, İskender'e iki yüz karavaş yollar.

İkiyüz kul dahî cümle mâh-rûy
İkiyüz dahî karavaş müşg-mûy (2096)

İskender Gürcistan'a yaptığı seferde de birçok kul ve karavaşı esir olarak alır.

Kul u karavaş yüz elli biñ esîr
Aldılar çün oldı nusret dest-gîr (6604)

3.4.12. Kârger

“İşçi” anlamına gelen bir tabirdir. Eserde İskender, Yecüc ve Mecüc kavmini dağ arasına hapsetmek için bir set yapmak ister. Bu setin yapımında da çok sayıda işçiye ihtiyaç duyar.

Pes Sikender orada kıldı karâr
Kâr-gerler cem' idüp bî-şümâr (3953)

3.4.13. Kenîzek

“Küçük cariye” anlamına gelen bir kelimedir. Sarayda görevli cariyeler için kullanılır. Bu ifade İskender-nâme'de, Kaydefe'nin hizmetindeki cariyeleri anlatırken zikredilmektedir.

Biñ kenîzek hidmet-içün hûb-çîhr
K'anlara hayrân olurdu mâh u mihr (4688)

3.4.14. Mu'abbir

Rüya tabir eden, görülen rüyalardan anlamlar çıkararak kimselere verilen isimdir. Her rüyanın bir anlam ifade ettiği inancı, bu meslek grubunun ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Rüyada olup bitenle ilgili yorum yapmak, günlük hayatla ilgili çeşitli sonuçlar ortaya koymak, geleceğe dair öngörülerde bulunmak önemli bir ihtisas alanı olarak görülmüştür (Özkan, 2007: 233). Mu'abbirlerin saray görevlileri arasında da önemli bir yeri vardır. Söz konusu mesnevîde mu'abbir tabiri, Hint hükümdarı Keyd ile ilgili kısımda zikredilmektedir. Keyd, rüyasında Rûm'dan doğan bir ayın her tarafı kapladığını ve

yıldızların bu aya secde ettiklerini görür. Keyd, rüyasını tabir etmesi için mu'abbiri Mehrân'a anlatır.

Bir gice düşde görür k'ol nîg-rây
Rûmdan rûşen olup togrı bir ay

Şark u garb anuñ-ıla pür-nûr olur
Cümle yılduzlar aña secde kılur

Bir mu'abbir var-ıdı Mehrân adı
Keyd şâh ol düşi Mehrân'a didi (1977-1979)

3.4.15. Müftü

Arapça “fetva” kökünden türeyen müftü kelimesi “fetva veren”, “vilayet ve kazalarda dinişlerine bakan” kimseler için kullanılmaktadır. Dini işleri yerine getirmekle görevli bu kişiler İskender-nâme'de de fetva verme ve mezhepler dolayısıyla yer almaktadır.

Müftiler kıl-ıla fetvâ vireler
Kim yimeyeceklerini direler

Mezhebüñ zâhir olanın koyalar
Hâşiyede böyle gördüm diyeler (7232-7233)

3.4.16. Mühendis

Arapça “hendese” kökünden gelen bu kelime “hendese (geometri) bilen anlamına gelmektedir. Mühendisler; yol, köprü, yapı, makine, gemi ve uçak yapımı vb. ile maden, su ve elektrik işleri gibi bayındırlık ve zanaatlardan birini meslek edinmiş kişilerdir (TDK,2005:1431). Söz konusu mesnevîde İskender de hendese ilmine vakıf bir mühendistir.

Bir mühendisdi Sikender kim cihân
Cev cev olmuşdı kıyâsından ayân (4768)

3.4.17. Münecim

Arapça “necm” kökünden türeyen “münecim” ifadesi, yıldızların hareket ve vaziyetlerinden anlamlar çıkaran kişiler için kullanılan bir tabirdir. İlm-i nücûm ile uğraşan bu kişilerin sarayda önemli bir yeri vardır. Osmanlıda ilmiye sınıfına mensup olan bu meslek sahiplerinin başında “nüceccimbaşı” adı verilen kişiler bulunurdu. Bu kişiler şehzâdelerin doğum günlerinden padişahların tahta çıkışlarına, savaş ilanından devlet görevlilerine mansıp verilmesine kadar çeşitli hadiseler için astrolojik hesaplar yaparak uğurlu vakitleri belirlemeye çalışırlar. Münecimler tali’i belirlemek için ustûrlâb veya zâyîçe gibi aletleri kullanırlar. İskender-nâme’de, İskender doğduğu an münecim çağrılarak, şehzâdenin tali’ine bakılır.

Pes münecim getürüp her bâb-ıla
Tâli’in gördürdi usturlâb-ıla

Tâli’ü hilâcını çün bildiler
Kamu yılduzı şerefde buldılar (497-4989)

3.4.18. Nakkâş

Resim yapan, yağlı boya ile duvar süsleyen kişiler için kullanılan bir tabirdir (Pala, 2005a: 348). Nakkâş ifadesi, ressam kelimesi ile de aynı anlamda kullanılmıştır. Ancak, ressamlar müstakil tablolar yapan kişilerdir. Nakkâşlar ise muhtelif yapıların duvar ve tavanlarına süslemeler yapan ustalardır. Nakkâşlar bir nevi nakış ustaları oldukları için, yazma eserleri, minyatürler resmederek süsleyen sanatkârlar için de nakkâş ifadesini kullanmak mümkündür (Özkan, 2007;139). Söz konusu mesnevîde nakkâş tabiri farklı yerlerde karşımıza çıkmaktadır. İskender’e âşık olan Gülşâh’ın acısını gören dâyesi, Gülşâh’ın resmini bir nakkâşa naksettirerek İskender’e yollar.

Dâye ol kız hâline idüp nazar
Akl u rây-ıla_ oldı işe çâre-ger (1424)

Pes bulur bir nakş-bend-i hurde-kâr
Kim kılurdu sûretin cânuñ nigâr

Nice sûret diseñ ol nakkâş-ı Çîn
Nakş iderdi cân viremezdi hemîn (1426-1427)

Sûretin yazdurdılar kızıñ aña
Şöyle kim gören kalur-ıdı taña (1430)

Magrib ülkesinin sultanı Kaydâfe, İskender'in bir suretini çizmesi için Çinli nakkâşlarla yarışacak derecede usta bir nakkâş görevlendirir.

Şâh işinde fikr idüp kaldı aceb
Kıldı bir nakkâş sûretger taleb

Buldu bir nakkâş kim Magrib-zemîn
San'atından tolmışıdı nakş Çîn

İtmişidi ömrini ol işde sarf
Dutarıdı Mâniyi Nakkâşa harf

Aña Kaydâfe buyurdu kim vara
Nicedür İskenderüñ yüzün göre

Nakş idüp vasfın u şekl ü hey'etin
Heykel ü resmin ü reng ü sûretin (4527-4531)

İskender elçi kılığında Kaydâfe'nin sarayına gelir. Kaydâfe, daha önce nakkâşa çizdirdiği İskender'in sûretine bakarak, onu tanır.

Didi kim ilçi bu resme olmaya
Kimseden bu nev'a ilçi gelmeye

Pes didi bir kula k'ol Çîmî harîr
K'anı nakş itmişdi ol nakkâş pîr (4655-4656)

3.4.19. Pâsübân

Pâsübân olarak da bilinir. Bekçi anlamına gelmektedir. Günümüzdeki güvenlik görevlilerini benzeri olarak kapılarda bekleyen ve içeri girecek kişileri kontrol eden görevlilerdir. İskender Gülşâh'ın kapısını bekleyen bekçilerin ancak yıldızlar olabileceğini mübalağalı olarak anlatır.

Olsun eyvânuñda keyvân pâsübân
Mâh-ı nev olsun kapuñda âşiyân (1671)

3.4.20. Peyk

Haber veya mektup getirip, götürün kişiler için kullanılan bir tabirdir. Peykleri diğer ulaklardan ayıran özellikleri ise yaya olmaları ve daima padişâhların etrafında bulunmalarındır. İskender, Gülşâh'a yazmış olduğu mektubu peyk ile Gülşâh'a ulaştırmaya çalışır.

Nâmeyi çünkim iletdi peyk-i şâh
Hâdime virmeklige_anı buldı râh (1628)

3.4.21. Renc-ber

Farsça, sıkıntı anlamına gelen “renc” ve çekmek fiilini karşılayan “-ber” kelimelerinden meydana gelen “renc-ber” birleşik ismi, “sıkıntı çeken”, “ağır işlerde uğraşan”, “ırgat” anlamlarına gelir. Genellikle tarımda çalışan işçiler için kullanılan bu ifade günümüzde “rençper” şeklini almıştır. İskender-nâme'de bu tabir ekin kelimesi ile geçmektedir.

Hem nasârâdur ikinci renc-ber
Bunlara kimsene itmesün zarar (6503)

3.4.22. Seyis ve Har-bende

Seyisler ve har-bendeler at, katır ve eşek gibi yük hayvanlarının bakımları ile ilgilenen kimselerdir.

Sâyis ü har-bende kamu pehlevân
Hâcenüñ adı Nasîr-i Nev-cüvân (5646)

3.4.23. Tabîb

Günümüzde “doktor” kelimesine karşılık olarak eskiden “tabîb”, “cerrah” veya “hekim” ifadeleri kullanılmaktadır. Tabîbler, hastaları değişik yöntemler kullanarak tedavi eden kimselerdir. Cerrah tabiri ise daha ziyade yaraları açıp, ameliyat eden kişiler için kullanılmaktadır. İskender-nâme’de tabîb ifadesi farklı durumlarda ele alınmıştır. İskender, Gülşâh’a olan aşkı için, tabiplerin tedavi bulamamasından şikâyet eder.

Sayrunuñ derdi nedür bilse tabîb
Pes aña göre devâ kılsa tabîb

Derdümi nedür tabîbüm bilmedi
Lâ-cirem anun devâsın kılmadı (1794-1795)

İskender ile savaşmaktan kaçınmak için Hint hükümdarı Keyd, her derde deva bulan tabîbini İskender’e hediye eder.

Varıdı hem anda bir ulu tabîb
Tıbb aña ilm ü amel olmuş nasîb

Kamu derd iderdi dermân cüz’ ecel
Kim anı def’ itmege yohdur hıyel

Ol ki her mansûbeye çâre bilür
Bir piyâdeyle ecelde mât olur (2027-2029)

Ölüm döşegine düşen İskender için tabîbler çağırılır ve ilaçlar yaptırılır. Lakin hiçbirinin faydası olmaz.

Kim gelüp ana tabîb ide ilâc
Kim arına ol sekâmetden mizâc

Ol ki şâhuñ tâli'in görmüş-idi
Hükmi anuñ buraya irmiş-idi

Kim dimişdi şâh ölesine yahın
Hasta düşiser bir arada yakîn (7879-7881)

Sihhate çün tab' olmaya karîb
Hidmetile neylesün aña tabîb (7929)

3.4.24. Tercümân

Bir dilden başka bir dile çeviri yapan kişilerdir. Günümüzde olduğu gibi eskiden de devlet kademelerinde veya ticari ilişkilerde tercümanlardan faydalanılırdı.

Lîki çün söz lafz-ıla sûret bulur
Hem ma'ânî tercümânı lafz olur (289)

İskender, Rûm'dan Çin'e kadar bütün ülkeleri fetheder ve hükümdarları dize getirir. Daha sonra İskender, fethedebileceği başka ülkeler olup olmadığını öğrenmek için gemiler yaptırarak, bu gemilerin denize açılmalarını ister. İskender'in bu gemilerinde yetmiş iki dil için üç tercümânı bulunmaktadır.

Varıd'İskender gemisinde ayân
Yitmiş iki dil-içün üç tercümân

Yitmiş iki dilden ayru dahı dil
Söyleridi_anlar ne kudretdür bu bil (4906-4907)

3.5. Aile Kurumu ve Evlilik

Aile; toplumun en küçük birimi olup, anne, baba ve çocuklardan meydana gelmektedir. Aile aynı zamanda kan bağı ile birbirine bağlı sosyal bir örgütlenmeyi de simgelemektedir. Aile kavramının kökenine bakıldığında iki farklı fikir ile karşılaşılmaktadır. Bunlardan ilki aile adı verilen sosyal yapılanmanın ilk toplumlardan itibaren var olduğudur. İkinci görüş ise serbest cinselliğin, insanın olgunlaşması ile aile yapısını oluşturması iddiasındadır. Her iki görüş de kesin olarak kabul edilmemekle birlikte ailenin, zaman içinde değişimlere uğrayarak gelişen sosyal bir varlık olduğu da bilinmektedir (Celkan, 81: 1999).

Aile, ilk Türklerden itibaren toplumun mihenk taşı sayılmıştır. Devlet teşkilatlanmasının en alt basamağında aile yer almaktadır. Aileler birleşerek boyları, boylar birleşerek bodunları (boylar birliği), bodunlar birleşerek de devleti (il) oluşturmaktadır. Bu teşkilatlanmanın en temel basamağı olan aile kutsal kabul edilmiş ve aile ilişkilerine büyük önem verilmiştir. İslâmiyet'in kabulü ile Türk aile yapısı, dinî kurullarla da muhafaza edilmeye başlanmıştır. Günümüzdeki Türk aile yapısı işte bu iki kuvvetin, diğer bir deyişle Türk töresi ve İslâmî inancın, bir araya gelmesiyle şekillenmiştir.

Saygı, sevgi, dayanışma, sadakat, şevkat gibi nitelikleri bünyesinde barındıran aile kurumu bir evlilik akdiyle başlar. Türklerde evlenmek “ev-bark sahibi olma” ifadesiyle tanımlanmıştır. Orhun Yazıtlarında “kutsal mabet” anlamına gelen “bark” kelimesi ailenin kutsallığını belirtmek için ev ile birlikte kullanılmıştır. Evlilik, “ocak” kelimesi ile de ilişkilendirilmiştir. Aile ocağı sönmez bir ateş olarak nitelenmiştir (Yazıcı, 2005:159- 161). Ocağın tütmesi ailenin varlığının bir işareti sayılmıştır.

Evlenme insan hayatındaki üç önemli geçiş döneminden biridir.⁶ Bu yüzden evlilik tarih boyunca her toplumda çeşitli ritüellerle kutlanmıştır. Bu ritüeller evlilik öncesi, düğün

⁶ İnsan hayatındaki diğer önemli geçiş dönemleri doğum ve ölümdür. Daha geniş bilgi için bakınız: Erman Altun, *Türk Halkbilimi*, İstanbul: Kitabevi, 2007

ve düğün sonrası gibi uygulamalara ayrılmıştır. Evlilik öncesi uygulamalara bakıldığında öncelikle evlendirilmek istenen çiftin arabulucular vasıtasıyla görüşmeleri, daha sonra kız isteme ve çeyiz geleneği dikkati çekmektedir. Bunların ardından, bir araya gelen çiftin evliliği düğün ile kutlanır. Düğünün ardından ise yöreden yöreye değişmek üzere çeşitli ritüeller uygulanmaktadır.

İskender-nâme’de evlilik ile ilgili uygulamalara geniş yer verilmemiştir. Buna karşın mesnevîde evliliğe aracı olanların durumuna, kız isteme, çeyiz ve düğün hazırlıklarına, gelin odasına ilişkin âdetlere rastlamak mümkündür.

3.5.1. Evliliğe Aracı Olanlar

Aşk mesnevîlerinde kahramanların birbirleri ile tanışmaları, buluşmaları, mektuplaşmaları, kavuşmaları ve evlilikleri aracılar vasıtasıyla gerçekleşir. Çeşitli sebeplerle bir araya gelemeyen, kavuşamayan çiftler aracılar sayesinde vuslata ererler. Bu durum İskender-nâme’de İskender ve Gülşâh arasında da karşımıza çıkar.

Gülşâh İskender’e, suretini görmeden âşık olur, ancak İskender’in bu durumdan haberi yoktur. Gülşâh’ın durumuna üzülen dâyesi, Gülşâh’ın bir resmini yaptırarak İskender’e gönderir. İskender, Gülşâh’ın resmini görür görmez ona âşık olur.

Dâye ol kız hâline idüp nazar
Akl u rây-ıla_ oldı işe çâre-ger (1424)

Pes bulur bir nakş-bend-i hurde-kâr
Kim kılurdu sûretin cânuñ nigâr (1426)

Sûretin yazdurdılar kızıñ aña
Şöyle kim gören kalur-ıdı taña

Gören anı dir-idi Gülşeh-durur
Ol cihân-tâb u dil-ârâ meh-durur (1430- 1431)

Bunları yazup harîre dirdiler
Mühr urup bir kul eline virdiler

Kim nihânî anı ilçiyeye vire
K' ilçiyeyi açup anda ne vardur göre (1441- 1442)

Şâh çünkim itdi ol nakşa nazar
Kıldı ol dem ışk cânına eser (1443)

İskender Gülşâh'ı canlı olarak görmek ister. İskender bu arzusunu Gülşâh'ın bir hâdimi ile iletir. Haberi alan Gülşâh çok sevinir. Gülşâh'ın dâyesi de iki sevgilinin buluşmasına yardımcı olur. Dâye Gülşâh'ı gül bahçesine götürür ve Gülşâh'ın yüzünü İskender'e gösterir.

Gülşahuñ bir hâdimin buldurdı şâh
Hâlini cümle aña bildürdi şâh

Didi bir kez ger anuñ yüzün görem
Sîm ü zer n' olur saña cânım virem (1457- 1458)

Çünki hâdim buldı ol ser-mâyeyi
Vâkıf itdi işbu hâle dâyeyi

Dâye hod dilerdi şeh kızı göre
Cân-ıla ol dahı aña gönül vire (1471- 1472)

Dâye şâha böyle virbidi haber
Kim yarın gül-zâre iderüz güzer

Gülşah-ıla gül-şene gidiserüz
Güllere Gülşâhı arz idiserüz (1476- 1477)

Gülşahı gül bâgına iletdiler
Şeh visâkınuñ yanından gitdiler

Şeh nihân yirden gözedürken nıkâb
Götürüp arz itdi yüzün âfitâb (1486- 1487)

Birbirinden ayrı düşen İskender ve Gülşâh'ın birbirlerine yazdıkları mektupları, sahiplerine ulaştırmak için İskender'in peyki (ulak), Gülşâh'ın hâdimi aracı olur.

Pes kalem alıban ol gül-şende şâh
Gülşaha bir biti yazdı tolu âh (1581)

Nâmeyi çünkim iletdi peyk-i şâh
Hâdime virmeklige_anı buldı râh (1628)

İskender'in hasretine dayanamayan Gülşâh, dâyesi ve hâdimi vasıtasıyla kumaştan bir merdiven yaparak saraydan kaçır ve İskender'in bargâhına varır. Böylece iki sevgili aracılar vasıtasıyla kavuşmuş olur.

Gördiler hâdimle dâye Gülşah'ı
Kim virür cân ger göremezse şahı

Virmesün diyü gam u hasretle cân
Perniyândan düzdiler bir nerdübân

Nerdübân burcuñ boyınca-y-dı temâm
Çünki gitdi nûr irişdi zulâm

Nerdübânı burca muhkem itdiler
Üçi dahı andan inüp gitdiler

Geldi hâdem şâha irürdi haber
Ol haberden şâd oldı tâc-ver (1901- 1905)

3.5.2. Kız İsteme

Ailelerin rızası alınarak gerçekleştirilen evlilikte, geleneklere göre erkeğin, beğendiği kıza talip olması gerekir. Kızı babasından istemesi için aracılar seçilir. Mesnevîlerde sultan veya şehzâderin kız istemede aracı olması için vezirleri seçtikleri görülür. İskender-nâme’de de bu geleneğin devam etmesi dikkati çeker. İskender, Gülşâh’ı Zeresb’den istemesi için veziri Aristo’yu görevlendirir. Aristo yanına mücevherler, inciler, altınlar, Çin ipeği ve tazılar alarak Gülşâh’ı istemek amacıyla Sistân’a gider. İskender’in dileğini Zeresb’e iletir, ancak Zeresb bu evliliğe razı olmaz.

Didi al zerr ü cevâhir bî-şümâr
Var Zeresbün kızına ol hâst-âr (1692)

Çün Arestû tutdı şah sözine gûş
Bildi kim gidüpdür andan akl u hûş (1702)

Aldı bî-hadd gevher ü dürr-i semîn
Tazı itlerle zer ü dîbâ-yı Çîn (1704)

Sîstân şehrine çün irişdi ol
Hem Zeresb-ile dahı görüşdi ol

Devlet a’yânın dirüp anda ayân
Her ne peygâmi ki var itdi beyân

Çünkü irişdi Zeresb’e bu haber
Oldı gönli gussadan zîr ü zeber (1706- 1708)

Gülşah’uñ işine virmedi rızâ
Olmad’ol hâcet katınd’anuñ revâ (1718)

İskender ile savaşa girmek istemeyen Keyd kızı Şehr-Bânû ile ülkesini İskender’e vermek istediğini bildiren bir elçi gönderir. İskender Keyd’in kızı Şehr-Bânû ile evlenmeyi

kabul eder. İskender geleneklere uygun olarak, kızı istemeye karar verir. Bunun için elçilerini altın, gümüş, atlas, Rûm ipeği ve mücevher gibi hediyeler ile Şehr-Bânû'yu istemek için gönderir.

Virbidi pes Tûs-ı Keyd'e şehriyâr
K'ola bânûya anuñ-çun hâstâr

Virdi ilçilere bî-had sîm ü zer
Atlas u dîbâ-yı Rûmî vü güher (2076- 2077)

3.5.3. Çeyiz

Evlilik öncesi kız tarafının yapması gereken hazırlıklardan biri olan çeyiz; gelin için hazırlanan taşınır veya taşınmaz eşya ve mülkleri ifade etmektedir. İslâmiyet öncesi Türklerde çeyiz, gelinin babasından geline düşen pay olarak tanımlanmıştır (Aynakulova, 98: 2006). Çeyiz her dönemde inanç ve değer gören nesnelere göre değişiklik arz etmiştir. Çeyizin çokluğu ve zenginliği gelinin ve ailesinin değerini gösteren bir nişan olarak algılanmıştır. Çeyiz genel olarak dantelli, oyalı veya değerli taşlardan yapılmış günlük ev eşyalarından oluşmaktadır.

Tarih boyunca, süslü eşyalardan oluşan çeyizlerin dışında oldukça ilginç çeyiz örneklerine rastlamak da mümkündür. Özellikle siyasi evlilik olarak adlandırabileceğimiz sultan veya şehzâdelerin evliliklerinde sıra dışı çeyizler dikkati çekmektedir. Bu evliliklerdeki çeyizler süslü ve değerli eşyaların yanı sıra iller ve şehirlerden de oluşmaktaydı. Örneğin; Germiyan Beyi Süleyman Şah, kızı Sultan Hatun'u Osmanlı şehzâdesi Yıldırım Bayezid ile evlendirirken, kızının çeyizi olarak Kütahya, Simav, Eğrigöz ve Tavşanlı yerleşimlerini Osmanlılara vermiştir (Öztürk, 64: 2011). Bu tür çeyiz örneklerine İskender-nâme'de de rastlamak mümkündür.

Zeresb, kızı Gülşâh'ın İskender'e vardığını öğrenince yapacak başka bir çaresinin kalmadığını anlar. Bu evliliğe razı olur ve İskender'in hükmüne girmeyi kabul eder.

Çünkim irişdi Zeresb'e bu haber
Cânına oldu be-gâyet kâr-ger

Âkıbet çâre ol oldu kim gele
Ol dahı İskender'e çâker ola (1912- 1913)

İdüben anı mukarreb tâc-bahş
Kıldı aña mülk ü tahtu tâc bahş (1915)

İskender'in, kendi saltanatına son vereceğinden korkan Keyd, İskender ile bir anlaşma yoluna gitmek ister. Keyd İskender'e, eğer kızı Şehr-Bânû ile evlenirse ülkesini İskender'in emrine vereceğini söyler. İskender bu teklifi hoş karşılar ve Keyd'in ülkesini Şehr-Bânû'nun çeyizi olarak kabul eder.

Bizüm-ile eylesün bir ittisâl
Uş anuñ tâc-ıla taht u mülk ü mâl

Şehr-bânûyı alursa tâc-ver
Cümle aña kul olur beste-kemer (2064- 2065)

Keyd kızı Şehr-Bânû için ayrıca değerli eşyalardan oluşan bir çeyiz de hazırlatır. Bu çeyizde altın, gümüş, la'l, yakut, inci gibi mücevherlerin yanı sıra Çin ipeği ve altın işlemelerle süslenmiş filler bulunmaktadır. Ayrıca yükleri yakut, inci ve la'l olan altın nallı yüz katar, Elvân atlası (kumaşı), ipekler ve ûd-ı ham, anber, misk gibi kokular da hediye edilmek üzere hazırlanmıştır. Bunlardan başka iki yüzer adet güzel yüzlü kul ve karavaş; kıymetli taşlarla bezenmiş tâc, taht ve kemer; mücevherlerle süslenmiş altın bir beşik ve beşiğin içinde yer alan, geceyi aydınlatacak kadar büyük ve parlak bir inci de alayda yer almaktadır.

Girdi gencinden çıhardı sîm ü zer
La'l ü yâkût u dahı dürr ü güher

Fîl yüz zencîr ü ester yüz katâr
Çulları çînî-harîr ü zer-nigâr

Yüz katâr ester dahı zerrîne-na'l
Yükleri yâkût u hem dürr-ile la'l

Atlas-ı elvân u ecnâs-ı harîr
Ûd-ı hâm u anber ü müşg ü abîr

İkiyüz kul dahı cümle mâh-rûy
İkiyüz dahı karavaş müşg-mûy

Bir murassa' tâc-ıla taht u kemer
Hem cevâhîrle bezenmiş mehd-i zer

Mehd-i zer içinde dürr-i şeb-fürûz
Kim yüzinden nûrî vâm alurdı rûz

Virbidi İskender'e ol Keyd şâh
Bunca dahı ni'met ü genc ü sipâh (2092- 2099)

3.5.4. Düğün

Düğün; aile kurmak için bir araya gelen çiftin evliliğini kutlamak amacıyla gerçekleştirilen törendir. Kutlama yapmanın yanı sıra düğünün diğer bir amacı daha mevcuttur. Bu da, yapılan evliliğin halka duyurulmasıdır.

Her çağda ve her inançta kutsal kabul edilen evlilik düğünlerle kutlanmıştır. Özellikle de sultan, şehzâde gibi önemli kişilerin düğünleri yapılan hazırlıklar ve kutlamalar sebebiyle bilhassa dikkate değer kılınmıştır. Dîvân edebiyatında bu düğünleri anlatmak amacıyla “sûr-nâme” adı verilen eserler yazılmıştır.

Çeşitli törenlerle kutlanılan düğünlere İskender-nâme'de de yer verilmiştir. Ancak bu düğünlerde ayrıntılara değinilmemiş, üstü kapalı, genel ifadelerle anlatılmıştır.

İskender'in Gülşâh ile olan evliliği bir törenle gerçekleştirilir. Bu törenin ardından İskender, göklerin bile hayran kalacağı bir eğlence hazırlar. Halka hediyeler dağıtarak evliliğini kutlar.

Virdiler ol arada âyîn-ile
Gülşah'ı İskender'e kâbîn-ile (1916)

Düzdi bir bezm ol gün İskender ki mihr
Kaldı hayrân aña şöyle kim sipihr

Bahş itdi halka çoh tâc u kemer
Kal'a vü iklîm ü mülk ü genc ü zer

Hîç yohsul Sîstân'da kalmadı
Kim şahuñ mâlı-y-ıla bây olmadı (1919- 1921)

İskender Şehr-Bânû ile olan evliliğini de bir düğün ile kutlar. Halka altın ve gümüşler dağıtır. Toylar düzenler. Eğlenceler günlerce devam eder.

Hurrem ü şâd oldı ol gün tâcidâr
Kıldı anda çoh zer ü gevher nisâr

Bir toy itdi şeh ki anuñ bigi mihr
Görmemişdi döneliden bu sipihr (2107- 2108)

Devr birkaç döndi şâh-ı mey-perest
Oldı câm-ı la'l-günden nîm-mest

Virdi ol dem halka çoh tâc u kemer
Kal'a vü iklîm ü şeh ü sîm ü zer (2117- 2118)

3.5.5. Hacle

Hacle “gelin odası” anlamına gelmektedir. Gelin için hazırlanan bu oda değerli taşlar, kumaşlar ve kokularla bezenir. İskender-nâme’de halce ifadesinin yerine “halvet-serây” ifadesinin kullanıldığı gözlemlenmektedir.

İskender Gülşâh için bir halvet-serây hazırlatır. Bu oda inciler, yakutlar, la’ller, atlas ve ipekli kumaşlar, anber ve müşg gibi kokularla süslenir.

Gülşah-ıçun düzdi bir halvet-serây
Kim hümâyûn-ıdı vü zıll-i Hümây

Dürr-ile yâkût u la’l-i bî-kerân
Virdi Gülşâh’a şah-ı sâhib-kırân

Atlas-u eksûn u envâ’-ı harîr
Anber ü müşg ü zübâd-ıla abîr

Dahı dürlü nesnelere k’olur bezek
Şol kadar virdi olara kim gerek (1907- 1910)

3.6. İnanç Sistemi ve İnanışlar

3.6.1. İnanç Sistemi

Sosyal hayatın en önemli unsurlarından biri de inançtır. Çünkü sosyal hayat, benimsenilen inanç sistemi ile şekillenmektedir. İnanç sistemi; günlük yaşantıdan kıyafete, mimarî yapılardan insanlar arasındaki iletişime, aile yaşantısından doğum ve ölüm adetlerine kadar birçok alanı etkilemektedir. Sosyal yaşantıda inanç sisteminin etkilediği bir diğer unsur da edebî metinlerdir. Şair ve yazarlar, sahip oldukları dinî inançlarını ister istemez eserlerine yansıtılmışlardır. İnanç sisteminin eserlere en yoğun yansıtıldığı edebiyatlardan biri de Dîvân edebiyatıdır.

Dîvân edebiyatı pek çok kaynaktan beslenerek, oldukça uzun süre kabul görmüş bir edebî anlayıştır. Dîvân edebiyatın ana kaynaklarından biri de İslâmiyet olmuştur. İslâmî inanç, şiirlerdeki tema ve mazmunları etkilemesinin yanı sıra, edebî türlere de şekil vermiştir. Şairlerin dîvânları incelendiği zaman, ilk önce Allah'ın isim ve sıfatlarından bahsedilerek övüldüğü “tevhid” bölümleri, daha sonra Hz. Peygamber'e, ehl-i beyte ve dört halife dair övgüler yer almaktadır. Bu kısımlardan sonra hükümdara ve devlet büyüklerine atfedilen kasideler gelmektedir. Bu anlayış, çoğunlukla müstakil kitaplar halinde yazılan mesnevî nazım şeklinde de görülmektedir. Mesnevîlerin giriş kısımlarına bakıldığında Allah'a övgü, Hz. Peygamber'e na't, ehl-i beyt, dört halife ve zaman zaman da On İki İmam'a dair övgüler dikkati çekmektedir.

Hem İslâm'ı inanç içinde yetişen, hem de Dîvân şiirinin bu anlayışına ayak uyduran Ahmedî, İskender-nâme'ye “bismillah faslı” ve Allah'ın isim ve sıfatlarını överek başlamaktadır. Tevhid olarak adlandırdığımız bu bölümün ardından da, Hz. Peygamber'e dair övgülere yer verilmiştir. Ayrıca mesnevîde Hz. Muhammed'in (sav) hayatının, miracının ve hicretinin anlatıldığı bölümler de yer almaktadır. Mesnevînin geneline de hâkim olan İslâmiyet inancı; gerek Allah inancından, gerek Kur'an'dan, gerekse de nefis mücadeleleri ve ahlâk kurallarından bahsedilmek suretiyle esere yansıtılmıştır.

İskender-nâme, Büyük İskender'in hayatını anlatmasının yanı sıra, Büyük İskender'in hayatını Kuran'da anılan Zülkarneyn ile harmanlaması, mesnevînin dinî-tasavvufî bir hal almasını da olanak vermiştir. Bu suretle, Allah'ın isim ve sıfatları, Hz. Peygamber ve kıssalarıyla edebiyatımıza kaynaklık etmiş olan diğer peygamberler, dört büyük kitap ve sahifeler, dört halife, iman ve itikada dair kavramlar ve namaz, hac, kurban gibi ibadetler inanç sisteminin etkisi olarak mesnevîde yer almıştır.

3.6.1.1. Allah'ın İsimleri ve Sıfatları

Ahmedî, İskender-nâme'nin tevhîd adı verilen bölümde Allah'ın isim ve sıfatlarından bahsetmektedir. Allah'ın isim ve sıfatlarını Allah'ın zatından gelen isimleri, Allah'ın sıfatlarından gelen isimleri, Allah'ın yaptıklarından gelen isimleri ve Allah'ın isim ve sıfatlarının dünya ve insan üzerinde yansımaları başlıkları altında ele almaktadır.

Allah'ın zatından gelen isimlerinin anlatıldığı bazı beyitler şunlardır:

Ol hayât-ıla vücûb oldu yakîn
Dahı Kayyûmiyyet iy pâkîze-dîn (125)

İlmdür ol u İrâdet hem Gınâ
Hem Rübûbiyyet k'anûñ-durur senâ (128)

Allah'ın sıfatlarından gelen isimlerinden bazıları ise şunlardır:

Oldı esmâ-i Sıfât Hayy u Şekûr
Kâhîr ü Kahlâr u Gaffâr u Gafûr (150)

Hem Şehîd ü hem Semî' ü hem Basîr
Hem Kaviyy ü hem Kebîr ü hem Habîr

Muktedirdür hem Afüvv ü hem Halîm
Muhsî vü Settâr-durur hem Hakîm (152- 153)

Allah'ın yaptıklarından gelen isimlerinin yer aldığı beyitlerden bazıları da şunlardır:

Oldı anûñ esmâ-i ef'âli Mücîb
Hem Vekîl ü Vâsi ü Mugnî Hasîb

Hem Şehîd ü hem Hafîz ü hem Mukîr
Hem Latîf ü Muhyi vü ân-geh Mümîr (155-156)

Hem Bedî' ü Bâsîr u Kâbîzür ol
Halka Râfi'dür ü hem Hâfîzür ol

Hem Kaviyy ü Zârr u Nâfi'dür ol
Muksîr ü Câmî'dür ü Mâni'dür ol (159- 160)

3.6.1.2. Peygamberler

Mesnevîlerin yapısı gereği, tevhid bölümünün ardından Hz. Peygamber'e övgü kısmının yer aldığını vurgulanmıştı. Ayrıca İskender-nâme'de, Hz. Muhammed'in (sav) hayatına dair bir fasıl olduğu da dile getirilmişti. İskender-nâme nüshaları incelendiğinde, tam metin olan nüshalarda Hz. Muhammed'in (sav) hayatına dair olan kısımlarda Hz. Peygamber'in doğumundan, kendisine peygamberlik verilışinden, mucizelerinden, fetihlerinden ve miracından söz edilmektedir. Ancak bu çalışmada kaynak olarak alınan Yaşar Akdoğan'ın çalışmasında Hz. Peygamber'in hayatına ilişkin kısımlar yer almamaktadır. İslâm tarihi ile ilgili bu kısım Hz. Ebu Bekir'in hilafeti ile başlamaktadır.

İskender-nâme'de bahsi geçen diğer peygamberler ise Hz. Âdem, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. Yakub, Hz. Yusuf, Hz. Süleyman ve Hz. İdris'dir. Mesnevîde yer alan bu peygamberler, kendi kıssalarına ilişkin bilgilerle ve çeşitli mucizeleriyle ön plana çıkmaktadır.

Hz. Muhammed (sav)

İskender-nâme'de son peygamber olan Hz. Muhammed (sav) ilk olarak, kendisine yazılan naatlar vesilesiyle anılır. Aşağıda naat bölümünden alınan dikkati çeken bazı beyitler örnek olarak verilmektedir.

Hz. Muhammed'in (sav) ismi zikredildiğinde, ona selam vermek İslâm dininde önemli bir husus kabul edilmiştir. Ahmedî de, naat bölümüne Hz. Peygamber'e selam ederek başlar.

Hazret-i 'izzetden olsun biñ selâm
Mustafâ'nuñ rûhına her-subh u şâm (240)

Selam faslının ardından Ahmedî, Hz. Peygamber'in; dinin rehberi, sultanı ve aslı olduğunu dile getirerek över.

Reh-ber-i ehl-i tarîkat tâc-ı şer'
K'andan oldı dîne zâhir asl u fer' (241)

Ahmedî, Hz. Peygamber'in lakabı "Fahr-i Âlem" ifadesini kullanarak, onun ezelden beri bütün âlemlerin övücü olduğunu ifade eder.

Hem ezel mülkinde Fahr-i 'Âlem ol
Hem ebedde enbiyâya hâtem ol (244)

Ahmedî, Hz. Muhammed'in pek çok özelliğini ve hayatına dair önemli noktalarını naat bölümünde dile getirir. Son olarak Ahmedî, Allah'ın rahmetine mahzar olmak için, Hz. Peygamber'i daima zikretmek gerektiğini ifade ederek, bu konuda söylenebilecek son sözü zikreder.

Rahmetin Hakkuñ dilerseñ Ahmedî
Hamd-ile zikr eyle dâyim Ahmed'i (269)

Hz. Âdem (as)

İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem, İskender-nâme'de ilk olarak, Hz. Havva sebebiyle cennetten kovulması bahsiyle anılır.

'Avret itdi_âşüfte Âdem bahtını
'Avret aldurdı Süleymân tahtını (726)

Allah Hz. Âdem'e bütün kelimeleri öğretmiş idi. Yüce Allah'ın meleklerden, Hz. Âdem'e secde etmelerini istediğinde melekler, Hz. Âdem'e secde etmeyi kabul etmemişlerdir. Ancak melekler, Hz. Âdem'in bütün nesnelere isimlerini bildiğini gördükleri vakit secde etmişlerdir. Ahmedî de, mesnevîsinde bu olaya telmihte bulunur. Hz. Âdem'e secde edilmesinin nedeni olarak da, Hz. Âdem'in ilim sahibi olmasını gösterir.

İlm-ile buldı saâdet her vücûd
Âdem'e ilmiyçün itdiler sücûd (2163)

Hz. İbrahim (as)

Hz. İbrahim'in Nemrut ile olan mücadelesi ve ateşe atılması hadisesi Dîvân şiirinde en çok telmihte bulunulan kıssalardan biridir. Ahmedî de, Hz. İbrahim'in bu kıssasını şu şekilde dile getirir:

Virbid'İbrâhîmi Nemrûda İlâh
Kim gele dîn yolına ol dil-siyâh

Râst anı dîne da'vet itdi ol
Nicedür gösterdi aña togrı yol

Ol Halûñ sözün itmedi kabûl
Kim tolu-y-ıdı başı kibr ü fuzûl

Pes Halîli mancınıka urdı ol
Hışm idüp anı oda urdurdı ol

Çünkim irişdi hevâya ol Halîl
Râst geldi didi aña Cebraîl

Hâcetüñ var mı-durur digil anı
Didi eydeyim unıtdı-y-sa beni

Didi Hakka var-ısa digil anı
Didi eydeyim unıtdı-y-sa beni

Çünki azmi böyl'olmuş-ıdı temâm
Lâ-büd od oldı aña berd ü selâm

Çünki İbrâhîm oddan çıhdı sag
Düşdi Nemrûduñ içine derd ü dâg (5514-5522)

Yukarıdaki beyitlerde Hz. İbrahim'in, Nemrut'u din yoluna döndürmesi için gönderildiğinden bahsedilerek konuya giriş yapılmıştır. Hz. İbrahim'in, Nemrut'u din yoluna çağırmasına karşılık Nemrut kibirlenerek, onu geri çevirmiştir. Nemrut, Hz. İbrahim'i bir mancınığa oturtturarak, daha önceden yaktığı ateşe doğru fırlatır. Hz. İbrahim savrulmakta iken, Cebrail (as) gelerek, Hz. İbrahim'in bir isteği olup olmadığını sorar. Hz. İbrahim'in Allah'a sığınması üzerine, Nemrut'un yaktığı ateş kendisini etkilemez. Hz. İbrahim'in ateşten sağ salim çıktığını gören Nemrut'un içine ise dert düşer.

Hz. İbrahim'in lakabı "Halilullah"tır. Ahmedî, Hz. İbrahim'in lakabının "Halilullah" olmasının nedeni olarak, onun nimete saygı göstermesini işaret eder.

Maluñ-ıla ayru ad it iktisâb
Yol budur v'Allâhü a'lem bi's-savâb

Andan İbrâhîmüñ adı oldu Halîl
Kim sehâvet yolına buldı sebîl (6618- 6619)

Hz. İbrahim İskender-nâme'de son olarak, İskender'in Hz. İbrahim'in türbesini ziyaret etmesi vesilesiyle anılmaktadır.

Vardı vü gördi Halîlüñ hazretin
Yüz sürüp öpdi mutahhar türbetin (7533)

Hz. Musa (as)

Hz. Musa mesnevîde ilk olarak, Firavun'un sarayında gösterdiği mucizelere telmihte bulunmak suretiyle yer almaktadır. Hz. Musa'nın elinin nur gibi parlaması sebebiyle "yed-i beyza" (beyaz el) lakabını alması ve esasının kudreti beyitte dikkati çekmektedir.

Sözde idem bir Yed-i Beyzâ ıyân
Kim vire Mûsâ Asâsından nişân (12)

Hz. Musa'nın peygamberlik döneminin İran sultanlarından Menûçeher zamanında olduğu eserde rivayet edilmektedir.

Ol zamânda kim Menûçeher oldı şâh
Mûsiyi itmişdi peygâber İlâh (5363)

Hz. Musa, İsrail halkını Kızıldeniz'den geçirerek, güvenli bir yere getirmiştir. Hz. Musa bir süreliğine inzivaya çekilince halk, hak dinden dönerek altın bir buzağıya tapmaya başlamıştır. Mesnevîde bu olaya da telmihte bulunmaktadır.

Ol ki aña Sâmirî hem-dem ola
Buzagudur Mûsiden ne zevk ala (456)

Hz. İsa (as)

İskender-nâme'de Hz. İsa üç sebepten dolayı zikredilmektedir. Bunların ilki Hz. İsa'ya peygamberlik verilmesi, ikincisi ise Hz. İsa'nın mucize olarak ölülerini diriltmesidir. Üçüncü sebep ise Hz. İsa'nın göğe çekilmesidir.

Aşağıdaki beyitte Hz. İsa'ya peygamberlik verilisinin, hadis kitaplarında yer aldığı vurgulanmaktadır.

Var ehâdîsüñ kitâbında sahih
K'oldı Hak'dan İsayâ vahy-i sarîh (2770)

Hz. İsa'nın en çok telmihte bulunulan özelliklerinden biri, ölülerini diriltme mucizesidir. Aşağıdaki beyitlerde Hz. İsa'nın bu özelliği "İsi-nefes" olarak ifade edilmiştir.

Dem anuñ adından ür peyveste pes
K'olasın ol ad-ıla İsi-nefes (270)

Çün Yahûdî-tab' oldı halk pes
Assı n'olmak nuğ-ıla 'İsi-nefes, (453)

Hz. İsa'nın hayatına dair telmihte bulunulan bir diğerk hadise ise, Hz. İsa'nın öldürölmek istendiği vakit Allah tarafından göğe kaldırılmasıdır. Ahmedî, Hz. İsa'nın hayır ettiği için göğe kaldırıldığını dile getirir.

Hayr iden İsí bigi göğe varur
Şerr iden Kārûn bigi yire girür (2355)

Hz. Yakub ve Hz. Yusuf (as)

Hz. Yakub, Hz. Yusuf'un babası olup, her ikisine de peygamberlik nasip olmuştur. Hz. Yakub şiirlerde genellikle Hz. Yusuf'un yokluğunda çektiği acılar sebebiyle anılmaktadır. Bu durum İskender-nâme'de de mevcuttur.

Binüm içümdeki Ya'kûb âhiçun
Yâr eñegindeki Yûsuf çâhiçun (1894)

Hz. Yusuf ise, İskender-nâme'de farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak Hz. Yusuf'un Züleyha'nın iftirası sonucu hapse düşmesinden söz edilmektedir.

'Avret-idi Yûsufi habse salan
'Avret-idi Dâvudı nâlân kılan (727)

Mesnevîde Hz. Yusuf'a telmihte bulunulan bir diğerk hususlar ise kardeşleri tarafından bir kuyuya atılmasıdır. Ahmedî, bu hadiseyi İran tahtını ele geçirmek isteyen Tur ve Selme'nin kardeşleri İrec'i öldürmeleri hadisesi ile ilişkilendirerek dile getirir.

Yûsufi kardaşları aldurdılar
İrec'i Selme'y-le Tûr öldürdiler (855)

Son olarak Hz. Yusuf'tan, Hz. Yusuf'un kardeşlerinin, babalarına Hz. Yusuf'u bir kurdun öldürdüğü yalanını söylemesine telmihte bulunularak bahsedilir.

Niçe sultânları zâr öldürdi ol
Niçe Yûsufı kurda_aldurdu ol (419)

Hz. Eyyüb (as)

Hz. Eyyüb İskender-nâme'de, başına gelen sıkıntılara sabır göstermesi sebebiyle anılmaktadır.

Işk hüznine benem Ya'kûb ben
Hicr derdine benem Eyyûb ben (1854)

Mustafâ üstinde turan ebr-içün
Mihnete Eyyûb iden sabr-içün (1895)

Hz. Süleyman (as)

İskender-nâme'de kıssasına telmihte bulunulan bir diğer peygamber de Hz. Süleyman'dır. Hz. Süleyman mesnevîde ilk olarak uzun bir ömre sahip olması ve özel güçleri olan mührünü bir deve/ cine kaptırması suretiyle anılmaktadır.

Ömr-i devletde ger olsa-y-dı sebât
Bâki ola-y-dı Süleymâna hayât

Dîv aldı Hâtemin tahtını bâd
Dünyadan kim oldu vü kim ola şâd (1133- 1134)

Hz. Süleyman'ı diğer peygamberlerden ayıran özellikleri ise hayvanlar ve cansız varlıklarla konuşabilmesidir. Aşağıdaki beyitte Hz. Süleyman'ın rüzgâra hükmettiği dile getirilmektedir.

Görseñ oldem diye-y-idüñ şehriyâr
Kim Süleymândur yile olmuş süvâr (2889)

Hz. İdris (as)

İskender-nâme’de Hz. İdris’in, İran şahlarından Cemşîd zamanında peygamber olduğu ifade edilmektedir.

Rûzigârınd’oldı İdris âşikâr
Virdi peygambarlıh aña Kirdikâr

Dîne da’vet itdi Cimşîdi resûl
Kıldı anuñ da’vetini ol kabûl (5165-5166)

Cemşîd, Hz. İdris’in kendisini Hak dine davet edişini kabul etmiştir. Ancak zaman içinde Cemşîd, Hak dinden dönerek, Hz. İdris’in canına kastetmeye niyetlenmiştir. Bunun üzerine yüce Allah, Hz. İdris’i göğe kaldırmıştır.

Devlete magrûr olup Cimşîd şâh
Sâni’a isyân idüp güm kıldı râh

İtdi küfrân ni’metine Râzıkuñ
Oldı âsî tâatına Hâlıkuñ (5174- 5175)

Çünkü azdurdı anı İblîs La’în
Göge çıhardılar İdrîsi yakîn (5177)

Hz. Nûh ve Hz. Lût (as)

Hz. Nûh ve Hz. Lût, her ikisinin de eşlerinin Hak dini kabul etmemeleri sebebiyle mesnevîde anılmaktadır.

‘Avret-idi Nûhdan i’râz iden
‘Avret-idi Lûtı terk idüp giden (729)

Hz. Davud

İskender-nâme'de Hz. Davud, güzel sesli oluşuna telmihte bulunularak, anılmaktadır.

Tab' kim ol perdelerden düşe dūr
Ne bile Dâvûdı nic'okur Zebûr (457)

Hızr bigi hulle geydi mürğ-zâr
Nagme-i Dâvûd ider her mürğ zâr (1939)

Hz. Zekeriyya (as)

İskender-nâme'de kıssasına telmihte bulunulan bir diğer peygamber de Hz. Zekeriyya'dır. Hz. Zekeriyya düşmanları tarafından yakalanıp, bıçakla kesilmek suretiyle katledilmiştir. Mesnevîde de bu hadiseye telmihte bulunulmuştur.

Ger Zekeryâ-vâr bıçguyıl'ölem
Hâşâ kim yoluñda ayruhsı olam (1855)

3.6.1.3. Dört Büyük Kitap ve Sahifeler

Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e (sav) kadar pek çok peygamber gelmiştir. Bunların bazılarında kitaplar indirilmiş, bazılarında ise sahifeler verilmiştir. Kendisine kitap indirilen peygamber; Hz. Muhammed (sav), Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Davud'dur. Hz. Muhammed'e (sav) Kuran, Hz. Musa'ya Tevrat, Hz. İsa'ya İncil ve Hz. Davud'a Zebur indirilmiştir.

Aşağıdaki beyitte Kuran, her ilmi bilen bir âlime benzetilmiştir.

Ol sıfat itdügümüz dâna hakîm
Bî-gümân kim ola Kur'ân-ı Azîm (2778)

Aşağıdaki beyitte ise İncil, Tevrat ve Zebur'un Kuran'dan önce indirildiği belirtilmektedir.

Evvel İncil indi Tevrît ü Zebûr
Soñra Kur'ân k'ol-durur yik-pâre nûr (7194)

Kendisine sahife indirilen peygamberlerden biri de Hz. İbrahim'dir. Bu husus İskender-nâme'de aşağıdaki beyitlerle anlatılmıştır.

Suhf-ı İbrâhîmdür dirler ayân
Anı k'anda kamu işden var beyân (5606)

Sahife sahibi peygamberlerden ilki Hz. Âdem'dir. Aşağıdaki beyitte Hz. Âdem, Hz. İbrahim ve Hz. Danyal'a sahifeler gönderildiğinden bahsedilmektedir.

Suhf-ı İbrâhîm ü Âdem lâ-muhâl
Sendedür dahı kitâb-ı Dâniyâl (5800)

3.6.1.4. Dört Büyük Halife

Hz. Muhammed'in (sav) ölümünden sonra, hem İslâm dinini, hem de kurulan yeni İslâm devletini korumak amacıyla halifeler dönemi başlamıştır. Hz. Muhammed'in (sav) ölümünden sonra halife olan ilk kişi Hz. Ebu Bekir'dir. Daha sonra sırasıyla Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali halife olmuşlardır.

Hz. Ebu Bekir

Hz. Muhammed'in (sav) en yakın dostu ve yaşlı kimseler arasından ilk iman eden kişidir. Büyük bir iman sahibi olarak tanınan Hz. Ebu Bekir'in lakabı "Sıddîk"tır. Sıddîk kelimesi "dost doğru, sözünün eri kişi" anlamına gelmektedir. İskender-nâme'de Hz. Ebu Bekir'in hilafet dönemi şu şekilde anlatılmaktadır:

Gidüben Sıddıkı kodı pîşivâ
Kim ideler ümmet aña iktidâ (5985)

Yoldaşıydı sıdkıla tevfiik anuñ
Adı oldı dünyada Sıddık anuñ

İki yıl üç ay hem on gün ü temâm
Ol hilâfet mesnedinde_ oldı imâm (5989- 5990)

Yukarıdaki ilk beyitte Hz. Ebu Bekir'in, Hz. Muhammed'den (sav) sonra halife olduğu söz konusu edilmektedir. İkinci beyitte ise Hz. Ebu Bekir'in, Hz. Peygamber'in sadık bir dostu ve lakabının "Sıddık" olduğu dile getirilmiştir. Son beyitte ise, Hz. Ebu Bekir'in hilafetinin iki yıl üç ay sürdüğü belirtilmiştir.

Hz. Ömer

Hz. Ebu Bekir'in vefatından sonra halife olarak Hz. Ömer seçilmiştir. İskender-nâme'de Hz. Ömer'in Hz. Ebu Bekir'den sonra halife olduğu aşağıdaki beyitte belirtilmiştir.

Çünkü Sıddık itdi dünyâan güzer
Yirine anuñ halife_ oldı Ömer (5991)

Hz. Ömer'in lakabı "Fârûk"tur. Ahmedî, Hz. Ömer'in bu lakabı almasında doğru ile yanlış ayırt edebilmesine bağlamaktadır.

Bâtıluñ Hakdan çü farkın kıldı ol
Adı-la dillerde Fârûk oldı ol (5995)

Yine Hz. Ömer, hilafeti döneminde pek çok sefere katılarak, İslâmiyet'i yaymaya çalışmıştır.

Virbidi leşker Medâyinden yaña
Oldı feth ol memleket cümle aña (5996)

Son olarak Ahmedî, Hz. Ömer'in hilafetinin on yıl altı ay sürdüğünü ve eceliyle değil de, bir kul sebebiyle öldüğü belirtilmiştir.

Altı ay on yıl çü vâlî oldı ol
Nâ-gehân bir kul elinde öldi ol (5998)

Hz. Osman

Hz. Osman'ın, Hz. Ömer'den sonra halife oluşunu Ahmedî, aşağıdaki beyitte dile getirir.

Pes hilâfet oldı Osmâñuñ yakîn
Girdiler hükmine anuñ ehl-i dîn (5999)

Ahmedî, Hz. Osman'ın evine girilerek, onun hançer ve kılıçla öldürüldüğünü ifade etmiştir.

Çoh bahâne dahı idüp n'idem saña
Katli vâcibdür didi cümle aña

Girdiler evinde anı dutdılar
Hancer ü kılıc-ıla katl itdiler (6008- 6009)

Hz. Osman'ın halifeliği ise, on iki yıl sürmüştür. Kendisinden sonra da, Hz. Ali halife olmuştur.

On iki yıl çün hilâfet itdi ol
Yirini virüp Alî'ye gitdi ol (6010)

Hz. Ali

Hz. Ali, Hz. Osman'ın ölümünden sonra halife olmuştur.

Ümmete çünkim Alî oldı imâm
Hall ü akd-i şer' aña kaldı temâm (6011)

Hz. Ali'nin halifeliğinde Müslümanlar ikiye bölünerek, bir kısmı Hz. Ali'ye düşman olmuşlardır. Ahmedî, bu husustan bahsederken Hz. Ali'nin lakabı olan "Haydâr" kelimesini kullanmaktadır.

Çünkü buldı mekr itmeklige yol
Çohları kıldı Alî'ye düşmen ol (6014)

Ol havâric çünki kuvvet buldılar
Haydar-ıla çoh husûmet kıldılar (6017)

Hz. Ali'nin zor bir şekilde devam ettirdiği halifeliği beş yıl sürmüştür. Hz. Ali'nin ölümünden sonra ise, Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan halife olmuştur.

Biş yıl olıcah hilâfette temâm
Gıtdi vü halka Hasan oldı imâm (6020)

Hz. Hasan, Müslümanlar arasında kan dökülmesini istemediği için, hilafetinin beşinci ayında makamından istifa eder.

Çünkü gördi ol havâricden inâd
Ümmet içinde_olmasun diyü fesâd

Oturup biş ay hilâfette hemîn
Kendüzin azl itdi ol pâkîze-dîn (6021- 6022)

Dört büyük halifenin dönemi bittikten sonra, hilafet Al-i Mervan soyuna geçmiştir.

Dört Yâruñ müddeti_olduhda temâm
Âl-i Mervân oldılar halka imâm (6024)

3.6.1.5. İman ve İtikada Dair Bahisler

3.6.1.5.1. İman ve Küfür

İmanın ilk şartı, Allah’a iman etmektir. Ahmedî de bu hususa dikkati çekmektedir. Ahmedî, kâinattaki her varlığın Allah’ın varlığına ve birliğine delil olduğunu aşağıdaki beyitte dile getirir.

Varlığıñ her zerresi bî-iştibâh
Birliğine-durur Allâhuñ güvâh (3632)

Ahmedî, yaratıcı olanın bir olması gerektiğini dile getirir. Ayrıca yaratıcının Vacib ve Kâdir sıfatlarına da sahip olması gerektiğini vurgular.

Pes bilindi râst kim Hak Bir gerek
Birliği-y-le Vâcib ü Kâdir gerek (3683)

Mesnevînin pek çok beytinde, insanların ikiliğe yer vermemeleri, daima birliğe yönelmeleri tavsiye edilmektedir. Birlik ile kastedilen tek olan yüce Allah’a imandır. İkilik ise Allah’a şirk koşmadır. Diğer bir ifade ile küfürdür.

Olımaz Sâni’ iki Ol bir olur
İkilikde mülk bî-tedbîr olur (620)

Ahmedî başka bir beytinde, Allah’ın “Vahdet” isminin birlik olduğunu vurguladığı ve birliğe yakın olmak için ikilikten uzak durulmasını tavsiye ettiği görülmektedir.

Vahdeti bilgil ki birlikdür hemîn
İkiligi ko k’ola vahdet yakîn

Vahdet-ile ikilik nic'ola cem'
Birlik isderseñ id ikiligi kam' (4259- 4260)

Aşağıdaki beyitlerde de İran şahlarından Cemşid'in Allah'ın birliğinden uzaklaşarak, Allah'a şirk koştığı ve bu suretle de küfrân ehli arasına girdiği beyan edilmektedir.

Devlete magrûr olup Cimşid şah
Sâni'a isyân idüp güm kıldı râh

İtdi küfrân ni'metine Râzikuñ
Oldı âsî tâatına Hâlıkuñ (5174- 5275)

Bir başka beyitte İran şahlarından Abaka'nın, küfrü terk ederek iman ettiği dile getirilmektedir.

Küfri terk itdi müsülmân oldu ol
Dîne girüp ehl-i îmân oldu ol (6524)

Ahmedî, aşağıdaki beyitlerde hamisi Süleyman Şâh'ın, kâfirlerle gaza ederek, küfrân ehlini helak ettiği bildirilmektedir. Ahmedî bu beyitte “ Lâ ilâhe illallâh (Allah'tan başka ilah yoktur) ” ifadesini de kullanmaktadır.

Yire sohup eyledi küfri nihân
Lâilâhe_illallahı kıldı ayân (6987)

3.6.1.5.2. Sevâp ve Günâh

İslâmiyet'te, sevâp ve günâh kavramları insanları Allah'ın yolunda ilerleyişlerine kılavuzluk eden ilk unsurlar arasındadır. Kişi işlediği amellerde Allah rızasını gözeterek sevap kazanmaya çalışır. Türkçe sözlükte sevâp kavramı; “hayırlı bir davranış karşılığında Allah'tan beklenen ödül” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 1742: 2005). Aşağıdaki beyitte

de, kişinin hayır yolunda ilerleyişinin karşılığı olarak ödülünün, cennete girmek ve sevâp elbisesi giymek olduğu ifade edilmiştir.

Her kimüñ k'ola yolu savb-ı savâb
Cennete girüp giye sevb-i sevâb (2352)

Günâh kavramı ise; “dinî açıdan suç sayılan davranışlarda bulunulması” manasına gelmektedir (TDK, 810: 2005). Mesnevîde günâh kabul edilen amellerden uzak durulması, bu amelleri işleyenlerin ise tövbe etmesi tavsiye edilmektedir. Aşağıdaki beyitte, işlenen günâhlarla paslanan gönül aynasının, ancak tövbe edilerek açılacağı vurgulanmaktadır.

Ben didüm gönül gözügüsin günâh
Niçe jeng itse açar tevbe i şâh (2209)

3.6.1.5.3. Nefisle Mücadele

Nefis kelimesi ruh, beden, beden ve ruh, kalp, zât, cins gibi anlamlara gelmekle birlikte, tasavvuf kültüründe daha ziyade “insan bedeninde bulunan, insana kötülük ve fesâdı emreden bir cevher” olarak tanımlanmaktadır (Altıntaş, 53- 57: 2002). Nefis ile mücadele İskender-nâme’de sıkça işlenmektedir. Ahmedî nefsin şeytandan geldiğini belirtir ve okuyucularını nefislerine uymaları sonucu zarara uğrayacakları hususunda uyarır.

Nefs Şeytân-durur uymagıl aña
Yohsa çok dürlü zarar ider saña (794)

Ahmedî, kişilerin söz ve işlerinde şerden uzak durmayı amaçladıklarında, nefsin arzularına boyun eğmemeleri gerektiğini de vurgulamaktadır.

Kavl ü fi'lüñ olmasun diseñ şenî'
Olmagıl nefsüñ hevâsına mutî' (792)

Aşağıdaki beyitlerde ise Ahmedî, insanların gönüllerinde nefsin şehvetleri yer aldığı takdirde Allah'tan uzaklaşacaklarını dile getirmektedir. Bir göğüste iki gönül olamayacağı gibi, nefesine uyan kişi de Allah'a ulaşma yolunu kaybedecektir.

Çün gönül şehvât-ı nefsânî tola
Hak nic'anda turmaga lâyük ola

Bir gögüzde iki gönül olamaz
Nefs'uyan kişi Hak'a yol bulmaz (2176-2177)

3.6.1.5.4. Melek ve Şeytan

Melek ve şeytan yaratılıştan günümüze kadar, insanoğlunun dikkatini çekmiş bir husustur. İnsanlar bu iki varlığı daha ileri bir boyuta götürerek, melekleri iyilik, şeytanı ile kötülük ile bütünleştirmişlerdir. İnsanlar başlarına gelen her husumeti şeytandan bilmişlerdir. Ahmedî bu hususla ilgili olarak, insanın nefsini şeytana, aklını ise meleğe benzetir. Yine Ahmedî, insanların akıllarını nefislerinin ellerine vermemeleri gerektiğini ifade eder.

Nefs şeytân-durur u akluñ melek
Akl nefse tâi' olmamah gerek (7605)

Ahmedî, yukarıda bahsedilen benzetmeye başka bir beyitinde de yer vermektedir. Ona göre şehveti yenen kişi melek, şehvetine uyan kişi ise lanetli şeytanın ta kendisidir.

Şehveti yiñen firiştehdür yakîn
Şehvete_uyan kişi Şeytândur La'în (864)

Melek /Firişteh: Nurdan yaratılmış, erkek ve dişi gibi cinsiyetleri bulunmayan ruhanî varlıklardır. Mesnevîde bu varlık çoğunlukla melek olarak anılmasının yanı sıra, “firişteh” kelimesi ile de ifade edilmektedir. Ahmedî İskender-nâme’de, insanın her uzvunda bir meleğin bulunduğunu dile getirmektedir. İnsanların her yaptıklarını yazan “Kirâmen Kâtibin” melekleri, insanın her uzvuna yayılmıştır.

Göresin her uzvuñ içinde yakîn
Toptolu olmuş Kirâmen Kâtibîn (673)

İnsanların gözünde Bâsıra, kulağında ise Sâmi'a adında melekler bulunmaktadır. Bu melekler kişinin gördüğü ve duyduğu her unsuru kaydetmektedir.

Bâsıra uş gözlerüñde bir melek
Kulaguñda Sâmi'a uş tutma şek (674)

İnsanların ağzında bulunan ve yedikleri veya içtikleri her nesneyi kaydeden meleğe Zâika, kişinin tüm söylediklerini kaydeden ve dilinde bulunan meleğe de Nâtıka adı verilmektedir.

Bir melek agzuñda turmuş Zâika
Bir melek dilüñde zâhir Nâtıka (675)

Kişilerin burunlarında ise Şâme adında bir melek yer almaktadır. İnsanların elinde bulunan ve işlerin yerine getirilmesinde insana güç veren meleğin ismi ise Bâtışa'dır.

Şâme burnuñda elüñde Bâtışa
K'ol-durur kuvvet viren her işe (676)

İnsanların beyinlerinde de bir melek bulunmaktadır. Bu meleğin görevi ise insanların hayallerini, hislerini ve fikirlerini kontrol etmektir.

Hem dimâguñda hayâl uş bir melek
Vehm ü fikr hıfz u hiss-i müşterek (677)

Melekler İskender-nâme'de, İskender'e yardım etmeleri suretiyle de yer almaktadırlar. İskender bir gece rüyasında elinde kılıçla yeryüzüne inen bir melek görür. Bu melek kılıcı İskender'e uzatarak, bu kılıcı kendisine Allah'ın gönderdiğini ifade eder. Melek İskender'den, düşmanları ile savaşması, sultanlarla harp etmesi gerektiğini ve böylece doğunun ve batının sultanı olacağını anlatır.

Bir gice düşde görür şeh kim felek
Açılıban yire iner bir melek

Bir kılıc getürür ü virür aña
Dir ki Allâh virbidi bunı saña

Kılıc Allâhuñ-durur çekgil bunı
Ol kişiye kim kıla düşmen seni

Yüri vü sultânlar-ıla eyle harb
Kim senüñdür ucdan uca şark u garb (941- 944)

İskender dev, şeytan ve cinlerle savaşırken, bir dev İskender'in boynuna dolandır. İskender'in dua okumasıyla gökten bir melek iner ve İskender'e musallat olan devi helak eder.

Kim yürürken kalb içinde şâh-ı Rûm
Bindi nâ-geh boynına bir dîv-i şûm (4182)

Bir firişteh indi gökden yire tîz
Şöyle urdı dîvi k'oldı rîze rîz (4189)

Yine meleklerle ilgili İskender-nâme'de yer alan diğer bir bahis, Ahmedî'nin Kâbûl ili olduğunu ileri sürdüğü diyarda, gökyüzüne kadar ulaşılacak bir binanın yıkılması ile ilgilidir. Allah'a şirk koşan bir sultanın yaptırdığı bu yapı, Allah'ın izni ile yere inen ve elinde kırbaç bulunan bir melek tarafından parçalara ayrılır.

Diledi kim bir binâ bünyâ ura
Kim anı yücelde göklere ire

Çünkü Kâbûlda anı başlatdı ol
Elli yıl peyveste anı_ışletdi ol

Elli yıl çün devr itdi bu felek
İndi Hakk emri-y-le yire bir melek

Bir ulul kamçı elinde var-ıdı
Sûretâ kamçı velîkin nâr-ıdı

Oı binâya urdı bir kamçı melek
Şöyle kim kaldı taña andan felek

Oı biña üç pâre old'anda ayân
Birisi kaldı yirind'anuñ hemân (5424-5429)

Ahmedî, mesnevîsinde insanların iyi huylu olmaları ve iyi ameller işlemeleri sonunda meleklerle eş değerde olabileceklerini ifade eder.

Çünkü insânda ola hüsn-i amel
Olur insânlıh melekliğe bedel (7278)

Şeytan/ İfrit/ İblis: Şeytan, ateşten yaratılmış ve cin taifesine mensup bir varlıktır. Edebiyatımızda özellikle Hz. Âdem'e olan düşmanlığı, kibirlenmesi, gururlanması ve Hz. Âdem'in cennetten kovulmasına sebep olması ve lanetlenmesi yönleriyle anılır. Ahmedî de şeytan kelimesini bu hususlarla ilişkilendirerek okuyucuya sunar. Mesnevîde şeytan kelimesiyle birlikte, "iblis" ve "ifrit" kelimeleri de aynı anlamda kullanılmıştır.

Şeytandan ilk olarak bahsedilen beyit, Allah'ın şeytanı katından kovmasına telmihte bulunmaktadır. Kibirli olan kişilerin şeytan gibi, Allah'tan uzak olacakları vurgulanır.

Kibr ehli sürülüp dergâhdan
Dûr olur Şeytân gibi Allâhdan (748)

Kibrdür Şeytânı hazretten süren
La'net idüp tâ'atin yile viren (2928)

Ahmedî, gururun şeytandan geldiğini beyan ederek, Allah'ın şeytana gururlanması sebebiyle "Garûr" adını verdiğini ifade eder.

Bî-gümân şeytân işi-durur gurûr
Anuñ-içun didi aña Rahmân Garûr (1132)

Ahmedî, şeytanların geceleri dolaştıklarını ve işlerinin daima yakıp yıkmak olduğunu izah eder.

Şeytanat irte gice endîşesi
Yahmag u yılmahdı dâim pîşesi (5394)

Şeytan, İskender-nâme'deki olaylarda da yer almaktadır. İskender ile savaşmak için toplanan devlere iblis de yârenlik etmektedir. Şeytan devlere yardım için yüz bin şeytan yandaşı toplar.

Oldı İblîs aña üşbu işde yâr
Birbiri-y-le itdiler ahde karâr (4109)

Dahı yüzbiñ gül-i ifrît ol la'îñ
Cem'itdi anda ol bed-hâh-ı dîn (4112)

Şeytanın geçtiği diğer bir hadise de, İran şahlarından Dahhâk ile alakalıdır. Dahhâk zaman içinde şeytana uyan, onun sözünden çıkmayan bir kişiliğe sahip olur. Şeytanın Dahhâk'ı omzundan öpmesi ile Dahhâk'ın iki omzunda birer yılan belirir. Dahhâk, bu yılanları her gün birer insan beyni yedirerek besler.

Degşürüp İblîs birgün sûretin
Geldi Dahhâküñ katına ol La'îñ (5213)

Kendüzini düzdi hidmetkâr aña
Tâ mukarreb ola ol mekkâr aña (5215)

Çün anı kendü bigi İblîs eyledi
İçini pür-mekr ü telbîs eyledi (5217)

Birgün opdı _anı omuzından nihân
Bitdi iki omuzında _iki yılan (5219)

Hergün iki oğlan dimâgını yakîn
Tu'me buyurdi yılana ol la'in (5222)

3.6.1.5.5. Gaza/ Cihât İnancı

Gaza; Müslümanların İslâm dinini korumak ve yaymak amacıyla Müslüman olmayanlarla yaptığı ve kutsal sayılan savaşlardır (TDK, 731: 2005). İslâm inancına göre kaleme alınmış olan İskender-nâme'de de gaza inancından söz etmek mümkündür. Gaza anlayışı mesnevîde özellikle halifelerin ve Osmanlı devletinin anlatıldığı kısımlarda yer almaktadır.

Ahmedî mesnevîsinde gazanın Allah yolunda ne kadar önemli bir inanç olduğunu da vurgular. Ahmedî aşağıdaki beyitlerinde gazanın Allah için yapıldığını, gazanın kişiyi rabbine yaklaştıracığını, Allah yolunda ölmenin kutsal oluşunu ve Allah yolunda ölmek için hevesli olunması gerektiği savunur.

Hak yolına baş koya islâm-ıçun
Ura cân terkini neng ü nâm-ıçun

Hazretinde Hâlîkuñ kurb ol bula
K'ışı Hak yolında cân virmek ola

İnne fî mevtî hayâtî diye pes
Kıla Hak yolında ölmegi heves (6158- 6160)

Ahmedî gazayı ulu bir iş olarak kabul eder ve gaza edenlerin saadet ehlinden olduklarını belirtir.

Didiler kim ulu iş-durur gazâ
Kim aña ehl-i sa'âdetdür sezâ (6579)

Ebû Müslim kâfirlerle savaşmak için Hitâ seferine çıkar.

Pes oradan kıldı ol azm-i Hitâ
Kim varup küffâr-ıla ide gazâ (6157)

Varup el-kıssa Hatâya ol dilîr
Kıldı küffâr-ıla anda dâr u gîr (6172)

Halife Mehdî de oğlu Harun'u asker olarak yetiştirir ve gaza etmesi için Rûm'a gönderir.

Oglı Hârûnı idiben server ol
Gazv için virbidi Rûma leşker ol

Rûmdan yañâ çü Hârûn kıldı azm
Kim varup kâfirlerle ide rezm (6224- 6225)

3.6.1.5.6. Gazi ve Şehit

Gazi; Müslümanların gaza ve cihat inancı ile yaptıkları savaşlarda savaşan veya savaş yapmış olan kimselere verilen bir unvandır. Şehit ise; Müslümanların gaza ve cihat anlayışıyla yaptıkları savaşlarda ölen kimseler için kullanılan unvandır. İslâm dünyasında her iki mertebede kutsal kabul edilmektedir.

Ahmedî de İskender-nâme'de gazi ve şehit olmanın önemine dikkat çekmiştir. Ahmedî gazilerin Allah'ın kılıçları ve düşman dinine karşı zafer olarak tanımlar.

Gâzi olan Hâlikuñ kılıcıdur
Düşmen-i dîne zafer bulıcıdur (6580)

Sultan Alâüddin Said gazi ve şehitlerin halini sorar. Bu vesile ile Ahmedî, bu iki mertebenin önemini açıklar. Ahmedî, gaza etmenin hayırlı bir iş olduğunu, gazilerin öldükten sonra da rahat bir hayata kavuşacaklarını, gazilerin dinin silahları ve Allah'ın bekçileri olduklarını ifade eder. Gazilerin şirkten uzak, temiz bir imanları olduklarını da ekler.

Birgün ol Sultân Alâüddîn Saîd
Sordı n'olur hâl-i gâzî vü şehîd

Bildi anı kim gazâ key iş olur
Gâzi_olanuñ haşri bî-teşvîş olur

Gâzi_olan Hak dîninüñdür âleti
Lâ-cirem hoş olasıdur hâleti

Gâzi olan Tanğrınuñ ferrâşıdur
Şirk çirkinden bu yiri arıdur

Gâzi olan Hak kılıcıdur yakîn
Gâzi_olur püşt ü penâh-ı ehl-i dîn (6901- 6905)

Ahmedî, Allah yolunda ölerék şehit olanların ise ölmeliklerini, tam tersine diri olduklarını, Allah katında rızık içinde bulduklarını ifade eder.

Anı k'ola Tanğrı yolında şehîd
Öldi sanma kim diridür ol saîd

Hak katında rızık içindedür olar
Ölmelikler belki zindedür olar (6906-6907)

3.6.1.5.7. Ahiret İnancı

Ahiret; bu dünyadan sonraki âlem, öteki dünya, ölümden sonraki hayat olarak açıklanabilir. İslâmiyet'te imanın şartlarından biri olarak nitelenen ahiret inancı, bir Müslüman'da bulunması gereken temel inançlardan biridir. Kur'ân'ın Bakara ve Nisa surelerinde de ahiret inancından söz edilmektedir.⁷

Ahmedî de imanın şartlarından biri olan ahiret ve öldükten sonra dirilme inancına İskender-nâme'de yer vermektedir. Ahmedî, hiç kimsenin öldükten sonra dirilmeye şüphe etmemesini ister. Allah'ın, kendi ilim ve kudreti ile ölüleri diriltmeye kabiliyeti olduğunu vurgular. Ahmedî ölülerin dağılan her zerresinin nerede olduğunu Allah tarafından bilindiğini, Allah'ın Gâni sıfatı ile ölüleri önceki halleri gibi diriltebileceğini izah eder. Ahmedî son olarak, ölüleri diriltmenin Allah'ın ilim ve kudretinin sonucu olduğunu hatırlatır.

Şartı olanuñ dirilmege yakîn
İlm ü kudret kâbiliyyetdür hemîn

İlm ü Kudret Hak'da hod hâsıl-durur
Ölü dahı dirlige kâbil-durur (7250-7251)

Çünkü ölüp tagıla eczâ-yı vücûd
Kandadur her zerresin bilür vedûd

Çün irâdet ola cem' idüp anı
Diri_ide evvelki bigi ol Ganî

İlm ü Kûdret kâbiliyyet uş ayân
Pes ölen girü dirilür bî-gümân (7258-7260)

Ahmedî, iyi ameller işleyen kişilerin öldükten sonra ruhanî bir hal aldığını ve bu ruhanî hallerinin nefisleriyle buluşmasıyla güneş gibi nura büründüklerini izah eder. Yine

⁷ Bakara/ 4; Nisa/ 38, 39, 169

Ahmedî, iyi ameller işleyerek ölen kişilerin şüphesiz temiz ve kutsanmış kimseler ile birlikte olduklarını, rahat ve zevk içinde cennet bahçelerinde gezindiklerini ve dünyanın dert ve sıkıntılarından arınıp, gönül hoşluğu içinde olduklarını dile getirir.

Key düriş key hâsıl eyle ma'rifet
K'olasın öldükde rûhânî-sıfat (7279)

Rûh evsâfî idüp nefse zuhûr
Ol güneş bigi ucdan uca ola nûr

Lâ-cirem kuds ehline hem-dem ola
Vara rûhânîlere mahrem ola

Revh u reyhân bula vü zevk u sürûr
Ravz u rıdvân u dahı hûr u kusûr

Varıban ol câvidânda şâd ola
Cümle derd ü gamdan âzâd ola (7303-7306)

Ahmedî kötü fiiller işleyip, Allah'a şirk koşanların, dünyada sefa sürseler de ahirette ceza çekeceklerini ifade eder.

Âdemi çün Sâni'e bünyâd ola
Anı yıhanuñ işi bî-dâd ola

Virile bu dünyada aña sezâ
Âhiretde yâr ola aña cezâ (6546-6547)

3.6.1.5.8. Kıyamet ve Haşr

Kıyamet ve haşr bu dünyanın sonu ve ahretin başlangıcını ifade etmektedir. Kuran'da da öldükten sonra dirilme, kıyamet ve haşr ile ilgili pek çok ayet yer almaktadır.⁸ Ahmedî bu hususla ilgili olan bilgilerini de İskender-nâme vasıtasıyla okuyucularına sunar. Ahmedî, kıyamet ve haşra inanmanın itikatta ayrı bir yeri olduğunu dile getirir.

Aña haşr u hem kıyâmet oldı ad
Hakdur ol güne_itmek ayruhsı_i'tikâd (7225)

İskender kıyamet alametlerinin neler olduğunu Hızır'a sorarak cevap arar. Hızır kıyamet alameti olarak dünyaya şeytanların hükmedeceğini, vezirlerin usulsüz işler yapacağını, dünyanın zulüm ve fitne ile dolacağını, ilim ehillerinin hırslanıp, mal biriktireceklerini, hayâ ve edebin yok olup, emanete hıyanet edileceğini açıklar.

Didi oldur kim cihânda şeytanat
Zâhir olup ola adı saltanat

Hem vizâret vizrden müştakk ola
Her vezîr işlediği nâ-hakk ola (7227-7228)

Zulm ola vü ta'addî âşikâr
Fitne vü âşûb tola rûzigâr (7230)

İlm ehlinde çoğ ola hırs u âz
Niçe çoh dirseler ideler kim az (7234)

Perdeler ehlinde kalmaya hayâ
Va'desine kimse itmeye vefâ

⁸ Haşir: En'âm/ 94, 134; Hicr/ 85; Nahl/ 84, 89; İsrâ /71; Kehf/ 48; Tâ Hâ/ 15; Enbiyâ/ 104; Hâc/ 7; Ankebût/ 5; Rûm/ 43; Sebe'/ 3; Mü'mîn/ 59; Zümer/ 69; Şûrâ/ 7, 19; Ahkâf/ 3; Tûr/ 1-8; Hâkka/ 1-3; Mürselât/ 1-7; Ne'be/ 39.

Kıyamet: Kehf/21; Hac/ 7.

Kıyamet alametleri: Kehf/ 97, 98; Enbiyâ/ 96, 98; Neml/ 82; Sebe'/14; Zuhruf/ 43; Muhammed/ 18; Kıyamet/ 6-10.

Dünyada ehl-i emânet kalmaya
K'ol kimesneye hıyânet kılmaya (7237-7238)

3.6.1.5.9. Cennet ve Cehennem

Öldükten sonra dirilip bir yere toplanan bütün canlılar hesaba çekilir. İyi amelleri fazla olanlar cennet ile ödüllendirir, kötü amelleri fazla gelenler ise cehennem ile cezalandırılır. Cennet genel olarak eşsiz bahçelerin, lezzetli yiyeceklerin, Kevser havuzun, huri ve gılmanların bulunduğu bir mekân olarak tasavvur edilir. Cehennem ise ateş dolu çukurlar, acı ve ıstırap dolu bir ceza alanı olarak hayal edilir (Tolasa, 49-52: 2001). Cennet ve cehennemin bu vasıflarla nitelenmesinde Kuran ayetlerinin etkisi gözlemlenmektedir. Kuran'da cennet zemininde ırmaklar akan, gölgesi ve yiyecekleri sürekli olarak anlatılmaktadır.⁹ Cehennem ise Kuran'da sürekli kaynayan, azabın bitmeden devam ettiği, insanın derisini kavuran bir sıcak bir yer olarak ifade edilmiştir.¹⁰

İslâm inancının bir yansıması olan cennet ve cehennem inancı, Klasik şiirde sıkça işlenen birer mazmun halini almıştır. Ahmedî de mesnevîsinde bu kavramlara sıkça yer vermiştir. Aşağıdaki beyitte Ahmedî kim hayır ve sevap yolunda amel ederse cennetle mükâfatlandırılacağını ve sevap elbisesi giyeceğini izah eder.

Her kimüñ k'ola yolu savb-ı savâb
Cennete girüp giye sevb-i sevâb (2352)

Yukarıda da ifade edildiği gibi cennet Kevser havuzu ve huriler bulunan bir mekân olarak kabul edilir. Aşağıdaki beyitte de İskender'in hazırlattığı bezm cennete benzetilir.

Bâde Kevserdi vü sunan cümle hûr
Ehl-i cennet big'içen tolu sürûr (2790)

⁹ Ra'd/ 35.

¹⁰ Mülk/ 6-8; Müdessir/ 26-31.

Ahmedî, Hindistan sultanı Keyd'in kızı Şehr-Banu'yu cennet güzelliklerine benzeterik tasvir eder. Şerh-Banu'nun yüzü cennet, boyu cennette bulunan Tuba ağcı, dudağı ise Kevser havuzu olarak nitelendirilir.

Yüzi cennet kâmeti Tûbâ-hırâm
Tutağı Kevser dili tûfî-keîâm (2041)

Cehennem ifadesi İskender-nâme'de duzah kelimesi ile de yer edinmektedir. Ahmedî, gurbet acısını cehennem ve ateşe benzeterik ifade eder.

Ol bilür kim düşe gurbet odına
Mihnet-i dûzah nedür ü odı ne (3433)

İskender Hint denizindeki adalara yaptığı seferlerin birinde elmas bir vadiye rastlar. Ancak bu vadi zorluklarla doludur. Ahmedî bu vadinin zorluğunu cehenneme benzeterik anlatır.

Yimiş etrâfı karara ser-te-ser
Diyedüñ vâdî cehennemdür meger (3484)

3.6.1.5.10. Ye'cüc ve Me'cüc

Kuran'da da bahsi geçen Ye'cüc ve Me'cüc kıyamette ortaya çıkacak ve insanlara zulüm gösterecek bir kavim olarak kabul edilir. Kuran'da Ye'cüc ve Me'cüc kavminden Zülkarneyn'in kıssasında bahsedilmektedir.¹¹ Bu kıssada Zülkarneyn doğuya gelerek iki dağ arasının önünde yaşayan bir kavim ile karşılaşır. Bu kavmin insanları Zülkarneyn'e Ye'cüc ve Me'cüc'ün kendilerine yaptıkları zulmü anlatır ve Zülkarneyn'den Ye'cüc ve Me'cüc ile kendileri arasına bir set yapmasını isterler. Bunun için Zülkarneyn'e vergi vermeyi teklif ederler. Zülkarneyn ise, onlardan para almayacağını, kendisine kuvvetleri ile yardım etmelerinin yeterli olacağını söyler. Zülkarneyn bu iki dağ arasına demir kütleleri getirir ve demir kütleleri eriterek iki dağ arasını doldurur. Demirlerin üzerine de eritilmiş bakır

¹¹ Kehf/ 91-98; Enbiyâ/ 96.

döker. Zülkarneyn buranın halkına, Allah'ın vaat ettiği gün (kıyamet) gelinceye kadar Ye'cüc ve Me'cüc'ün kendilerini rahatsız edemeyeceklerini bildirir.

Ahmedî, İskender ve Zülkarneyn'in hayatlarını harmanlayarak kaleme aldığı İskender-nâme'sinde Ye'cüc ve Me'cüc hadisesini, Kuran'da anlatıldığı şekline sadık kalarak hikâye eder.

İskender zirveleri oldukça yüksek iki dağın yakınında yaşayan bir halka rastlar. Bu halkın kadın ve erkekleri çıplaktır ve açlıktan bitap düşmüşlerdir. İskender halkın neden bu halde olduklarını sorar.

İki taga ugradı ol yirde şâh
Herbirinüñ kuller'olmuş evc-i mâh

Yahınınd'ol taglaruñ şâh-ı cihân
Ugradı bir halka gâyet nâ-tüvân

Avret ü er cümlesi uryân u hâr
Aclıg elinden kamu hayrân u zâr

Sordı ahvâlin bularuñ pâdişâh
Didiler câvîd ol iy zıll-ı Îlâh (3927- 3930)

İskender'in sualine cevap olarak halk, bu iki dağın arasında Ye'cüc ve Me'cüc'ün yaşadığını, kendileri ne imar etse Ye'cüc ve Me'cüc'ün yok ettiğini, Ye'cüc ve Me'cüc'ün kendilerine sürekli zulüm ettiklerini anlatır.

Çünkü iy şeh sorduñ ahvâlümüzi
Eydelüm nedür işit hâlümüzi (3935)

Var bu taglardan añaru bî-kerân
Kûh u sahrâ Yâcüc'e olmuş mekân

Ger imâret idevüz ger kişt-kâr
Ye'cüc ü Me'cüc iderler târ u mâr

İşleri zulm-ıla gâretdür kamu
Her ne itseler hasâretdür kamu (3937- 3939)

Halk Ye'cüc ve Me'cüc'ü İskender'e tarif ederler. Ye'cüc ve Me'cüc'ün boyları insan boyunun yarısı kadardır, ancak bir görünürken binlerce olmaktadır. Vücutları kıllarla doludur. Dinden de yoksun olan bu varlıkların pençe ve çengelleri de mevcuttur.

Âdemî nısfınca_olaruñ kaddi var
Anda ol birüñ k'olur nesli hezâr

Tenleri pür-mûdur eyle kim kürâz
Pençe vü çengâli ser-tîz ü dırâz

Ne olarda var-durur şümâr
Ne bilürler kim nedür dînden eser (3941- 3943)

Halk Ye'cüc ve Me'cüc'ün yollarının bu iki dağ arası olduğunu belirtir ve İskender'den Ye'cüc ve Me'cüc ile kendi aralarına bir set yapmasını ister. Halk, kendilerinin de bu sete katkıda bulunacaklarını dile getirir.

Bu iki taguñ arasıdur yakîn
Geçmege bu yaña yolları hemîn (3945)

Bir dahı dürişüp idelüm meded
İki tag arasın itsün şâh sed (3949)

İskender, halkın yardımına ihtiyacı olmadığını, Allah'ın yardımının her şeyden üstün olduğunu izah eder. Taş, demir, altın ve gümüşü karıştırarak, iki dağın arasına bir set çeker. Küreler getirterek duvarı sağlamlaştırır.

Kimseden baña gerekmezdir meded
Avn olursa Tangrıdan yapıla sed (3952)

Dökdi seng ü âhen-içün sîm ü zer
Hayr-çun ol seddi yaptı nâm-ver (3954)

İki tag üstine irince temâm
Düzdi bir dîvâr şâh-ı nîg-nâm (3956)

Kûreler getürdüben şâh-ı Acem
Her taraftan ürdi ol dîvâra dem

Âhen ü mis kaynayuban oldu hal
Toldı sedd arası kalmadı haleb (3958- 3959)

İskender, artık bu duvarı Ye'cüc ve Me'cüc'ün aşamayacağını anlatır. İskender sözlerini, kıyamet günü geldiğinde Allah'ın izni ile setin yıkılacağını ve Ye'cüc ve Me'cüc'ün fitnesinin yeniden başlayacağını söyleyerek bitirir.

Ye'cüc ü Me'cüc sedden añaru
Kaldılar hergiz geçemezler berü

Lîki çün irişe fermân-ı Ahad
Haşr yahınında rahne ola sed

Sed yihılmadın bugün uş rûzigâr
Fitneyi Ye'cüc idüpdür âşikâr (3961- 3963)

3.6.1.5.11. Topraktan Yaratılma

İslâmiyet'te yer alan önemli inançlardan biri de insanın topraktan yaratılmış olmasıdır. İlk insan Hz. Âdem çamurdan yaratılmış, Allah tarafından kendisine ruh üflenilerek hayat bulmuştur. İnsanın çamurdan yaratıldığı ve Allah tarafından kendisine

ruh üflendiği Kuran’da En’âm ve Hicr surelerinde¹² yer almaktadır. Ahmedî de bu bilgiyi aşağıdaki beyitlerinde ifade etmektedir. Ahmedî, Hz. Âdem’in topraktan yaratıldığını, kendi ruhundan üflediğini ve meleklerin de Hz. Âdem’e secde ettiklerini dile getirmektedir.

Buldı andan soñra pes Âdem vücûd
Kim melâik kıldılar aña sücûd

Anı toprahdan yaratdı Kirdikâr
Kıldı dörd ezdadı anda sâzıkâr

Topragı “hammartü teşrîfûn futûh”
İdübenüñ buldı Hakdan nefh-i rûh (2321-2323)

3.6.1.5.12. Âlemlerin Altı Günde Yaratılması

Kuran’ın Kaf suresinde yerin, göklerin ve arasında bulunanların altı günde yaratıldığı ifade edilmektedir. Bazı tefsirciler “altı gün” ifadesini “altı aşama” olarak açıklamaktadırlar. Yahudiler ise Allah’ın yeri, gökleri ve arasındakileri altı günde yarattığına, Cumartesi günü ise dinlendiğine inanmaktadırlar.

Ahmedî, âlemlerin Allah’ın “ol” emri ile altı günde yaratıldığını aşağıdaki beyitte izah etmektedir.

Hak k’anuñ emri-durur kün-fe-kân
Altı günde_itdi yiri gögi ayân (761)

¹² En’âm/ 2; Hicr/ 26, 29.

3.6.1.5.13. Affetmek Farzdır

Allah Kuran'da, işlenilen suçlara karşı insanların affedici olmalarını istemekte ve affedici olanları mükâfatların beklediğini bildirmektedir ¹³. Ahmedî de aşağıdaki beyitlerinde affetmenin farz olduğunu hatırlatmaktadır.

Gerçi yavuza yavuzluk adldür

Afv itseñ yavuz işi fazldur

Çün didi Hak"fa'sfahi's-safha'l-cemîl"

Afv it kudretde kim budur sebîl (782-783)

3.6.1.5.14. Ruh

Can, nefes öz gibi anlamlara gelen ruh hakkında kesin bilgiler mevcut değildir. Nitekim Kuran'ın İsrâ suresinde "Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruh, rabbimin emrindedir. Size ancak az bir bilgi verilmiştir" ¹⁴ buyrulmaktadır. Bu ayetten de anlaşılacağı üzere ruh hakkında oldukça az bir bilgi mevcuttur. Ahmedî de bu husustaki bilgilerini İskender-nâme'sinde okuyucularına sunmaktadır.

Ahmedî, ruhun ölümsüz olduğunu, ölecek olanın ancak ten olduğunu vurgular.

Rûh ölmez ölecek tendür k'ölür

Ölicecek ten rûh bâkîdur kalur (213)

Ahmedî ruh ve tenin bir arada bulunduğunu aşağıdaki beyitte izah eder.

Cân u ten bir yirde çün cem' oldılar

Dilde insân lafzı-la ad buldılar (2550)

¹³ Bakara/ 178, 237; Âl-i İmrân/ 134, 159; Mâide/ 13; A'râf/ 199; Şûrâ/37, 40, 43; Tegâbün/ 14.

¹⁴ İsrâ/ 85.

Nefs olarak da adlandırılan ruh, Ahmedî'ye göre temiz, latif, nuranî, anlayışlı ve hafif bir cevherdir. Ruh Allah'tan gelen, havadar, gönle ferahlık veren, anlayışlı ve marifet ehli bir varlıktır.

Nefs bir gevher-durur pâk ü latîf
Hayy u nûrânî vü derrâk ü hafîf

Hem semâvîdür ü revhânî-sıfat
Sâhib-i idrâk ü ehl-i ma'rifet (2576- 2577)

Ahmedî, ruhun üç çeşit olduğunu izah eder. Bunlar; hayvanî ruh, şehvanî ruh ve nefsanî ruhtur. Hayvanî ruh, insan bedenini diri tutan ve yürekte bulunan ruhtur.

Üç olur olbiri hayvânî-durur
Dahî şehvânî vü nefsânî-durur

Rûh-ı hayvânî k'olardandır biri
Kâbil idendür teni k'ola diri (2674-2675)

Çün yürek cevfinde hâsıl olur ol
Rûh envârına kâbil olur ol (2677)

Nefsanî ruh; ilim, zekâ ve marifetin bulunduğu ruhtur. Şehvanî ruh ise, kalpte bulunur ve her uvza gıda verir.

Rûh-ı nefsâniyye ol-durur sıfat
Kim ol ehl-i ilm ü fehm ü ma'rifet

Rûh-ı şehvânî didüğüm ol ayân
Kim ciger olup-durur aña mekân

Kim varur her uzva oradan gıdâ
Kim bula her uzv neşv-ile nemâ (2681- 2683)

3.6.1.6. İbâdetler

İbâdet, Allah'a karşı gösterilen saygı, tapınma, Allah'ın emir ve yasaklarına uymak olarak tanımlanmaktadır (TDK, 923: 2005). İbâdetler, kişiyi rabbine yaklaştıran, psikolojik olarak motive eden bir ritüel olarak da kabul görmektedir.

İslâmiyet'i oluşturan üç önemli unsur bulunmaktadır. Bunlar; iman, ahlak ve ibâdettir. İslâm dininde emredilen ibâdetler ise dua, namaz, zekât, hac ve kurbândır. Ahmedî İskender-nâme'sinde bu ibâdetlerin tamamına yer vermeye özen göstermiştir.

3.6.1.6.1. Dua

Dua, kişinin kendi kusurlarını bilerek kibirsiz bir şekilde tevâzu ve teslimiyetle yaklaşarak Allah'a yakarması, hayır ve rahmet dilemesidir (Çam, 394: 2007). Aşağıdaki beyitte de Ahmedî çaresiz kalmış, zor duruma düşmüş kişilerin dua ederek rahata ulaşacaklarını ifade etmektedir.

İy ki her muztarra itdükde du'â
Hâcetini bilüp idersin revâ (5002)

Ahmedî bir duanın altın, mücevher ve hazinelerden daha iyi olduğunu dile getirmektedir.

Yig-durur yig genc ü zerden bir du'â
Yig-durur yüzbiñ güherden bir senâ (7505)

Ahmedî, dua ile yoldaş olan kişinin, daima Allah'ın yardımına mazhar olacağını ifade etmektedir.

Her kişiye kim du'â hem-râh ola
Kanda varsa dest-gîr'Allâh ola (7506)

Duaların sonunda, duanın kabul edilmesi için “âmin” denilmektedir. Hızır’ın İskender için yaptığı duaya, İskender de âmin eder.

Şâh âmîn didi Hızır itdi du’â
Çünkü ihlâs-ıla-dı oldı revâ (7814)

3.6.1.6.2. Namâz

Namâz İslâm’ın ikinci şartı olup, kökeni oldukça uzun bir geçmişe sahiptir. Kurân’daki pek çok ayette namâz kılmanın önemi vurgulanmıştır. Ahmedî de dinde önemli bir yeri olan namâza mesnevîsinde de yer vermiştir. Ahmedî, namâzın “müminin mirâcı” olarak niteler ve saadet tacı olan namâzı bırakmamayı tavsiye eder.

Kıl namâzı k’ol saâdet tâcıdur
Koma_anı kim mü’minüñ mi’râcıdur (7557)

Ahmedî namâzın birçok sırlarının olduğunu, bunlara ihlâslı bir şekilde namâz kılınarak ulaşılabileceğini ifade eder. Yine Ahmedî, namâz da kişi için iki fayda bulunduğunu da dile getirir.

Sen gerek sırrın namâzuñ bilesin
Pes key ihlâs-ıla anı kılasın
Gerçi çoh-durur namâz içre niyâz
İki nef’ ol kişiye eyler namâz (7489- 7490)

Ahmedî, mesnevîde Zülkarneyn’in hayatı ile harmanlanarak anlatılan İskender’i de namâz kılarken tasavvur eder. İskender yıkanıp, namâz kılar ve böylece mülkün gerçek sahibine niyâzda bulunur.

Şâh turdı gasl idüp kıldı namâz
Arz itdi Mâlikü’l-mülke niyâz (2150)

İskender hac ibâdetini yerine getirirken Beytullah'ı tavaf eder ve ardından namâz kılar.

Pes tavâf idibenüñ kıldı namâz
İtdi ol der-gâhda arz-ı niyâz (7485)

3.6.1.6.3. Hacc

Maddî açıdan durumu uygun olan Müslümanlara farz kılınan hacc, yılın belirli zamanlarında Mekke'ye gidilerek Arafat bölgesinde bulunulması ve Kâbe'nin tavaf edilmesini ile gerçekleştirilen bir ibâdetdir.

Mesnevîde İskender'in fetihlerini tamamladıktan sonra hacc vazifesini yerine getirmesi anlatılmıştır. İskender ordusunu hazırlayarak Hicâz yoluna koyulur.

Diledi kim ide ol azm-i Hicâz
Varup ol hazretde arz ide niyâz

Cem' idiben besî hayl ü sipâh
Ka'beyeye varmaga kıldı azm-i râh (7393-7394)

İskender ilk olarak haccın farzlarından olan ihrama girer. Ardından Merve ve Safa tepeleri arasında sa'y ibadetini yaptıktan sonra Beytullah'ı ziyaret eder.

Mervede kesüp mürüvvet eyledi
Ol Safâ-y-ıla fütüvvet eyledi

Çün Safâ vü Merve'ye azm itdi şâh
Bâtınına biñ safâ virdi İlâh

Çünkü Beytullâha girdi oldı şâd
Kıldı anda kuds gül-zârını yâd (7474- 7476)

İskender son olarak Kâbe'yi tavaf edip namâz kılar. Böylelikle İskender hac ibâdetini tamamlar.

Pes tavâf idibenüñ kıldı namâz
İtdi ol der-gâhda arz-ı niyâz (7485)

Çün ne şartı var-ısa haccuñ temâm
Yirine getürdi şâh-ı nîg-nâm (7495)

Çünkü hacc erkânını bitürdi şâh
Ol aradan kıldı Kuds'e azm-i râh (7532)

3.6.1.6.4. Kurbân Kesmek

Hz. İbrahim'den bu yanan vacip olan kurban, Allah'ın rahmetine mazhar olmak için kesilen hayvanlardır. Kurban, hac ibâdetinin hemen ardından gerçekleştirilir ve kurban bayramı olarak Müslümanlarca kutlanır. Dinimizde bayramla kutlanan bu önemli ibâdet, İskender-nâme'de de yer bulmuştur. Hacc görevini tamamlayan İskender, on iki bin koç ve altı bin, iki hörgüçlü deve kestirerek kurban ibâdetini de yerine getirir.

On ikibiñ koç getürd'idüp şümâr
Altı biñ buhtı dahı zerrîn-mehâr (7497)

Çünkü kurbândan ferâgat buldı şâh
Mekkenüñ hâline meşgûl oldı şâh (7515)

3.6.1.7. Çeşitli Dinî Kimlikler

İskender-nâme'de İskender'in seyahatleri, İran padişahlarının tarihi, İslam tarihi, İskender'den sonra dünyaya hükmeden sultanlar gibi bölümler sebebiyle çeşitli dinî kimliklere rastlamak mümkündür. Bu kimlikler halife, kâfir, keşiş, Yahudi, Mü'min, rahip, zer-deştir.

3.6.1.7.1. Halife

Arapça bir kelime olan halife “birinin yerine geçen kimse” olarak tanımlanmaktadır. İslâmî bir terim olarak ise halife; Hz. Muhammed’in (sav) vefatından sonra ümmet idaresinin başına geçen kişilere verilen bir unvandır (Devellioğlu, 318: 2005). İskender-nâme’de Hz. Peygamberden sonra ümmet idaresinin başına geçen dört halifeden ve dört halifenin ardından İslâm dünyasının başına geçen diğer halifelerden bahsedilmektedir.

Aşağıdaki beyitte Hz. Ebû bekir’den sonra Hz. Ömer’in halife oluşu anlatılmaktadır.

Çünkü Sıddîk itdi dünyâan güzer
Yirine anuñ halife_ oldı Ömer (5991)

İskender de mesnevîde Allah’ın halifesi olarak anılmaktadır.

Didiler kim sini itmişüz penâh
Kim halîfesin sen iy zıll-ı İlâh (6739)

3.6.1.7.2. Kâfir /Küffâr

Kâfir, Arapça bir kelime olup, Allah’ın varlığını ve birliğini kabul etmeyen, Müslüman olmayan kişiler için kullanılan bir tabirdir.

Ahmedî, canı verenin de alanın da Allah olduğunu, bunu inkâr edenin ise kâfir olacağını aşağıdaki beyitte ifade eder.

Cânı Oldur kim virür girü alur
Dahı dürlü söz diyen kâfir olur (1429)

Ebû Müslim Allah’ın dinine inanmayan Hıta şehrini, ordusuyla helak eder ve Hıta şehrini kâfirlerden arındırır.

Varup el-kıssa Hatâya ol dilîr
Kıldı küffâr-ıla anda dâr u gîr

Şöyle itdi kâfir-ile anda harb
K'adı-y-ıla toldı cümle şark u garb

İkiyüz biñ kâfiri kıldı helâk
Şirk çirkinden ol ili itdi pâk (6172- 6174)

3.6.1.7.3. Keşiş/ Rahip

Hız. İsa'nın dinine mensup olan Hıristiyan din adamlarına verilen isimdir.

Taylasân uzatmış u da'vî vü rîş
Lîki yigrek nefste andan keşiş (2511)

İskender, yaptığı seyahatler sırasında bir manastıra rastlar. Bu manastırda ehl-i din bir kişi gece ve gündüz ibadet etmektedir. Ahmedî, bu manastırda ibadet eden kişiyi Hıristiyan din adamı vasfından ziyade din ehli bir kişi olarak tasvir eder. Anlatılan kıssada da rahip tabiri kullanılmaz. Bu ifade sadece “Residen-i İskender Be-Deyr-i Râhib” adlı başlıkta yer alır.

3.6.1.7.4. Mü'min

Hak din olan İslâm dinine inanan kişilere mü'min veya Müslüman denilmektedir.

Ahmedî, mü'min olan kişide ben ve biz kavramının olmaması gerektiğini, kişinin kendini sağlama alması için ben ve biz kavramlarını benliğinden kovmasını tavsiye eder.

Mü'min olanda gerekmez mâ u men
Me'men isterseñ men ü mâ'yı ko sen (4262)

Mü'min olan kişi sabretmeyi de bilmelidir. Çünkü sabır, mü'min kişinin sermayesidir.

Sabr-durur mü'minüñ ser-mâyesi
Sabr olur âkılüñ pîrâyesi (7900)

3.6.1.7.5. Sünnî

Hz. Muhammed'in (sav) davranışlarına, sözlerine ve tavsiyelerine sünnet adı verilmiştir. Hz. Peygamberin sünnetine itina ile uyanlara ise sünnî adı verilmiştir. Bunun yanı sıra sünnî ifadesi, İslâm dini içinde oluşan hak mezheplere tabi kişiler için de kullanılmaktadır.

Aşağıdaki beyitte de Ahmedî, âlim kişinin çok konuşarak cahil,

Âlim-i deryâ-dili nâ-dân kılur
Müslim-i sünnîyi bî-îmân kılur (739)

3.6.1.7.6. Yahudi

Hz. Musa'nın dinine mensup olan kişilere Yahudi yahut musevi adı verilmektedir.

İskender-nâme'de halkın önce Hz. Musa'nın dinine tabi olarak Yahudi sıfatını aldığı ifade edilir.

Çün Yahûdî-tab' oldı halk pes
Assı n'olmak nuṭṭ-ıla 'İsî-nefes (453)

3.6.1.7.7. Zerdeşt

İran'da İslâmiyet öncesi kabul edilen dindir. Bu dine mensup olanlar ateşe tapmakta, yıldız ve güneş gibi ışık kaynaklarını kutsal kabul etmektedirler. Bu dinin

ibadethanesi olarak da ateş bulunan yer anlamına gelen “ateş-gede” ifadesi kullanılmaktadır.

İskender-nâme’de Zerdüşt dininin İran sultanı Güştasb zamanında zuhur ettiğini ifade eder.

Old’anuñ ahdinde zer-deşt âşikâr
İtdi anuñ dînini ol ihtiyâr (5602)

3.6.2. İnanışlar

3.6.2.1. Kadınlar ile İlgili İnanışlar

Türk kadını tarihi süreç içerisinde büyük değişikliklere uğramıştır. İslâmiyet öncesi Türk kadınına bakıldığında erkeklerle eşit hatta daha üstün haklara sahip olduğu görülür. Kadın aileden sorumlu olmasının yanı sıra erkeklerle at biner, ok atar ve gerekirse harbe katılırdı (Çetinkaya, 280- 281: 2008). İslâmiyet’in kabulü ile Türk kadını pasif bir hal alır. Kadınlarla ilgili olumsuz inanışlar da büyük ölçüde bu dönemde Türk toplum hayatına girer. İslâmiyet öncesi İran ve Arap inanışlarında kadın kötülüğün sembolüdür. Yine kadın sürekli denetlenmesi gereken, erkeğin aklını çalmaya çalışan hilebâz bir varlıktır (Günay,7: 2000). İran ve Arap kültüründe yer alan bu inanışlar zamanla Türk toplumunu da etkilemiştir. Tanzimat’ın ardından ise Türk kadını Batı ile tanışır. Böylece Türk kadını haklarını arayan, erkeklerle eşit düzeye sahip bir vizyon elde eder. Buna karşın kadınlar hakkındaki olumsuz inanışlar toplumdan tamamıyla silinmez.

Kadınlarla ilgili en yaygın inanış, günümüzde de karşımıza çıkan “kadınların saçı uzun aklı kısadır” ibaresidir. Ahmedî de bu inanışla ilgili olarak kadınların dininin ve aklın az olduğunu, basit nesnelere bile kadınları kolaylıkla yoldan çıkarabileceğini söyler.

Kim olaruñ dîni aklı az-durur
Sehl nesne bunları tîz azdurur (4795)

Ol ki nâkıs akl u nâkıs dîn ola
Adını kâmil getüre mi dile (7333)

Eflâtun da İskender'e nasihatte bulunurken kadınların aklının ve dininin eksik oluşundan bahseder.

Kim olardur akl u dînde nâkısât
Ger olalar tâyibâtün âbidât (721)

Kadınlarla ilgili diğer bir inanış da kadınların sözüne güven olmamasıdır. Eflâtun İskender'i kadın sözüne güvenmemesi ve kadınların aklına uymaması yönünde ikaz eder.

Avret-ile meşveret eylemegil
Râzuñı hergiz aña söylemegil (720)

'Avretüñ sözün işiden er degül
'Avreti ser eyleyen server degül (725)

Sokrat da İskender'e kadın sözüne iltifat etmemesi için nasihatte bulunur.

Ger dilerseñ kim bula bahtuñ sebât
İtmegil avret sözine iltifât (850)

Ahmedî de mesnevîsinde okuyucularını kadınlara karşı uyarır ve gerçek erkek olanın kadın sözüne iltimas etmemesi gerektiğini savunur.

Girçek erseñ avrete inanmagıl
Togrı-y-ısañ egriye aldanmagıl (5467)

Ger er-iseñ avrete inanmagıl
Saña eylük idesidür sanmagıl (6710)

Kadınlara dair başka bir inanış da kadınların dışının güzel, içlerinin ise kötülüklerle dolu olduğu yönündedir. Eflâtun kadınları saksı ve reyhana benzetir. Kadınlar dışarıdan reyhan gibi güzel koksalar da içleri saksı gibi kara ve kötüdür.

‘Avrete saksı vü reyhândur mişâl
İçi tolu hubs u taşrası cemâl (730)

3.6.2.2. Değerli Taşlarla İlgili İnanışlar

Değerli taşlar ilk çağlardan itibaren insanların ilgisine mazhar olmuştur. İskender-nâme’de de değerli eşyaların kimi zaman hediyeleşme, kimi zaman da sevgilinin güzelliğini anlatmaya aracı olan birer unsur olarak ele alınmıştır. Değerli taşların kullanım amaçlarının yanı sıra oluşumları da dikkati çekmiştir. İskender-nâme’de değerli taşların oluşumu yıldızlarla bağdaştırılmıştır. Mesnevîde yıldızların toprağa nazar etmeleriyle la’l, yakut, dür ve mücevherlerin oluştuğu ifade edilmiştir.

Topraga encümden olduhda nazar
La’l ü yâkût olur u dürr ü güher (4958)

Değerli taşlarla ilgili diğer bir inanış da, değerli taşların çeşitli hastalıkları tedavide yardımcı oldukları yönündedir. Aşağıdaki beyitte de yakut taşının kalbi kuvvetlendirdiği, lü’lü taşının işe dil/ gönül derdine derman olduğu izah edilmektedir.

Yürece kuvvet virür yâkût-ıla
Lü’lüyi dermân ider derd-i dile (3761)

3.6.2.3. Felek ile İlgili İnanışlar

Felek edebiyatımızda birbirine yakın iki anlam taşımaktadır. Birinci astronomi ile ilgili olarak gökyüzünü kastetmektedir. İkinci anlamıyla ise insanların talihlerini etkileyen, sürekli kötü şans veren, dönen bir çark olarak ele alınmıştır. Bu başlık altında da feleğin kötü şans getiren bir çark anlamını ele alınacaktır.

Felek sürekli dönüp duran ve insanların hayatlarını olumsuz yönde etkileyen bir çarktır. Bu sebeple genellikle “Çarh Dolabı” olarak tanımlanmaktadır.

Ger felek olursa bugün saña taht
Yarın iltürsin yirüñ altına raht

Çarh dülâbı-durur gerdûn-ı dûn
Geh ser-efrâz eyler ü geh ser-nigûn (413- 414)

Ahmedî feleğin kötü şans getirmesini eleştirerek, feleğin işinin ya boyun vurmak ya da insanı dar ağcına götürmek olduğunu vurgular.

Tahtdan düzetdiler Dârâb’a dâr
Boyun urmakdur felek işi ya dâr (1952)

Çarh dülâbınuñ işi bu-durur
Geh irürür göge geh yire urur (5874)

Ahmedî feleğin neden sürekli dönüp durduğunu merak ederek, feleğin dönüp durmasının amacını kendi kendine sorar.

Kim bilür dehrüñ ser-encâmı nedür
Yâ bu dönmeğden felek kâmı nedür (2953)

Ahmedî felekten aman dilenmeyeceğini, çünkü onun işleri ters etmekle meşgul olduğunu izah eder.

Bu felekden isteme emn ü emân
Çünkü adı oldu çarh-ı âsümân

Hatt-ı tersâ bigi kej-revdür felek
Tersden peyveste ters itmek gerek (4606- 4607)

3.6.2.4. Âh Çekmek İle İlgili İnanışlar

Eskiler “âh” çekmenin büyük bir gücü olduğuna inanmışlardır. Yine eskiler sıkıntılı, dert yüklü, mazlum kişilerin ciğerlerinden sihan bir ah dumanı çıktığına, bu ah dumanın göğe yükseldiğine, gökte biriken ah dumanlarının ise sonunda zalimleri vurduğuna inanırdı.

Ahmedî bu inanç çerçevesinde ah dumanını bir oka benzetir. Bu ah oku zalimlerin tahtını yıkmakta, devletlerini ise ateşe vermektedir.

Âh yili şehlerüñ tahtın yıhar

Âh odı illeri oda yahar

Hîç nesne døyemez âh ohına

Kûh-ı âhenden geçer çün tohına (2834- 2835)

Ahmedî ah okunun özelliklerini tanımlar. Ona göre ah okunun şerrinden felekler bile korkmaktadır. Kafdağı’na bile ah oku irişse dağı kaf (ق) harfi gibi bükebilmektedir. Ah dumanının siyahlığı ile gökler kara renge boyanmaktadır.

Kim bilür âhı ne-durur ohı ne

Çarh korhar şerh’anuñ-çun ohına

Gâh olur âh irse Kûh-ı Kâf

Âh elif-kaddi büker şöyle ki kâf

Boyanur âhuñ dütüni-y-le sipihr

Kararur âh-ıla rûy-ı mâh u mihr

Hâr görme pîre-zenler âhını

Kim ider ol kâh kûh-ı âheni (2837- 2840)

3.6.2.5. İçki ile İlgili İnanışlar

Ahmedî'nin içki ile söylentileri de eserinde yer verdiği görülür. Ancak eserin geneline bakıldığında Ahmedî'nin içki konusunda kendisiyle çeliştiği saptanmaktadır. Bir yandan Ahmedî içkinin hayatı güzelleştirdiğini söylerken bir yandan da memleketleri berbat ettiğini ifade etmektedir.

Ahmedî içkiden uzak duran şâhların devletlerine türlü kötülüklerin zuhur bulacağına inanır.

Bâdeden çün şâh ola bî-haber
Zâhir olur memleketde dürlü şer (6265)

Sunmasun kimse dir-iseñ mülke dest
Câm-ı bâde nûş idiben olma pest (7416)

Ahmedî içkisiz geçen ömrün boşuna olduğunu, içkinin endişe ve sıkıntıları uzaklaştırdığını açıklar.

Ömr k'ol bî-bâdedür berbâd olur
Ömr dadın virmeyen bî-dâd olur

Bâde_anuñ-çundur k'anı nûş ideler
Kamu kayguyı ferâmûş ideler (399- 400)

Ahmedî'ye göre memleketler içki ile yıkılmakta ve berbat olmaktadır. İçki su gibi görünse de aslında ateşten farklıdır.

Bâde-y-ile memleket berbâd olur
İşi k'anuñla ola bî-bünyâd olur

İçme anı kim 'akl bünyâdın yıkar
Su dime_aña ki_oddur ol sini yaçar (733- 734)

Bâdedür sultânlaruñ tahtın yıkan
Bâde-durur hâne-dânların yakan (740)

Ahmedî içkinin devletleri yıktığından devlet görevlilerinin içki içmesini uygun bulmaz. Sürekli içki içenlerin devleti iyi yönetemediklerini, savaşlarda helak olduklarını izah eder. İçkinin alının fesat ve şer olduğunu, içki içenlerin öğüt almayı reddettiklerini de bildirir.

Bâde-durur bâda viren devleti
İçmeye anı ol ola devletî

Çünkü gafletdür kamu bâde işi
Nicesi devlet bula andan kişi

Bâde-y-ile kimse mülk almış degül
Baht u mey bir arada olmuş degül

Bâdedür bünyâdını dînüñ yıhan
Bâde-durur izzeti oda yahan

Bâde içen dâyimâ rencûr olur
Taht u baht u memleketden dûr olur (6669-6673)

Hâsılı ne bâdenüñ şerr ü fesâd
Bâde içen pend mi eyleye yâd (6701)

3.7. İlim

Dîvân şiirinin pek çok kaynaktan beslendiği muhakkaktır. Bu kaynaklardan biri de, ilimdir. Arapça’ da “bilmek” anlamına gelen “ ’alime” fiilinden türeyen “ilim”; “bilim, bilme, bilgi, biliş” ve “bir işi nitelikleriyle bilme” anlamlarına gelmektedir. Dîvân şiirinde ise ilim, genel olarak “bilim” ve “bilgi” anlamlarında kullanılmıştır (Güftâ, 2004: 17).

Türkçe Sözlük'te bilim ise şöyle tanımlanmaktadır: “Bilim; evrenin veya olayların bir bölümünü konu olarak seçen, deneye dayanan yöntemler ve gerçeklikten yararlanarak sonuç çıkarmaya çalışan düzenli bilgi, ilim” (2005, 269). Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere ilim ve bilim aynı anlamda kullanılmaktadır.

İlim kelimesi her ne kadar bilim ile aynı anlamda kullanılmakta ise de, eskiden ilim ifadesi daha ziyade, dinî ve tasavvufî bilgiyi işaret etmekteydi. Bu açıdan bakıldığında ilmin kaynağını Kur'an ve hadisler oluşturmaktaydı (Eke, 2009: 365-366). Bunların yanı sıra İslam bilginleri “ilim” tabirini “bilgi” anlamında da kullanmışlar ve çeşitli ilimleri araştırarak bu konularda eser yazmayı da ihmal etmemişlerdir. İlimler üzerine çalışan İslâm âlimleri, ilimlerin sınırlarını birbirinden ayırmak, ilimlerin eğitimini kolaylaştırmak ve ilimler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak adına bir tasnife yönelmişlerdir. Pek çok âlim, ilimleri kendilerine göre sınıflandırmaya çalışmıştır. İslâm düşünce tarihinde ilim sınıflandırmaları ile ilgili olarak yapılan bazı çalışmalar şunlardır:

- 1- Farâbî, *İhsâu'l-Ulûm*;
- 2- Harizmi, *Mefâtihu'l-Ulûm*;
- 3- İbn Sinâ, *Fi Aksâmi'l-Ulûmi'l-Akliyye*;
- 4- Tasköprülüzâde, *Mevzuat'ul-Ulûm*;
- 5- Cabir b. Hayan, *Kitâbu'l-Hudûd*;
- 6- İbn Ferigûn, *Cevâmi'ul-Ulûm*;
- 7- Âmirî, *el-İ'lâm bi Menâkibi'l-İslâm*;
- 8- İbn Hazm, *Merâtibu'l-Ulûm*;
- 9- Nasîreddîn el-Beydâvî, *Risâle fi Mevzûati'l-Ulûm ve Târîfihâ*;
- 10- Ebû Hayyan et-Tevhîdî, *Risâle fi'l-Ulûm*,
- 11- Molla Lütî, *Risâle fi'l-Ulûmi's-Seriyye ve'l-Arabiyye*,
- 12- Nevî Efendi, *Netâyicü'l-Fünûn*;
- 13- İshak b. Hasan el-Tokâdî, *Nazm el-Ulûm*;
- 14- Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Tertîbu'l-Ulûm*;
- 15- Nebî Efendizâde olarak da tanınan Ali b. Abdullah el-Ussâkî, *Kasîde fi'l-Kutûb el-Meshûre fi'l-Ulûm*.

Bu çalışmalarda bazı müellifler ilimleri, “Nazarî İlimler-Amelî İlimler” veya “Teorik İlimler-Pratik İlimler” şeklinde tasnife giderken, bazıları “Şer'î İlimler-Şer'î olmayan İlimler”, “Aklî İlimler-Naklî İlimler” olarak sınıflandırmıştır. Kimi âlimler de ilimleri “Ulûm-i İslâmî-Ulûm-i Dahîle” veya “Ulûmü's-Şeria-Ulûmü'l-Acem”, “Felsefî

İlimler-Dinî İlimler”, “Evâil-Evâhir”, “Dünyevî İlimler-Uhrevî İlimler” olarak ayırmayı uygun görmüştür. Bu kitaplardan bir kısmı da herhangi bir tasnife gitmekten ziyade, ilimler hakkında genel ön bilgiler sunan ansiklopedik eserler mahiyetindedir (Gökbulut, 2007: 249).

Yukarıdaki tasniflerin yanı sıra İslâm âlimleri, ilimleri faydalı ve zararlı ilimler olarak ayırmak suretiyle de bir sınıflandırmaya gitmişlerdir. İslâm dininin ilim öğrenmeyi teşvik etmesine, cehaleti kınamasına ve Kuran’da ve hadislerde ilim sahibi olmanın öneminin vurgulanmasına rağmen eskiler, her ilmin öğrenilmesini uygun görmemişlerdir. Öğrenilmemesi istenmeyen ilimler kişilere ve yüzyıllara göre de değişiklik arz etmiştir. Bu ilimlerin kimisi her iki âleme de faydalı olmadıkları, kimisi de boş zaman işi olduğu düşünüldüğünden öğrenilmesi istenmemiştir. Genel olarak, öğrenilmemesi istenen ilimler şunlardır: Felsefe, hendese, ilm-i kimya, ilm-i simya, ilm-i sihr. Öğrenilmesi uygun görülen ilimler, “faydalı ilimler” (ilm-i nafi’) olarak tabir edilmiştir. Bu ilimler şunlardır: Tefsir, fıkıh, hadis, sarf, nahiv, kelâm, tasavvuf, tarih, mantık, matematik, edebiyat, musiki, ilm-i ferâset, ilm-i tıb (Güftâ, 2004: 340-360).

İlim sınıflandırılmasına ilişkin tarihteki ilk örnekler Yunanlı filozoflara aittir. Yunanlı filozoflar mutlak bilgiye ulaşmanın yollarını aramışlardır. Onlar için bilgi değişmez, genel-geçer ve deneysel olmalıydı. Bu anlayış ile bilimlerin sınıflandırılmasına ilişkin tarihteki ilk örneği veren Platon’dur. Platon, Devlet diyalogunun yedinci kitabında ilimleri sınıflandırırken sadece deneysel hiçbir veri içermeyen, tamamen akılsal kavramlara ve onlar arasındaki tümdengelimli çıkarımlara dayanan disiplinleri bilim olarak kabul etmiştir. Platon’un bu sınıflandırmasında yer alan ilimler ise aritmetik, geometri, astronomi, harmoni ve diyalektiktir (Erdoğan, 2009: 138).

Tarihte önemli bir yere sahip olan Aristoteles ise bilimlerin sınıflandırılmasında Platon’dan farklı bir tasnife yönelmiştir. Deneysel ve tümdengelim çıkarımları ile asıl bilgiye ulaşabileceğini savunan Platon’un aksine Aristoteles, bilgiye duyular aracılığı ile sahip olunabileceğini iddia etmiştir. Bu bağlamla Aristoteles’in yapmış olduğu tasnif şu şekildedir:

1. Pratik Bilimler: Siyaset, Ahlâk

2. Üretici Bilimler: Mühendislikler, Çeşitli zanaatlar
3. Teorik Bilimler: Fizik, Matematik, Teoloji (Erdoğan, 2009: 151- 154)

İslâm coğrafyasında ise ilimlerin sınıflandırılması ile ilgilenen pek çok âlim mevcuttur. Bu âlimlerin en önemlilerinden biri de Fârâbî'dir. Fârâbî de “*İhsâu'l-Ulum*” (İlimlerin Sayımı) adlı eserinde ilimleri sınıflandırmaya çalışmıştır. Fârâbî'nin bu çalışması ortaçağda yapılan en iyi tasniflerden biri olup, kendisinden sonra yazılan eserlere de kaynaklık etmesi bakımından oldukça önemlidir. Yazar bu eserinde ilimleri sınıflandırırken, insan bilgisinin sınırlarını belirleme, ilimlerin konularını tarif etme ve ilimler aralarındaki bağlantıyı göstermeyi amaçlamıştır. Fârâbî bu tasnifinde ilimleri beş kısma ayırır:

1. **Dil ilmi:** Münferit lafızlar, mürekkep lafızlar, lafızların kanunları, yazının düzeltilmesi kanunları, okumanın düzeltilmesi kanunları ve şiir kanunları.
2. **Mantık ilmi:** Mâkulât, el-İbâre, el-Kıyâs, el-Burhân, Cedel Yerleri Kitabı, Sofistikâ, Hitâbet, Şiir Kitabı.
3. **Öğretme ilimleri:** Sayı ilmi, hendese ilmi, menazır ilmi, yıldızlar ilmi, musiki ilmi, ağırlıklar ilmi, tedbirler ilmi.
4. **Tabiat ilimleri ve ilâhiyat ilmi:**
 - A) **Tabiat ilimleri:** Basit ve mürekkep cisimleri ve bu âlemin başka kısımlarından göğü tetkik eden ilim; Tabiî cisimlerin oluşlarını ve dağılışlarını tetkik eden ilim; Tepkime ilmi; Dört unsurdan oluşan bileşik cisimlerin ve bunların özellikleri ile ilgili ilim; Mineroloji; Hayvanlar ilmi; Nebâtât ilmi.
 - B) **İlâhiyât ilmi:** Varlıkların özünün bilgisi (ontoloji); Bölümlere ayrılmış olan nazarî ilimlerdeki burhanların başlangıçları (mebadî) tetkik edilir; Cismanî olmayan varlıkların ve bunların niteliklerinin bilgisi
5. **Medenî İlim:** Fıkıh ilmi ve kelam hakkında (Şulul, 2002: 231-234)

Taşköprülüzâde'nin ilim tasnifi üzerine çalışan Çaldak'a göre, âlimlerin yapmış olduğu tasnifler arasında en orijinal olan Taşköprülüzâde'ye ait olan tasniftir (2005, 117). Taşköprülüzâde ilimleri, konuları olan unsurların, varlık mertebelerindeki düzeni esas alarak bir sınıflandırma yapmıştır. Yazar, yapmış olduğu bu tasnifte, her unsurun bir

varlığa sahip olduğunu ve bu varlıkların da dört halde bulunabileceğini ifade etmiştir. Bu tasnif şu şekildedir:

1. **Kitâbet:** Harf, yazı ve hat gibi kitâbî vücuda sahip olan varlıklar.
2. **İbâre:** Söz ve telaffuz gibi sesle ilgili vücudu bulunan unsurlar.
3. **Ezhân:** Kavramlar gibi zihinde suretleri bulunan soyut vücutlar.
4. **A'yân:** Dış dünyada, somut vücutları bulunan varlıklar. (Çaldak, 2005,118)

İlimlerin tasnifi ile ilgilenen bir diğer âlim ise İbn Hazm olmuştur. İbn Hazm, *Merâibu'l-Ulûm* adlı eserinde ilimleri yedi sınıfa ayırmıştır. İbn Hazm'a göre bu yedi ilimden üçü milletlere göre değişmekte iken, dördü her millet için geçerlidir. İbn Hazm'ın tasnifi şu şekildedir.

Milletten millete göre farklılık gösteren ilimler:

- 1- Din ilimleri
- 2- Dil ilimleri
- 3- Tarih ilmi

Milletten millete farklılık göstermeyen ilimler:

- 1- Astronomi ilimleri
- 2- Matematik ilimler
- 3- Tıp ilmi
- 4- Felsefi ilimler (İbn Hazm: 78-71)

Ahmedî İskender-nâme'sinde de, bir ilim sınıflandırması yapmıştır. İlimi hikmet olarak ele alan şair, hikmetin iki kısımdan oluştuğunu dile getirmiştir. Hikmetin ilk kısmı hüner dolu amellerdir. İkinci kısmı ise ilm-i nazar olarak adlandırdığı bütün ilimleri kapsamaktadır. Bu ilimlerin içinde de ilahî ilim, tabiat ilmi, siyaset ve siyer yer almaktadır.

Hikmet iki kısımdur biri nazar

Birisi dahı amel-i pür-hüner

Kısım kim ilm-i nazarla ad olur
Cümle envâ'î riyâziyyât olur

Hem dahı ilm-i İlâhîdür yakîn
Dahı hem ilm-i tabâyi'dür hemîn

Oldı envâ'-ı amel-i pür-hüner
İlm menzil hem siyâset hem siyer (3171- 3174)

Nagehan Eke, Zâtî Dîvânı'nda yer alan ilimler üzerine bir çalışma yapmıştır.¹⁵ Bu çalışmasında Eke, Taşköprülüzâde'nin bu tasnifini de dikkate alarak, bir sınıflandırmaya gitmiştir.¹⁶ Çalışmanın bu kısmında İskender-nâme'de yer alan ilimlere göre, Eke'nin tasnifine benzer bir sınıflandırma yapılmıştır.

İskender-nâme sadece, Büyük İskender'in hayatını anlatmakta kalmayıp, ilmi birçok bilgiyi de bizlere vermektedir. Didaktik bir eser olan İskender-nâme'de dinî ve tasavvufî ilimlerden astrolojiye, tıptan musikîye kadar pek çok ilim mesnevî ile okuyucuya sunulmaktadır. Buna göre İskender-nâme'de yer alan ilimleri şu şekilde tasnif etmek uygun olacaktır:

1. DİNÎ İLİMLER: 1. Kur'an ve Hadis 2. Fıkıh 3. İlm-i Ledün 4. Siyer İlmî
2. TABİÎ İLİMLER: 1. İlmü't-Tıb 2. Rüya Tabiri 3. İlm-i Ahkâm-ı Nücûm 4. İlm-i Me'adin 5. İlm-i Cevâhir 6. İlm-i Fal 7. Sihir ve Tılsımât
3. RİYAZÎ İLİMLER: 1. Hendese 2. Astronomi 3. İlm-i Mûsikî 5. Hendese
4. HİKMETU'L- AMELİYYE: 1. Siyaset 2. Ahlâk
5. İBÂRÎ İLİMLER: 1. Şiir 2. Tarih

¹⁵ Nagihan Eke, Zâtî'nin Şiirlerinde İlim, **Turkish Studies**, 2009, 4/2 Winter

¹⁶ Eke'nin tasnifi şu şekildedir: I. DİNÎ İLİMLER 1. Kur'an ve Hadis 2. Tasavvuf
II. TABİÎ İLİMLER: 1. Rüya Tabiri 2. İlmü't-Tıb 3. İlm-i Kimya 4. İlm-i Fal: 4.1. Kur'an Falı 4.2. İlm-i Reml 4.3. İlm-i İhtilâc 5. Sihir ve Tılsımât
III. RİYAZÎ İLİMLER: 1. İlm-i Mûsikî 2. Astroloji: 2.1. İlm-i Tencim 2.2. İlm-i Zâyirçe
IV. İBÂRÎ İLİMLER: İlm-i Şiir
V. KİTÂBÎ İLİMLER: Hat

3.7.1. Dinî İlimler

İslâmiyet, ilime büyük önem vermiş bir dindir. İslâm dini cehaletten sakınmayı ve cehaletten kurtulmak için ilim tahsil etmeyi tavsiye etmiştir. İslâm dinine mensup birçok âlim de, ilk ilim kaynağı olarak dinî bilgileri esas almıştır. Bu kapsamda Kur'an, hadisler ve sünnetler, din büyüklerinin öğütleri ve öğretileri dinî bilgilerin kaynağı olarak kabul görmüştür.

İskender-nâme'de dinî ilimler olarak karşımıza Kur'an ve Hadisler, fıkıh, ilm-i ledün ve siyer çıkmaktadır.

3.7.1.1. Kuran ve Hadis

Dört büyük kitaptan biri olan Kur'an, son peygamber Muhammed'e (sav) indirilmiştir. Diğer üç kitap olan Tevrat, Zebur ve İncil insanlar tarafından değiştirildiği için, güvenilirliklerini kaybetmiştir. İslâmiyet'te Kuran dinî ilimlerin dayandığı ilk ve esas kaynaktır. İlimler üzerine bir tasnif yapmış olan İbn Hazm, Kur'an'ı aklî ilimlerden biri olarak sınıflandırmıştır. Ona göre Allah'ın bize haber verdiği her bilgi gerçektir. Bu bilgiler bize haber verilmeden önce, akıl ile tespit edilmesi mümkün olan bilgilerdir. Ancak bu bilgiler, Allah'ın bildirmesinden sonra kesinlik kazanmıştır (Peker, 2009: 323).

Şairler kimi zaman Kuran'daki ayetleri direkt alarak, kimi zamanda bu ayetlerden bazı kelimeleri kullanarak şiirlerinde yer vermişlerdir. Bu suretle, şiirlerde ayet ve hadislere telmihte bulunmaya dayanan "iktibas" sanatı da ortaya çıkmıştır.

Ahmedî İskender-nâme'de, kendisi ne kadar söz söylese de, gerçek bilginin Kuran'da yer aldığını şu şekilde beyan eder:

Her ne söz kim iderem ben sana nakl
Ma'ni-i Kur'ân-dur u yâ rây-ı akl (8062)

İskender-nâme'de, İskender ile savaşmak istemeyen Keyd, hükümdara her bilgiye sahip bir hekîm, her hastalığı tedavi eden bir tabip hediye eder. Ahmedî hikâyenin sonunda

hekîmin aslında Kuran'ı, tabibin ise Hz. Peygamber'i (sav) temsil ettiğini açıklar. Buradan yola çıkılarak denilebilir ki; Kuran gerekli olan bütün bilgilerin kaynağıdır. Hz. Peygamber (sav) ise bu bilgileri, gündelik hayatta en uygun biçimde uygulayan kişidir.

Ol sıfat itdügümüz dâna hakîm
Bî-gümân kim ola Kur'ân-ı Azîm

Dileseñ k'ışüñde olmaya hâlel
Ol hakîmüñ sözi-y-ile kıl amel

Ol tabîb-i hurdedân kim Mustafâ
Kim bilür dîn derdine nedür şifâ

Andadurur kamu derdüñ çâresi
Her ki dermân ister aña varası (2778-2781)

Hadis, Hz. Muhammed'in (sav) söylemiş olduğu sözleri ve yapmış olduğu hareketleri ifade eder. Hadislerin mana kaynağı Kuran olduğu için, dinî kaynaklardan biri kabul edilmiştir. Dîvân şairleri, kırk hadis veya yüz hadis gibi eserlerde, hadisleri açıklamaya çalışmışlardır. Aşağıdaki beyitte hadis kelimesinin çoğulu "ehâdîs" kelimesi kullanılmıştır. Hz. İsa'ya peygamberlik verildiğini şair, hadis kitaplarını delil gösterir.

Var ehâdîsüñ kitâbında sahîh
K'oldı Hak'dan İsa'ya vahy-i sarîh (2770)

3.7.1.2. Fıkıh

Fıkıh, İslâm hukukunda din ve dünya işleri ile ilgili, Kuran ve hadis gibi ana kaynaklardan yararlanarak konulmuş kurallar bütünüdür. Fıkıh, âlimler tarafından öğrenilmesi faydalı ilimler arasında görülmüştür.

İskender-nâme'de Halife Ebu Müslim'den fıkıh sahibi olması yönüyle bahsedilir.

Cümle Kur'ânı ta'allüm eylemiş
Fıkhdâ aslıla fer'i söylemiş (6150)

3.7.1.3. İlm-i Ledün

Ledün, kelime anlamı olarak “Allah katı” anlamına gelmektedir. İlm-i ledün ise; “Allah ile ilgili bilgi” manasında kullanılmaktadır. Saçaklızâde ilm-i ledünden, bir kalp ve ruh ilmi olarak bahseder. Ona göre bu ilim Allah'ın kalbe attığı ve hakikatini, ancak Allah'ın bildiği bir ilimdir (Çetintaş, 2006: 144-146).

Bu ifade İskender-nâme'de, her gizli bilginin aşikâr olduğu bir âlem olarak tasavvur edilir.

Kim ola her gayb orada âşikâr
Hem Ledünnî ilm ide anda karâr (2525)

Kurân'daki Kehf suresinde, Allah'ın Hızır (as)'a yönelik olarak, “biz ona katımızdan bir ilim öğrettik” ayeti de bu ilmin Allah tarafından verildiğinin bir kanıtı olarak yer almıştır. Bu kıssa da Hz. Musa Hızır (as) ile bir yolculuğa çıkmaktadır. Ancak Hızır (as) bu yolculuğa Hz. Musa'nın sabredemeyeceğini belirtmiştir. Hz. Musa yine de bu yolculuğa çıkmaya kararlıdır. Yolculuk esnasında Hızır (as) bir gemide gedik açar, bir çocuğu öldürür ve bir duvarı doğrultur. Hz. Musa her seferinde Hızır'ın (as) yaptıklarına karşı çıkar. Sonunda Hızır (as) yaptıklarının iç yüzünü Hz. Musa'ya izah eder ve yaptığı işler için “ben bunu kendiliğimden yapmadım” der. Bu ayetten de anlaşılacağı üzere Hızır'a (as) Allah tarafından bahşedilen bir ilim söz konusudur.

İskender-nâme'de ilm-i ledün sahibi olarak da Hızır'dan (as) bahsedilmektedir. Kendinden önceki büyük hükümdarların halini Aristo'dan dinleyen İskender, kendisinden sonra dünyanın halinin nasıl olacağını merak eder. Aristo'dan kendisi öldükten sonra dünyanın halinin nasıl olacağını anlatmasını ister. Ancak Aristo İskender'in bu istediğinin ledün ilmi ile bilinebileceğini, bu ilmin sahibinin ise Hızır olduğunu ifade eder. Bunun üzerine İskender, sualini Hızır'a (as) yöneltir.

Çarh ben gitsem kimi getüriser
Saltanat tahtında kim oturısar

Didi_Ârestû kim bunı ben bilmezem
Bilmedüğüm işde da'vî kılmazam (5792- 5793)

Hızr-durur Hızr bu ilmi bilen
Ol-durur bu ukdenüñ hallin kılan (5795)

Hem dahı İlm-i Ledünnî sendedür
Kim kamu gaybuñ kilîdi andadur

Baña şerh it kim ben ölicek cihân
Memleket-çün kimleri_idiser ayân

Hızr Zülkarneyn şâha söyledi
Ölicek ol n'olısar şerh eyledi (5803- 5805)

3.7.1.4. Siyer

Siyer, edebiyatımızda özel bir tür olarak yer almaktadır. Siyer, Hz. Muhammed'in (sav) hayatının anlatıldığı eserlere verilen isimdir. Siyerler de, birer ilim kaynakları olarak kabul edilmiştir. İskender-nâme'de Hz. Peygamber'in (sav) hayatının anlatıldığı siyer kısmı da yer almaktadır. Aşağıdaki beyitte de Ahmedî, siyer ilminin bilinmesini ahlakın bir gereği olarak görmektedir.

Bil siyer ilmin kim ol ahlakdur
Bir bir eydeyüm işit iy sözi dür (3175)

İskender'in, şehzâde olarak iyi bir eğitim alması gerekmektedir. İskender'in aldığı eğitimden bahsedilen beyitlerde siyer ilmi de yer almaktadır.

Hem amelden ilm-i menzil hem siyer
Hem siyâsetden key añladı haber

3.7.2. Tabîî İlimler (İlm-i Tabîî)

“Tabîî” kelimesi sözlükte “tabiatla ilgili olan”, “tabiat icabı olan”, “olağan, alışılmış, her zamanki” gibi manalara gelmektedir. “İlm-i tabîî” tabiri ise; “doğabilim” anlamına gelmektedir. Tabîî ilimler ile anlatılmak istenen ise, doğada hareket halinde bulunan nesnelerin ilmidir. Kindî yapmış olduğu ilimler tasnifinde, tabîî ilimler, her âlimin başvurması gereken temel ilim olarak görmüştür. Kindî’ye göre tabîî ilimler, hareketli şeylerin ilmidir. Ona göre tabiat, Allah'ın hareketli ve hareketsiz olan şeylerin bütün prensibini yarattığı özelliştir. Yine Kindî tabîî ilimleri diğerlerinden ayıran ve özelliklerini en iyi ortaya koyan unsur olarak hareketli şeylerin hareketlerini gösterir (Beitia: 226). Aristoteles ise tabiat ilimlerinin konusu olarak “değişen” olmalarını göstermiştir. Taşköprülüzâde de yapmış olduğu ilimler tasnifinde, tabîî ilimler alanına giren konuları şu şekilde sıralamıştır: Tıp, doğacılık, ferâset, rüya tabiri, astroloji, sihir, tılsım, simya, kimya, ziraat (Çaldak, 2005:125-130). Bu tasniften de anlaşılacağı üzere tabîî ilimlerin tıp ve doğacılık dışında kalanların kaynağı garip ve gizli ilimlerdir. Bu da tabîî ilimleri sihir, tılsım ve falcılığa yakınlılaştırarak, bugünkü doğa bilimleri anlayışından uzaklaştırmaktadır.

Taşköprülüzâde'nin bu tasnifinden yol çıkarak İskender-nâme'de yer alan tabîî ilimleri yedi başlık altında toplamak mümkündür.

3.7.2.1. İlmü't-Tıbb (Tıp İlimi)

İlmü't-tıbb (tıp ilmi); insanları sağlık ve hastalık bakımından inceleyen, insan bedeninin hallerinden bahseden bir ilimdir. Ahmedî'nin, tıpla ilgi yazmış olduğu Tervîhü'l-ervâh adlı bir eserinin bulunduğu göz önünde tutulursa, şairin bu hususta oldukça bilgili olduğu söylenebilir. Ahmedî, tıpla alakalı bu bilgilerini İskender-nâme içine serpiştirmeyi de ihmal etmemiştir. İskender'in Hintli tabib ile yapmış olduğu sohbet de bunlardan biridir. İskender, vücudun ve ruhun ne olduğunu Hintli tabibe sorar. Hintli tabib de ruh ve beden bir bedende bütünleştiğini izah eder:

Cân u ten bir yirde çün cem' oldılar
Dilde insân lafzı-la ad buldılar (2550)

Hintli tabip insan bedenini bir şehre benzeterek açıklar. İnsan vücudunun dört zıtlıktan oluştuğunu, dokuz cevher ve iki yüz kırk sekiz sütun ile sağlamlaştırıldığını ifade eder. Bu şehirde yedi yüz yirmi bendi ve şehrin ortasında da bir çeşme olduğunu izah eder. Bu çeşmeden de üç yüz altmış ırmak akmaktadır.

Fî'l-mesel bir şehrdür re'sen-be-râs
Aña dörd ezdâd olmışdur esâs

Kıldı Hak tokuz güherden üstüvâr
Üşbu şehri kim görürsin âşikâr

İkiyüz ü kırksekiz dahı amûd
Koyubanuñ anı berkitdi vedûd

Yidiyüz yigirmi bendeyle temâm
Kıldı evsâlını muhkem bî-keîâm

Ortasında kıldı bir çeşme ayân
Üçyüz altmış cûy itd'andan revân (2580- 2584)

Tabip ayrıca bu şehirde on iki kapı açıldığını, her bir kapıdan mahzenlere giden bir yol olduğunu, bu mahzenlerde sekiz üstadın çalıştığını anlatır. Beş kişiyi de buralara bekçi yaptığını, ayrıca bu şehrin iki kanat ve iki direk ile kuvvetlendirildiğini bildirir. Yine tabip bu şehirde üç kişinin oturduğunu, ortalarına da adaleti sağlaması adına bir melek yerleştirildiğini izah eder.

On iki kapu dahı_anda açdı ol
Kapulardan düzdi mahzenlere yol

İşleyüp bunda sekiz üstâd-ı kâr
Eylediler üşbu şehri üstüvâr

Kıldı biş kişiyi anda pâsübân
Bişi dahı dūr-bîn ü kâr-dân

Pes aña iki kanat virüp ayân
Şeş-cihetden yaña kıld'anı revân

Hem iki direkle berkidüp anı
Muttasıf kıldı hevâda ol Ganî

Üç kabîle sâkin itd'anda ayân
İns ü cinn ü pes melâyik bî-gümân

Bir melek kodı olara dâd-ger
Kim koyalar tâ'atına cümle ser

Ol dah'anlara riyâset eyleye
Aralarında siyâset eyleye

Üşbu resme şehr kim didüm saña
Eyd işitdün mi ya gördün mi baña (2587- 2595)

Tabip, bedeni şehre benzetererek yaptığı tasavvuru daha sonra izah eder. Şehirdeki dokuz cevher, insan vücudunda yer alan ilik, kan, yağ, sinir, deri, kıl, kemik, damar ve ettir. İki yüz kırk sekiz direk kemikleri, yedi yüz yirmi bent de sinirlere işaret etmektedir. Çeşme ile kastedilen kalp ve ırmaklar ile kastedilen de ana damarlardır. Şehrin on iki kapısı ile de kulak, göz, ağız ve burundur. İki kanat kollara ve iki direk de ayaklara işaret etmektedir.

Ol tokuz gevher nedür bilgil ayân
İlik ü süñük tamardur it ü kan

Dahı hem siñir deri yag-ıla kıl
Herbiri nesne-y-içün bellü bil

Ol ikiyüzkırhsekiz dahı direk
Bu süñüklerdür yakîn bilmek gerek

Didigüm ol yidiyüz yigirmi bend
Cümle siñirler-durur iy hûş-mend (2605- 2608)

Çeşme didigüm ciger-durur ki kan
Çıhuban ol çeşmeden olur revân

Üçyüzaltmış ark tamarlar-durur
Kim cigerden çıhup a'zâya varur (2611-2612)

On iki kapusın ol şehrüñ saña
Eydeyüm bir bir kulah dutgıl baña

İki kulahdur u iki göz ayân
İki burındağı kapu bî-gümân (2615- 2616)

İki ayah-durur didügüm ol direk
İki el iki kanat bilmek gerek (2672)

Eskiler insan vücudunun dört nesneden oluştuğunu bildirirler. Eğer bu nesnelere dengede ise kişi sağlıklıdır. Bu nesnelere herhangi biri artar veya azalırsa vücudun dengesi bozulur ve kişi hastalanır. Vücutta yer alan bu dört nesne sevdâ, balgam, kan ve safradır. Ahmedî bu hususa da değinmeden geçmez.

Balgam u safrâ vü sevdâdur u kan
Hem izâm u lahm eczâsı ayân (2524)

3.7.2.2. Rüya Tabiri İlimi

Âlimler, rüya tabirini de tabiî ilimlerin bir parçası olarak kabul etmişlerdir. Bu ilimle ruha ait hayallerle, gaybî âlem arasında ilişki kurulmaya çalışılır. İbn Hazm'a göre rüya peygamberliğin işaretlerinden biridir ve bu suretle gerçek bir olgudur (Peker, 2009: 327). Kuran'da Hz. Yakup (as) ve Hz. Yusuf'un (as) rüya yorumlamalarından bahsedilmesi, kimi hadislerde Hz. Peygamber'in rüya ilgili rivayetleri rüya tabirinin bir ilim olarak algılanmasına neden olmuştur. Âlimler, rüyada görülen olgu, nesne veya olaylardan yola çıkarak, gündelik hayata dair bilgiler ortaya koymayı bu ilimin sahası olarak tanımlamışlardır. Ancak her rüya gayib âlemden haber vermemektedir. Bu suretle âlimler rüyaları iki kısma ayırmışlardır. İlki sadık rüyalar olup, peygamberlere ve bazı velilere nasip olan rüyalardır. Bu rüyalar geleceğe dair işaretler vermektedir. İkincisi ise şeytandan gelen, yalancı (kâzib) rüyalardır.

Ahmedî İskender-nâme'de rüya tabiri ile de bilgi vermektedir. İskender'in gökten elinde kılıçla inen bir meleği görmesini Aristo açıklamaya çalışır. Aristo rüyayı açıklarken rüyanın nasıl bir ilim olduğunu da vurgular.

Bir gice düşde görür şeh kim felek
Açılıban yire iner bir melek

Bir kılıc getürür  virür aña
Dir ki Allâh virbidi bunu saña

Kılıc Allâhuñ-durur çekgil bunı
Ol kişiyeye kim kıla düşmen seni (941- 943)

Subh-dem turdı Sikender şâd-kâm
Didi ol düşi Arestya temâm (945)

Aristo rüyanın iki kısım olduğunu, birinin sadık rüyalar, diğersinin ise kazib rüyalar olduğunu izah eder. Kazib rüyaları üç kısma ayıran Aristo, ilkinin gündelik hayatta

yaşanan olaylar suretiyle, ikincisinin fikirde yer alan olgular suretiyle, üçüncüsünün ise vücudun hissettiklerinin rüyalara yansımaları suretiyle oluştuğunu açıklar.

Kim düş iki nev' olur bî-iştibâh
Biri sâdık biri kâzibdür iy şâh

Kâzib üç dürlü olur birbir beyân
İdeyüm kim şâh anı bilsün ayân

Evvel ol kim hiss-i zâhirden hayâl
Sûret-i mahsûsa çün yazar misâl (950- 952)

Oldur ikinci ki bir nesne müdâm
Kişinüñ fikrinde_ola iy nîg-nâm

Çünkü_ide_ol fikr anuñ-ıla ittisâl
Nakş düzer sûretin anuñ hayâl (956- 957)

Oldur üçüncü ki ola rûh süst
Ten mizâcî çünkim olmaya dürüst

Tende kankı hılt kim gâlib ola
Aña nisbet nesne uyhuda gele (960- 961)

Aristo üçüncü tür kâzib rüyalar için eğer vücut hararetili ise kırmızı ve sarı nesnelere, eğer vücut üşüyorsa yağmur ve kar gibi olguların rüyalarda görülebileceğini açıklar ve İskender'in bu üç kazib rüyaya riayet etmemesini tavsiye eder.

Ger harâret gâlib ola öd ü kan
Dahı kızıl saru nesne_ola ayân

Ger bürûdet çoğ ola yağmur u kar
Dûd u zulmet görine vü mûr u mâr

Bu üçe ta'bîrde yok i'timâd
Bunlara adgâs u ahlâm oldu ad (962- 964)

Aristo sadık rüyaları ise Levh-i Mahfûz olarak isimlendirir. Gaybî âlemin bu rüyalarda görülebileceğini ifade eder. Bu rüyalarda görülen her nesne veya olgu geleceğe dair bir işaret niteliğindedir.

Ol ki sâdıkdur anı dahı_eydeyim
Nicedür gün bigi rûşen ideyim (965)

Levh-i Mahfûz oldu anuñ adı hem
Şöyle ki_ oldu Akl-ı Küll adı kalem

Sâfi rûşendür ol eyledi_âyine
Görinür gayb orada her-âyine

Her ne kim geldi geliser bî-gümân
Müntakış olmışdur orada ayân (967- 969)

Nakl kılmadın idibilür ayân
Gayb nakşı zabt oradan bî-gümân (962)

Aristo sadık rüyaların rahat bir uykuda görülebileceğini, bu rüyaların basit ve soyut olduğunu da ifade eder. Yine bu rüyaların zaman ve mekândan münezzeh olduğunu da izaha çalışır.

Çün ferâg uyhuda aña hâsıl olur
Ol makâma bî-gümân vâsıl olur

Aña kim ola mücerred hem basît
Ne mekân u ne zamân olur muhît (974- 975)

3.7.2.3. İlm-i Ahkâm-ı Nücûm (Astroloji)

İlm-i ahkâm-ı nücûm; yıldızların üçlü, dördlü ve altılı gruplar halinde karşı karşıya veya yan yana bulunmalarından oluşan şekil ve durumlardan, dünyada yer alan havanın, madenlerin, bitkilerin ve hayvanların hallerinde meydana gelen ve gelecek olan olaylara dair bir takım işaretler bulma ilmi olarak tanımlanabilir (Çaldak, 2005: 128). Bugünkü astroloji biliminin, burçlar üzerinden gündelik hayata dair bilgiler vermesinin kökeninde bu ilim yer almaktadır.

İskender-nâme’de yıldızların üçlü, dördlü ve altılı gruplar halinde yan yana bulunmalarından oluşan şekil ve durumlara “kıran” adı verilmiştir. Yıldızların kıran olma halinden gelecek ile ilgili ahkâmlar mesnevîde yer almıştır. İskender-nâme’nin çeşitli yerlerinde yıldızların kıran olma durumundan söz edilmektedir. Bu durumun ilki İskender’in doğumu ile karşımıza çıkmaktadır.

İskender’in, doğduktan sonra tali’ine bakılır. Müneccimler, İskender doğduğu an, altı yıldızın kıran olduğu ve bu kıranda Utarit’in bulunmadığını bildirirler. Bu kıranın özel bir durum olduğunu, Hz. Âdem’in ve âlemin de bu kıranda yaratıldığını ifade ederler.

Tâli’ü hîlâcını çün bildiler
Kamu yılduzı şerefde buldılar

Lîki arada Utâriddi hemân
Kim Şeref Burcında degüldi_ol zamân

K’altı yılduz çün Şeref Eyvân alur
Pes ‘Utârid dahı dürlü evde_olur

Bu sebebden işi tutmuşken nizâm
Nâ-gehân bozıldı olmadı temâm

Ol kırânda yaradıldı Âdem dahı
Ol kırânda oldı hem âlem dahı (498- 502)

Ahmedî mesnevîsinde, her yirmi yılda bir Müşteri ve Zühâl yıldızlarının kıran olduğunu, bu kıranın da on iki yıldız üzerinde seyretmesiyle başka bir kıran oluştuğunu ve bu özel durumda da dünyaya hükmedecek bir kişinin peyda olduğunu izah eder.

Her yigirmi yılda olmuşdur ayân
Kim Zühalle Müşteri_iderler kırân

Çünkü her burc üzre seyr-ile müdâm
Bir kırân iderler ol iki temâm

Zâhir olur bir ulu sâhib-kırân
Kim olur fermânı âlemde revân (1984- 1986)

Ahmedî mesnevîsinde her burçta dört kırân olduğunu, bu sürecin de dokuz yüz yılda bir tamamlandığını bildirir. Bu kırân uğursuzluk getiren bir durumdur. Bu kırân olduğu zaman Hak dinden ayrı bir din ortaya çıkarak, kötülük yaymaktadır.

Dört kırân her burcda idilse müdâm
Hem tokuzyüz yıl olınmışdur temâm

Anda edyân u şerâyî' nesh olur
Hak dah'ayruh şer'ü dîn peydâ kılur (1987- 1988)

Ahmedî İskender-nâme'de, yukarıdaki fitneye delâlet eden kırıandan, dünyada büyük bir olay yaşanması ve dünyanın bir uçtan diğer ucuna kadar korku ve endişelerle dolması yönüyle de bahseder.

Dört kez olsa ol bürûc üzre kırân
Kim tokuzyüz yıldur u altmış ayân

Dünyada bir vâkı'a kopar azîm
K'olur andan ucdan uca ters ü bîm (5066- 5067)

Ahmedî İskender-nâme’de, yıldızların dünya üzerine nasıl tesir ettiği anlatmak amacıyla, Aristo ile İskender arasında bir konuşmadan söz eder. Bu konuşmada da yine, Müşteri ve Zühâl yıldızlarının kıran olmasından söz edilmektedir. İskender yıldızların hangi hallerinde dünyada fitne koptuğunu merak eder. Aristo İskender’e Müşteri ve Zühâl yıldızlarının yirmi yılda bir kıran olduğunu, bu kıranın da dünyada fitne ve fesat çıkmasına sebep verdiğini açıklar. Ancak bu yıldızların on iki burç ile kıran olmaları durumunda dünyaya bir sahip-kıran geleceğini ve tüm dünyayı hükmü altına alacağını izah eder.

Didi Ârestû’ya k’iy dâna-yı kâr
Kim saña her râz olupdur âşikâr (5056)

Bu kırânâtuñ k’olur gökde ayân
Baña ahvâlini eylegil beyân

Kankısından fitne kopup âşikâr
Dahı dürlü hâle döner rûzigâr

Çün Arestû şeh sözün bildi temâm
Didi kim işit cevâb iy nîg-nâm

Çün yigirmi yıl ider devr âsümân
Müşterî-y-ile Zühâl ider kırân

Ol kırân te’sîri-y-ile rûzigâr
Dönüben bir fitne olur âşikâr

Bu oniki burcdan añlar ayân
Herbirinde çün ideler bir kırân

K’ol ikiyüzkırh yıl içinde olur
Bir kişi sâhib-kırân olup gelür (5057- 5063)

3.7.2.4. İlm-i Me'adin (Maden İlmî)

Me'adin, Arapça bir kelime olup, “ma'den” kelimesinin çoğuludur. Diğer ifade ile me'adin kelimesi, madenler anlamına gelmektedir. Maden; yer kabuğunun bazı bölgelerinde çeşitli iç ve dış doğal etkenlerden oluşan, ekonomik yönden değerli minerallerle verilen genel bir isimdir. Tabbiî ilimlerden biri olan ilm-i me'adin ise; “madenler ilmi” anlamına gelip, madenlerin filizlerini, mâhiyet ve yapılarını ve çıkarılarak işlenişini araştıran ilim olarak açıklanabilir. Bu açıklamaya göre ilm-i me'adin, bugünkü mineraloji ifadesine karşılık gelmektedir.

Ahmedî, madenler hususunda da bilgi sahibi bir zât olduğunu İskender-nâme'de göstermektedir. İskender maceraları esnasında Hâr-i Çînî adı verilen bir madene rastlar. Bu madenden çok etkilenen İskender, Aristo'ya madenlerin nasıl oluştuğunu; neden kimisinin bakır, kimisinin kurşun olduğunu sorar.

Çünkü gördi anı şâh-ı kâm-kâr
Didi Ârestû'ya k'iy dâna-yı kâr

.Bu filizzâtuñ baña şerhini it
Bunlaruñ terkîbi nedendür eyit

.Kamu bir toprahda nedür ihtisâs
Kim bu nukre olur ol zer şol resâs

Hâr-ı Çînî bu neçündür şol hadîd
Ol neden kurşun bu bakır kıl bedîd (3774- 3777)

Aristo, İskender'in sorusuna karşılık olarak, yer altında hapis kalan nem ve su buharının, güneşin etkisiyle mağara tavanlarında görünmez bir hal aldığı açıklar. Mağara duvarlarına yapışık olan buhar ve nemin bir müddet bu şekilde beklediğini ardından da soğukun etkisiyle yere düştüğünü anlatır.

Çün hakîme rûşen oldı bu hitâb
Virdi ol dem şeh süâline cevâb

Kim yir altında rutûbetle buhâr
Muhtebis olup çün iderler karâr

Ma'den-ile güneşüñ harrı meger
Müddet-ile ider anlara eser

Ol eserden olup ol mâdde latîf
Gâr sakfına çihup olur hatîf

Bir zamân yapışup anda meks ider
Pes hevâs'ider kışuñ aña eser

Çün sovuhdan ol galîz olur temâm
Oradan düşüp kılur yirde makâm (3779- 3784)

Aristo soğuğun etkisiyle yere düşen maddelerin zamanla hararet bulduğunu, bu hararetin etkisiyle içindeki gereksiz mineralleri atarak saflaştığını izah eder. Böylece maden oluşumu gerçekleşmektedir.

Râst bir müddet orada kalur ol
Ma'den ü günden harâret bulur ol

Ol harâret çün aña kılur eser
Müddet-ile ol galîz andan gider (3788- 3789)

Aristo maddelerin nasıl çeşitli olduklarını da açıklar. Madenlerin ana maddesi olarak cıva (zîbak) ve kükürdü (kibrît) ileri sürer. Cıva katı ve saydam olmayan bir maden iken, kükürt yumuşak bir maden olarak doğada bulunmaktadır. Bu iki maddenin hararetle kaynaşmalarından diğer yedi madenin (altın, gümüş, bakır, kurşun, kalay, demir, nikel) ortaya çıktığını ifade eder.

Zîbak olur andan eczâ-yı kesîf
Cümle kükürd olur eczâ-yı latîf

Mümtezic olıcah ol iki temâm
Harr-ı ma'dinden eser bulup müdâm

İmtizâcından bularuñ bî-gümân
Yir içind'olur mürekkebi yidi kân (3790-3792)

Aristo kükürdün zamanla cıvanın ıslaklığını aldığı, bu karışımın da giderek katılaştığını anlatır. Eğer uygun miktarlarda bir araya gelirse altın madeninin oluştuğunu ifade eder.

Huşkligin dahı kibrîtüñ kamu
Zîbakuñ terligin alur iy ulu (3796)

Hem münâsib ola mikdâr u eser
Müddet-ile_olur mürekkebi kân-ı zer (3798)

Aristo, eğer kükürt ile karışan cıvanın yerde aşırı soğuk ile karşılaşırorsa ham gümüşe dönüşeceğini bildirir.

Ârız olsa nush bulmadın temâm
Âfet-i berd aña olur sîm-i hâm (3799)

Aristo, kükürt ile cıva karışımının toprakta sıcak ortamda kalması suretiyle bakır elde edileceğini izah eder.

Ger harâretten yübûset bula ol
Şol eserden karabakır ola ol (3800)

Aristo, cıva ve kükürtün karışmadan evvel, aşırı soğuk altında kalması ile kalay madeninin oluştuğunu ifade eder.

Zîbak u kükürd eczâsı temâm
Karışıp bir olmadın iy nîg-nâm

Çün bürûdetle yübûset bulalar
Kân içinde hâs kal'ay olalar (3801- 3802)

Aristo, kükürt ve cıva karışımında kükürtün fazla olması ile demir, cıvanın fazla olması ile de kurşun madeninin ortaya çıkacağını izah eder.

Çünkü kibrît ola çoh olur hadîd
Zîbak olsa çoh olur kurşun bedîd (3804)

Ahmedî, Aristo'nun ağzından madenlerle ilgili bildiklerini bu şekilde aktarır.

3.7.2.5. İlm-i Cevâhir (Mücevher İlmî)

Arapça “cevher” kelimesinin çoğulu olan “cevâhir” kelimesi; mücevherler, değerli taşlar manasına gelmektedir. İlm-i cevâhir ise; değerli taşların özelliklerini ve yapılarını inceleyen bilim dalıdır.

İskender-nâme'de değerli taşlar olarak karşımıza elmas, yakut, inci, la'l gibi madenler çıkmaktadır. Elmas bilinen en sert ve en değerli madenlerden biridir. İskender-nâme'de elmas madeni, la'l ve inci gibi madenlerin delinmesinde kullanılması yönüyle karşımıza çıkar. Elmas her taşı yontabilen ve delebilen bir madendir.

Didiler bu ma'den-i elmâsdur
Kim anuñ-ıla delinür la'l ü dür (3486)

Kanda bir hakkâk varsa cevherî
Yonup anuñla delerler cevheri

Ol yüze her taşı vü kurşun anı
Ne aceb işler düzer gör ol Ganî (3492- 3493)

Yakut kırmızı bir maden olduğu için İskender-nâme’de sık sık bu özelliği ile anılır. Kimi zaman sevgilinin yanağı, kimi zaman da kadehteki şarabın rengi ile bağdaştırılır.

Yañağı yâkût-reng olmuş gülün
Zülfi anber-tâb olmuş sünbülün (922)

Bâdesi ne bâde kim yâkût-ıdı
Suyı şöyle hoş ki câna kût-ıdı (2036)

İnci, mesnevîde zaman zaman “lü’lü”, zaman zaman da “dürr” kelimeleri ile karşılanmaktadır. En değerli inciler Aden körfezinde bulunduğundan inci kelimesi Aden körfezi ile birlikte anılır.

Ucdan uca la’l-ıla dürr-i Aden
Baglu vü hem nâfe-i müşg-i Hoten (1785)

Değerli taşların vücuda olumlu enerji verdikleri inancı mevcuttur. Mesnevîde yakut kalbe kuvvet verirken, inci gönül dertlerine çare olmaktadır. Ayrıca yakutun toprakta, incinin ise suda bulunması sebebiyle bu iki değerli madenden bahsedilmektedir.

Çün kılur kudret anâsırda eser
Suyı lü’lü toprağı yâkût ider

Yürece kuvvet virür yâkût-ıla
Lü’lüyi dermân ider derd-i dile (3760- 3761)

Mesnevîde yer alan diğer değerli taşlar ise altın, gümüş, la’l ve zümrüttür. Altın zer, gümüş ise sîm kelimeleri ile karşılanmaktadır. La’l ise yakut gibi kırmızı bir taştır. Zümrüt ise yeşil ve değerli bir taş olarak bilinir. Mesnevîde bu değerli taşların ganimet olarak anılmasıyla söz edilir.

Bî-hisâb oldı ganîmet sîm ü zer
La’l ü yâkût u zümürüd hem güher (6175)

3.7.2.6. İlm-i Fâl (Fal İlimi)

Arapça bir kelime olan fal, çeşitli alet ve edevatlarla geleceğe dair tahminde bulunma olarak açıklanabilir. Dîvân-i Lûgati't-Türk'te fal kelimesi "Falcılık, kâhinlik ve bir kimsenin gönlündekini bilmek" ifadesiyle açıklanmaktadır (Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi, 1998: 42). Fal, geçmişi oldukça eskiye dayanan bir ilimdir. İslâmiyet'ten önce Türklerde de fal geleneği olduğu bilinmektedir. Türkler fal kelimesine karşılık olarak "ırk" kelimesini kullanmışlardır. IX. veya X. yüzyıla ait olduğu düşünülen, Uygur Türklerine ait, "İrk Bitig" adlı bir de fal kitabı bilinmektedir (Stebleva: 196). İslâmiyet'in kabulü ile fal bakmak yasaklanmıştır. Çünkü geleceği, gaybî âlemi, ancak Allah bilmektedir. Buna karşın insanlar fal bakmaya devam etmiş, fal bakmayı bir ihtisas alanı olarak kabul etmişlerdir. İslâmiyet'in etkisi ile "Kuran falı" adı verilen fal türü de ortaya çıkmıştır.

Ahmedî, mesnevîsinde faldan bahsederken, kişinin talihinin açık olması, falını da kutlu yapmaktadır.

Çün kişinüñ bahtı rûz-efzûn ola
Falı kutlu tâli'i meymûn ola (5276)

İskender-nâme'de fal ilmi, Dahhâk'a karşı savaş açan Gâve adlı bir genç vasıtasıyla anılır. Gâve, avlanırken bir aslan ile karşılaşır. Gâve, eğer bu aslanı öldürebilirse, Dahhâk'ı da öldürebileceğini düşünerek, bir fal bakar.

Sayda varmış-ıdı birgün ol dilîr
Çıhdı nâ-geh öñine bir nerre-şîr

Hâtırında Gâve eyle dutdı fâl
Kim bu arslanı idersem pâyimâl

Öldürem Dahhâki dahı bî-gümân
Bulam anuñ zulmı şerrinden emân

Sıdk-ıla dutup bu fâlı ol dilîr
Eyledi ol arslan-ıla dâr u gîr (5269- 5272)

3.7.2.7. İlm-i Sihir u Tılsımât (Sihir ve Tılsım İlmî)

Arapça bir kelime olan sihrin, Türkçe karşılığı büyüdür. Türkçe sözlükte büyü; tabiat kanunlarına aykırı sonuçlar elde etmek iddiasında olanların başvurdukları gizli işlemlere verilen genel ad olarak tanımlanmaktadır (2005: 336). Yine Arapça bir kelime olan tılsım ise; büyülü güçleri olduğuna inanılan nesnelere için kullanılan bir tabirdir. İlm-i sihr u tılsım ise; dünyada bazı olayların meydana gelmesi için bir takım doğüstü güçlerin nasıl elde edileceğini gösteren ilimdir. İslâmiyet'te büyü ve tılsım yasaklanmıştır. Kimi âlimlere göre ise bu ilimler faydasız ilimlerden kabul edilmiştir.

İskender-nâme'de sihir, Babil şehri ile birlikte anılmaktadır. Harut ve Marut adında iki meleğin cezalandırılarak, Babil kuyularına hapsedildiği rivayet edilmektedir. Bu melekler sihir ilmini bilmekte ve insanlara büyü öğretmektedirler. Bu suretle mesnevîde sihir Babil şehri ile bağdaştırılarak, tenasüp sanatıyla verilmiştir.

Câdulıkda her nefes k'efsûn kılam
Sihri ben Bâbillüden efzûn kılam (10)

Sihir sözlerle tesir eden bir sanat olduğu için, İskender-nâme'de bu vasfı ile de anılır.

Sihr-durur söz ider câna eser
Söz yayınuñ okı umaca yiter (1369)

İskender-nâme'de Dahhâk'ın da sihir bildiği ve yedi iklimi kendine sihirle kul ettiğinden söz edilmektedir.

Dutmış-ıdı yidi iklimi temâm
Sihr-ile aña sibâ' olmışdı râm (5212)

Mesnevîde sihir ilmine sahip olarak karşımıza çıkan diğer bir varlık da cadılardır. İskender, âb-ı hayatı aramak için çıktığı yolculukta cadıların bulunduğu bir diyara varır. Cadılar şahın yanına gelerek, İskender'in hangi amaçla buraya geldiğini öğrenirler. Cadılar daha sonra sihir güçlerini kullanarak, İskender amacına ulaşmasın diye, âb-ı hayat suyuna giden yolu ateşle kaplarlar.

İrdi bir müddet yürüyüp şehriyâr
Bir yire câzû tolu şehir ü diyâr

Câzular şâhuñ katına geldiler
Soruban kasdı ne yirdür bildiler

Hoş söz-ile şâhı meftûn itdiler
Pes koyup şâhuñ katından gitdiler

Bulmasun diyü şeh ol suya tarîk
Sihir-ile böyl'itdiler mekr iy refik

Kim yolını tutdı ucdan uca nâr
Bahr bigi k'ana bulunmaz kenâr (7803- 7807)

Tılsım, daha ziyade nesnelere üzerinde bulunan doğüstü güçleri ifade etmek için kullanılan bir tabirdir. İskender-nâme'de tılsımlı olan bir billur köşkten bahsedilmektedir. İskender, Hint adalarını gezerken bir billur köşke rastlar. Şah köşkün güzelliğine hayran kalır ve ele geçirmek ister. İskender'in yanında bulunan filozoflar ise, bu köşkün tılsım olduğunu, asırlar geçse de bu tılsımlı köşkü kimsenin alamayacağını ifade ederek, İskender'i bu arzusundan vazgeçirirler.

Kim tılsım-ıla yapılmışdur bu kasr
Ol tılsım bozamaz geçdükçe asr

Böyle-durur ol tılsım iy şehriyâr
Kim burada her k'ide gice karâr (3530- 3531)

İskender, İskenderiye şehrini kurduğunda bir heykel yaptırarak bu şehrin en yüksek yerine koydurur. Tılsımlı olan bu heykel, hangi yönden düşman askeri gelmekteyse, o yöne doğru dönmektedir.

Dahı mermerden şeh-i nîgû-hısâl
Düzdi bir timsâl and'âdem-misâl

Çün müretteb oldı ol bî-rûh cism
Şeh menâr üstind'anı kıldı tılısm

Nireden ol şehre düşmen itse azm
Kim anı feth itmeg-içün kıla rezm (4366- 4368)

İskender, Kâbe'ye yolculuğu esnasında Âd adında bir kişinin yaptığı, tılsımlı kapısı nedeniyle kimsenin içeri giremediği bir yapıya rastlar. İskender, bu yapının kapısındaki kilide dokunarak tılsımı etkisiz hale getirir ve içeri girer.

Âli eyvân muhkem ü musmet-nihâd
Yapup irürmiş anı keyvâna Âd

Bir tılısm urup aña bünyâd-ıla
Kapusını bağlamış pûlâd-ıla

Tâ ki ol eyvâna kimse girmeye
Anuñ içinde ne vardur görmeye

Ol tılısma el urıncah şâh-ı Rûm
Oldı elind'anuñ ol pûlâd mûm (7446- 7449)

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere İskender, tılsım ilmine sahip bir kişi olarak tasavvur edilmiştir.

3.7.3. Riyâzî İlimler

Arapça bir kelime olan “riyâzî”; “hesapla ilgili, matematiksel” manalarına gelmektedir. Riyâzî ilimlerle anlatılmak istenen ise; inceleme esnasında soyutlanmaları mümkün olan maddî nesnelere ilgilenecek ilimlerdir (Çaldak, 2005: 131). Riyâzî ilimlerin sahasına ise matematik, geometri (hendese), astronomi, mûsikî gibi ilimler girmektedir. İskender-nâme’de ise bu ilimlerden hendese, astronomi ve mûsikî yer almaktadır.

3.7.3.1. Hendese

Hendese ilmi, günümüzde geometri ilimi olarak bilinmektedir. Geometri; nokta, çizgi, açı, düzlem, yüzey ve cisimlerin birbiriyle ilişkilerini, ölçümlerini ve özelliklerini inceleyen matematik dalı olarak tanımlanmaktadır (Türkçe Sözlük, 2005: 749). Hendese ilminin kullanım alanı oldukça geniştir. İnşaattan astronomiye, cisimlerin yapılarından ışığın ölçülmesine, çeşitli savaş aletlerinin yapımından gece ve gündüzün uzama ve kısaltmalarını hesaplamaya kadar pek çok alanda faydalanılan bir ilimdir.

İskender-nâme’de de, hendese ilminden bahsedilmektedir. İskender daha bir şehzâde iken hendese ilmini öğrenerek, âlemi anlamaya çalışmıştır. Bu suretle İskender’den “hendese-eşkâl” olarak söz edilmektedir.

Hendese-eşkâl-ıla çün kıldı farz
Yiri gögi bildi cev cev tûl u arz (530)

İskender ile savaşmak için Dârâ, büyük bir ordu hazırlar. Bu ordunun kalabalıklığı hendese ilmiyle bile hesaplanamayacak derecededir.

Ne çeri k’anuñ hisâbın hîç-vehm
Hendese-y-le dahı idemezdi fehm (1115)

İskender yer kürenin miktarını bilmek ister. Filozof bu bilginin hendese ilmine ait olduğunu açıklar ve yerkürenin çapının iki yüz altmış dört ferseng olduğunu izah eder.

Kutrı ikibiñ yüzaltmış dörd olur
Bu hisâbı hendese ehli bilür (2360)

İskender-nâme’de hendese ilmi ile ilgili olarak, denizlerin yerin bu ilim ile bilinebileceği ifade edilir.

Kim bilürdi hendese-y-le kılsa farz
Bahr u ber mîkdârı nedür tûl u arz (4893)

3.7.3.2. Astronomi (İlm-i Nücûm)

Fransızcadan Türkçeye geçmiş bir kelime olan “astronomi”; “gök bilimi”, “felekiyat” manalarına gelmektedir. Eskiler bu ilim için “ilm-i nücûm”, diğer bir deyişle “yıldız ilmi” adını vermişlerdir. Bazı âlimler ise astronomi için “ilm-i hey’et (şekil ilmi)” tabirini kullanmışlardır. Astronomi ilminin sahasına ise; gök cisimlerinin hareketlerini izlemek, gök cisimlerini izlemek için uygun aletler yapmak, gök cisimlerinin hareketlerine göre ayları ve mevsimleri tespit etmek, yıldız ve burçların geçişlerini izlemek, güneşi takip ederek zamanı ve namaz vakitlerini tespit etmek gibi gündelik hayata kolaylık sağlayacak bilgiler girmektedir.

Klasik Türk edebiyatında felek mefhumuna dair bilgiler çoğunlukla, bazı İlk Çağ filozoflarının görüşleri ile birlikte, Kuran’da geçen felekle ilgili bazı ayetler ve Hz. Muhammed’in hadisleri ile şekillenmiştir. Bunların yanı sıra, kısmen Hint kaynaklı tasavvuf görüşlerinin ve İsrailiyat’ın etkisiyle bütünleşen felek mefhumu, oldukça geniş bir nazariye oluşturmuştur (Çınar, 2009: 777).

Kuran’ın Bakara suresinde, kâinatın yaratılışı ve göklerin yedi kat oluşu, söz konusu edilmektedir: “ O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra (kendine has bir şekilde) semâya yöneldi, onu yedi kat olarak yaratıp düzenledi (tanzim etti). O, her şeyi hakkıyla bilendir.”¹⁷ Dîvân edebiyatında felek ile ilgili Kur’an’da yer alan bu bilgiye karşın şairler, daha ziyade ünlü filozof Batlambos’un görüşlerini şiirlere yansıtmışlardır. Buna göre kâinatın merkezinde dünya yer almaktadır ve dünyayı dokuz felek sarmaktadır.

¹⁷ Bakara 2/ 29

Dünyanın göğünden başlamak üzere, yedi feleğin her birinde bir gezegen bulunmaktadır. Bunlar sırası ile Ay, Utarit, Zühre, Güneş, Merrih, Müşteri ve Zühâl'dir. Sekizinci felek ise, burçların ve sabit yıldızların bulunduğu felektir. Son felek, bütün felekleri saran ve Felek-i Azam olarak bilinmekte ve herhangi bir cisim bu katta yer almamaktadır (Eren; Filizfidanoğlu, 2009: 21).

İskender-nâme'de astronomi ilmi, oldukça geniş bir şekilde ele alınmıştır. Ahmedî, felek ile ilgili oldukça geniş bir bilgiye sahiptir. Bu bilgisini de İskender-nâme'de göstermektedir. Ahmedî, ilk olarak âlemin yaratılışından başlar. Öncelikle Allah'ın iradesiyle heyûla adı verilen bir nesnenin var olduğunu, daha sonra bu nesnenin dairevî bir şekil aldığını ve böylece feleklerin oluştuğunu izah eder.

Nefs-i Küllîden çü fâyiz oldu cûd
Buldı bir gevher dahı andan vücûd (2263)

Sûrete çün kâbil oldu ol dürüst
Didiler aña heyûlâ-yı nühüst (2265)

Çünkü tutdı dâyire şeklin ayân
K'efdalu'l-eşkâl oldu bî-gümân

Âlem-i eflâk ü erkân ser-te-ser
Oldı bulup andan eşkâl u suver (2267- 2268)

İlk felek Allah katı olan "arş-ı Mecîd"dir. Bu felekten sonra, sürekli dönerek, gece ve gündüzün meydana gelmesini sağlayan, ay ve günü meydana getiren Çarh-ı A'zam yer alır.

Oldı evvel ol felek andan bedîd
K'aña ehl-i şer'dir Arş-ı Mecîd

Çarh-ı A'zam ol felek-durur müdâm
Döner ü döndürür eflâkı temâm

Ay-ıla günü getüren ol-durur
Gice-y-ile gündüzi Ol ol-durur (2269- 2271)

Gece ve gündüzün olmasını sağlayan bu felekten sonra sabite adı verilen sabit yıldızların yer aldığı ve on iki kısımdan oluşan başka bir felek bulunmaktadır. Bu felek, on iki kısımdan oluşan burçların bulunduğu alanlardır. Bu burçlar ise şunlardır: Hamel, cevzâ, sertân, esed, sünbül, mîzân, akrep, kavs, cedy, devl, hût. Bu burçların her biri de otuz kısımdan oluşmaktadır.

Oldı andan bir felek dahı ayân
Kim sevâbit anda tutarlar mekân

Bu felek oldı temâm oniki kısım
Herbiri bir burc olup buldı ism

Ol hameldür sevr hem cevzâ-y-ıla
Dahı sertân u Esed pes Sünbüle

Dahı Mîzândur u Akreb Kavs hem
Cedy ü Delv ü Hût ne bîş ü ne kem

Herbirin bürcüñ otuz kısım itdiler
Pes ol aksâma derec ism itdiler (2276- 2280)

Burçlar zamanla yer değiştirmektedir. Zaman zaman burçlar yükselmekte ve alçalmaktadır. Burçların bu hareketi ise, yirmi dört bin yılda tamamlanmaktadır.

Gün ki irte gice geliben gider
Herbirin bir günd'olaruñ kat' ider

Kimisi iner kimi ider urûc
Ol-durur kürsî vü hem Zâti'l-bürûc

Ol yigirmi dörbiñ yılda temâm
Bir kez ider devr dönüben müdâm (2281- 2283)

Feleğin yedinci evinde Zühâl yıldızı yer almaktadır. Bu yıldız, bulunduğu feleği otuz yılda bir tamamlamaktadır.

Oldı pes yidinci eyvân âşikâr
Kim Zühâl anda ider dâim medâr

Bî-fütûr irte gice durmaz gider
Çarhı otuz yılda bir kez devr ider (2284- 2285)

Feleğin altıncı katında ise, Müşteri bulunmaktadır. Bu yıldız da bulunduğu feleği, batıdan doğuya doğru sefer ederek, on iki yılda tamamlamaktadır.

Oldı altıncı felek andan temâm
Kim tutupdur Müşterî anda makâm

Seyr idüp ol garbdan şarka gider
On iki yılda yakîn bir devr ider (2286- 2287)

Feleğin beşinci katında ise; Merrîh bulunmaktadır. Bu gezegen de felekteki dönüşünü iki yıldan, bir buçuk ay eksik olarak tamamlamaktadır.

Oldı pes bişinci çarh andan ayân
K'and'ider Merrîh peyveste mekân

İki yıldan eksük ol bir buçug ay
Geçse bir kez devr ider iy pâk-rây (2288- 2289)

Feleğin dördüncü katında ise; “feyz-i nûr” olarak adlandırılan Güneş yer almaktadır. Güneş de felekteki dönüşünü bir yılda tamam etmektedir. Yıl ve aylar Güneş’in bulunduğu bu felek ile meydana gelmektedir.

Buldı pes dördinci çarh andan zuhûr
K'andan ider gün cihâna feyz-i nûr

İder ol bir yılda bir devri temâm
Yıl u ay anuñla bulurlar nizâm (2290- 2291)

Feleğin üçüncü katında da; Zühre yıldızı bulunmaktadır. Bu yıldız da dönüşünü bir yılda tamamlamaktadır.

Oldı pes andan üçüncü âsumân
Kim hemîşe Zühreye oldur mekân

Seyr idüben oniki burcı müdâm
Devr ider bir yıl hudûdına temâm (2292- 2293)

Feleğin ikinci katında ise; Utarit bulunmaktadır. Utarit de dönüşünü bir yılda tamam etmektedir.

Pes hüveydâ oldı ol ikinci deyr
Kim Utârîd and'ider peyveste seyr

Ol dahı seyr idüben ırte gice
Çarhı bir yılda gezer ucdan uca (2294- 2295)

Feleğin ikinci katı ise “çarh-ı mâh” adını almakta olup, ayın bulunduğu felektir. Ay, dönüşünü yirmi sekiz günde tamamlamaktadır.

Oldı andan soñra peydâ çarh-ı mâh
Kim kamer seyr ider anda sâl u mâh

Çünkü yigirmisekiz gün ol gider
Oniki burcı temâmet seyr ider (2296- 2297)

On iki burcun bulunduğu bu felekte yirmi sekiz tane menzil yer almaktadır. Ayrıca her bir felekte iki kutup yer almaktadır.

On iki burcú-y-ıçun Rabbü'l-Enâm
Düzi yigirmisekiz menzil temâm

Her felekde iki kutb olup temâm
Yüridiler mihver üstinde müdâm (2306- 2307)

Ahmedî mesnevîde, feleklerde yer alan bu kutuplar sayesinde dört element olan toprak, hava, su ve ateşin oluştuğunu ifade eder.

Oldı andan dörd erkân-ı basît
Biribirine felek bigi Muhît

Od u yil ü su vü toprah kim müdâm
Her mürekkeb aslıdur bunlar temâm (2310- 2311)

Ahmedî, bu dört elementin dokuz parçaya bölünmesiyle de, hayvanlar ve bitkilerin oluştuğunu bildirilmektedir.

Ol tokuz âbâ bular dörd ümmehât
Togd'olardan kân u hayvân u nebât (23129)

Ahmedî, son olarak yıldızların feleklerde yörüngelere oturduklarını, bu hareketlerden sonra da güneş ve ayın yerini aldığını, gece ve gündüzün, mevsimlerin oluşmaya başladığı izah ederek, bu faslı kapatır.

Kıldılar encüm feleklerde urûc
Tutdılar merkez yöresinde burûc

Sâl u meh düzildi vü leyl ü nehâr
Kış u yaz oldı vü pâyiz ü bahâr (2313- 2314)

3.7.3.3. İlm-i Mûsıkî (Mûzik Bilimi)

Mûsıkî, günümüzde mûzik kelimesi ile karşılanmakla beraber, bir takım duygu ve düşüncelerin, belirli kurallar etrafında uyumlu seslerle anlatılması sanatıdır. Mûsıkî kelimesinin Yunancadan diğer dillere geçtiği rivayet edilir. Bir riyâzî bilim dalı olarak kabul edilen mûsıkî ilmi; ince ve kalın seslerin bir araya getirilmesinden doğan, insan ruhunu çoğunlukla olumlu etkileyen terennümleri ve bu bununla ilgili çalgıları ve aletleri içeren bilim dalıdır.

Mûsıkî ilminin doğuşu ile ilgili çeşitli rivayetler mevcuttur. Bunlardan ilki, mûsıkî ilmini Pisagor (Fisagor) tarafından icat edilmiş olabileceğidir. Pisagor Mısır'da eğitim görürken, miraç ederek feleklerin dönüşünü görmüş, bu dönüşte ilahî bir ahenk bulunduğuna inanmıştır. Pisagor mûsıkîyi icat ederken, bu ilahî ahengi esas almıştır (Pala, 2005: 336). Mûsıkî ilminin doğuşu ile ilgili diğer rivayetler ise, İslâm kaynaklıdır. Kimilerine göre bu ilmin kuucusu Hz. Davud, kimilerine göre Hz. İdrîs, kimilerine göre ise Hz. Nûh'un oğullarından biridir. Bu rivayetlerden hangisinin kesin olduğu bilinmese de, mûzik ilminin kaidelerini ilk defa ortaya koyarak Fârâbî ve İbn Sînâ'ya öncülük eden kişi Kindî olmuştur. Aynı zamanda Kindî, İslâm'da ilk mûzik mektebinin kurucusu olarak bilinmektedir. Kindî'nin mûzik ile ilgili beş risalesini ihtiva eden "*Muellefatu'l-Kindî el-Musikiyye*" adlı bir de eseri mevcuttur. Bu eser, Zekeriya Yusuf tarafından 1962 de Bağdat'ta neşredilmiştir (Şulul, 2002: 230).

Dîvân şairlerinin mûsıkîye büyük önem verdikleri bilinmektedir. Özellikle de eğlence hayatının vazgeçilmez bir unsuru olan mûsıkî, hemen her mesnevîde ele alınmıştır. İskender-nâme'de de yer alan bu ilim, yine eğlence meclisleri vasıtasıyla anılmıştır. Mesnevîde mûsıkî ilmine ait bazı terimler, çeşitli mûsıkî aletleri ve bu aletleri çalan sanatçılar yer almaktadır. Ancak bu konuya "Eğlence Hayatı" bahsi altında geniş yer verildiğinden, bu bölümde birkaç örnek verilerek geçilecektir.

Aşağıdaki beyitte çeşitli mûsıkî aletlerini çalmakta ve şarkı söylemekte mahir olan mutribin, ud çalışından söz edilmektedir. Mutribin saz çalışına ise, bülbüller şarkı söyleyerek eşlik etmektedir.

Gâh mutrib düzer-idi sâz-ı ûd
Gâh bülbül söz-ile_ iderdi sürûd (484)

Aşağıdaki beyitte ise “şarkı söylemek” ifadesine karşılık olarak “âgâz eylemek” ifadesi yer almaktadır. Ayrıca çeng ve ney mûsikî aletlerinden de söz edilmektedir.

Çünkü geldi işret âgâz eyledi
Çeng ü ney her yañadın sâz eyledi (1618)

Yine aşağıdaki beyitte, bir müzik terimi olan “perde” tabiri ile ney, çeng ve târ mûsikî aletlerinden bahsedilmektedir.

Eyle düzdi perdede sâzını ney
K’itdi zühre çenginüñ târını tay (1686)

3.7.4. Ulûmu’l-Hikmetu’l- Ameliyye (Hikmetli İlimler)

“Hikmetli amellerin ilmi” anlamına gelen “ulûmu’l-hikmetu’l- ameliyye”; uygulamaya yönelik, bizzat kendileri amaç olan ilimlerdir. Bu ilmin sahasına siyaset, ahlâk, çocuk yetiştirilmesi, aile ilişkileri gibi toplum hayatını düzenleyen bilgiler girmektedir.

İskender-nâme’de hikmetu’l-ameliyye ilmine dair siyâset ve ahlâk ilimlerinden bahsedilmektedir.

3.7.4.1. Siyâset

Siyâset; toplum yönetimi için gerekli olan bilgi ve kuralları, devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş ve anlayışları içeren; siyasî kurum ve kuruluşların çalışma düzenlerini inceleyen bilim dalıdır. Eskilerin hikmetli amellerden saydığı siyâset ilminin alanında; devlet yönetimi için hükümdarlarda bulunması gereken ahlâk ve melekeler, vezirlerin görevlerini en iyi şekilde yerine getirmeleri için gereken

bilgi ve beceriler, kanunları uygulama ve düzeni sağlamak için gerekli kurallar, ordunun teşkilatlanması ve eğitimi gibi hususlar yer almaktadır (Şulul, 2002: 137).

Devlet adamlarında bulunması gereken özellikleri, devletin idare edilmesinde dikkat edilmesi gereken kuralları, düzeni sağlamak için koyulması gereken kuralları ifade eden eserlere de “siyâset-nâme” adı verilmektedir. Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig’i, Nizamülmülk’ün türe adını veren Siyâset-nâme’si bu türün en tipik örnekleridir. Ahmedî’nin İskender-nâme’si de yukarıdan bahsedilen özellikleri içermesi bakımında bir siyâset-nâme özelliği taşımaktadır. Bu hususu Ahmedî’nin İskender-nâme’sinde yer alan şu beyitle teyit etmek mümkündür.

Ahmedî’nün her ki sözün dinleye
Nicedür kânûn-ı devlet añlaya (3214)

Yukarıdaki beyitte Ahmedî, kendi sözünün, devlet kanunlarının neler olduğunu bildirdiğinden dinlenilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

İskender-nâme’de siyâset, sultanların kesinlikle öğrenmesi gereken ilimlerden biri kabul edilmektedir. Mesnevîde İskender’in bir şehzâde olarak, bu eğitimi aldığı bildirilir.

Hem amelden ilm-i menzil hem siyer
Hem siyâsetden key añladı haber (527)

Ahmedî, beyliğin siyâset ile gerçekleştiğini, siyâset olmadan ülkelerin idare edilemeyeceğini bildirir.

Kim siyâsetle olur beglik temâm
Bî-siyâset memleket dutmaz nizâm (860)

3.7.4.2. Ahlâk İlmi

Ahlâk kelimesi Türkçe sözlükte; “bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları” olarak tanımlanmaktadır (2005: 43). Bir bilim

dalı olarak ise ahlâk; insan davranışlarının temel dinamikleri olan şehvet, öfke ve aklın her türlü aşırılıktan uzaklaştırılarak, fert ve toplum için yararlı bir hale getirilmesinden bahseden ilim dalıdır (Çelebi, 1971: c.1, 35).

Ahmedî'nin İskender-nâme'si, toplum hayatında uyulması gereken kurallara dair öğütler vermektedir. Bu yönüyle İskender-nâme bir ahlâk kitabı da sayılmaktadır. Mesnevî de yer alan “*Der-Şerh-i Şecâat Ez-Tehzîb-i Ahlâk*”, “*Der-Sıfat-ı Hayâ Ez-Mekârim-i Ahlâk*”, “*Der-Tahrîz Ber-Mekârim-i Ahlâk*” başlıkları altında ahlâk ile ilgili öğütler verilmektedir. Bu öğütlerin içeriği ise; dürüst olmak, hayâ sahibi olmak, sabit-kadem olmak, nefsi terbiye etmek, alçakgönüllü olmak, adaleti elden bırakmamak, vefalı olmak gibi toplum düzenini sağlayan ahlâk kurallarıdır.

Ol dem olasın şecâatde dürüst
Kim sebâtuñ olmaya hiç işde süst (3176)

İffetüñ varsa gerek sende hayâ
Bî-hayâ Şeytândur insân kim diye (3185)

Nefsüñi eger akluñ te'dîb ide
İlm-ile ahlâkuñı tehzîb ide (559)

Var-ısa adluñ gerek sende vefâ
Bî-vefâdan kimsene bulmaz safâ

Âdil oldur k'eylügüñ hakkın bile
Pes aña lâyıık mükâfâtın kıla (3201-3202)

Ger dilerseñ k'ola saña baht yâr
Kıl tevâzu'la tahammül ihtiyâr (3181)

Mesnevîde güzel ahlâk sahibi olanların iyi adla anılacağı bildirilmektedir.

Hüsn-i ahlâk-ıla mevsûf olalar
Kim eyü ad-ıla ma'rûf olalar (5144)

3.7.5. İbârî İlimler

Arapça bir kelime olan “ibârî” tabiri, “ibâre” ifadesinden gelmektedir. İbâre; “bir düşünceyi anlatan bir veya birkaç cümlelik söz” olarak tanımlanmaktadır (Türkçe sözlük 2005: 923). İbârî ilimler ise, “düşünceleri ifade etmede kullanılan unsurları inceleyen bilim dalı” şeklinde açıklanabilir. Bu ilmin sahasında şiir, aruz, bedî, beyân gibi söz kuralları, kelime kökleri, kelimelerin hangi kelimelerden nasıl türediği, lâfızları açıklama ve harflerin ağız, dudak, diş ve boğaza göre çıkışlarını incelemek yer almaktadır. Bunların yanı sıra tarih ilmi de ibârî ilimlerden biri olarak sınıflandırılmıştır.

İskender-nâme’ye bakıldığında ibârî ilim olarak şiir ve tarih ilimlerinin yer aldığı görülmektedir.

3.7.5.1. Şiir

Söz, insanlar arasındaki iletişimi sağlayan en önemli unsurdur. Hemen her şair söz söylemenin önemini şiirlerinde dile getirmiştir. Yunus’un;

“Söz ola kese savaşı,
Söz ola kestire başı,
Söz ola ağulu başı,
Yağ ile bal ide bir söz”

ifadesi sözün, insan yaşamındaki yerini anlatan en güzel örneklerden biridir. Sözün bu kadar ehemmiyetli olması şairleri bu konuda düşünmeye teşvik etmiştir. Ahmedî de sözün önemini İskender-nâme’de şu beyitlerle dile getirmektedir.

Ger bedâyi‘ söz-ile olur ‘ayân
Ger ma’ânî söz-ile bulur beyân

Yücelür söz-ile ulular adı
Dirilür söz-ile ölüler adı (63- 64)

Yukarıdaki beyitlerde Ahmedî, eşi benzeri olmayan güzelliklerin söz ile ortaya çıktığını, anlatılmak istenen düşüncelerin söz ile açığa çıktığını vurgulamaktadır. Yine Ahmedî, ulu kişilerin söz ile yüceldiğini, ölenlerin sözler sayesinde diri kalabildiklerini ifade etmektedir.

Aşağıdaki beyitte ise Ahmedî, kutsal kitapların, Allah tarafından gönderilmesinin sebebi olarak da sözün tesirli oluşunu işaret etmektedir.

İtmese hikmet sözi cânâ eser
Ne Kitâb ineydi gökden ne haber (2181)

Eskiler şiire oldukça önem vermiş ve şiiri bir bilim dalı olarak kabul etmişlerdir. Az sözle çok şey söylemek bir hüner olarak görülmüştür. Şiirin yukarıdaki özelliklerinin yanı sıra, düz yazıya oranla akılda daha kalıcı olması, anlatılmak istenen düşüncelerin şiir vasıtasıyla söylenmesini teşvik etmiştir. Birçok Dîvân şairi, sözlerinin kıymetli olduğunu şiirlerinde ifade etmişlerdir. Aşağıdaki beyitte Ahmedî, sözünün ilahî kaynaklı olduğunu ifade ederek değer biçmektedir.

İşbu sözler k'Ahmedî eydür saña
Tangrıdan ilhâm olmışdur aña (3703)

Yine Ahmedî, kendi sözünün altın gibi pak olduğuna işaret eder.

Ahmedî olduğuyıçun sûz-nâk
Oldı her gışdan sözi zer gibi pâk (53)

Yine Ahmedî, kendi sözünün dinlenmesini tavsiye eder. Çünkü onun sözleri hem dünyayı hem de ahreti anlamaya yardımcıdır.

Ahmedî sözünü her kim diñleye
Dünyü vü ukbîde işin añlaya (3460)

3.7.5.2. İlm-i Tevârih (Tarih İlmî)

Arapça bir kelime olan tarih Türkçe sözlükte şu şekilde tanımlanmaktadır: “Bir olayın gününü, ayını ve yılını bildiren söz veya gün”; “toplumların ve milletlerin kuruluşlarını etkileyen hareketlerden doğan, olayları yer ve zaman göstererek anlatan, bu olaylar arasındaki ilişkileri sebep ve sonuç bağlamında ele alan bilim dalı” (2005: 1907). Tarih çok eski çağlardan itibaren kullanılan bir ilimdir.

Ahmedî, İskender-nâme’de İran tahtına çıkmış olan şâhları ve bu şâhların dönemlerine ait çeşitli olguları anlatırken tarih ilminden yararlanmıştı. Aşağıdaki beyitler İran’ı askerleriyle fethedip, her tarafı yakıp yıkan Efrâsiyâb’ın anlatıldığı bölümden alınmıştır.

Key cihân-gîr ü adı Efrâsiyâb
Leşkeri çoh şöyle kim deryâ-yı âb

Tûzerûñ çün bahtını gördi siyâh
Sürdi İrândan yaña hayl ü sipâh

Âteşinüñ kînine Efrâsiyâb
Geldi İrân kişverin kıldı harâb

Yahdı vü yıhdı vü gâret eyledi
Memleketde çoh hasâret eyledi (5384- 5387)

Aşağıdaki beyitler ise Hz. Ömer’in hilafetinin anlatıldığı bölümdür. Hz. Ömer’in Sıddık lakaplı Hz. Ebu Bekir’den sonra hilafet aldığı, ilme büyük önem verdiği, düşmanlarına korku saldığı anlatılmıştır. Bunların yanı sıra Hz. Ömer’in Medâyin’i, Şam’ı, Mısır’ı fethettiği, hilafetinin on yıl altı ay sürdüğü de bildirilmektedir.

Çünkü Sıddîk itdi dünyâan güzer
Yirine anuñ halîfe_oldı Ömer

Bir halîfe kopdı ol sâhib-şükûh
İlmde bahr-ıdı vü hilm içre kûh

Dirre salduhda Medîne'de Ömer
Kaysaruñ cânına düşerdi hatar (5991- 5993)

Virbidi leşker Medâyinden yaña
Oldı feth ol memleket cümle aña

Hem Nehâvend ü Dımışk u Mısır u Şâm
Dahı Beyte'l-Makdis etrâfi temâm

Altı ay on yıl çü vâlî oldı ol
Nâ-gehân bir kul elinde öldi ol (5996- 5998)

İskender-nâme'nin sonunda yer alan ve Osmanlı devletinin kuruluşundan Fetret devrine kadar olan tarihinin anlatıldığı bölüm oldukça önemlidir. Bu bölüm ilk kez Nihat Sami Banarlı tarafından bilim âlemine tanıtılmıştır. Aşağıda Osmanlı devletinin tarihi ile ilgili kısımdan, Osman Gazi'nin anlatıldığı dört beyitlik kısmı, tarih ilmine örnek olarak verilmiştir.

Oldı Osmân bir ulu gâzî kim ol
Nireye kim vardı-y-ısa buldı yol

Her yaña birbidi bir bölük çeri
K'il uralar katl ideler kâferi

Bilecüki itdi feth ol nâm-dâr
Eynegöl-ile İznîki eyledi hısâr

Eyle takdîr itdi Hakk Azze ve Cell
K'almadın ol ikisin irdi ecel (6927- 6930)

3.8. Mekân

Mesnevîlerde, anlatılan hikâyenin daha gerçekçi algılanmasını sağlamak adına, çeşitli mekânlar kullanılmıştır. Bu mekânlar, dönemin önde gelen ticaret merkezleri, başkentleri gibi büyük şehirlerin yanı sıra, herhangi bir sebepten ötürü ün kazanmış ülke veya beldeler de olabilmektedir. Örneğin; amber ve miskten bahsedildiğinde Hitâ, ipek ve nakkâşlardan bahsedildiğinde de akla ilk olarak Çin diyarları gelmektedir. Mesnevîlerde ülke ve şehir isimlerinin yanı sıra deniz, nehir ve dağ isimleri de hikâyeyi gerçekçi kılan coğrafi mekânlardandır. Genel olarak gerçek hayattan alınan bu mekânların yanı sıra, Kafdağı gibi hayali yerler de, mesnevîlere konu olmaktadır.

Ülke, şehir, deniz ve nehir gibi coğrafi mekânların yanında saray, kümbet, mescit, kilise gibi mimari yapılar da, mesnevîlerde sıkça yer alan unsurlardandır. Bu yapılar dönemlerinin mimari anlayışını yansıtmaları açısından büyük öneme sahiptirler. Klasik Türk şiirine de kaynaklık eden bu yapılar, sosyal hayatın önemli bir parçasını oluşturmakta ve bu özellikleri vasıtasıyla mesnevîlerde işlenmektedir.

İskender-nâme'de de, Büyük İskender'in hayatına bağlı kalınmak suretiyle, çeşitli coğrafi ve mimari mekânlar yer almaktadır. Mesnevîde kullanılan bu mekânları; coğrafi mekânlar ve mimari yapılar olmak üzere iki ana başlıkta ele almak mümkündür.

3.8.1. Coğrafi Mekânlar

İskender-nâme'de yer alan coğrafi mekânlara bakıldığında, bu yerlerin çoğunun, Büyük İskender'in fethettiği ülkeler ve şehirler olduğu görülmektedir. Bu gerçek mekânların yanı sıra, mesnevî de hayali diyarlar da yer almaktadır.

3.8.1.1. Ülkeler, Şehirler ve Beldeler

Bâbil: Bağdat'ın aşağı taraflarında kalan, Mezopotamya'nın en eski ve büyük şehirlerinden biridir. Bâbil, geçmiş yüzyıllarda Keldânîlerin merkezi, Mezopotamya'nın ise en önemli astronomi ve astroloji-kehanet merkezi olmuştur (Günyüz, 2001: 112). Kuran'ın Bakara suresinde¹⁸ de, Bâbil kuyularında bulunan Harut ile Marut adlı iki meleğin, insanlara büyü öğrettiklerinden bahsedilmektedir. İskender-nâme'de de Bâbil şehri büyü ve sihir yolu ile anılmaktadır.

Câdulıkda her nefes k'efsûn kılam
Sihri ben Bâbillüden efzûn kılam (10)

Gözlerinüñ sihri-le ol dil-sitân
Kâbilistânı_itdidi Bâbil-sitân (1389)

Gözi efsûn ögredürdi Bâbil'e
Sihri bilür-idi fasl u bâb-ile (2048)

Keykâvûs 'un hükümdarlığının anlatıldığı kısımda da Bâbil'den söz edilmektedir.

Söz öküş cehd eyleyüp her bâb-ıla
Kurtarup iletdi anı Bâbil'e (5442)

Ercâbs'ın da, İran'ı zapt ederek Bâbil'e yerleştiği mesnevîde anlatılmaktadır.

Dutuban Ercâsb İrânı temâm
Geldi vü Bâbilde dutdı ol makâm (5625)

Bâğdat: Irak'ın başkenti ve en büyük şehri olan Bağdat, geçmiş yüzyıllarda önemli bir ticaret ve kültür merkezidir. Bağdat'ın Moğol istilasında yakılıp yıkılması sebebiyle de bilinmektedir. İskender-nâme'de de bu hadise vasıtasıyla yer almaktadır.

¹⁸ Bakara 2/ 102

Yakılır Bagdâd u yıkılır Haleb
Yirine bir köy yapılmaz bu aceb (423)

Abbasîler döneminde Bağdat, hem Abbasî devletinin idare merkezi, hem de İslâm âleminin başkenti olmuştur. Ahmedî'nin İskender-nâme'sinde Bağdat, İskender'den sonra gelecek hükümdarlardan bahsettiği kısımda, başkent olması yönüyle zikredilir. Emîr Nâsır'ın Bağdat'ta tahta oturduğu aşağıdaki beyitte yer almaktadır.

Çünkü Nâsır oldu Bagdâda emîr
Emn zâhir oldu gitdi dâr u gîr (6453)

Cengiz Hân'ın, Bağdat'ı işgal etmesi de İskender-nâme'de anlatılmaktadır.

İtdiler halka olar bî-had kahr
Komadılar yıhmaduhil-ile şehir (6474)

Âkıbet kâsd itdiler Bagdâda hem
Aldılar anı dahı ehl-i sitem (6478)

Timur'un Bağdat'ı ele geçirmesi de mesnevîde geçmektedir.

Aldı Bagdâdı Temur u itdi hâk
Kıldı Sultân Ahmedüñ halkın helâk (6868)

İskender, hacca gitmek için hazırlık yapar ve yolculuğa ilk olarak Bağdat'tan başlar.

Diledi evvel ki Bagdâd'a gire
Pes oradan Ka'beden yaña vara (7395)

Bahreyn, İsfahan, Kîş, Aden: İskender-nâme'de, İskender'in zaferleri vasıtasıyla anılan şehir isimlerinden bazıları da Bahreyn, İsfahan, Kîş ve Aden'dir.

Leşker-i Bahreyn ü hem Kîş ü Aden
Olmuş-ıd' anuñ katında encümen (1731)

İsfahân' ı Rûm' da eyle eyle sâz
Kim muhayyer ola sûzuñdan hicâz (1948)

Kîş ü Bahreyn ü Aden hem İsfahân
Hem Horâsân dahı_ anuñ oldı ayân (6337)

İsfahan, İran sınırları içinde yer almaktadır. Mesnevîde, İskender'in zaferleri dışında, İran sultanı Dahhâk'a karşı gelen Gave adlı kahraman vasıtasıyla da eser de yer almaktadır.

İsfahânda Gâve adlu bir dilîr
Kim anuñ çengâline döymezdi şîr (5265)

Bebr-zûr u ejdehâ-girdârıdı
İsfahân mülkinde key merd ıdı (5267)

Aden ise, Aden denizinden inci çıkarılması sebebiyle inci anlamına gelen "dürr" ifadesiyle birlikte de kullanılmaktadır.

Levh-i mînâ üstine saçdı çemen
La'l-i sır-âb u zer ü dürr-i Aden (2979)

Bedahşân: Bugün Orta Asya'da Afganistan'ın doğusunda, Çin ve Hindistan arasında kalan dağlık bir bölgedir. La'l taşının en kaliteli bu bölgede çıkarılmaktadır. Şiirlerde de genellikle Bedahşân'ın bu özelliği dile getirilir.

Dişleri lü'lü-yi lâî kanısın
Tutağı la'l-i Bedahşân kandasın (1814)

İskender-nâme’de Bedahşân bölgesi, la’l taşı dışında, Dârâ’nın hükümrânlığı altında bir yer olarak da zikredilir.

Anda-y-ıdı hem Bedahşân leşkeri
Sind’den dahı var-ıdı çün çeri (1733)

Buhara, Fergâna, Harezmi, Semerkant: Günümüzde Özbekistan sınırları içinde yer alan bu şehirler, eskiden önemli birer kültür merkezleriydi. İskender-nâme’de bu şehirler, Velîd bin Abdulmelik’in bu şehirleri işgal etmesi suretiyle zikredilmektedirler.

Hem Buhârâ ehli olup bed-gümân
Mürted oldılar dönüp dînden ayân

Pes Velîdi_ itdi Buhârâyâ revân
İbn-i Müslimle sipâhı bî-kerân (6083-6084)

Yıhdı vü yahdı Buhârâyı temâm
Urdı kırdı ol diyârı hâs u âm

Oradan oldı Semerkanda revân
Ol nevâhîde_ iller aldı bî-kerân

Hem Semerkandı dah’ol pîrûz-ger
Feth idüp buldı küffâra zafer (6086-6088)

Hem dahı Fergânayı feth itdi ol
Oradan Hârezme varup gitdi ol (6090)

Çin (Çîn), Maçin: Günümüzde Doğu Asya’da yer alan Çin ülkesidir. Edebiyatımızda Çin’den resim ve misk ile birlikte yer edinmiştir. Ünlü Çinli ressam Mani’nin resimleri sık sık şiirlere konu edilmiştir. Ayrıca nakkâş üstatlarının en iyilerinin Çin’de bulunduğu dile getirilmektedir. İskender-nâme’de Çin ülkesi, nakkâşlar vasıtasıyla zikredilmektedir.

Yazayım bir nakş kim Nakkâş-ı Çîn
Görse anı kıla yüzbin âferîn (6)

Nice sûret diseñ ol nakkâş-ı Çîn
Nakş iderdi cân viremezdi hemîn (1427)

Çin ülkesinin şiirlerde yer alan diğer bir özelliği de, ipekli kumaşların burada üretilmesidir. Bu ipekli kumaşlar mücevher, inci, altın gibi değerli eşyalardan biri olarak kabul görmektedir.

Aldı bî-hadd gevher ü dürr-i semîn
Tazı itlerle zer ü dîbâ-yı Çîn (1704)

Müşg bahrına girüp çıhardı dür
Dürr-ile dîbâ-yı Çîni kıldı pür (2825)

İpekli kumaşların yanı sıra Çin, müşg gibi güzel kokular bulunması sebebiyle de anılır.

Dahı çoh dünyâ-y-ıla dürr-i semîn
Şafalu çok nâfe tolu müşg-i Çîn (4742)

Çin ülkesinin sultanlarına “fâgfûr” denilmektedir. Aşağıdaki beyitte de bu tür bir kullanım ile Çin’den bahsedilmektedir.

Oldı_esîr anda şeh-i Hâver-zemîn
Dahı şâh-ı Magrib ü Fagfûr-ı Çîn (1199)

İskender fetihlerine devam ederken Çin ülkesinden haber alır ve bu diyarı da ele geçirmek ister. Aşağıdaki beyitlerde, İskender’in Çin’e sefer düzenlemek istediği, Çin’nin üç yüz altmış şehirden oluştuğu ve bu şehirlerin hükümdarının da Tamgâc Hân olduğu bildirilmektedir.

Bu söz-ile çün oradan döndi şâh
Râst Çîn iklîmine sürdi sipâh

Kasdı ol kim oradan Çîn'e vara
Görmedügi yirleri anda göre (3534-3535)

Hind ü Sindi çünki feth itdi temâm
Diler uş kim ide Çîn şehrin makâm (3538)

Çinde vardı üçyüzaltmış pâre şehir
K'olmuşıdı_ucdan uca Tamgac'a behr (3541)

İskender-nâme'de Çîn ülkesi yukarıda bahsedilen özellikleri dışında, “hâr-i Çînî” ifadesiyle de yer almaktadır. Eserde beyan edildiğine göre toprakta yanan ateşten elde edilen bu hâr-i Çînî, ayna ve peykân yapımında kullanılmaktadır.

Kürede toprak çünkim od yahar
Hâr-ı Çînî hall olup andan ahar

Hâr-ı çînî ol-durur bilgil yakîn
K'âyine düzerler andan ehl-i Çîn (3770-3771)

Dahı andan bir aceb peykân olur
Her kime kim ire ol bî-cân olur (3773)

Maçin ise, Çîn'in güney kısmında kalan bölge için kullanılan bir tabirdir. Maçin, genellikle Çîn ile birlikte kullanılmaktadır.

Leşker-i Îrân u hem Tûrân-zemîn
Anda cem'-idi vü hem Mâçîn ü Çîn (1116)

Gürcistan: Karadeniz'in doğu kıyısında, Güney Kafkas'ta yer alan ülkedir. Mesnevîde Gürcistan ülkesi, gaza yapmak amacıyla Gürcistan'ı fethetmek üzere yola çıkan Argun Şah'ın anlatıldığı kısımda yer almaktadır.

Saldı Gürcistâna üçyüz biñ çeri
Ola diyü küfrden ol yir arı (6582)

Halep: Suriye'nin önemli şehirlerinden biri olan Halep de, mesnevîde Moğol istilası sırasında harap edilmesi sebebiyle Bağdat ile birlikte anılmaktadır.

Yakılır Bagdâd u yıkılır Haleb
Yirine bir köy yapılmaz bu aceb (423)

Hâver, Keşmîr, Rûs, Sûdân: Hindistan'ın, Pakistan ve Çin sınırında yer alan Keşmîr, Afrika kıtasında bulunan ve Mısır'ın güneyinde kalan Sûdân, Doğu Asya'da yer alan Rûs ile Hâver şehri de mesnevîde yer alan şehir/ ülke isimlerinden bazılarıdır.

Hâver ü Rûs u Hıtâ vü Mülk-i Hind
Magrib ü Sûdân u hem Keşmîr ü Sind (1117)

Hıtâ/ Hoten: Çin'in kuzeyi ile Türkistan topraklarında kalan bölge için kullanılan bir tabirdir. Günümüzde ise Hıtâ bölgesinin sınırları, Moğolistan ile Sibiry topraklarının bir bölümünde kalmaktadır. Moğolların "hata" adlı kabilesinin bu bölgede yaşamış olması sebebiyle bölge, "Hata" ismiyle de anılmaktadır (Pala, 2005:197). Bölge için edebiyatımızda "Hıtâ" isminin yanı sıra "Hoten" ismi de kullanılmaktadır. Misk, müşg gibi güzel kokular bu bölgede üretilmektedir. Hıtâ, mesnevîde de güzel kokular sebebiyle anılmaktadır.

Kanı fazl idüp kıllur müşg-i Hıtâ
Kırmden aţlas düzedür zî atâ (92)

Ucdan uca la'l-ıla dürr-i Aden
Baglu vü hem nâfe-i müşg-i Hoten (1785)

Sad-hezârân nâfe-i müşg-i Hoten
Olmış-ıdı hoş-nefes her yañadan (3587)

Hıta, Çin'e ait bir bölge olarak da mesnevîde geçmektedir.

Şeh hakîme didi k'iy dâna-yı Çin
Kim senüñ fikrün Hıtâyı kıldı çîn (3609)

Hicaz, Habeş, Yemen: Arabistan yarımadasında yer alan Hicâz, Mekke ve Medine şehirlerinin bulunduğu bölgedir. Mesnevîde Hicâz, İskender'in hacca gitmesi vasıtasıyla anılmaktadır. Bunun dışında Yemen şehri ile birlikte de kullanılmaktadır.

Diledi kim ide ol azm-i Hicâz
Varup ol hazretde arz ide niyâz (7393)

İtdi ulusun Irâka pâdişâh
Hem Hicâzıla Yemen mülkine şâh (6318)

Suudi Arabistan'ın güneyinde yer alan Yemen'in ise; Umman denizi, Aden körfezi ve Kızıl Deniz'e kıyıları bulunmaktadır. Habeş ise, bugün Etiyopya olarak bilinen ülkenin sınırları içinde kalmaktadır. Mesnevîde Yemen ve Habeş, İskender'in zaferleri vasıtasıyla zikredilir.

Ne Habeş kaldı vü ne Magrib-zemîn
Ne Yemen kamu anuñ oldu hemîn (4832)

Oldı hükmind'anlarun çoh rûzigâr
Pes Yemen'den geldi Kahtân âşikâr (7518)

Hint/ Hindistan, Sind: Güney Asya'da yer alan ve Hint okyanusuna kıyısı bulunan ülkedir. Uzaklığı, esrarengizliği, havası, bağ ve bahçeleri ile baharatları gibi pek çok özelliği edebiyatımızda yer almıştır (Pala, 2005:209). Sind ise, Hindistan ile birlikte mesnevîde yer alan bir bölgedir. Hindistan, İskender-nâme'de de sıkça geçen ülkelerden

biridir. İskender zaferlerine bir yenisini daha eklemek için, Hindistan üzerine sefere çıkar. Hindistan'da Keyd ve Fûr adında iki hükümdar bulunmaktadır. İskender önce Keyd üzerine sefere çıkar. Keyd, İskender'in gücünden çekindiği için, savaşmadan teslim olur. Bunun üzerine İskender, kendisine sadık kalmak suretiyle, Keyd'e tacını geri verir.

Diledi kim Hind mülkünü ala
Sinde dahı cümle hükminde ola

Hind iklimine çekdi bir sipâh
Şöyle kim örtüldi tozdan mihr ü mâh (1970-1971)

Hind'e var-ıdı bir şâh adı Keyd
Kim kamu begler aña olmuş-ıdı sayd (1974)

Anuñ elinde-y-di nısf-ı mülk-i Hind
Fûr hükminde-y-di nısf-ı Hind ü Sind (1976)

Bize virilmek gerek iklim-i Hind
Hem bizüm olmah gerekdür mülk-i Sind (2010)

Rûm içinde kıldı Hindüstânı bahş
Keyd-i Hinde Zengî-iklimini bahş (2826)

Keyd'i dize getiren İskender, bu sefer de Fûr'un üzerine yürür. Fûr, Keyd gibi teslim olmak yerine savaşmayı tercih eder. İskender, savaşta Fûr'u yenerek, bütün Hindistan ve Sind'e sahip olur.

Bir melikdi Fûr kim Hindüstân
Görmemişd'anuñ bigi sâhib-kırân (2861)

Âhir eyle rây kıldı şehriyâr
K'ide Hindüñ tagların dahı şikâr (2882)

Tâc-bahş u Karn u Zülkarneyn-i şâh
Fûr-ı Hind üstine ilettdi sipâh (2984)

Âkıbet çün irdi te'yîd-i İlâh
Fûr-ı Hindî'ye muzaffer oldu şâh (3029)

Hind ikliminde yir yoh k'almadı
Şehr ü kal'a yoh ki anuñ olmadı

Hind ü Sindi çünki feth itdi temâm
Diler uş kim ide Çîn şehrin makâm (3537-3538)

Horasan, Herat, Merv: Horasan, İran'ın doğusunda kalan bir bölgede yer almaktadır. Merv şehri ise günümüzde Türkmenistan sınırları içinde yer alan, eski zamanlarda ipek yolu güzergâhında bulunan önemli bir şehirdir. Herat kenti ise, Afganistan'ın batısında yer alan bir vilayettir. Mesnevîde bu şehirler, İskender'in bu kentleri cin ve şeytanlardan kurtarması yönüyle yer almaktadırlar.

Yüridi andan Horâsandan yaña
Yolda cinn ahbârı irişdi aña (4144)

Çün şeyâtîn oldılar cümle helâk
Kaldı anlardan Horâsân mülki pâk

Yapdı Merv-ile Semerkand'ı temâm
Hem Herât'ı dahı şâh-ı nîg-nâm (4286-4287)

İskender-nâme'de Horasan şehri, Ebu Müslim'in Mevânîlerler olan savaşında da bahsi geçmektedir.

Yüz Horâsâña dutup ol nîg-nâm
Âl-i Mervânı helâk itdi temâm

İtdi Mervâniler-ile çoh cidâl
Anları kıldı ser-â-ser pâyimâl (6180-6181)

Irak: Dicle nehri ile aşağı Basra'ya kadar uzanan ülkedir. Mesnevîde İskender'in zaferlerinin yanı sıra, İskender'den önceki sultanların da Irak'a sahip oldukları anlatılmaktadır. Bunların yanı sıra Moğol istilasında yakılıp, yıkılması sebebiyle de zikredilmiştir.

Çünkü düşdi cânına derd-i firâk
Toldı sûz-ıla Sıfâhân u 'Irâk (2794)

İtdi ol cümle Irâkkeyni harâb
Kıldı mecmû-ı Horâsânı yebâb (6066)

Fârsdan itdi Irâka azm-i râh
Anuñ-ıla bî-kerân hayl ü sipâh (6187)

Bâbü'l-ebvâbı açıban çıhdı ol
Yakuban mülk-i Irâkı yıhdı ol (6267)

İran/ Fars: Güney-batı Asya'da yer alan, güneyde Basra, kuzeyde ise Hazar denizi ile çevrili olan ülkedir. Mesnevîde İran'ın yanı sıra Fars ülkesi olarak da geçmektedir. İskender ve Dârâ arasındaki savaş sebebiyle anılmaktadır.

Ol zamân k'Îrâna Dârâb-ıdı şâh
Dilegince seyr iderdi mihr ü mâh (319)

Pes didi ilçiyeye kim Dârâb şâh
K'oldur Îrân kişverine pâdişâh (1070)

Çün Sikender tutdı Îrân'ı temâm
Oldı Tûrân dahı fermânına râm (1354)

İran / Fars, İskender'den önce gelen sultanların İran'a hükmetmeleri vesilesiyle de mesnevîde yer almaktadır.

Fârs ikliminde dahı_ol pâk-dîn
Kıldı Mervânîleri hâk-i zemîn (6186)

Birini Bagdâda itdi şehriyâr
Fârsda birini itdi tâcidâr (6658)

Magrib, Maşrik: Mağrip batı ülkeleri, Maşrik ise doğu ülkeleri için kullanılan tabirlerdir. Eskiden Mısır hariç, Afrika'nın kuzeybatısında kalan topraklar için de Mağrip ifadesi kullanılmıştır (Pala, 2005a: 293). Sık sık birlikte kullanılan Mağrip ve Maşrik ifadeleri mesnevîde doğu ve batı ülkeleri olarak kullanılmıştır.

Def'in iderseñ Sikender-vâr anuñ
Pâdışahsın Maşrik u Magrib senüñ (1300)

Herbirinüñ tûlı maşrikdan temâm
Magribüñ ser-haddidür iy nîg-nâm (3650)

Batı ülkeleri için kullanılan Mağrip ifadesi, genellikle Avrupalı gelen yabancılar için kullanılan fireng kelimesi tenasüp yoluyla da eserde geçmektedir.

Geldi magribden yañadın bir fireng
Taşı mü'min küfrle_içi tolu jeng (4381)

Mağrip, İskender-nâme'de Kaydafa'nin ülkesi olarak da zikredilmektedir. İskender, kadın bir hükümdar olan Kaydafa'nin ülkesi Mağrip'i ele geçirmek istemektedir. Kendini, doğunun ve batının sultanı olarak gören İskender, güçlü bir ordu hazırlayarak Mağrip'e doğru yola çıkar. Mağrip'i savaşarak alamayan İskender, Rûm'dan Mağrip'e doğru bir kanal yaptırır ve Mağrip'i sular altında bırakarak elde eder.

Var-ıdı Magribde bir hoş şehriyâr
Mülki bî-hadd ü çerisi bî-şümâr

Lîki hâtun-ıdı Kaydâfa be-nâm
Hükmi altında anuñ magrib temâm (4520-4521)

Maşrık u magrib benümdür la-muhâl
Baña virbinmek gerekdür pâc u mâl (4547)

Azmi magribden yaña_ itdi râst şâh
Şâh-ıla bi-hadd cevşen var sipâh (4596)

Diler-ıdı magrib ü maşrık bile
Cümle aña bende vü çâker ola (4758)

Rûm yüce Magrib alçahdur ayân
Lâ-cirem su ol yaña oldı revân (4775)

Kalmadı Maşrıkda Magribde mekân
K'and'anuñ fermânı olmadı revân (4833)

Maverü'n-nehir: Orta Asya'da, Ceyhun ve Seyhun ırmakları arasında kalan, toprakları bereketli, tarihi bir bölgedir. Mesnevîde diğerk şehir isimleriyle birlikte zikredilmiştir.

Mâverâü'n-nehr ilin şâhân-hüdây
Aldı vü serkeşlige bagladı rây (6335)

Mâverâü'n-nehr Horâsânı_aldılar
Fârs ıklîminde vâlî oldılar (6411)

Medâyin: Eski Mezopotamya'nın en önemli şehirlerinden biri olan Medâyin, İran sınırları içinde yer almaktadır. İskender-nâme'de Dârâ'nın Yunan illerini feth edip Medâyin'e dönmesi suretiyle bahsedilmektedir.

Rûmda hâtûnı koyyup gitdi şâh
Kim Medâyindi aña ârâm-gâh (394)

Rûm cümle çünki tohdadı aña
Dönüben gitdi Medâyinden yaña (397)

Dârâ ile savaşıp, İran'a sultan olan İskender de, Medâyin'de kalmaya karar verir.

Kendüsi tutdı Medâyinde makâm
Anda ârâm eyledi hoş şâd-kâm (1297)

Medâyin şehri mesnevîde, Hz. Ömer tarafından fethedilmesi sebebiyle de zikredilmektedir.

Virbidi leşker Medâyinden yaña
Oldı feth ol memleket cümle aña (5996)

Mısır: Kuzey Afrika'da, Nil nehri boyunca yerleşmiş olan ülkedir. İskender Mısır'ı fetheder ve bu ülkenin yapılarına, havasına, suyuna ve toprağına hayran kalır.

Ol aradan Mısra vardı şehriyâr
Buldı Mısır bir ulu hurrem diyâr

Yiri ma'mûr u suyu sıhhat-fizây
Toprağı münbit hevâsı dil-güşây

Her yañadın iki aylıh yol temâm
Olmış a'mâlinden anuñ bî-keâm

Çünkü Mısruñ kişverine girdi şâh
Anda çoh dürlü imâret gördi şâh (4292-4295)

Mısır'a yerleşmeye kara veren İskender, sahilde iyi bir yer bularak İskenderiye şehrini kurar.

Şeh dahı kıldı heves Mısırı göre
Ol dahı bir şehre hem bünyâd ura (4356)

Gül nesîminden hevâsı hûbı-rah
Az yir ol Mısruñ diyârından ırâh

Yapdı bir şehr anda pür-reng ü nigâr
Tâze vü hurrem çü bâg-ı nev-bahâr

Urdı usturlâb-ıla bünyâdını
Kod'anuñ İskenderiyye adını(4359 -4361)

Mısır'ın bir diğér özelliği de, “rûgan-ı mısırî” olarak bilinen ve her yaraya iyi gelen bir çeşit yağın burada üretilmesidir.

Rûgan-ı Mısırî diyen ol yag olur
Niçe sayrular anuñla sag olur (4350)

Rûm: Doğu Roma sınırları içinde kalan bölgeler için kullanılan bir tabirdir. Eskiden Anadolu da Roma sınırları içinde kaldığından, Anadolu'ya da Rûm denilmektedir. Aynı zamanda Anadolu için “ Diyar-ı Rûm” ifadesi de kullanılmıştır. İskender-nâme'de Rûm ilk olarak, Dârâ'nın fethetmek istediği bir ülke olarak karşımıza çıkar.

Kasd itdi k'ilede Rûma sipâh
Rûmı feth idüp aña dahı_ola şâh (326)

Ol aradan Rûma azm eyledi şâh
Her yañadan yürüdi hayl ü sipâh

Rûma yürüdi çeriler fevc fevc
Bahr sana-y-duñ ki gider mevc mevc (328-329)

Çünkü Kaysar öldi ıssuz kaldı Rûm
Oldı Dârânuñ kamu ol merzibûm (375)

Dârâ, Rûm'u ele geçirdikten sonra, Rûm'u şehir şehir bölerek beylere dağıtır.
Yunan illerini de Feylekûs'a verir.

Rûmı Dârâ kısmet itdi şehir şehir
Kıldı herbir şehri bir kişiye behr (380)

Virdi Yûnân illerini ser-te-ser
Feylekûs-ı Rûmiye ol tâc-ver (382)

Feylekûs'un ölmesinin ardından, torunu İskender Rûm tahtına çıkar.

Feylekûs öldi vü Zü'l-Karneyn şâh
Rûm iklimine oldu pâdişâh (545)

Şâm: Suriye'nin en büyük şehri ve başkentidir. Şam ayrıca geçmiş yüzyıllarda önemli bir ticaret ve ilim merkezidir. Şâm, kelime anlamı olarak "gece" manasına gelmesi sebebiyle edebiyatımızda tevriyeli olarak da kullanılmaktadır. Aşağıdaki ilk beyitte de, böyle bir kullanım görülmektedir.

Çün müsahhar oldu şâha Mısır u Şâm
Düşdi Dârâb ardına ol subh u şâm (934)

Şâmdan irişmedin hayl ü sipâh
Düşmen üstüne yürüdi germ şâh (1187)

Turan: Eskiden Türkmenistan yerine, Orta Asya bölgesi için kullanılan isimdir. İranlıların da Türk diyarları için, Turan ifadesini kullandığı bilinmektedir. Mesnevîde İskender'in seferleri vasıtasıyla anılır.

Hükmine ola mutî' İrân dahı
Anuñ ola kişver-i Tûrân dahı (936)

Çün Sikender tutdı İrân'ı temâm
Oldı Tûrân dahı fermânına râm (1354)

Tübbüt, Mükrân, Almalh, Ürigenc: İskender'in fethettiği şehirler arasında geçen isimlerden birkaçı da Tübbüt, Mükrân ve Almalh ve Ürigenc'dir.

Tübbüt ü Mükrân u Almalh u Çîn
Ürigenc ü cümle-i maşırık-zemîn (3540)

Zabilistan, Sistân: Zabilistan, günümüzde Afganistan ile İran toprakları arasında kalan bölgedir. İskender-nâme'de, İskender'in fethettiği ülkelerden biri olarak yer alır. Zabilistan hükümdarı Zeresb'in bulunduğu ve ülkeyi yönettiği şehir ise Sistân'dır. İskender, Zeresb'in kendisine tabi olması için, Sistân şehrine elçi kılığında gider ve Zeresb'i ikna etmeye çalışır.

Zâbilistân k'aña dirler Nîmrûz
K'anda idi Rüstem-i leşker-fürûz (1355)

Adı-dı anuñ Zeresb-i nâm-dâr
Dir-idi kim kim olur Sâm-ı Süvar (1358)

Şâh ol mülki almaga kıldı heves
Sûreti-y-le kendüyi ilçi düzdi pes (1362)

Sîstân şehrine çün irişdi şâh
Hem Zeresb-ile dahı görüşdi şâh (1364)

İskender Zeresb'in kızı Gülşâh ile evlenmek ister. Zeresb buna karşı gelince, İskender de Zabilistan'a savaş açar. Durumu öğrenen Zeresb de, savaş hazırlıklarına başlar.

Cem' idiben sipâh-ı bî-kerân
Sîstân'a yürüdi sâhib-kırân (1723)

Çün çeri dirdi Zeresb-i şîr-gîr
Kim ide İskender-ile dâr u gîr (1730)

3.8.1.2. Deniz ve Nehirler

3.8.1.2.1. Denizler

Aden: Hint okyanusunun bir uzantısı olan Aden denizi, Arap Yarımadası ile Afrika'da yer alan Somali arasında yer almaktadır. En kıymatli incilerin buradan temin edilmesi sebebiyle inci anlamına gelen “dürr” kelimesi ile birlikte anılır.

Ucdan uca la'l-ıla dürr-i Aden
Baglu vü hem nâfe-i müşg-i Hoten (1785)

Bahr-ı Ahdâr: Hint okyanusu için kullanılan bir tabirdir. Ahmedî, İskender'in ordusundaki coşkuyu Hint denizinin coşmasına benzetir.

Ra'd bigi kûs çün kıldı hurûş
Leşker itdi Bahr-ı Ahdar bigi cûş (1973)

Bahr-ı Rûm: Akdeniz için kullanılan bir ifadedir. Deryâ-yı Rûm olarak da eser de geçmektedir.

Soñra fikri buña irdi kim vara
Bahr-ı Rûmun sâhilin bir bir göre (4761)

Bahr-ı Hind ü Fâris ü deryâ-yı Rûm
Bahr-ı Cürcân Kulzüm iy dâna-yı Rûm (4848)

Bahr-ı Cürcân/ Bahr-ı Kulzüm: Cürcân, Hazar denizinin güneydoğusunda kalan bir bölgedir. Bahr-ı Cürcân ile kast etmek istenen ise Hazar denizidir. Bahr-ı Kulzüm ise, Kızıldeniz için kullanılan bir tabirdir. Mesnevîde Deryâ-yı Rûm ve Bahr-ı Hind ile birlikte geçmektedir.

Bahr-ı Hind ü Fâris ü deryâ-yı Rûm
Bahr-ı Cürcân Kulzüm iy dâna-yı Rûm (4848)

Bahr-ı Magrib: Mağrip kıyılarında yer alan deniz için kullanılan bir ifadedir. Mağrip'in Kuzey Afrika için kullanıldığı düşünülürse, Bahr-ı Mağrip'in Akdeniz olması mümkündür.

Bahr-ı Magrib ol-durur andan çihar
Kamu bahr u hem girü aña ahar (4851)

Bahr-ı Okyanus: Kıtaları birbirinden ayıran engin, açık denizlere okyanus denilmektedir. Güçlü deniz anlamında Bahr-ı A'zam ifadesi de kullanılmaktadır. Mesnevîde İskender'in Çinli hekime denizlerin halini sorması sebebiyle okyanustan bahsedilmektedir.

Bahr-ı Okyânûs ol-durur be-nâm
Kim Muhit olmuş-durur yire temâm (3661)

Bahr-ı Okyânûs ki olupdur Muhît
Merkez bahr u hem girü aña ahar

Bahr-ı Okyânûs ki olupdur Muhît
Merkez-i arza ki topahdur basit (4849-4050)

Bahr-ı A' zamdan ki deryâlar çıhar
Girü dönüp hem aña girü ahar (4880)

Ummân: Büyük, engin deniz, okyanus manalarına gelmektedir. Özel bir isim olarak ise, Arap Yarımadasının güney-doğusu ile Hint kıyılarına kadar uzanan deniz için kullanılmaktadır. Bu denizden elde edilen inciler vasıtasıyla eserde zikredilmektedir.

Cân devâsı vü leb ü dendân-ıçun
Ya'ni la'l ü lü'lü-yi Ummân-ıçun (1892)

3.8.1.2.2. Nehirler

Ceyhun: Orta Asya'nın en uzun nehri olan Ceyhun ırmağı, Aral Gölüne akmaktadır. İskender-nâme'de bu ırmak, savaşlarda akıtılan kanın, ne denli çok olduğunu anlatmak için kullanılmıştır.

Nireye kılsañ nazar ceyhûn-ıdı
Nicesi ceyhûn ki mevc-i hûn-ıdı (363)

Ma'reke kandan revân ceyhûn-ıdı
Hem hevâ tolu buhar-ı hûn-ıdı (1194)

Eserde Ceyhun nehri, aşğın sevgilisi için akıttığı gözyaşlarını coşkunluğunu ve sürekliliğini ifade etmek için kullanılmıştır.

Gözlerinüñ yaşları ceyhûn-ıdı
Nicesi ceyhûn ki mevc-i hûn-ıdı (1408)

Fırat: Doğu Anadolu'dan başlayarak Suriye'ye kadar varan, Suriye'de Dicle nehri ile birleşerek Basra körfezine akan Fırat nehri, Türkiye'nin en önemli akarsularından biridir. İskender-nâme'de Fırat nehri, savaşlar sebebiyle kan gölüne dönmüş olarak tasvir edilir.

Toldı kan mevciiyle rûd-ı Fırât
Lâle-rengin tutdı sahrâda nebât (1192)

Fırat nehri, mesnevîde, sevgilinin dudağı ile yapılan bir benzetmede karşımıza çıkar. Ölümsüzlük bahşeden ab-ı hayat suyu, sevgilinin dudağını görünce susamaya başlar. Sevgilinin dudağı ise Fırat nehrine benzetir.

Dudagın gördi didi ki_Âb-ı Hayât
Teşne_olup didi ki bu azb-i Fırât (1496)

Nil: Dünya'nın en uzun nehri olan Nil, Mısır'dan geçerek Akdeniz'e dökülmektedir. Nil nehri mesnevîde, İskender'in Mısır'ı fethetmesi sebebiyle geçmektedir. İskender, Nil nehrinin kaynağını merak ederek yanındaki bilginlere sorar. Bilginler, Nil nehrinin uzunluğunu anlatmak için altı aylık yoldan aktığını izah ederler.

Nîl Irmagın dah'anda gördi şâh
Menba'ın kandan diyüben sordı şâh

Didiler hatt-ı_istivâ k'andan berü
Altı aylıh yoldan ahar ol beru (4333-4334)

Bî-gümân ol bahr ayagıdur bu Nîl
Nîlüñ uş şerhini didüm râst bil (4343)

Mesnevîde, Mısır'ı Mısır yapan güzelliğın, Nil nehri olduğunu ileri sürülmektedir.

Mısır Mısır olmag-ıçundur bî-gümân
K'itdi Nîli Kudretüñ iy Hak revân (4337)

3.8.1.3. Adalar

İskender-nâme'de ada kelimesi, Arapça karşılığı olan “cezîre” kelimesi ile karşılanmaktadır. İskender'in gemiler inşa ettirerek, Hint okyanusunu açılması ve bu

esnada birçok ada ile karşılaşması eserde genişçe yer almıştır. İskender, bu adalarda efsanevî ve büyülü pek çok varlıkla karşılaşır. Ancak bu kısımda, sadece eserde yer alan adaların isimlerine değinerek, geçilecektir. Eserde yer alan adalardan bazıları Rayic, Râmin, Vâkvâk, Câbe, Lengâvûs ve Tinnîn'dir.

Râyic adlu bir cezîre vardı şâh
Varuban kurdurdu anda bârigâh (3248)

Râyici çünkim temâmet gördiler
Ol aradan Râmine'ye vardılar (3284)

Vardı oradan şâh bağlayup nitâk
Ol bire k'anuñ adıdur Vâkvâk (3291)

Vâkvâk adasının etrafında da ise, yedi yüzü ana adaya yakın, bin tane ada bulunmaktadır.

Biñ cezîre vardı ol yörede hem
Dahı yidiyüz yakîn ne bîş ü kem (3294)

Ugradı bir mülke dah'orada şâh
Adı Câbe kurdı anda bârigâh (3401)

Bir cezîre vardı Lengâvûs nâm
Aña vardı Câbeden şeh şâd-kâm (3417)

Ol yörede bir cezîre var-ıdı
Tolu şehri ü kal'a vü Tinnîn adı (3420)

Denizlerin halini merak eden İskender, her şeyi bilen hekimine danışır. Denizlerin özelliklerini anlatan hekim Hint denizinde bin üç yüz altmış, Rûm denizinde ise yüz altmış ada olduğunu izah eder.

Var-durur biñüçyüz altmış temâm
Hind Bahrında cezîre bî-keâm

Rûm bahrında yüzaltmış dahı var
Cümle ma'mûr u tolu şehri diyâr (4853-4854)

3.8.1.4. Dağlar

Dağ kelimesi mesnevîde, dağ kelimesinin eski şekli “tag” ve Farsçadaki karşılığı olan “kûh” kelimeleriyle karşılanmaktadır. Mesnevîde çeşitli dağ isimlerinin anılmasının yanı sıra dağların sabit oluşlarından da bahseder.

Taglar olduğı-y-ıçun sâbit-kadem
Buldılar evtâd-ı âlemler (3179)

Demâvend Dağı: Feridûn'un Dahhâk'ı esir ettiğı dağın adıdır.

Baglayup şâh âhenîn-bende anı
Virbidi kûh-ı Demâvend'e anı (5291)

Elbürz Dağı: Mesnevîde Dahhâk'ın gazabından kaçan kişilerin sığındığı bir dağ olarak yer almaktadır. Dahhâk' alt eden Feridûn da, küçük yaşta annesinden ayrılarak, bu dağda saklanmıştır.

Anasından çünkü ayru düşdi ol
Kûh-ı Elbürz'e iletirdi anı yol (5254)

Memleket gire diyübenün ele
Kûh-ı Elbürz'i koyup indi yola (5257)

Hint Dağları: Hindistan'ı fethetmek üzere yola çıkan İskender, kışın yaklaşması sebebiyle dinlenmeye karar verir. Bu zamanını da Hint dağlarında avlanarak geçirir.

Âhir eyle rây kıldı şehriyâr
K'ide Hindüñ tagların dahı şikâr

Göre ol taglarda kim şîr ü peleng
Âdemîyle nic'ider âşûb u ceng (2882-2883)

Kumrı: Nil nehrinin anlatıldığı kısımda bahsedilen Kumrı dağı Nil nehrinin doğduğu yerdir. Kumrı dağının her iki tarafında beşer adet pınar bulunmaktadır. Bu pınarlar ırmağa dönüşerek, dünyanın her tarafına dağılmaktadır. Nil nehri de bu ırmaklardan biridir.

Kumrı dirler anda var bir ulu tag
Hûb u tâbân şöyle kim rûşen-çirâg

Bir yanından biş ulu çeşme çıhar
Bir dahı hem bir yañasından ahar (4337-4338)

Bî-gümân ol bahr ayagıdur bu Nîl
Nîlüñ uş şerhini didüm râst bil (4343)

Şark Dağları (Doğu Dağları): Dünyanın halini merak ederek hekime soran İskender'e hekim dünyanın halini anlatır. Doğuda bulunan dağların yüksekliğinden de bahseden hekim, bu dağlarda kuşların bile uçamadığını açıklar.

Cânib-i Şarkîde_ulu taglar olur
Kim kuş irse orada bî-per kalur (3659)

Tûr: Hz. Musa'nın Allah ile konuştuğu ve Allah'ın, Hz. Musa'nın isteği üzerine tecelli ettiği dağın adıdır. İskender-nâme'de de Tûr dağının, Allah'ın tecellisine dayanamayıp parçalanmasına telmihte bulunulmuştur.

Çünkü kamu tagdan alçah oldu Tûr
Gör tecellîde nicesi buldı dûr (7330)

3.8.2. Mimari Yapılar

İskender-nâme’de yer alan ülke, şehir, deniz, nehir, ada ve dağlar gibi coğrafi yerlerin yanı sıra, mimari yapılar da dikkati çekmektedir. Mimari yapılar, ait oldukları dönemin sosyal hayatını ve kültürel özelliklerini yansıtan unsurlardır. İskender-nâme’de yer alan bu mimari yapılar çoğunlukla, mekânların dekorasyonlarına değinilmeden anlatılmıştır. Mesnevîde yer alan mimari yapılar şunlardır: Bağ, bahçe ve çemen; bargâh, cami, çâh, çeşme, çetr, deyr, eyvan, hayme, kale, kasr, kelisyâ, kubbe, kümbet, künişt, mahzen, manastır, mescit, saray, türbe, zindân.

Bâğ, Bahçe ve Çemen: Bâğ, bahçe ve çemen mesnevîlerde yer alan ve genellikle eğlenceler vasıtasıyla anılan mekânlarıdır. Bâğ, bahçe ve çemenler özellikle ilkbahar mevsimi ile bağdaştırılarak, tasavvur edilir. Bu mekânların en önemli unsurları ağaçlar, güzel kokulu çiçekler ve şen sesli kuşlardır. İskender-nâme’de pek çok yerde bâğ, bahçe ve çemenlerden söz edilmektedir. Feylekûs’un dinlendiği bahçe de gül, reyhan ve yaseminlerle bezeli, kuş sesleri ile dolu olarak tasavvur edilmiştir.

N’ireye varsañ gül ü reyhân-ıdı
Bâğ tolu mürğ-ı hoş-elhân-ıdı (476)

Dürlü gevherle bezenmişdi çemen
Yiryüzün sîmîn düzetmişdi semen (479)

Bâğ içinde_oturmuş-ıdı şâd-kâm
Feylekûs öñinde gül elinde câm (481)

Bahçelerin en önemli hayvanları ise kumru, bülbül ve tavus kuşudur. Bülbül güzel sesli oluşu, tavus ise cilveli yürüyüşü ile bağda yerini alır.

Anda kumrı bülbüle dem-sâz-ıdı
Perde-i gül tolu her_dem sâz-ıdı (1571)

Çün çemende oldı bülbül nagme-sâz
Sen dahı iy yüzi gül kıl bezme sâz (1940)

Sen dahı tâvûs-ısañ gel varalum
Bâga anda celve urgıl görelüm (7375)

Bağ, bahçe ve çemenle birlikte en çok zikredilen çiçekler; gül, lale, menekşe, sümbül ve nergistir. Çiçeklerin sultanı olan gül, mesnevîde daha ziyade gül bahçesi ifadesi ile karşımıza çıkar. Menekşe rengi, sümbül şekli ile anılırken, nergis bayın kokusu ile ön planda yer alır. Lale ise, ortasındaki siyahlık, şekli ve rengi ile kendisinden söz ettirir.

Lâlenüñ yañahları hamrâ-y-ıdı
Nergisüñ ra'nâ gözi kehlâ-y-ıdı (474)

Çün çiçekler gülde hoşlık buldılar
Kendülere anı sultân kıldılar (889)

Yañagı yâkût-reng olmuş gülüñ
Zülfi anber-tâb olmuş sümbülüñ (922)

Gül-sitânda bülbül ider güft ü gû
Vech-i nâzükde çoğ olur cüst ü cû (924)

Bâg içinde lâle dutarken kadah
Hayf kim cân meyden olmaya ferah (1104)

Geydi anuñ-çun benefşe nîl-gûn
Oldı gül derdinden anuñ gark-ı hûn (7951)

Bargâh: Kelime anlamı olarak; içeri izin alınarak girilen yer, otağ, yüksek divan manalarına gelmektedir. Bu kelime eserde genel olarak, otağ ifadesi karşılık olarak kullanılmıştır. İskender'in seferleri esnasında bargâh kurulur ve İskender burada dinlenir.

Çünkü düşmen kaçdı Zü'l-Karneyn şâh
Tutdı bir hafta orada bârigâh (1207)

Germ sürüp Sîstân'a vardılar
Bârigâhı_urdılar ol dem k'irdiler (1741)

Râyic adlu bir cezîre vardı şâh
Varuban kurdurdu anda bârigâh (3248)

Cami': Müslümanların namaz kılmak gibi ibadetlerini yapmak için toplandıkları yerlerdir. İskender-nâme'de, Osmanlı hükümdarının anlatıldığı kısımda, Murad Han'ın, fethettiği yerlere İslamiyet'i yaymak amacıyla camiler yaptırmasından söz edilmektedir.

Yapdı dâru'l-hayr u câmi' türbe hem
Bâri ölmekden aña dahı ne gam (7106)

Çâh: Kuyu anlamına gelen bu ifade, eski zamanlarda zindan vazifesi görmesi sebebiyle zikredilmektedir. Devlerin eline esir düşen Keykâvûs da bir kuyuya hapsedilir.

Kıldı bir çâhun içinde anı bend
Kaldı çâh içinde zâr u derd-mend

Kodı çâh üstine bir seng-âsiyâb
Kaldı Kâvûs anda bâ-derd ü azâb (4080-4081)

Çeşme: Herkesin kullanması için yapılan, borularla gelen suyun bir oluk veya musluktan aktığı küçük yapılardır. Çeşme, bu anlamının yanında pınar veya su çıkan kaynak anlamlarında kullanılmaktadır (Günyüz, 2001: 131). İskender-nâme'de de çeşme, daha ziyade kaynak, pınar anlamlarında ele alınmıştır.

Nev-bahâr u lâle vü gül-zâr-ıdı
Çeşmeler her yañada enhâr-ıdı (1569)

Gördi bitmiş çeşme üzre bir çınar
Didi uş binüm gözüm ü kadd-i yâr (1574)

Ortasında kıldı bir çeşme ayân
Üçyüz altmış cûy itd'andan revân (2584)

İskender'in karanlıklar ülkesinde aradığı âb-ı hayât da, çeşme kelimesinin pınar anlamında kullanıldığını doğrular niteliktedir.

Var-durur bir çeşme maşırıkda revân
Anda kim zulmet olur dâyim ayân

Adıdur ol çeşmenüñ Aynü'l-Hayât
K'andan içen nkişiye irmez memât (7693-7694)

İskender-nâme'de çeşme, mimari bir yapı olarak da yer alır. Aşağıdaki beyitlerde söz edilen çeşmenin yanında bir kuyu bulunmaktadır. Bu kuyuya akan su gündüz beyaz, gece ise siyah taşlara dönüşmektedir.

Buldı anda bir ulu çeşme revân
K'anı görs' olur-ıdı rûşen-revân

Çeşmenüñ katında var bir ulu çâh
Çeşme suyu aña girür sâl u mâh (3462-3463)

Su inerken katreler k'ider reşâş
Olur ol çâhuñ kıranlarında taş (3465)

Gice sıçrayan su olur kara taş
Aktaş olur gündüzün anda reşâş (3467)

Çetr: Çadır, gölgelik anlamlarına gelen bir ifadedir. İskender-nâme'de savaş hazırlıkları sırasında sultanın çetri de hazırlanır.

Anuñ-ıla bî-kerân hayl ü haşem
Çetr-i sultânî vü hem kûs u alem (4639)

Deyr: Arapça bir kelime olan deyr; kilise, manastır anlamlarına gelmektedir. İskender, hac ibadetini yerine getirmek için Kâbe'ye gidişi esnasında bir kilise ile karşılaşır.

Gördi yolda ider-iken şâh seyr
Yapılı bir püştede bir yüce deyr

Koyuban ol yolda hayl-ıla sipâh
Vardı iki kişi-le ol deyre şâh (7398-7399)

Eyvân: Kemerli yüksek binâ, büyük sofa, çardak, köşk anlamlarına gelmektedir. İskender-nâme'de genellikle yüksek binâ ve köşk anlamlarına uygun olarak kullanılmıştır. İskender, gezintisi sırasında bir eyvânla karşılaşır. Bu yapı oldukça yüksek ve muhkem yapılmıştır. Kimse içeri girmesin diye de bir tılsımla kapısı mühürlenmiştir.

Şâh u leşker çünki yola girdiler
Yolda giderken bir eyvân gördiler

Âli eyvân muhkem ü musmet-nihâd
Yapup irürmiş anı keyvâna Âd

Bir tılsım urup aña bünyâd-ıla
Kapusını bağlamış pûlâd-ıla

Tâ ki ol eyvâna kimse girmeye
Anuñ içinde ne vardur görmeye (7445-7448)

Hâne: Farsça bir kelime olan hâne, “ev” kelimesine karşılık olmakla birlikte insanların yaşadıkları yerler için kullanılan genel bir tabirdir.

Hânedân var miki vîrân olmamış
Hâne mi var hâne hundi ölmemiş (5735)

Şehr ü kal'a bulubanuñ yıhdılar
Kişt-kâr u bâg u hâne yahdılar (6602)

Hayme: Çadır kelimesinin Arapça karşılığıdır. İskender'in hayatının büyük bir kısmı savaşlarla geçtiği için, İskender-nâme'de hayme kelimesine sıkça rastlanmaktadır.

Nireye kim kişi iderdi nigâh
Hayme-y-idi vü direfş ü bârigâh (1121)

Dirdi İskender dahı hayl ü haşem
Düzdi raht u hayme vü kûs u alem (1178)

Şehri çevre alubanuñ ol sipâh
Haymeler kurdılar u hem bârigâh (1783)

Kale (Kal'a): Düşmanın gelmesi beklenen yollar üzerinde, önemli geçitlerde veya askeri değer taşıyan şehirlerde güvenliği sağlamak amacıyla yapılan kalın duvarlı ve burçlu yapılardır. İskender, kazandığı zaferlerle fethetmedik kale bırakmamıştır.

Hind iklîminde yir yoh k'almadı
Şehr ü kal'a yoh ki anuñ olmadı (3537)

Şah İsfendiyar'ın anlatıldığı kısımda güçlü bir kale olan Hefthân, ne insanın ne de cinin giremeyeceği, duvarları sedd-i İskender'e benzeyen, adeta demirden bir yapı olarak tasavvur edilir.

Heft-hân bir kal'a-y-ıdı ser-bülend
İns ü cinden yog-ıdı aña güzend

Sedd-i İskender bigi-y-di ol hisâr
Hendekî-y-ıdı vü bürci pâydâr

Kerpici_anuñ âhen-i pûlâd-ıdı
Haşvı kal'ay zî aceb bünyâd-ıdı

Kullesine Nesr iremez-id'anuñ
Hendekına cin giremezdi anuñ (5639-5642)

Kasr: Bahçe içlerine yapılmış, süslü yapılarıdır. Arapça bir kelime olan kasrın Farsça karşılığı ise köşktür. İskender, Hint denizindeki adaları gezmesi esnasında billurdan yapılmış, göz kamaştırıcı bir kasra rastlar.

Bir cezîre dahı buldı şehriyâr
Gördi anda bir yüce kasr âşikâr

Yılduzıyla kullesi hem-râz ıdı
Bîhi sahre taşına dem-sâz ıdı

Şekli gökler şekli bigi müstedîr
Levni yılduz levni bigi müstenîr

Kasr yapılalıdan çoh davr ıdı
Taş'anuñ ucdan uca billûr ıdı (3508-3511)

Kelisyâ: Kilise kelimesine karşılık olarak yer alan bu ifade, Hristiyanların ibadet mekânları için kullanılmaktadır. Osmanlı sultanlarının fethettikleri yerlerde kiliseleri yıkıp, yerine mescit inşa etmeleri İskender-nâme'de yer almaktadır.

Yıhıban anda kelisyâ-y-ıla deyr
Mescid eyledi binâ vü dâr-ı hayr (6951)

Kanda kim buldı kelisyâ yıhdı ol
Nâkus u zünnârı oda yahdı ol (6986)

Kubbe: Yarım küre biçiminde, binaların damını örten yapılardır. Kubbe aynı zamanda, damı kubbe olan yapıların genel adı olarak da kullanılmaktadır. İskender-nâme’de de bu anlamı ile karşımıza çıkmaktadır. İskender, gezileri esnasında, etrafı beş arşın genişliğinde olan ve üzerinde gelmiş geçmiş her kimsenin ismi yazan büyümlü bir yapı ile karşılaşır. Bu kubbenin kapısında ise “ey İskender, işlerinde yanlışlık yapma” yazmaktadır.

Buldı bir kubb’anda pür-nakş u nigâr
Geçmiş üstine anuñ çoh rûzigâr (4296)

Bişbiñ arşun her yañadın tû u arz
Yazılı her nesne k’itseñ anda farz

Yazıl’anda sûret-ile evliyâ
Nakş olmuş hey’et-ile enbiyâ

Yazılı anda selâtîn dahı hem
Adlu adı-y-la Arab yâ-hûd Acem (4298-4300)

Yazıl’anda kamu millet gelmedin
Kimse adın u sıfâtın bilmedin

Gelmedin her tâife şeklin ki var
Nakş itmişlerdi anda âşikâr

Yazılı anda Sikender sûreti
Fûr-ıla ceng itdüğünñ hey’eti (4303-4305)

Kapusında yazılı anuñ bu hat
“K’iy Sikender itme işüñde galat” (4308)

Kümbet (Künbed): Koni, piramit veya kubbe şeklinde damı olan, yuvarlak veya köşeli yapılar için kullanılan bir tabirdir. İskender, gezileri esnasında yedi elementin karışımı ile yapılmış, kapısı kilitli bir kümbete denk gelir. Bu kümbetin kapısını İskender açar ve içeri girer. Kümbetin içi inci ve la'l ile doludur, duvarları ise altınla kaplanmıştır.

Oradan dahı gidiben tâc-ver
Ugradı bir künbede bes mu'teber

Heft-cûş-ıla yapılmış-ıdı ol
Şöyle k'aña bulamazdı kimse yol

Cehd-ile açdı anı şâh-ı cihân
Kim göre ne var-durur anda ayân

Girdi gördi çâr-suffe yapılı
Dürr ü gevher ucdan uca toptolu

Ferşi ûd u anber ü dîvârı zer
Sakfi dahı hem zer ü dürlü güher (7767-7771)

Künişt: Yahudilerin ibadet mekânları olan havralar için kullanılan bir tabirdir. İskender-nâme'de İskender'in gezileri esnasında rastladığı ve üzerinde gelmiş geçmiş her bilginin yazılı olduğu kubbe vasıtasıyla anılır.

Ka'be vü mescid kelisyâ vü künişt
Yazıl'anda dahı cümle hûb u zişt (4302)

Mahzen: Yapıların bodrum kısmında bulunan yer altı depolarına verilen addır. İskender Dahhâk, Feridûn ve Behmen'in hazinelerini mahzeninde saklamaktadır.

Genc-i Dahhâk ü Feridûn bendedür
Her-çi Behmen kıldı mahzen bendedür(1258)

Kaydafa, İskender'in resminin işlendiği kumaşı da mahzeninde saklamaktadır.

Pes didi bir kula k'ol Çînî harîr
K'anı nakş itmişdi ol nakkâş pîr

Mahzen içinden anı bulup getir
Kim gümânım oldu k'ol sûret budur (4656-4657)

Mesken: Arapça “sükûn” kelimesinden türeyen mesken kelimesi; oturulacak yer, oturulan ev anlamlarına gelir. Kıymetli eşyalar, yiyecek ve içecekler bu kısımda muhafaza edilmektedir (Günyüz, 2001: 134).

Çünkü zulmet gitdi rûşen oldu hûr
Meskeninden kıldı cünbiş mürg ü mûr (3439)

Yapmışuz bu meskeni biz uş temâm
Her ki var dir kuvvetüm iy nîg-nâm (4309)

Mescit (Mescid): Genellikle minaresi bulunmayan, küçük camiler için kullanılan bir tabirdir. İskender-nâme'de Osmanlıların anlatıldığı kısımda, Orhan Gazinin yaptırdığı mescitlerden söz edilir.

Mescid ü mihrâb bünyâd eyledi
Niçe dâr-ı hayr âbâd eyledi (6944)

Çoh kelisyâ yıhdı mescid yaptı ol
İkilik yog-ıdı bire tapdı ol (6988)

Nerdübân: Merdiven anlamına gelen ve bir yere çıkmaya veya bir yerden inmeye yarayan basamaklar dizisi için kullanılan bir tabirdir. İskender-nâme'de, İskender'e kavuşmak isteyen Gülşâh, ipek kumaşlardan bir merdiven hazırlayarak sarayından kaçar.

Virmesün diyü gam u hasretle cân
Perniyândan düzdiler bir nerdübân

Nerdübân burcuñ boyınca-y-dı temâm
Çünki gitdi nûr irişdi zulâm

Nerdübânı burca muhkem itdiler
Üçi dahı andan inüp gitdiler (1902-1904)

Saray: Hükümdarların veya devlet adamlarının oturdukları büyük ve gösterişli yapılar için kullanılan bir ifadedir. İskender-nâme’de, Kaydafe’nin sarayı Firdevs bahçesine benzetilmektedir. Bu sarayın toprağı müşg, ağacı ise ûd-ı hamdır.

Bir serâyı var-ıdı Firdevs nâm
Topragı müşg ü agacı ûd-ı hâm (4687)

Türbe: Genellikle ünlü bir kişi için yaptırılan ve içinde bu kişinin mezarı bulunan yapılardır. İskender, hac ibadetini yerine getirdikten sonra dönüş yolunda Hz. İbrahim’in türbesini ziyaret eder.

Vardı vü gördi Halîlüñ hazretin
Yüz sürüp öpdi mutahhar türbetin (7533)

Lîki görmekden velfler türbetin
Kim bulıpdur Hakkuñ anlar kurbetin (7536)

Zindân: Herhangi bir suçtan ötürü tutuklanan veya hüküm giyen kişilerin hapsedildiği yerlerdir. İskender-nâne’de de bu anlamıyla kullanılmıştır.

Bend-i zindândan idüp anı halâs
Pâdişahlığı vireler aña hâs (5628)

3.9. Âdetler

3.9.1. Çocukların Dâye Elinde Yetiştirilmesi

Günümüzde “dadi” sözcüğünü karşılayan dâye; küçük çocukların bakımı ve yetiştirilmesi ile ilgilenen cariyeler hakkında kullanılan bir ifadedir. Eskiden özellikle zengin aileler çocuklarının emzirmek, büyütme ve çeşitli bakımlarıyla ilgilenmeleri için dâyeler tutarlardı (Özkan, 319: 2005). İskender-nâme’de de bu uygulamaya rastlamak mümkündür. İskender doğduktan sonra güzel bir dâye bulunur ve İskender’i yetiştirmesi için teslim edilir.

Buldılar bir dâye aña hûb-rûy
Nîg-hulk u ca’ d-zülf ü müşg-bûy (520)

Sistân şehrinin sultanı Zeresb’in kızı Gülşâh da dâye elinde yetişmiştir. Gülşâh’ın İskender için aşk acısı çekmesi, dâyesinin canını yakar.

Âh idüp kız hasret-ile agladı
Şöyle kim dâye yüregın dagladı (1401)

3.9.2. Esir Âzâd Etmek

Savaşta esir olarak alınan kişilerin özgürlüklerinin geri verilmesi suretiyle esir âzâd edilmektedir. Eski bir uygulama olan esir âzâd etmek İskender-nâme’de karşımıza çıkmaktadır. İskender ile Dârâ arasında geçen savaşta, Dârâ’nın safında yer alarak esir düşen Çin Şâhı İskender tarafından âzâd edilir.

Hem öñine geld’anuñ ol rûzigâr
K’anı âzâd itmiş-id’ol tâcidâr (3564)

İskender, kalesini ele geçirerek esir ettiği Kanderûş’u da âzâd eder.

Ol şefâatle anı âzâd ide
Göñlin ölüm gussasından şâd ide (4624)

3.9.3. İsim Vermek

Eski Türklerde doğan çocuklara isim vermek kutsal bir görev olarak kabul edilmiş ve isim verme ile ilgili çeşitli törenler gerçekleştirilmiştir. Ad verme ile ilgili en güzel örnekler Dede Korkut Hikâyeleri'nde rastlamak mümkündür. Dede Korkut Hikâyeleri'nde çocuklara doğar doğmaz isim verilmez. Çocuğun belli bir yaşa gelip, bir kahramanlık göstermesi, kan dökmesi beklenir. Bu gelenek Dede Korkut'ta şu şekilde ifade edilmiştir: “ Ol zamanda bir oğlan baş kesme kan dökme ad koymazlar idi” (Ergin, 1988: 62-63). İsim almaya hak kazanan çocuğa adını Dede Korkut verir (Özsoy, 2004: 25). Dede Korkut çocuğa isim verdikten sonra “adını ben verdim yaşını Allah versin” diyerek duada bulunur.

Ad verme geleneği zaman içinde, inanç ve kültür etkileşimi çerçevesinde farklılık göstermiştir. İslâmiyet'in etkisiyle bu gelenek farklı bir ritüele dönüşmüştür. Buna göre, yeni doğan bebeğin kulağına ezan okunur ve sonra ismi üç kez tekrar edilerek bebeğe ad verilir (Şen, 157).

İskender-nâme'de, İskender için bir ad verme töreni yapılır. Zühre renginde bir eğlence meclisi hazırlanır. Eflâtûn ve Bokrat çocuğa İskender adını verirler.

Düzdi bir meclis ki Zühre rengini
Görüben bıraktı elden çengini

Olup Eflâtûn-ıla Bukrât şâd
Virdiler ol gün aña İskender ad (514-515)

İskender doğduğu sırada omuzlarına dökülen iki saç örgüsü bulunmaktadır. Bu yüzden İskender'e “iki saç örgülü” anlamına gelen “Zülkarneyn” lakabı konulur.

Dahı dirler çünki togdı ol bahtiyâr
İki gîsûsı var-ıdı tâb-dâr

Karn-gîsûdur bu-y-ıdı bir sebeb
K'aña Zü'l-Karneyn urdılar lakab (518- 519)

3.9.4. Kalın Vermek

Kalın, evlilik öncesi damadın veya ailesinin gelinin babasına vereceği para veya mal olarak tanımlanmaktadır. Kalın olarak para, değerli eşyalar verilebileceği gibi hayvanlar da kalın olarak kabul edilebilmektedir.

Eski Türk geleneklerinden biri olan kalın evliliğin korunması için yapılan bir anlaşmadır. Bu sayede erkek kadını kolayca boşayamamakta, kadın da her istediğinde baba evine geri dönememektedir. Aynı zamanda kalın, evliliğin her iki aile tarafından onaylandığını da gösteren bir uygulamadır (Yüksekkaya, 2007: 396-397).

İslâmiyet'in kabulü ile kalın müessesesi "mihr" anlayışına dönüşmüştür. Mihr de kalın ile aynı manada kullanılmıştır. Mihr, evlilikte kadının haklarının korunması ve mağdur olmaması için damat tarafından geline verilen mal veya para anlamına gelmektedir.

Kalın ve mihr zaman içinde dejenere olarak başlık parasına dönüşmüştür. Ancak kalın ve mihr gelinin haklarını ve evliliği korumak amacıyla gerçekleştirilirken, başlık parası sadece bir satın alma olgusunu tanımlamaktadır.

Kalın ifadesinin yerine "kalım", "kalınlık", "ağırlık" tabirlerinin de kullanıldığı görülür. İskender-nâme'de ise kalın ifadesi yerine "kâbîn" kelimesinin kullanıldığı dikkati çeker.

Dârâ, Rûm'u ele geçirdikten sonra Rûm sultanı Kayser'in kızı ile evlenir. Dârâ, Kayser'in kızı ile evlenebilmek için kalın verir.

Pes anuñ kızın dahı kâbîn-ile
Aldı şöyle kim gerek âyîn-ile (392)

İskender Gülşâh ile evlenirken kalın geleneğini devam ettirir.

Virdiler ol arada âyîn-ile
Gülşah'ı İskender'e kâbîn-ile (1916)

İran şâhlarından Cemşîd'in evliliği de kalın vererek gerçekleşir. Bunun dinin bir gereği olduğuna da beyitte yer verilir.

Ol zamandagı rüsûm u dîn-ile
Kızını virdi aña kâbîn-ile (5188)

3.9.5. Kuran'ı Öpüp Başa Koymak

İslâm dininin kutsal kitabı Kuran'a saygı göstermek adına, Kuran'ı öpüp başa koymak âdet haline gelmiştir. Ahmedî bu uygulamayı bir beyitte dile getirir.

Mushafa cild olduğuy-çun edîm
Anı öpüp başına çor her kerîm (464)

3.9.6. Mektuplaşmak

Mektuplaşma oldukça eski bir gelenektir. Eskiden iletişimin en önemli aracı olarak görülen mektubun amacı sadece havadis ulaştırmak değil, aynı zamanda insanların birbirlerine olan duygu ve düşüncelerini ifade etmelerine de aracı olmaktır. Bu özelliklerinin yanı sıra mektuplar birer siyasi, tarihi ve edebi belge niteliği de taşımaktadırlar (Kefeli, 2002: 41). Mektuplarda isim, unvan ve tarih kısımları mutlaka yer almaktadır. Resmi mektuplarda bu unsurların yanı sıra nişan veya tuğra da yer almaktadır (Tolosa, 2001:125).

Mektup kelimesini karşılamak amacıyla daha çok “nâme” ifadesinin kullanıldığı dikkati çekmektedir. “Nâme” sözcüğü uzun yıllar Türk edebiyatında verilen eserlerin genelini yönelik kullanılırken, zaman içinde mektup anlamını kazanmıştır (Kuru, 1993: 13-14). Nâme sözcüğünün yanı sıra şiirlerde ve mesnevîlerde mektup kelimesine karşılık olarak biti, bitig, tomar ifadeleri de kullanılmaktadır.

Dîvân edebiyatında mektup, şiirlerde çeşitli benzetmeler vasıtasıyla anılmakla beraber, özellikle çift kahramanlı aşk mesnevîlerinde âşık ve mâşuk arasında iletişimi sağlamak amacıyla anılmıştır (Demircioğlu, 2010: 147). Birçok aşk mesnevîsinde anlatımın bir parçası olarak âşık ve mâşuk arasında vuku bulan mektup örneklerine rastlamak mümkündür. Mesnevîlerde yer alan bu mektup örnekleri incelendiğinde, mektupların çoğunlukla gazel formatında yazıldığı dikkati çeker. Mesnevîdeki tek düze anlatımı hareketlendirmek için kullanılan, gazel nazım biçimiyle ifade edilmiş bu mektuplar genellikle kahramanın ağzından söylenmekle birlikte, kahramanın yanında yer alan kişi ya da varlıkların ağzından da söylenir. Bu gazellerin sonunda mahlas kullanımına pek rastlanmaz. Kimi zaman şair gazel söyleyeceğini bir beyitle açıklar (Ünver, 1986: 445-446). Hemen her aşk mesnevîsinde yer alan, gazel nazım biçimiyle söylenmiş mektuplar birbirine benzer gibi görünseler de gerek üslup gerekse içerik bakımından da farklılıklar göstermektedir (Batislam, 2002: 18).

Eski bir gelenek olarak mektuplaşma örneklerine İskender-nâme’de de rastlamak mümkündür. Mesnevîde mektup kelimesi “nâme” ve “biti” sözcükleriyle karşılanmıştır. İskender-nâme’de yer alan mektup örneklerine bakıldığında, bunların devletlerarası yazışmalar ve sevgiliye yazılan mektuplar olmak üzere iki ayrı nitelikte ele alındığı dikkati çekmektedir. Eserin bu bölümünde sevgiliye yazılan mektuplar ele alınacaktır. Devletlerarası yazışmalara ise Resmi Yazışmalar başlığı altında yer verilmiştir.

Mesnevîlerde genellikle âşık ve mâşuk arasında gerçekleşen mektuplaşma örneklerinden biri de İskender-nâme’de İskender ve Gülşâh arasında yaşanır. Bu mektuplarda âşikler dertlerini, sevinçlerini veya üzüntülerini gazeller vasıtasıyla anlatırlar. Gülşâh, İskender’e olan aşkını aşağıda yer alan gazelle dile getirir.

Vâlihem yâre aceb yârum kanı
Âşıkam dil-dâre dil-dârum kanı

Yanaram ışk odına pervâne-vâr
Bilmezem ol şem'-ruhsârum kanı

Kanımı içdi füsûnı-y-la gözüñ
Bilsem ol ser-mest ü hûn-hârum kanı

Işk bîmâr itdi bini zahm idüp
Dimedi birgün ki bîmârum kanı

Oh urur gizler kemânın gamzesi
Bilemezem ol cefâ-kârum kanı

Tûtiyem ol şekker-istân kandadur
Bülbülem ol tâze gül-zârum kanı

Gitdi yoluñda dil ü cân u hîred
Var mı varlıhdan dahı_âsârum kanı (1434- 1440)

İskender'in Gülşâh'a yazdığı cevap mektubu da yine gazel biçimindedir.

Bir gazel yazdı Sikender dahı_aña
Kim okıyan anı kalurdi taña

Işk-ıla yüzüñe hayrânuñ benem
Zülfüñe zâr u perîşânuñ benem

İtdi cân derdüñ-ile peymân ebed
Saklayan ahdin bu peymânuñ benem

Gamze_ohın atar kemân_keş kaşlaruñ
Râst umacı bu peykânuñ benem

Işkuñuñ gencine vîrân yir gerek
Bende ko anı ki vîrânuñ benem

Câna virürlerse_ayaguñ tozını
Müşterîsi cân-ıla anuñ benem

Görmedin zülf ü zenahdânuñ çahın
Âşıkı ol bend ü zindânuñ benem

Sen gül-istânsın açılmış bî-hazân
Bülbül-i şeydâ vü nâlânuñ benem (1462- 1469)

İskender Gülşâh'a derdini anlatan bir mektup daha yazar. Eserin gidişatına uygun olarak mesnevî nazım biçiminde yazılan mektubun sonuna ise İskender bir gazel ekler.

Pes kalem alıban ol gül-şende şâh
Gülşaha bir biti yazdı tolu âh

Didi kim iy yañağı gül kandasın
Gözi nergis saçı sünbül kandasın

Işkuñ odı cânuma kâr eyledi
Fürkatüñ gönlümi bîmâr eyledi

Tolu içüm lâle bigi dâg u derd
Giderem nergis bigi uş zâr u zerd (1581- 1584)

Yazar-iken nâmeyi şâh-ı cihân
Bir gazel yâdına geldi nâ-gehân (1599)

İskender-nâme’de mektuplarla ilgili bazı uygulamalar da sosyal hayatın bir yansıması olarak kendini gösterir. Bunlardan biri de yazılan mektuba yazan kişinin mührünün vurulmasıdır. Böylece hem mektubun kim tarafından yazıldığı, hem de mektubun başkası tarafından okunup okunmadığı anlaşılır. Aşağıdaki beyitte Gülşâh, yazdığı mektuba mühür vurarak hizmetlisinin eline verir.

Bunları yazup harîre dirdiler
Mühür urup bir kul eline virdiler (1441)

İskender’in Gülşâh’a yazdığı mektuba da mühür vurduğu “müşgîn-hitâm” ifadesiyle anlaşılmaktadır.

Nâme üstine urup müşgîn-hitâm
Virbidi Gülşâha şâh-ı nîg-nâm (1612)

Mektuba cevap yazmak da mektup ile ilgili bir uygulamadır. İskender Gülşâh’ın mektubunu okur ve hemen cevap yazar.

Fasl fasl ol nâmeyi min-küllî bâb
Ohıyiban yazdı ol demde cevâb (1844)

İskender-nâme’de aşk mektupları dışında başka kişisel bir mektup daha mevcuttur. Bu mektup da İskender’in ölüm döşeginde iken annesi Rukiye’ye yazdığı mektuptur. İskender bu mektupta ölmek üzere olduğunu annesine açıklar.

Zâr aglayu idiben âh-ı serd
Bir bitî yazd’ânesine tolu derd

Didi kul oğlu kul İskender selâm
Rûkıyâ Hâtûn’a virbiyür peyâm

Kim Sikender kim cihâna toymadı
Geldi gitdi geldüğünü tuymadı

Dünyada bağlamış-ıdı çoh emel
Lîki anı aña irürmed'ecel (7988- 7991)

3.9.7. Müjdelik Vermek

Müjde vermek, bir kişiye sevindirici ve mutlu bir haberi veya olayı ulaştırmaktır. Eskiden müjde haber veren kişilere para ya da hediye vermek âdetten sayılmıştır. Ahmedî de bu eski âdete İskender-nâme'de yer vermiştir. Feylekûs sarayında otururken bir kişi gelir ve yıldızların zafer ve fetih burcunda iken İskender'in doğduğunu, Allah'ın kendisine oğlan bir torun bahsettiğini müjdeler.

Feylekûs oturur-iken şâd-kâm
Bir kişi geldi didi iy nîg-nâm

Müjde olsun kim bugün vakt-i seher
Oldı tâli' kevkebi feth ü zafer (487-488)

Bir nebîre kıldı rûzî Hak saña
Kim felek hem-tâ getürmedi aña

Togdı bir oğluñ k'olısar bahtiyâr
Tâc u taht anı kılısar ihtiyâr (492-493)

Erkek bir torunu olduğu haberini alan Feylekûs, müjde getirene altın ve gümüşler hediye eder.

Şâd oldı Feylekûs-ı nâmever
Virdi müjde getürene sîm ü zer (495)

3.9.8. Nikâp Örtünmek

Nikâp kelime anlamı olarak; “peçe, yüz örtüsü” manalarını taşımaktadır. Eskiden kadınların yüzlerini örtmek amacıyla nikâp kullandıkları bilinmektedir. Nikâplar kadınların

yüzlerini tamamen örten, oldukça ince bir kumaştan yapılmaktadır. Böylece kadınlar etrafi rahatlıkla görebilmektedirler. Buna karşın uzaktan bakan bir kişi kadının yüzünü görememektedir. Nikâplar genellikle siyah ve beyaz kumaşlardan yapılmakta, kadınların zenginlik derecelerine göre çeşitli taşlarla bezenmektedir (Koçu, 1969: 181- 182).

İskender-nâme’de kadınların nikâp örtündüklerine dair beyitler yer almaktadır. Ahmedî, aşağıdaki beyitte sevgilinin nikâbını açmadığı sürece yüzünün görünmeyeceğinden şikâyette bulunmaktadır.

Sensin ol mahbûba ki_olmuşsın hicâb
Görinür mi yâr gitmezse nıkâb (1351)

Gülşâh’ın güzelliğini haber alan İskender, Gülşâh’ı görmek ister. Gülşâh gül bahçesine gelir ve nikâbını kaldırarak İskender’e yüzünün gösterir.

Şeh nihân yirden gözedürken nıkâb
Götürüp arz itdi yüzün âfitâb (1487)

Gülşâh’ın nikâbını örtünerek gitmesi, İskender’i yasa boğar.

Çün nıkâbın örtiniben gitdi mâh
Şâh girye itdi vü zârı vü âh (1504)

3.9.9. Ölüm ile İlgili Âdetler

İnsan hayatının sona ermesi demek olan ölüm, dünyadaki bütün dinlerde kutsal kabul edilmiştir. Her inanç veya inanış sistemi ölümü, kendine has ritüeller ile karşılamışlardır. Özellikle ilahî kaynaklı dinlerde ölüm ebedî hayata, öteki âleme bir geçiş olarak benimsenmiştir. Bu anlayış doğrultusunda da pek çok âdet ve uygulamalar ortaya çıkmıştır.

Hayatın en temel gerçeğinden biri olan ölüm, İskender-nâme’de de çeşitli ayinler ile karşımıza çıkmaktadır. İskender’in ölümü vasıtasıyla anılan bu uygulamalar şunlardır:

Vasiyet etmek, ölünün kefenlenmesi, cenazenin tabuta konulması, cenazenin defnedilmesi, yas tutmak.

Vasiyet Etmek: Âdetten sayılan vasiyet etmek; ölmek üzere olan kişinin, ölümü gerçekleştikten sonra yapılmasını arzuladığı isteklerdir. İskender vasiyetini annesine yazdığı bir mektup ile bildirir. Bu mektupta İskender, kendisinden sonra tahta oğlu İskenderûs'un geçmesini ve annesinin de İskenderûs'a devlet yönetimi hususunda yardımcı olmasını vasiyet eder.

Komagıl İskenderûs'ı bir nefes
K'ola nâ-geh lu'b u yâ lehve heves (7910)

Memleket âyînini öğret aña
Şöyle kim bilürsin öğretdüñ baña (7912)

İskender kendisinin cenaze töreni için de vasiyette bulunur. Kendisini altın bir tabuta koymalarını, tabutunu kendisine tabi olan sultanların taşımalarını ve tabuta koyulunca da bir elinin tabutun dışına bırakılmasını ister. İskender'in bunu istemesindeki amaç; kendisine onca zenginliğin ve yedi iklime sultan olmasının fayda etmediğini, ölümlerini boş olarak bu dünyadan ayrıldığını insanlara göstermektir.

Pes vasiyyet itdi şeh kim çün öle
Götürenler anı sultânlar ola

Dutmayalar ölümünü muhtasar
Düzeler anuñ-ıçun tâbût-ı zer (7930- 7931)

İdicek tâbût içind'anı nihân
Bir elini taşra koyalar ayân

Tâ göreler kim Sikender pâdişâh
Kim yid'iklîmi dutup olmışdı şâh

Geldügi bigi tehî-dest uş gider
Pes kişi dünyâyı dutuban nider (7933- 7935)

İskender vasiyetinde naşının padişahların omzunda Mısır'a kadar götürülmesini, Mısır'da cenaze töreni için ne gerekiyorsa yapılmasını emreder. Mısır'dan sonra naşının İskenderiye'ye getirilmesini, ancak naşının toprağa defnedilmemesini, kimsenin bilmediği bir yere bırakılmasını ister.

Pes anı omuzlara götüreler
Pâdişehler Mısır'a dek yitüreler

Şöyle k'ehl-i Mısır an'ideler sezâ
Mısır'da tutalar anuñ-çun azâ

Anda ne kim müstahak var direler
Anlara çoh mâl anuñ-çun vireler

Oradan İskenderiyye'ye devân
İdüben kılalar an'anda nihân

Şöyle kim toprahda medfûn olamaya
Kandalığın dahı kimse bilmeye (7936- 7940)

Ölünün Kefenlenmesi: İslâm inancına göre ölen kişi yıkanarak kefenlenir, ardından toprağa defnedilir. Mesnevîde İskender'in naşının kefenlendiği aşağıdaki beyitten anlıyoruz. Buna göre İskender, doğuya ve batıya sahip olmasına rağmen, ancak bir kefen ile diğer âleme göç eder.

Maşrık u Magrib senüdi dün yakîn
Bir kefen kaldı saña bugün hemîn (7990)

Cenazenin Tabuta Konması: Ölen kişinin, defnedilmeden önce içerisine konulduğu sandığa tabut adı verilir. Ceset, tabut ile mezarlığa taşınır. İskender de kendisi

için altın bir tabut yapılmasını, bu tabutun da mücevherlerle süslenmesini ve kâfurla kokutulmasını ister.

Dutmayalar ölümünü muhtasar
Düzeler anuñ-ıçun tâbût-ı zer

İdeler tâbûta gevherden hilî
Kılalar kâfûr-ıla cismin tilî (7931- 7932)

Cenazenin Defnedilmesi: İslâm inancına göre ölen kişiler toprağa defnedilir. Çünkü insan topraktan yaratılmıştır ve yine toprağa dönmelidir. İskender ise, yerinin belli olmaması için naşının toprağa gömülmesini istemez.

Şöyle kim toprahda medfûn olamaya
Kandalığın dahi kimse bilmeye (7940)

İskender'in annesi Rukiye'de oğlundan önce toprağa gömülmeyi, diğer bir ifade ile ölmeyi ummuştur.

Resmi bu-y-ıdı ki öle Rûkıyâ
Şah Sikender anı topraga koya (7970)

Yas Tutmak: Yas tutmak; ölen kişinin ardından, onun yokluğunun verdiği üzüntü ile bazı davranışlarda bulunulmasıdır. Bu davranışlar İskender-nâme'de ağlamak ve ağıt yakmak suretiyle üzüntünün dışı vurulması şeklindedir. İskender'in ölümü o kadar acı vermiştir ki, gök ve yer onun için ağlamaktadır.

Yirde gökde hîç zerre kalmadı
K'anuñ öldüğine nâle kılmadı(7955)

İskender'in annesi Rukiye de üzüntüsünün oğlunun tabutunun başında ağlayarak ifade eder.

Aglayup üstine anuñ zâr zâr
Gözlerinden dökdi hûnîn-cûybâr (7961)

İskender'in ölümünün ardından Aristo başta olmak üzere Bokrat, Eflâtûn, Tımtırûm, Rûfes, Bürtûs, Bâlûs, Feylûs, Yunanlı şair İmros, Sokrat, Feysâgor, Zeytûn, Mirâvûs, Bidagros, Sâbnos ve Solon gibi filozoflar ve hekimler İskender için ağıt yakıp, mersiye söylerler. Aşağıda Aristo'nun İskender için söylediği mersiye örnek olarak verilmiştir.

Did' Ârestû iy cihân-dâr u cüvân
K'olmuş-ıdı âleme hülmüñ revân

Dahı kâni olmaz-ıduñ sen aña
N'itdi bu gaddârı gördüñ mi saña (7975- 7976)

3.9.10. Saçı Geleneği

Saçı geleneği gerek sosyal yaşantıda gerekse edebiyatımızda sıkça karşılaşılan bir uygulamadır. Saçı; “düğünlerde geline gelen hediyeler” ve “damadın gelinin başına altın, para, yemiş, çiçek vb. saçması” olarak tanımlanmıştır. En eski Türk geleneklerinden biri olan saçı zaman içinde farklı uygulamalarla karşımıza çıkmıştır. Sultanların tahta çıkma, bayram vb. özel günlerde de halka altın veya para saçtıkları bilinmektedir. Yine sevinçli bir haber alındığında da saçı saçılmaktadır (Kurtoğlu, 2009: 89-90).

Sosyal hayatta eski bir gelenek olarak yerini koruyan saçı Dîvân şiirinde de çeşitli benzetmelerle kullanılmıştır. Kimi zaman karın, yağmurun yağması kimi zaman da çiçeklerin açması saçı geleneği ile ilişkilendirilerek anlatılmıştır (Kurtoğlu, 2009: 92). Ahmedî de İskender-nâme'de yer alan bir beytinde sonbaharda yaprakların dökülmesini altın saçmaya (zer-nisâr) benzetmiştir.

Kimden ol k'eyler bahârı sîm-bâr
Kimdür ol k'eyler hazânı zer-nisâr (77)

Bir başka beytinde de Ahmedî saçı geleneğine dikkati çekmektedir.

Aña lâyük bu kim oldur ol Kerîm
Kim saçar halka zer ü dürr-i yetîm (300)

İskender Şehr-Bânû ile evlenirken, halka altın ve gümüşler saçar.

Hurrem ü şâd oldı ol gün tâcidâr
Kıldı anda çoh zer ü gevher nisâr (2107)

3.9.11. Selamlaşmak

Selamlaşmak âdâb-ı muâşeret kaidelerinin en önemlilerin biridir. Selamlaşmak Kuran'da ve çeşitli dinî kaynaklarda da teşvik edilmiştir. Nisâ suresinde “size bir selam verildiği zaman, siz de ondan daha güzeli ile selamlayın yahut aynı ile karşılık verin. Şüphesiz Allah, her şeyin hesabını arayandır” buyrulmaktadır.¹⁹

Selamlaşmak toplumda saygı ve samimiyeti arttıran, sevgi bağlarını kuvvetlendiren bir araçtır. Bir mekâna veya topluluğa girerken selam vermek âdetten sayılmıştır. İskender'e elçi olarak gelen kişi selam vererek söze başlar.

İlçi geldi_İskendere virdi selâm
Didi ol Dârâbdan neyse peyâm (1056)

İskender, Keyd'e hediyeler ve mektubun yanı sıra selam da gönderir.

Keyd şâha virbid'İskender selâm
Tuhfe vü hem nâme vü togrı peyâm (1998)

3.9.12. Tali' Tutmak

Yeni doğan çocukların bahtlarının, kaderlerinin nasıl olacağını öğrenmek amacıyla yıldızların konumuna bakarak çeşitli rivayetlerde bulunmaya tali' tutmak denilmektedir. Tali' tutmak yeni doğan çocukların bahtlarını öğrenmenin yanı sıra günlük yaşantıda

¹⁹ Nisâ/ 86.

karşılaşılan pek çok hadise ile ilgili de yapılan bir uygulamadır. Nitekim bu uygulamanın çoğunlukla, yeni doğan çocukların kaderlerini, şanslarını öğrenmek için yapıldığına rastlamaktayız. Eskiden oldukça önemli bir yere sahip olan bu âdet için saraylarda müneccim adı verilen görevliler bulunmaktaydı. Tali' tutma âdeti günümüzde astrologların, burçların ve gezegenlerin konumlarına bakarak kişiler veya olaylar hakkında çıkarımda bulunmaları halini almıştır.

İskender-nâme'de de pek çok kez tali' tutulduğu gözlemlenmektedir. Feylekûs, İskender doğduktan hemen sonra bir müneccim getirterek, İskender'in tali'ine baktırır.

Pes müneccim getürüp her bâb-ıla
Tâli'in gördürdi usturlâb-ıla (497)

Tali' tutana hediyeler vermek de eski uygulamalar arasında yer almaktadır. Feylekûs, İskender'in tali'ine bakana hazineler vererek teşekkür eder.

Feylekûs oldı bu sözden şâd-mân
Virdi tâli' tutana genc-i girân (511)

Siyâvûş, yeni doğan oğlu Keyhüsrev için de tali' tutturur.

Tâli'ini çünkü dutdılar anuñ
Adını Keyhusrev itdiler anuñ (5487)

3.9.13. Türbe Ziyaret Etmek

Türbe; devlet adamları, din büyükleri, hükümdar, hükümdar eşi ve çocukları gibi önem arz eden kişilerin mezarlarının bulunduğu oda biçimindeki, genellikle kubbeli yapılara verilen isimdir. Türbeler özellikle dinî önem taşıyan günlerde ziyaret edilir. Ahmedî İskender-nâme'de türbe ziyaret etmenin kişiyi Allah'a yakınlaştıracığını ifade eder.

Lîki görmekden velîler türbetin
Kim bulıpdur Hakkuñ anlar kurbetin (7536)

Zaman içinde türbeler sıkıntılarına çare arayan insanlar için bir umut kapısı haline almıştır. Ahmedî, türbe ziyaret eden kişinin ne derdi varsa ona deva bulacağını, ne sıkıntısı varsa o sıkıntıdan kurtulacağını beyan eder.

Kişinüñ çoh hâceti olur revâ
Dürlü derde bulunur anda devâ (7537)

Ol mezârâta çü sıdk-ıla_i'tikâd
Baglanup varıla bulmaga murâd

Çün taalluk vardur anlarda yakîn
Ol mezârât-ıla iy pâkîze-dîn (7544- 7545)

Üşbu sırrı kim didüm ger bilesin
Ol mezârâtı ziyâret kılasın

Hâcetüñ her ne ki var ola revâ
Olmaya redd anda olınan du'â (7551- 7552)

İskender seyahatleri esnasında Hz. İbrahim'in türbesini ziyaret eder ve kendisi için duada bulunur.

Vardı vü gördi Halîlüñ hazretin
Yüz sürüp öpdî mutahhar türbetin (7533)

Ol mübârek türbede şâh-ı cihân
Hâcetin ihlâs-ıla kıldı ayân (7553)

3.9.14. Yer Öpmek/ Ayak Öpmek / Eşik Öpmek

Karşıdaki kişinin büyüklüğünü kabul etmek, saygı göstermek, hürmette bulunmak gibi sebeplerle yer öpmek/ ayak öpmek/ eşik öpmek âdetten sayılmıştır. İskender-nâme’de de bu uygulamaya örnek hadiseler yer almaktadır.

“Yer öpmek” ifadesi mesnevîde “karşısındaki kişinin büyüklüğünü kabul etmek” anlamında kullanılmıştır. İskender’in büyüklüğünü kabul eden padişahlar, İskender’in huzurunda yer öpmüştür.

Padîşâhlar her yañadın geldiler
Yir öpüben bende-fermân oldılar (1681)

İskender’den yardım istemek amacıyla Sind’den gelen bir kişi de, İskender’e saygısını göstermek amacıyla yer öper.

Sindden bir kişi geldi nâ-gehân
Yir öpüp didi ki iy şâh-ı cihân (3105)

Tamgâc Hân da, İskender’in büyüklüğünü kabul ettiğini göstermek amacıyla atından iner ve İskender’in önünde yer öper.

İndi atdan çün şehi gördi şüvar
Şâh öninde yir öpdi bende-vâr (3578)

Kanderûş, annesi Kaydafâ’ya sevgisini göstermek için, annesinin yağını öper. Ahmedî, Kanderûş’un bu hareketini anneye saygının bir gerekliliği olarak gösterir.

Baş koyup öpdi ayagını anuñ
İzzeti hem böyle gerek ananuñ (4642)

Hint hükümdarı Keyd, İskender’in üstünlüğünü kabul ettiğini göstermek için değerli hediyeler ile gelerek sultanın eşiği öper.

Çünkü dergâhına şâhuñ vardılar
Baş urup işige bûse virdiler (2106)

3.9.15. Zifaf Öncesi Namaz Kılmak

Zifaf, “dügün gecesi eşlerin birlikte olması” manasına gelmektedir. Diğer bir deyişle zifaf, evlenen çiftlerin yalnız kaldıkları ilk geceyi ifade etmektedir. Zifaf gecesi damadın ve gelinin iki rekât namaz kılması İslâmiyet’te müstehap sayılmıştır (Uca, 2001: 395).

İskender, ikinci eşi Şehr-Bânû’nun yanına varmadan önce yıkanır ve namaz kılar.

Şâh turdı gasl idüp kıldı namâz
Arz itdi Mâlikü’l-mülke niyâz (2150)

3.10. Atasözleri ve Deyimler

Sosyal hayatın, halk kültürünün karakteristik özelliklerinden biri de atasözleri ve deyimlerdir. Atasözleri ve deyimler küçük söz kalıplarına sıkıştırılmış birer hayat tecrübesini işaret etmektedir. Az ve öz sözle ana fikirleri veren atasözleri ve deyimler her toplumda kendine özgü bir ifade şekli bulmuştur. Diğer bir ifade ile atasözleri ve deyimler millî bir birikimdir, bir toplumun hayat yaşantısını, hayat felsefesini, inanç ve motiflerini en net şekilde sunan kültür ürünleridir.

Toplumun bir parçası olan atasözleri ve deyimler şiirlerimizde de yer almıştır. Söyleyişe anlam zenginliği ve ifade güzelliği katan bu kalıplaşmış ifadeler Dîvân şiirinde de rastlamak mümkündür. 13. yüzyıl eserlerinden itibaren kullanılan atasözleri ve deyimler 15. yüzyılda Necati Bey’in şiirleri ile hareketlenmiş ve daha sonraki yüzyıllarda gelişerek artan bir akım halini almıştır (Poyraz; Tergib, 2010: 189-190).

XIV. yüzyıl şairi Ahmedî de eserlerinde halk söyleyişlerine, atasözlerine ve deyimlere yer vermiştir. Bu özellik İskender-nâme’de de kendini göstermektedir.

“Söz atılmış oktur” atasözü İskender-nâme’de karşımıza çıkmaktadır. Bu ifade söz söylerken ne denli dikkatli olunmasını anlatmaya çalışmaktadır. Ahmedî aynı beyitte söylenen sözün geri dönüşü olmadığına da dikkati çekmektedir.

Söz ki söylendi atılmış ok-durur
Anı döndürmege dermân yok-durur (867)

Mesnevîde kendine yer edinen diğer atasözleri de “kılıç iki yüzlüdür” ve “vefasızdan vefa umulmaz” ifadeleridir.

İki yüzlüdür kılıcdan urma lâf
Bî-vefâdandur vefâ ummah güzâf (1015)

İskender-nâme’de yer alan diğer bir atasözü de “eski düşman dost olmaz” atasözüdür. Ahmedî bu atasözüne iki ayrı beyitte yer vermektedir.

Eski düşmen dost ola sanmagıl
Dostlığına düşmenüñ inanmagıl (4100)

Dost olmaz eski düşmen itme cehd
İ’timâduñ eks ol arturdukça ahd (4102)

Savaşların ve düşmanlıkların hayatın bir parçası olduğu gerçektir. Ahmedî, “kesilen başın ölümü bir kez olur, düşmana boyun eğen ise bin kez ölür” ifadesiyle dönemin dikkati çeken atasözlerinden birini okuyucuya sunar.

Kesilen başuñ ölümü bir olur
Düşmen’inen biñ kez in bir demd’ölür (2125)

Bir hadis-i şerif vasıtasıyla atasözü haline gelen “cennet annelerin ayakları altındadır” ifadesi de mesnevîde yer almaktadır. Bu tabir annelere gösterilmesi gereken hürmeti izah eden en güzel sözlerden biridir.

Anaya hürmet iden devlet bulur
Cennet ana ayagı altınd'olur (4643)

Mesnevîde yer alan bir diğler atasözü de “gözünü kara toprak doyursun” tabiridir. Bu ifade aşırı hırsları ve açgözlülükleri ile hareket eden kişilerin yine aynı sebeplerden kendi ölümlerini hazırladıklarını anlatmaktadır.

Kızıl altun hırsına olan rehîn
Kara toprah toyurur anı hemîn (4676)

İskender-nâme'de yer alan deyimlerden biri de Hz. Süleyman ile ilgilidir. Oldukça uzun bir ömür sürdüğüne inanılan Hz. Süleyman'ın bu özelliği deyimleşmiştir. Ahmedî de “devletin ömrü sürekli olsaydı, Sultan Süleyman baki olurdu” ifadesi ile değinmektedir.

Ömr-i devletde ger olsa-y-dı sebât
Bâki ola-y-dı Süleymâna hayât (1133)

“Bir kişiye yenilmek” anlamında kullanılan “mât olamk” deyimini de İskender-nâme'de anılır. İşret meclisinin mükemmelliğini anlatmak isteyen Ahmedî, Zühre yıldızının kurdukları meclise yenik düştüğünü açıklamaya çalışır.

Gicemüñ kadri Berât olmuş-ıdı
Zühre ıyşumuza mât olmuş-ıdı (4449)

Bir kişinin öldürüldüğünü izah etmek için “kanını dökmek” deyimini kullanılmaktadır. Ahmedî bu deyimini de, Efrâsiyâb'ın düşmanını öldürmesi vesilesiyle mesnevîsinde kullanır.

Âkıbet Efrâsiyâba buldı dest
Kanımı topraga döküp itdi pest (5548)

3.11. İskender-nâme'de Yer Alan Motifler

Motif, mimariden resme, nakıştan halk hikâyelerine kadar karşımıza çıkan bir tabirdir. Ancak motifin edebiyatta kazandığı anlam resim, nakış ve mimarideki anlamlarından farklı bir statüdedir. Özellikle halk hikâyelerinde kendini gösteren motif; “hikâye etmenin en küçük unsuru” olarak tanımlanır. Bununla birlikte hikâyede yer alan her unsur motif değildir. Edebiyatta bir unsurun motif olabilmesi için olağanüstü sıfatını taşıması gerekir. Bu olağanüstülük bazen kahramanda, bazen mekânda, bazen eşyada, bazen de zamanda karşımıza çıkar. Bu olağanüstülük vasfını taşıyan motifler genellikle destanlar ve halk hikâyelerinde bulunur. Bilhassa masalara dayalı halk hikâyeleri ve destanlarda motif yapısı daha zengindir. Buna karşın bir kahramanın veya âşıkların hayatını ele alan eserlerde ise motif yapısının daha zayıf olduğu görülür (Alptekin, 2005: 289- 290).

Genellikle halk hikâyeleri ve destanlarda karşımıza çıkan motifleri, mesnevîlerde de görmek mümkündür. Bir kahramanın hayatını öyküleyen İskender-nâme'de de farklı birçok motifle karşılaşılmaktadır. Bunların başında ise İskender'in hayat hikâyesinde önemli bir yere sahip olan “âb-ı hayât”tır. Âb-ı hayâtın yanı sıra efsanevi varlıklar olan Anka, cadı, devler, ejderha, Kafdağı vb. unsurları görmek de mümkündür.

3.11.1. Âb-ı Hayât

Farsça “âb” ve Arapça “hayât” kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuş Farsça bir terkip olan âb-ı hayât; “hayat suyu, ölümsüzlük suyu” anlamlarına gelmektedir. Terkibin Türkçe karşılığı ise “bengi su”dur. İçene ölümsüzlük bahsettiğine, sonsuz bir hayat ve gençlik verdiği inanan bu suyun kaynağı karanlıklar ülkesi olarak bilinen zulumât diyarıdır. Bir şark efsanesi olan âb-ı hayât, birçok kültüre yayılmış ve pek çok edebiyat ürününe konu olmuştur. Edebiyatımızda âb-ı hayât, âb-ı hayvan, çeşme-i hayvan, âb-ı Hızır, âb-ı İskender, âb-ı bekâ, âb-ı cüvân gibi tamlamalarla da anılır (Pala, 2005: 3).

İnsanların ebedî yaşam arzusu, ölümsüzlük sağlayan nesnelere varlığına dair düşünceleri ortaya koymuştur. Bu hususla alakadar ilk hikâye Babilli Gılgamış'a aittir.

Ancak Gilgamiş'in aradığı ölümsüzlük suyu değil, ölümsüzlük otudur (Emirçupani, 2008: 192).

Yunan mitolojisinde de ölümsüzlük ile alakalı mitler bulunmaktadır. Bir tanrıçanın ve ölümlü bir kralın oğlu olarak dünyaya gelen Akhilleus'un (Aşil) bedeni de ölümsüzlük nehrinde yıkanmıştır. Ancak Akhilleus'un topuklarından tutularak suya daldırıldığı için, Akhilleus'un zayıf noktası topuklarıdır. Destana göre de Akhilleus, topuklarından vurularak ölür (Erhat, 2011: 24-27).

Ölümsüzlük suyuna dair en kuvvetli işaret Hz. Musa ve Hızır'ın bahsinin geçtiği kıssadır. Hz. Musa iki denizin birleştiği yere gitmek için yola çıkar ve yanına azık olarak balık alır. Uzun yolculuğun ardından dinlenmek için bir suyun kenarında durur. Bu sırada balık suya düşer ve canlanarak suda yoluna devam eder. Ancak Hz. Musa bu hadiseyi unuttur. Acıktığı zaman balığın suya düştüğünü hatırlar ve aslında aradığı yerin o su olduğunu anlar. Geldiği yolu takip ederek geri döner ve Hızır ile karşılaşır. Hızır Allah tarafından rahmet verilmiş ve ledünnî ilmine sahip bir işi olarak anılır.²⁰ Aynı sebepten ötürü Hızır'ın ölümsüzlük suyundan içtiği tasavvur edilmiştir. Bu kıssadan dolayıdır ki âb-ı hayât edebiyatımızda çoğunlukla Hızır ile ilişkilendirilmiştir.

Âb-ı hayât ile ilgili en meşhur hikâyeler Makedonyalı İskender ve Zülkarneyn ile ilgilidir. Makedonyalı İskender ölümsüzlük suyunu bulmak için kuzeye yolculuk yapar. Uzun süren bir yolculuğun ardından suları bol bir diyara gelir. İskender'in aşçısı yemek yapmak için yanında taşıdığı balığı suda yıkamak ister. Ancak balık suya değince canlanır ve suda kaybolur. Bunu fark eden aşçı ölümsüzlük suyunu bulduğunu anlar ve içer. Aşçı bu durumdan İskender'e söz etmez. İskender aradığı suyu bulamayacağını anlayınca geri döner. Bir zaman sonra aşçının ölümsüzlük suyundan içtiği ortaya çıkar. İskender kendisine ihanet ettiğini düşündüğü aşçıyı cezalandırır. Aşçının boğazına büyük bir taş bağlayarak denize attırır. Aşçı edebî hayatını ıstırap içinde geçirir (Emirçupani, 2008: 195-196).

Zülkarneyn'in ölümsüzlük suyunu aramasına da edebiyatımızda sıkça telmihte bulunulmuştur. Ancak burada bahsi geçen Zülkarneyn Kuran'da yer alan kişi değildir. Bu

²⁰ Kehf / 60-66

bahse konu olan Zülkarneyn Doğu edebiyatında anlatılan İskender-i Zülkarneyn'dir. Nitekim İskender-nâme'de bahsi geçen âb-ı hayât da bu hikâyede yer almaktadır.

Ahmedî'nin İskender-nâme'sinde Zülkarneyn yedi iklimi zapt etmiştir. İskender her şeyin bir sonu olduğunu anlar ve ölümün pençesine düşmekten korkar. İskender'in bu halini gören bir bilge, onun derdini anlar ve âb-ı hayâtı İskender'e bahseder. Bilge İskender'e bu sudan içenlerin dünyada baki kaldıklarını izah eder.

Bu yakîndür kim kemâl-i bî-zevâl

Ölmez illâ kim kemâl-i Lâ-Yezâl

Şâh üşbu gussadan dil-teng-idi

Ol mübârek çihresi bed-reng-idi

Şâh hâlin añlayıban bir hakîm

Bildi kim gönlinde vardur derd ü bîm (7684- 7686)

Çün işitdi şeh sözini ol hakîm

Didi şâha hâtıruñda dutma bîm

Var-durur bir çeşme maşrıkda revân

Anda kim zulmet olur dâyim ayân

Adıdur ol çeşmenüñ Aynü'l-Hayât

K'andan içen nkişiye irmez memât

Her kişi k'andan bir içim su bulur

Câvidân dünyâda ol bâkî kalur (7692- 7695)

Sen eger ol çeşme-sârı bulasın

Câvidân dünyâda zinde kalasın

Bu sözi çün şâh işitdi oldı şâd
Sandı kim virildi aña her murâd (7700- 7701)

Bilge âb-ı hayâta giden yolları çok az kişinin bildiğini, bu yolların çeşitli zorluklar içerdiğini bildirir.

Lîki yolları katı düşvâr olur
Az kişi ol yolları varıbilür

Assısı çoh nesne zahmetdür tolu
Hârsuz hırgiz gül olmaz iy ulu (7696- 7697)

İskender bu suyu bulmak için ordusunu hazırlar ve Hızır'ı da kendine yoldaş edinir.

Şah yarak eyledi kim şarka vara
Ol su-y-ıçun zulmet içine gire

Yüridi bir leşker-ile bî-gerân
Şarkdan yaña şeh-i sâhib-kırân (7605- 7606)

Hızır yoldaş eyledi kendü-y-ile
Âb-ı Hayvân isdeyü girdi yola (7709)

İskender uzun yolculuklar ardından sadece kadınların yaşadığı bir şehre gelir. Burada İskender aradığı suyun karanlıklar ülkesinde bulunduğunu ve yollarının katı olduğunu öğrenir.

Didiler şâha ki iy şâh-ı zemîn
Çeşme şol zulmet içindedür yakîn

Bundan aña gerçi az menzil-durur
Lîki yol ucdan uca müşkil-durur (7830- 7831)

İskender yoluna devam eder ve karanlıklar ülkesini bulur. Karanlıkta ilerleyen İskender ve ordusunun üzerine bir fırtına kopar. Fırtınada askerlerin bir kısmı kaybolur. Hızır da İskender'den ayrı düşer.

Ol aradan yürüyüp şâh u sipâh
Vardı vü zulmet içine girdi şâh

Gitdiler zulmet içinde bir zamân
Bir gece bir ebr kopdı nâ-gehân (7835- 7836)

Bahr dökildi hevâdan mevc mevc
Seyl kopdı yiryüzinde fevc fevc (7838)

Leşker ü şeh işlerini yazdılar
Yürür-iken birbirinden azdılar (7840)

Hızır k'ol yolda ol-ıdı pîşivâ
Bi'z-zarûre şâhdan düşdi cüdâ

Kimini ol halkuñ itdi seyle gark
Kimin aldı yil kimini yahdı berk (7842- 7843)

İskender zorlukları görünce âb-ı hayâta erişemeyeceğini anlar ve geri dönmeye karar verir. Başta yolu şaşırırlar ancak sonunda karanlıklar ülkesinden çıkmayı başarırlar.

Çünkü bu ahvâli gördi bildi şâh
Kim bulunmadı bulunmaz suya râh (7845)

Çünkü nâ-çâr oldu girü döndi ol
Lîki bulunmadı ol geldügi yol

Bi'z-zarûre gelmeg-içün bu yaña
Bir yañadın dahı yol düşdi aña (7847- 7848)

Cehd idüp çün yüridiler bir zemân
Çıhdılar zulmet içinden nâ-gehân (7853)

İskender karanlıklar ülkesinden kurtulunca Hızır'ı yanına çağırır. Fakat Hızır'ı kimse bulamaz. Nitekim Hızır âb-1 hayâtı bularak içmiştir. Hızır'ın ölümsüzlük suyundan içtiğini ise kimse duymamıştır.

Şâh Hızır'ı istedi vü bulmadı
Nice old'ahvâli anuñ bilmedi

Tuymadılar anı kim varmış-ıdı
Âb-1 Hayvân'a yahın irmiş-idi (7855- 7856)

Yukarıda da görüldüğü gibi ölümsüzlük arayan her kişi sonunda hüsrana uğramıştır. İskender de edebî hayatı arzulamasına karşın âb-1 hayâtı bulamamıştır.

3.11.2. Ağaç

Türk kültüründe ilk çağlardan itibaren ağaç motifi önemli bir yere sahiptir. Eski Türkler Ötüken ormanını kutsal kabul etmişler ve korumuşlardır. Ormanların ve ağaçların Türkler için kutlu kabul edilmesinin başlıca nedeni Türklerin avcılık ile geçinmeleridir. Bunun yanı sıra Şamanizm'de de ağaç kutsal kabul edilmiştir. Bu kutsal ağaçların başında da kayın ağacı gelmektedir. Şamanlara göre kayın ağacı koruyucu ve tanrı Ülgen ile merhametli ana-tanrı Umay tarafından yere indirilmiştir (İnan, 1986: 62-64). Kayın ağacının yanı sıra kutsal olarak atfedilen başka ağaçlar da mevcuttur. Bunların başında ardıç, kavak, çam ve çınar ağaçları gelmektedir (Ögel,2010: 472-480).

Uygurlar mitinde de ağaç ile ilgili efsaneler mevcuttur. Uygurlar bazı efsanelerinde hakanlarının ağaçlardan türediğinden bahsetmektedir. Yine Oğuz Kağan destanında da ağaç kovuğunda bulunduğu bir çocuğu evlat edinir. Bu çocuğa Oğuz Kağan ağaç kovuğu anlamına gelen Kıpçak adını verir (İnan, 1986: 65). Bu efsanelerden anlaşılacağı üzere ağaç kültürü bilhassa Orta Asya kavimlerinde kutsal kabul edilmiş ve efsanelere konu olmuştur.

Ağaç, pek çok kültürde hayatın kaynağı ve yaşamın devamlılığı olarak kabul edilir. Ağacın yaprakları ve dalları gökyüzünü, aydınlığı, dağların tepesini ve ırmakların kaynaklarını temsil eder. Ağacın gövdesi vadileri, insanları ve sıcaklığı sembolize eder. Ağacın kökleri ise mağaraları, hayvanları ve yer altı dünyasını simgeler (Taş, 2002: 110).

İskender-nâme’de de pek çok ağaç motifine rastlamak mümkündür. Bu ağaçların kimi meyvesiyle, kimi yaşam kaynağı olmasıyla kimisi de gaipten haber vermesiyle mesnevîde yer edinir.

İskender-nâme’de yer alan ağaç motiflerinin ilki meyvesi insan şeklinde olduğundan “baş veren ağaç” olarak da bilinen vak vak ağacıdır (Onay, 2009: 87). Vak vak ağacının 9. yüzyıla kadar uzayan bir geçmişi vardır. Anadolu'nun pek çok mimarisinde hayvan başlı ağaç motifleri dikkati çekmektedir. Bu ağaç genellikle kıvrımlı dalları ve bu dalların ucunda yer insan veya hayvan başları şeklinde işlenmiştir. Kıvrımlı dalların ucunda yer alan hayvan figürlerini araştırmacılar On İki Hayvanlı Türk Takvimi ile ilişkilendirmişlerdir. Ancak yapılan araştırmalarda söz konusu olan takvimde yer almayan hayvan figürlerine de rastlanmıştır (Yazar, 2007: 2-10).

İskender’in hikâyesinin anlatıldığı eserlerin birçoğunda vak vak ağacı figürüne rastlamak mümkündür. Ahmedî de öyküsünde bu motife değinmiştir. Ahmedî vak vak ağacının Vak vak adı verilen bir adada bulunduğunu izah eder. Vak vak ağacı yaprağını dökmeyen ve değişik bir meyve veren bir ağaçtır. Bu ağacın meyvesinden vak vak diye ses çıkarmaktadır. Ancak meyve her zaman ses vermemektedir. Ne zaman ki bu ağaç vak vak diye öter, o zaman dünyada büyük bir felaket yaşanır.

Vardı oradan şâh bağlayup nitâk
Ol bire k’anuñ adıdur Vâkvâk (3291)

Buldı şeh bir agaç anda pes yuca
Tâze vü ser-sebz ü hûb ucdan uca

Dökmez-idi yapragın bâd-ı vezân
İrmez-id’anuñ bahârına hazân

Ol ağaçda bir aceb yemiş biter
Çün temâm olup yemiş' anuñ yiter

Ol yemişden Vâkvâk üni gelür
Bu ne kudretdür bu ne hikmet olur

Gelicek ol ün gelür ile vebâ
Dahı kaht u fetret ü dürlü belâ (3399- 3303)

İskender-nâme'de bahsi geçen bir diğerk ağaç motifi de yaşam kaynağı olma özelliğı ile karşımıza çıkar. Çocuksuz kadınların çocuk sahibi olabilmek için kaynak sularının ya da çeşme başlarının yanında yer alan ulu ağaçlara dilekte bulunmaları Anadolu kültüründe de yer almaktadır (Ergun,2004: 276). Buna benzer bir hikâye de İskender-nâme'de geçer.

İskender âb-ı hayâtı aramak için çıktığı yolculukta sadece kadınların yaşadığı bir şehre gelir. Kadınlarla dolu bu şehirde ulu bir çeşme ve bu çeşmenin başında bir ağaç mevcuttur. Bu şehrin kadınları çocukları olsun istedikleri vakit bu çeşmede yıkanır, su içer. Ertesi gün yine çeşmeye gelip kurban verir ve kendilerini ağaca sürter. Böylece hamile kalan kadınlar dokuz ay sonra bir kız çocuk doğurur.

Bir ulu enbûh şehir-i bî-kerân
Cümle avret anda yoh erden nişân (7819)

Anda bir ulu ağaç vardı ayân
K'anlara ol Kıbla-y-ıdı bî-gümân

Sâl u mâh ol sebz-idi vü ser-bülend
İtmez-id'aña hazân yili güzend

Ol ağaç dibinde bir çeşme revân
K'olmuş-ıdı kuvvet ü kût-ı revân

Her kim oylan ider-idi ârzû
Gusl idüp ol çeşmeden içerde su

Bir koyun kurbân idiben gündüzün
Ol ağaca sürer-idi kendüzün

Hâmile olup giderdi oradan
Gör neler ider cihânı Yaradan

Tokuz ay çünkim geçerde bî-gümân
Bir kız andan dahı olurdı ayân (7821- 7827)

İskender-nâme’de bahsi geçen bir diğere ağaç motifi ise gaipten haber vermesi ile mesnevîye konu olur. İskender zulumatlar ülkesinden ayrıldıktan sonra bir vadiye gelir ve burada konaklar. Kendi otağını da bir ağacın altına kurdurur. Bu ağaç sanki cennetteki Tûbâ ağacını andırmaktadır. İskender uykuya daldığı bir vakit ağaç İskender’e seslenir. Neden bu kadar mal sahibi olmak istediğini, neden hırsla hareket ettiğini, neden dünyada kalmaya bu kadar hevesli olduğunu sorgular. İskender’in artık ölümü düşünmesi gerektiğini haber verir. Ağacın bu sözlerini işiten İskender canı elinden alınmış gibi hisseder.

Ortada bitmiş bir ağaç sâye-vâr
Diye-y-idüñ adı Tûbî’dür meger

Ol arada kurduruban bârıgâh
Ol ağaç dibinde yatd’ol gice şâh (7863- 7864)

Ol ağaç nâle idiben zâr zâr
Didi k’iy mihnet çekici şehriyâr

Niçe yüridür seni bu hırs u âz
Mâl çoğı n’assı çün ömr ola az

Ömrüñ âhir oldı pes nedür sebeb
Kim kılursın dünyayı böyle taleb (7866- 7868)

Şâh ağaçdan bu sözi k'itdi semâ'
Sanki didi cân tenine el-vidâ (7873)

3.11.3. Cadı / Cadû/ Cazû

Cadı; sihirle uğraşan, genellikle oldukça çirkin tasvir edilen, acımasız yaratıklardır. Özellikle kadın olarak tasavvur edilmiştir. Osmanlı devletinde cadı hikâyelerinin yanı sıra bizzat yaşandığı ileri sürülen ve resmî evraklarda da geçen cadı hadiseleri mevcuttur (Aycibin: 56-68). Evliya Çelebi Seyahatnâme'sinde cadıların bir tanımını yapmıştır. Çelebi cadılardan “obur” adı verilen yaratıklar olarak bahseder. Oburun anlamı olarak da “sehhâr câzûlar” tanımını yapar. Bu yaratıklar geceleri mezarlarından kalkar ve insanların kanlarını içermiş. Evliya Çelebi'nin bu tanımı batı kültüründe yer alan “vampir” kavramına işaret etmektedir. Evliya Çelebi ayrıca “karakoncoloz” adı verilen bir yaratıktan da bahseder ki bu bildiğimiz anlamdaki cadının ta kendisidir (Bitik, 2011: 64- 66).

Cadılar halk hikâyeleri ve mesnevîlerde büyü yapabilme nitelikleri ile zikredilirler. İskender-nâme'de de büyü yapabilme nitelikleri ile karşımıza çıkmaktadırlar. İskender âb-ı hayâtı ararken cadılarla dolu bir şehre gelir. Cadılar İskender'in niyetini öğrenmek için İskender'in katına gelirler. İskender'in niyetini öğrenen cadılar İskender'in âb-ı hayâtı bulmasını istemezler. Cadılar İskender'in geçeceği yolu ateşle kaplarlar. İskender ne yapacağını bilemez ve Hızır'a danışır. Hızır her işte Allah'a dua etmenin önemini hatırlatır. İskender Allah'a duada bulunur. Aniden bir bulut peyda olur ve cadıların ateşini söndürür.

İrdi bir müddet yürüyüp şehriyâr
Bir yire câzû tolu şehr ü diyâr

Câzular şâhuñ katına geldiler
Soruban kasdı ne yirdür bildiler (7803- 7804)

Bulmasun diyü şeh ol suya tarîk
Sihr-ile böyl'itdiler mekr iy refîk

Kim yolını tutdı ucdan uca nâr
Bahr bigi k'ana bulunmaz kenâr

Kaldı hayrân ol arada şehriyâr
Pes didi Hızır'a ki iy dâna-yı kâr

Ne-durur fikr it bu işüñ çâresi
Bu belâdan cân nice kurtarası (7806- 7809)

Hızır didi hâtiruñda dutma bîm
Halka Hak fazlı öküş-durur azîm

Hakk elindedür her işüñ çâresi
Pes kamu işde aña yalvarası (7811- 7812)

Şâh âmîn didi Hızır itdi du'â
Çünkü ihlâs-ıla-dı oldı revâ (7814)

Çıhdı bir bulıt hevâdan nâ-gehân
Şöyle k'oldı yiryüzi andan nihân

Ol bulıtdan seyl indi şol kadar
Kim ol oddan kalmadı hirgiz eser (7816- 7817)

3.11.4. Cin ve Peri

Cinler ve periler ruhani varlıklardır. Kuran'da cinlerin ateşten yaratıldıkları ve Allaha kulluk etmeleri için var oldukları açıkça belirtilmiştir.²¹ Cinlerin de insanlar gibi

²¹ Rahmân/ 15; Zâriyât / 56

Müslüman olan ve Müslüman olmayanları mevcuttur. Büyü ve sihir hususunda cinlerden faydalanılmıştır (Pala, 2005: 92).

İskender Hint denizindeki seyahatleri esnasında bir kavme rastlar. Bu kavmin insanların bedenleri insan bedeni, başları ise köpek başı şeklindedir. İskender bu kavmin cin olduğunu anlar.

Buldı bir kavm anda bu sözi işit
Tenleri merdüm velf başları it

Anlara leşker çü yakın geldiler
Oradan anlar belürsüz oldılar

Cinn idügin bildi olaruñ şehriyâr
Kim cezâyirde iderlermiş karâr (3317- 3319)

Cinler İskender'e saldırmak için bir ordu toplarlar. Bu haberi horasan'da alan İskender, Mazenderân'a doğru yola çıkar. Cin ordusu ile karşılaşan İskender, cin ordusunu telef eder.

Yüridi andan Horâsandan yaña
Yolda cinn ahbârı irişdi aña

Şâh İskender Azâyımdan-ıdı
Cinn teshîrinde da'vet-hân-ıdı (4144- 4145)

Mülke dahı girmedin cinnî-sipâh
Yüridi Mâzenderândan yaña şâh (4148)

Yüridi cinnî hevâdan fevc fevc
Yirden İskender çerisi mevc mevc (4159)

Öldi cinden Âreş ohında şemâl
Tûs elinde oldu ekvân pâ-y-mâl (4176)

İşbu hâletde ki cinn maglûb olur
Gör ki şâhuñ başına ne iş gelür (4178)

Hevlden ol araya cinnî-sipâh
Yire dökiliben oldılar tebâh (4197)

Cinlerin dişilerine ise peri adı verilmiştir. Periler oldukça güzel yaratıklar olarak tasvir edilmiştir. Büyü ile ortaya çıktığına inanılan perilerin mekânları ise çeşme, hamam, pınar başı gibi sulak yerlerdir (Pala, 2005: 369).

Ahmedî perilerin büyü yaparak askeri deve çevirdiğinden bahseder.

Ol Azâim k'anı ohıduhda perî
Dahı dîv olurdu anuñ çâkeri (4286)

3.11.5. Dev (Dîv)

Metinlerde çoğunlukla “dîv” tabiriyle karşımıza çıkar. İri, kuvvetli, korkunç ve kötülüklerle dolu esâtirî varlıklar için kullanılan bir ifadedir. Zerdüş dininde kötü ruhlar için de kullanılan dev, çoğunlukla cinlere ve şeytanlara benzetilir (Pala, 2005: 118; Onay, 2009: 150).

Türk kültüründe devler dünyadaki yaratıkların normal boy ve büyüklüklerinden çok daha uzun ve iri olarak tasavvur edilmiş ruhlardır. Çoğunlukla Türk kültüründe kutlu sayılan 3, 9, 12 sayıları ile ilişkilendirilerek 3, 9, 12 başlı devlerden rivayet edilmiştir. Yine Türk kültüründe yer alan devler insanlara özgü bazı istek ve arzulara sahiptir. Onlar da insanlar gibi ev yaptırmak, kilim ördürmek, gül bahçeleri oluşturmak istemektedir. At sürüleri de çalmaya çalışan bu devler genellikle atlara yenik düşmektedir. İran kültürü ile yakınlaşan Türklere ise dev motifi şeytana ve cinlere yakın bir kötü varlık olarak yer almıştır (Ögel, 2010: 561- 565).

Ahmedî devlerin insanların düşmanı olduğunu bildirir ve insanlara onlara güvenmeme konusunda ikazda bulunur.

Dîv kim insâna düşmendür yakîn
El bulıncah n'itmez aña ol la'în

Dîv düşmen-durur aldanma aña
Diler-iseñ k'irmeye şerri saña (4065- 4066)

Geçmişte İran şahı Rüstem devlerle mücadele etmiş ve onları yenmiştir. Bu yenilginin intikamını almak isteyen devler, şu an Rüstem'in tahtında oturan İskender'e savaş açarlar. Devlerin ordusuna şeytan ve cinler de dâhil olur.

Aña magrûr olıban Erjeng-dîv
Diledi kim düşüre işe gırîv

Kanda kim ma'mûr yir bula yıha
Âdemîsin öldürüp oda yaha

Oldı İblîs aña üşbu işde yâr
Birbiri-y-le itdiler ahde karâr (4107- 4109)

Çün işitdüñ dîvler ahvâlini
Gel işit imdi Sikender hâlini (4113)

İskender devlerin ordu kurdukları haberi alır ve dev ordusunu yenmek için yola çıkar. İskender de insanlar, cinler ve fillerden oluşan bir ordu kurar.

Bî-aded leşker düzetti cinn ü ins
Vahş ü dâm u ded dahı her nev' cins

Pes getürdi şâh otuzbiñ zinde-fil
K'anı gördi dîv cengine sebîl (4150- 4151)

İskender devlerin davul sesinden kahrolduklarını görür ve davulları kullanarak dev ordusunu yener.

Kûs u sıbh u nây itdükce hurûş
Dîv başından giderdi akl u hûş

Na're urup leşker itdükde gırîv
Dökilür-idi hevâdan yire dîv (4172- 4173)

Hız. Süleyman'ın yüzüğünü bir deve kaptırmasına İskender-nâme'de telmih edilmiştir.

Ne Süleymânlaruñ ol tahtın yile
Viridi vü mülkini dîve kim bile (420)

Dîv aldı Hâtemin tahtını bâd
Dünyadan kim oldu vü kim ola şâd (1134)

3.11.6. Ejderha/ Edjeha/ Ejder

Ağzından ateş püsküren, kanatları ve ayakları olan büyük yılanlardır. İran kültüründe ejderha kanatlı, ayaklı ve yedi başlı olarak tasavvur edilmiştir (Onay, 2009: 164). Yedi başlı ejderha mitleri Türklerde, özellikle Anadolu'da yaygın olarak görülmektedir. Bu motifin Türk kültürüne çok eski çağlarda, Çin'den geldiği bilinmektedir. Yedi başlı ejderhadan Türk kültüründe "kulaklı yılan" ve "evren" olarak da anılmaktadır. Ejderhanın Türklerdeki en eski adı ise "Yel Büke"dir (Ögel, 2010: 566-569). İskender Pala ejderhalar için kendi ecelleriyle ölmediklerini rivayet eder. Eceli ile ölmeyen yılanlar yüzyıl geçince ejderhalara dönüşürler (Pala, 2005: 136).

Türk kültüründe oldukça eski bir motif olan ejderhalardan Ahmedî de bahseder. Ahmedî bu dünyayı yedi başlı ejder olarak tanımlar.

Yedi başlu ejdehâdur bu cihân
Bir nefes kimseneye virmez emân (312)

Yedi başlı ejder motifi bir başka beyitte de yer alır. Bu sefer İskender kendi kılıcını yedi başlı ejdere benzeter.

Kılıcum bir ejdehâdur heft-ser
Kim kılur şîr ü peleng andan hazer (2012)

İskender-nâme’de İskender ejderhalarla dövüşür ve halkları onun gazabından kurtarır. İskender’in ilk karşılaştığı ejderha Sind ilinde ortaya çıkar. Ahmedî bu ejderhayı ağzından ateş çıkan, dumanı ile taşları mum gibi eriten, sesi ile kuşları gökten yere düşüren, yerden fersahlar kadar yüksek, filleri, aslanları bir lokmada yutan zehirli bir yaratık olarak açıklar.

Kopdı Sind ilinde bir ner-ejdehâ
Kim deminden kimsene olmaz rehâ

Dütüninden karara yandı nebât
Aldı hayvândan anuñ zehri hayât

Çıhar agzından nefes ürse semûm
Kohusı irdükde olur seng mûm

Kuşı indürür hevâdan ürse dem
Tarta bir ferseng yirden vahşi hem

Fîl gelse buraya yâ bebr ü şîr
Dem ürüben yudar iy şâh-ı dilîr (3107- 3111)

İskender yılanların zayıf noktasının başı olduğunu bilir. Ejderhanın başına darbeler vurarak onu helak eder.

Çün yılanuñ dirliği başınd' olur
Başına irse hâlel bî-şekk ölür (3143)

Ejdehâya şöyle bir zahm urdı şâh
K'âferîn itdi eline mihr ü mâh

Pes eline yayın alup şîr-ceng
Ejdehâya urdı bir tîr-i hadeng

Ol hadengüñ yarasından cânâver
Oldı gark-ı hâk ü hûn-âb-ı ciger

Virdi ol zahm-ıla cânın ejdehâ
Kimseyi itmez ecel çengi rehâ (3146- 3149)

İskender ejderha ile Lengâvûs adasında da mücadele eder. Lengâvûs halkının ejderha yüzünden aç ve sefil halde olduğunu gören İskender, bu ejderhayı öldürmeye karar verir. Bu ejderha da bir önceki gibi ağzından ateş püskürür, zehriyle taşları eritir niteliktedir. Yemek olarak ise günde iki öküz tüketmektedir.

Kopmış-ıdı anda bir ner-ejdehâ
Kim deminden fîl olmazdı rehâ

Zehri seng-i hâreyi kılurdu mûm
Çün nefes ürürd' eserd' anda semûm

Günde bir kez ağız açard' ejdehâ
İki öküz olur-ıd' aña gıdâ (3421- 3423)

İskender bu ejderhaya yemek olarak içi yanar maddelerle dolu iki öküz derisi hazırlar. Ejderha bu derileri yutar yutmaz içi yanmaya başlar.

Zift ü kibrîf ü kirec getürdi tîz
Biñ dahı hancer kamu ucları tîz

İki ul'öküz derisin kıldı pür
Üşbu dört nesne-y-le gel bu fikri gör (3436- 3437)

Ol derileri ki kodurmuşdı Cem
Ejdehâ yuddı ürüben tîz dem (3441)

Zift ü zernîh ü kirec kükürd tîz
Dutuşup bir kûre-i nâr oldı tîz (3444)

Ejdehânuñ toldı içi sûz u tâb
Bî-karâr oldı vü kıldı ıztırâb (3446)

Ejdehâ bu resm-ile oldı helâk
Kaldı şerrinden anuñ ol mülk bâk (3449)

3.11.7. Hızır

Türk kültürünün hemen her köşesinde Hızır motifine rastlamak mümkündür. Türklerde Hızır genel olarak ak saçlı, aksakallı, ak sarıklı, asalı, aniden ortaya çıkıp kaybolan, keramet sahibi bir kişi olarak nitelenmiştir (Ögel, 2010: 89-95). İslâmi inançta ise Hızır, Kuran'da yer alan özellikleri ile Allah katından rahmet ve ilme nasip olmuş bir salih kuldur.²² Yine Kuran'da Hızır ve Hz. Musa'nın yolculukları edebiyatımızda sıkça işlenmiş bir kıssadır.

İskender-nâme'de ise Hızır, İskender'in akıl hocalarından biri olarak karşımıza çıkar. Hızır'ın İskender'e danışmanlık yaptığı husus ise dinî konulardır. Hızır İskender'e Allah'ın birliği hususunda nasihat eder. Eflâtûn da Hızır'ın sözlerini onaylar ve onun dânâyı din olduğunu beyan eder.

²² Kehf/ 64

Çünkü Hızruñ sözini işitdiler
Her ne kim didi-y-se tasdik itdiler

Didi Eflâtûn ki söz budur yakîn
Kim beyân itdüñ sen iy dâna-yı dîn (608-681)

Buraya irdi çü bu güft ü şinîd
Oldı ol dem Hızr andan nâ-bedîd

Bildiler anı ki Hızr-ıdı yakîn
Geldi itdi anlara ta'lîm-i dîn (683- 684)

Pes did'İskender ki dîn işin beyân
İtdi Hızr u bize gösterdi ayân (686)

Ahmedî de Hızır'ın dini temsil ettiğine beyitlerinde yer verir.

Hızr tenzîl-i İlâhîdür yakîn
Anı k'ol göstere Hak bilgil hemîn (904)

İskender kendinden sonra dünyanın halinin nice olacağını merak eder ve Aristo'ya danışır. Aristo ise bu sırta vakıf olmadığını, bu konuda kendisini aydınlatacak kişinin Hızır olduğunu İskender'e izah eder.

Hızr-durur Hızr bu ilmi bilen
Ol-durur bu ukdenüñ hallin kılan
Cidd ü cehd ü sa'y-ile ol tâc-ver
Hızra irişmeklige buldı zafer (5795 5796)

Hızır İskender-nâme'de ilm-i ledün bilen kişidir.

Hem dahı İlm-i Ledünnî sendedür
Kim kamu gaybuñ kilîdi andadur (5803)

Hızır'a dair inanışlardan biri de aniden ortaya çıkıp, aniden ortadan kaybolmasıdır. İskender'e diyeceklerini bitiren Hızır, aniden ortadan yok olur.

Çünkü söz buraya irişdi ayân
Hızır gayb oldu oradan nâgehân (7316)

Hızır ile ilgili anlatıların başında İskender ile âb-ı hayât aramaları gelmektedir. Ölümsüzlüğü çok istemesine karşın İskender ebedî yaşam kaynağını bulamamıştır. Ancak Allah ebedî yaşamı Hızır'a sunmuştur. Genellikle Hızır'ın İskender ile çıktığı âb-ı hayât bulma yolculuğuna Hızır'ın arkadaşı olarak İlyas da eklenir. Nitekim Ahmedî mesnevîsinde İlyas'tan söz etmez.

İskender ve Hızır âb-ı hayâtı bulmak için yola koyulur. Yolculuk esnasında çıkan bir fırtınada Hızır, İskender'den ayrı düşer. Hızır'ı bu kayboluştan sonra kimse görmez. Ancak Ahmedî Hızır'ın âb-ı hayâttan içtiğini bildirir.

Hızır yoldaş eyledi kendü-y-ile
Âb-ı Hayvân isdeyü girdi yola (7709)

Hızır k'ol yolda ol-ıdı pîşivâ
Bi'z-zarûre şâhdan düşdi cüdâ (7842)

Şâh Hızır'ı istedi vü bulmadı
Nice old'ahvâli anuñ bilmedi

Tuymadılar anı kim varmış-ıdı
Âb-ı Hayvân'a yahın irmiş-ıdı (7855- 7856)

3.11.8. Kuyu

Türk edebiyatın kuyu daha ziyade Hz. Yusuf'un kuyuya atılması suretiyle anılır. Bunun yanı sıra Harut ve Marut adı verilen iki meleğin Babil kuyularında ayaklarından asılı olarak ceza çekmeleri de edebiyatımıza konu olmuştur. Bu hikâyelerden anlaşılacağı üzere kuyu çoğunlukla bir ceza çekme veya hapsedilme mekânı olarak motifleşmiştir. Göçebe bir yaşam kültüründen gelen Türkler için de en uygun hapis alanı kuyudur. Çünkü göçebe bir yaşamda çadır veya bina inşa ederek hapis cezası vermek pek mümkün değildir (Köktürk, 2006: 391- 392). Pek çok destanda da ceza olarak kuyuya atılma hadisesi yer almaktadır.²³

İskender-nâme'de dev ordusuna yenilen Keykâvûs, devler tarafından bir kuyuya hapsedilir.

Çünkü karardı gice dîv-i sipîd
Kapdı Kâvûsı vü oldı nâ-bedîd

Kıldı bir çâhun içinde anı bend
Kaldı çâh içinde zâr u derd-mend

Kodı çâh üstine bir seng-âsiyâb
Kaldı Kâvûs anda bâ-derd ü azâb (4079- 4081)

3.11.9. Semender

Semender su kertenkelesi denilen bir hayvan olup, vücudunda su keseleri mevcuttur. Ateşte yürüyeceği zaman geçeceği yerlere vücudundan su salar ve ateşten yanmadan geçebilmektedir (Onay, 2009: 413). Onun bu özelliği ise edebiyatta çeşitli niteliklerle mübalağa edilmiştir. Rivayetlere göre semender ateşte yanmayan, ateş içinde yaşayan ve hatta ateşten çıkınca ölen bir hayvan olarak tanımlanmıştır (Pala, 2005: 399).

²³ Alıp Manaş Destanı, Edigey Destanlarında kahramanlar kuyuya atılarak cezalandırılmıştır. Ayrıca Şehname'de Efrasiyap Bijen'i de kuyuya hapseder.

Ahmedî İskender-nâme'de semender adındaki bu hayvandan bahsetmektedir. İskender Hint denizindeki seyahatleri esnasında adanın birinde sürekli ateşler içinde yanan bir dağ bulur. Bu dağa çıkmak mümkün değildir. Bu dağın üzerinde ise ateşten çıkınca ölen bir kuş yaşamaktadır. Bu kuşun adı ise semenderdir.

Buldı bir tag orada gāyet yüce
Tutar od ol tagı çün olur gice

Gündüz olur karañu düünden ol
Kimse bulamaz aña çıhmaga yol

Ol taguñ üstinde bir akkuş olur
Kim çıhıcak taşra ol oddan ölür

Ol kuşuñ adı Semenderdür yakîn
Dirliği oduñ içindedür hemîn (3404- 3407)

3.11.10. Simurg ve Kâfdağı

Simurg edebiyatımızda Anka olarak bilinen kuşun kendisidir. İsmi çok meşhur olmasına karşın bu efsanevî kuşu gören olmamıştır. Zümrüdüanka kuşu olarak da anılır. Bu kuşun üzerinde her kuştan bir iz yer almaktadır (Pala, 2005: 405). Yüzü insan yüzüne benzeyen bu kuşun, insanlara zarar verdiği gerekçesiyle ulu bir zâtın duası ile soyu tükenmiştir. Bu kuşun yuvasının Kafdağı'nda olduğu rivayet edilir.

Kafdağı da bilhassa masallarda ve halk hikâyelerinde dile getirilmiştir. Cinlerin, şeytanların, Yecüc ve Mecüc'ün bu dağın ardında olduğu zikredilir.

Ahmedî simürğden bahsederken onu kimsenin görmemiş olması ve Kafdağı'nda yaşamasına değinir (Pala, 2005: 248).

Bu fütüvvet bir görünmez mürğdür
Sanki Kûh-ı Kâfda Sîmürğdür (6395)

Ahmedî simürğden bahsettiği bir başka bölümde onu gören kuşların şaşkınlıklarını anlatır. Simürğ bir gece Kâfdağı'nın ardındaki yuvasından çıkar ve gökyüzünde seyrederek. Gün doğmadan da yuvasına döner. Ancak onu tanımlamaya çalışan diğer kuşlar bir türlü karar kılamaz. Kimi kara, kimi sarı, kimi yeşil, kimi de kırmızı renkte olduğunu ileri sürer.

Didi kim Sîmürğ k'oldur şâh-ı tayr
Kâfdan bir gice nâ-geh itdi seyr

Rub'-ı meskûna geliben bî-gümân
Dökdi birkaç bâl ü perr anda ayân

Çünkü bu yaña getürdi anı yol
Gice gelüp olmadın tañ gitdi ol

Kuşlar anuñ geldüğünü bildiler
Bulavuz diyü taleb-kâr oldılar

Çünkim anı kamu cüst ü cû kılur
Herbiri bir yirde bir yüñin bulur

Biri dir k'aña fülân yirdür mekân
Biri dir rengi anuñ budur ayân

Birisi dir kara vü biri kızıl
Birisi dir saru vü biri yeşil

Birisi dir tagda bildüm anı
Birisi dir bâgda buldum anı (2221- 2228)

Her kişi bî-şek virür andan nişân
Gerçi kimse görmedi anı ayân (2233)

SONUÇ

XIV. yüzyıl Anadolu'da önemli değişimlerin yaşandığı bir dönüm noktası olmuştur. Selçuklu devletinin Köseadağ savaşında Moğollara yenilmesi devletin çöküşüne sebep olmuştur. Selçuklu devletinin çöküşünü fırsat bilen Anadolu beyleri, küçük topluluklar halinde bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Anadolu beyleri Moğol baskısı altında bulunan İç ve Doğu Anadolu'dan mümkün olduğunca kaçarak Akdeniz, Ege, Marmara ve Karadeniz kıyılarını yerleşim merkezi olarak benimsemişlerdir.

Anadolu'da siyasî birliği sağlamaya çalışan Anadolu beyleri büyük bir mücadeleye girişmiştir. Anadolu beylerinin mücadeleleri Osmanlı beyliğinin devlet statüsüne yaklaşması ile gerilemiştir. Osmanlı beyliği Rumeli'de olduğu kadar Anadolu'da da siyasî ve kültürel birliği sağlama da diğer beylikleri geride bırakıyordu. Her yönden yaşanan bu siyasî mücadele Türk dili ve edebiyatını da etkilemekteydi. Şair ve aydın kesimi etraflarında toplamaya çalışan Anadolu beyleri, birçok telif ve tercüme eserin edebiyatımıza kazandırılmasına olanak sağlamıştır.

Anadolu beylerinin bu mücadelesi vasıtasıyla kaleme alınan İskender-nâme de, bir hükümdarın taşıması gereken özellikleri, devlet adabına dayalı bilgileri ve halkın bir hükümdârdan beklentilerini barındıran bir el kitabı özelliği taşımaktadır. Ahmedî'nin bu eseri sadece devlet yönetimine dair bir eser değildir. Ahmedî aynı zamanda XIV. yüzyılın gündelik yaşantısına, adetlerine, inanç sitamene de İskender-nâme'sinde ışık tutmaktadır.

Ahmedî'nin İskender-nâme mesnevîsinin araştırmaya değer pek çok özelliği ve konu zenginliği mevcuttur. Bu çalışmada da İskender-nâme'nin barındırdığı zenginliklerden biri olan XIV. yüzyılın sosyal hayatı ele alınmaya çalışılmıştır.

Kültürel, siyasî ve sosyal bir geçişin eşiğinde yazılmış olan İskender-nâme her yönüyle XIV. yüzyıl sosyal yaşantısını okuyucuya sunmaktadır. İskender-nâme öncelikle siyasî mücadelelerin çevresinde şekillenmiş bir eserdir. Bu yüzden Ahmedî eserinde

İskender gibi bir hükümdarın hayatını Zülkarneyn gibi sadık bir kulun hayatı ile harmanlayarak bir hükümdarın taşınması gereken nitelikleri, devlet erkânını ve devlet ritüellerini XIV. yüzyılın penceresinden sunmaktadır.

Ahmedî bunun yanı sıra XIV. yüzyılın ilim düzeyini de gözler önüne sermektedir. Hangi bilimlerin neleri kapsadığını, bilimlerin sınıflandırılmasında nasıl bir metodoloji seçildiği İskender-nâme’de ana konunun etrafında şekillendirilerek verilmiştir. Aynı zamanda Ahmedî okuyucularına bir dünya tarihi de sunmaktadır. Bilhassa mesnevînin sonunda yer alan Osmanoğulları beyliğinin tarihi, bilim çevresi tarafından büyük bir heyecanla karşılanmıştır.

İskender-nâme’de sosyal yaşantıya dair bir diğer hususlar ise adetler, atasözleri, deyimler, aile hayatı, evliliklerdir. Bu çalışmada, bütün bu sosyal hayat ürünleri ayrı ayrı sınıflandırılarak örnek beyitlerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın değerinin daha iyi anlaşılması için öncelikler mesnevînin yazarı olan Ahmedî’nin yaşadığı dönem, hayatı, edebî kişiliği ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Daha sonra ise İskender-nâme türünün konusu, İran ve Fars edebiyatında işleniş hususunda bilgiler ortaya konmuştur. İskender-nâme’nin daha iyi kavranabilmesi için ise son olarak Ahmedî’nin İskender-nâme’si üzerinde durulmuştur. Ahmedî’nin İskender-nâme’yi yazarken hangi kaynaklardan yararlandığı, eserini nasıl bir kurgu ile oluşturduğu ortaya konmuştur. Yine aynı bölümde İskender-nâme’nin vezni, bitiş tarihi ve kime sunulduğu konularına da cevaplar verilmiştir.

Çalışmanın ana bölümde İskender-nâme’de yer alan sosyal hayat unsurları sınıflandırılarak, örneklerle sunulmuştur. İskender-nâme’de yer alan sosyal hayata dair ilk tespit devlet idaresine yöneliktir. “Devlet İdaresi ve Ritüelleri” başlığı altında öncelikle Ahmedî’nin devlet anlayışı örneklerle tespit edilmiştir. Ardından devlet idaresi, hükümdar, şehzâde ve diğer devlet erkânlarının özellikleri ve devlet yönetimindeki yerleri açıklanmıştır. Yine Ahmedî bir hükümdârın taşınması gereken özelliklere dikkat çekmiş, hemen her hikâyenin ardından hükümdârlara öğütler vermiştir. Bu başlık altında değinilen bir diğer husus da hükümdârlık alametleridir. Gerek unvan, gerek lakap, gerekse de taht ve taç gibi maddi ve manevî alametlerin İskender-nâme’de yer edinişine dikkat çekilmiştir.

“Bezm ve Rezm” başlığı altında eğlencenin ve savaşların XIV. yüzyıl sosyal hayatında ne gibi bir önemi olduğu tespit edilmiştir. Öncelikle genel olarak bezm ve rezm ile ilgili örnek beyitler açıklanmıştır. Ardından eğlence hayatı bahsine girilmiş, eğlence hayatını oluşturan meclisler, eğlence meclisi erkânı, musiki aletleri ve eğlence meclisinin içki, mum, buhurdanlık gibi unsurları hakkında bilgiler sıralanmış, örnek beyitlerle dönemin eğlence anlayışı yansıtılmaya çalışılmıştır.

Rezm, diğer bir söyleyişle savaş durumunda hükümdârın takıntıdığı tavır, savaş hazırlıkları, savaş stratejileri, savaş aletleri, savaş esiri, yağma ve ganimet ile alakalı bilgiler de “Savaş ve Ordu” başlığı altında “Bezm ve Rezm” ana başlığına eklenmiştir.

Dönemin spor kültürünü ortaya koyan avcılık da “Spor Kültürü” başlığı altında ele alınmıştır. Bu bölüme sultanların av süreklileri, avlanmaya yardımcı hayvanlar ve avlanan hayvanların vasıfları sıralanmıştır.

Sosyal hayatın dinamiklerinden birini oluşturan meslek gruplarına İskender-nâme’de rastlamak mümkündür. XIV. yüzyılda değer gören meslekler “Sosyal Yapılanmada Meslekler” başlığı altında ele alınmıştır. Bu meslek gruplarının dönemin sosyal yaşantısında nasıl bir değeri olduğu izah edilmiştir.

Sosyal hayatın devamlılığını sağlayan aile hayatının İskender-nâme’de ele alınışı, düğün ve evlik ile ilgili uygulamaların XIV. yüzyılda nasıl gerçekleştiğine dair tespitler de “Aile Kurumu ve Evlilik” başlığı altında işlenmiştir.

Sosyal, kültürel ve siyasî hayatı şekillendiren inanç ve inanışlara da “İnanç Sistemi ve İnanışlar” başlı altında yer verilmiştir. Tasavvufun hayatı büyük ölçüde etkilediği XIV. yüzyılda İslâmiyet’in sosyal hayatta nasıl bir yer edindiği yine bu bölümde örneklerle ifade edilmiştir. Günümüzde de devam eden bazı inanışların kökenlerine inilmeye çalışılmıştır.

İskender-nâme’de dikkati çeken bir diğer sosyal hayat unsuru ise ilim olmuştur. Ahmedî sahip olduğu çeşitli bilim dallarına ait bilgilerini İskender-nâme’de ustaca ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Ahmedî bu bilim dallarının sosyal yaşantıda nasıl bir yer edindiğine gözler önüne sermektedir. Yine bu başlık altında günümüzde pek çok dala

ayrılmış olan ilimlerin XIV. yüzyılda nasıl bir sınıflandırmaya tabi tutulduğu, ilimlerin alanına hangi konuların girdiği ve ilimlerin hangi isimlerle anıldığı izah edilmiştir.

Sosyal hayatta coğrafi mekânların ve mimarî yapıların nasıl bir etkiye sahip olduğunu açıklamaya gerek yoktur. Ahmedî çeşitli sebeplerle anılan bu coğrafi mekânları tarihteki ve ticaretteki önemlerine değinerek ele almaktadır. Yine dönemin en belirgin, en karakteristik özelliği olan mimarî yapılar da çeşitli hikâyeler vasıtasıyla zikredilmiştir. Tüm bu özellikler ise çalışmada “Mekân” başlığı altında dile getirilmiştir.

Bir toplumun karakteristiğini oluşturan ve sosyal hayatın her alanına girmiş olan âdetler, İskender-nâme’de XIV. yüzyılın anlayışıyla gözler önüne koyulmuştur. Günümüzde de hayatımızın her alanına işlemiş olan âdetlerin geçmiş dönemlerde nasıl bir ritüele sahip olduğu, uygulama alanlarının nasıl bir farklılık geçirdiği de “Âdetler” başlığı altında verilmiştir.

Bir dilin, toplum ve kültürel bağlantıların en net noktası atasözleri ve deyimlerdir. Kökenleri tam olarak bilinmese de atasözleri ve deyimlerin günümüzde söylendiği şeklinin XIV. yüzyıldaki söylenişinden pek de farklı olmadığı edebî metinler sayesinde anlaşılmaktadır. İskender-nâme de bu hususta araştırmacılara yardımcı olmaktadır. Mesnevîde tespit edilen atasözleri ve deyimler açıklamaları yapılarak verilmeye çalışılmıştır. Bu konu da “Atasözleri ve Deyimler” başlığı altında işlenmiştir.

Çalışmada son olarak ele alınan sosyal hayat unsuru ise motiflerdir. Sosyal yaşantının gerek inanç, gerek efsane, gerekse de rivayetleri etrafında şekillenen motifler mesnevîlerde geniş olarak işlenmektedir. Bilhassa masallar ve destanlarda yer edinen motifler, çeşitli vasıtalarla mesnevîleri de kendilerine mekân edinmiştir. “Motifler” başlığı altında İskender-nâme’nin bu özelliği ne oranda taşıdığı ifade edilmiştir.

Dîvân edebiyatı uzun yıllar boyunca, pek çok alanda eleştirilmiştir. Bunların başında ise Dîvân şiirinin halktan, halk kültüründen ve sosyal yaşantıdan soyut bir edebî tarz olması gelmektedir. Ancak bu çalışma da gösteriyor ki, Dîvân şiiri daha XIV. yüzyılda bile sosyal hayatın her unsurundan yararlanmaktadır. Diyebiliriz ki Dîvân şairleri sosyal hayata dair her unsuru eserlerinde işleyerek ana konularını zenginleştirmekte ve eserlerini

halka mâl etmektedir. Dilleri halkın diline bir nebze uzak olsa da Dîvân şairleri halk ile aynı toprakta gezinmekte, aynı havayı solumakta ve aynı suyu içmektedir. Hayatları toplum ile birbirine bu kadar iç içe geçmiş olan Dîvân şairleri elbette kendi kültür ürünlerini, gündelik yaşantısını eserlerine yansıtacaktır. Ahmedî'nin İskender-nâme'si de bu duruma örnek teşkil eden birçok eserden sadece biridir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Akdoğan, Yaşar (1988), **İskender-nâme'den Seçmeler**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları

_____ **Ahmedî- İskender-nâme**, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/belge/1-75505/ahmedi---iskendername.html> (15.10. 2010)

Alptekin, Ali Berat (2005), **Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı**, 3. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları

Altıntaş, Hayrani (2002), **Tasavvuf Tarihi**, Ankara: Akçağ Yayınları

Altun, Erman (2007), **Türk Halkbilimi**, İstanbul: Kitabevi

Aycibin, Zeynep, “Osmanlı’da Cadılar Üzerine Bir Değerlendirme”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1348/15617.pdf>, 55-70, (21. 03. 2011)

Aynakulova, Gülnisa (2006), “Kırgızlarda Evlilik ve Evlenme Törenleri”, **Milli Folklor Dergisi**, 72, 95-106

Banarlı, Nihat Sami (1939), **XIV. Yüzyıl Anadolu Şairlerinden Ahmedî'nin Osmanlı Tarihi: Dâsitân-ı Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osman ve Cemşîd u Hurşîd Mesnevîsi**, Türkiyat Mecmuası VI. Cildinden Ayrı Basım, İstanbul

_____ (1971), **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul: M.E. B. Yayınları

Batıslam, Dilek (2002), “Mesnevilerde Mektup Tarzı Anlatım”, **İlmî Araştırmalar, Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri**, 13, İstanbul, 17-34

Beitia, A.Cortabaria, (“Kindî’de İlimlerin Sınıflandırılması”, Çevr. Emrullah YÜKSEL), <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/ilahiyat/article/viewFile/4587/4407>, 219-243, (06.02.2012)

- Bitik, Başak Öztürk (2011)“Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Cadı, Obur, Büyücü Anlatıları ve Kurgudaki İşlevleri”, **Milli Folklor Dergisi**, 92, 64-71
- Bosworth, A. B. (2005), **Büyük İskender’in Yaşamı ve Fetihleri (Fetih ve İmparatorluk)**, (Çev: Hamit ÇALIŞKAN), Ankara: Dost Yayınevi
- Celkan; Hikmet Yıldırım (1999), “Beşeri Kültürün Temel Ögesi Aile”, **Aile ve Toplum (Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Dergisi)**, 1, 81-84
- Çaldak, Süleyman, 2005, “Taşöprülüzade’nin Mevzû’âtı’l-Ulûm’undaki İlimler Tasnifi Üzerine”, **FÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 15, 115-146
- Çam, Ömer Faruk, (2007), **Hamd ve İbâdet**, [http://www.omerfarukcam.com/pdf/Hamd_ ve_Ibadet.pdf](http://www.omerfarukcam.com/pdf/Hamd_ve_Ibadet.pdf) (04. 05. 2011)
- Çetin, Nihat M. (1952), “Ahmedî’nin Bilinmeyen Birkaç Eseri”, **Tarih Dergisi**, II (3-4), 103-108
- Çetinkaya, Ülkü (2008), Divân edebiyatında Kadına Genel Bir Bakış, **Turkish Studies**, 3/4, 283-328
- Çetintaş, İbrahim (2006), **Saçaklızâde ve İlimlerin Sınıflandırılması**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi
- Çınar, Bekir, (2009), “Şeyh Gâlib’in Hüsn ü Aşk Mesnevîsinde Felekler”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 39, 777-792, Erzurum
- Demircioğlu, Tülay (Gençtürk) (2010), “Âli Şîr Nevâyî’nin Divanlarında Mektuplaşma: Âşıktan Sevgiliye, Sevgiliden Âşığa”, **Turkish Studies**, 5/3, 146-176
- Devellioğlu, Ferit (2005), **Osmanlıca- Türkçe Lûgat (Eski ve Yeni Harflerle)**, (Haz: Aydın Sami Güneyçal) 22. Basım, Ankara: Aydın KitabeviYayınları
- DİA (İslâm Ansiklopedisi), I-II- IX- XXII- XXX**, Türkiye Diyanet Vakfı
- Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I**, (1988), (Çev: Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları,

- Droysen, (2007), **Büyük İskender Tarihi**, (Çev: Bekir Sıtkı Baykal), İstanbul: Şefik Matbaası
- Ebu'l- Kelâm Azad (2010), **Zülkarneyn Kimdir**, (Çev: Muharrem Tan), 3. Basım, İstanbul: İz Yayıncılık
- Eke, Nagehan, (2009), “Zâtî'nin Şiirlerinde İlim”, **Turkish Studies**, 4/2, 365-392
- Elmalılı Hamdi Yazır (1998), **Kuran-ı Kerim ve Meali**, (Haz: Düccane Cündioğlu), İstanbul: Bahar Yayınları
- Emirçupani, Ahad (2008), “Farsça Deyim ve Atasözlerinde Âb-ı Hayât ve Türk Edebiyatına Yansımaları”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 37, 187-208, Erzurum
- Erdoğan, Eyüp, (2009), “Platon ve Aristoteles'in Bilimlere İlişkin Sınıflamaları”, **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, 7, 137-162
- Eren, Semih; Filizfidanoğlu, Hamza, (2009), “Osmanlı Dîvân Edebiyatında Felek Mefhumu”, **Edebiyat Bahçesi**, 2, 21-29
- Ergin, Muharrem, (1988), **Dede Korkut Kitabı**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları
- Ergun, Saadettin Nüzhet, **Türk Şairleri**, I, İstanbul
- Erhat, Arzu (2011), **Mitoloji Sözlüğü**, 18. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi
- Ersoy, Ersen (2011), “II. Bayezit Devri Şairlerinden Behiştî'nin Hamsesi”, **CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi Prof. Dr. Mehmet Kaplan'a Armağan Sayısı**, 9 (2), 254-261
- Ertuğ, Zeynep (Tarım), (2007), “On Altıncı Yüzyılda Osmanlı Sarayı'nda Eğlence ve Meclis”, **Uluslararası İnsan Bilimleri dergisi**, 4 (1), 1-15
- Gibb, E.J. Wilkinson, **Osmanlı Şiir Tarihi I- II**, (Çev: Ali Çavuşoğlu), Ankara: Akçağ Yayınları

- Gökbulut, Süleyman, (2007), “İlimlerin Tasnifinde Tasavvufun Yeri”, **İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, 19, 245-264
- Göksu, Erkan, (2008), **Türkiye Selçukluları’nda Ordu**, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara
- Güftâ, Hüseyin, (2004), **Divan Şiirinde İlim**, Ankara: Akçağ Yayınları
- Günay, Umay (2000), “İslâmî Dönemde Türk Toplumunda Kadının Yeri ve Önemi”, **Milli Folklor**, 46, 4-9
- Günyüz, Melike (Erdem) (2001), **Ahmedî Dîvânı’nın Tahlili**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul
- İbn Hazm, (1983), “**Merâtibu’l-Ulûm**”, Resâilu İbn Hazm el- Endelüsî içinde, (Nşr. İhsan Abbas) , Beyrut
- İnalçık, Halil (2007), “Klasik Edebiyat Menşei: İranî Gelenek, Saray İşret Meclisleri ve Musâhib Şairler”, **Türk Edebiyatı Tarihi**, I, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 221-283
- İnan, Abdülbaki (1986), **Şamanizm (Tarihte ve Bugün)**, 3. Baskı, Ankara: TTK Yayınları
- İz, Fahir (2004), **Eski Türk Edebiyatında Nazım (Ahmedî Dîvânı-Gazeller)**, Ankara: Akçağ Yayınları
- Kâtip Çelebi, (1971), **Keşfu’z-Zünûn an-Esâmi’l-Kütüb ve’l-Fünûn**, I, İstanbul,
- Kefeli, Emel (2002). **Anlatım Tekniği Olarak Mektup**, İstanbul: Kitabevi.
- Kesik, Muharrem, (2011), **At Üstünde Selçuklular (Türkiye Selçukluları’nda Ordu ve Savaş)**, İstanbul: Timaş Yayınları
- Koçu, Reşad Ekrem (1969), **Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları
- Kortantamer, Tunca (1993), **Eski Türk Edebiyatı-Makaleler “Ahmedî’nin Hayatı”**, Ankara: Akçağ Yayınları

Köktürk; Şahin (2006), “Türk Destanlarında Hapsedilme Motifi”, **TÜBAR- XIX**
<http://www.tubar.com.tr/TUBAR%20DOSYA/pdf/2006BAHAR/19.24.sahin%20kokturk.s.383-400.pdf>, 383-400, (06. 12. 2012)

Kurpalidis, G. M. (2007), **Büyük Selçuklu Devletinin İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, (Çev: İlyas Kamalov), İstanbul: Ötüken Yayınları

Kurtoğlu, Orhan (2008), “Klasik Türk Şiirinde Saçı Geleneği”, **Milli Folklor Dergisi**, 81, 89-99

Kuru, Selim Sırrı (1993), **Bir Deh-Nâme Örneği Olarak Ta’aşşuk-Nâme ve Eserdeki Ki’li Yantümceler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Mecdi Efendî, (1269), **Hada’iku’ş-Şaka’ık**, İstanbul

Merçil, Erdoğan, (2007), **Selçuklularda Hükümdarlık Alametleri**, Ankara: TTK Yayınları

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (1992), **Mesnevî**, (Çev: Fevzi Halıcı), Ankara

Necib Asım, (1328), "Osmanlı Tarih-nüvisleri ve Müverrihleri Şehnameciler”, **Tarîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası**, I, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 426-435

Nizamülmülk, **Siyasetnâme**, (2010) (Hazırlayan: Sadık Yalsızuçan), İstanbul: Lacivert Yayıncılık

Onay, Ahmet Talat (2009), **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü**, (Haz: Cemil Kurnaz), İstanbul: H Yayınları

Ögel, Bahaeddin (1971), **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türkçe, 2, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

_____ (2010), **Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)**, 4. Basım, Ankara: TTK Yayınları

Özkan, Ömer (2007), **Osmanlı Toplum Hayatı (Dîvân Şiirinin Penceresinden)**, İstanbul: Kitabevi Yayınları

- Özsoy, Bekir Sâmi, (2004), **Dede Korkt Kitabı**, Manisa
- Öztuna, Yılmaz (1990), **Büyük Türk Mûsikî Ansiklopedisi 2-I, 2-II**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Öztürk, Necdet (2011), **Osmanlı Saray Hayatı (Saray Penceresinden 14. ve 15. Yüzyıl)**, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları
- Peker, Hidayet, (2009), “İbn Hazm’ın İlimler Tasnifi”, **Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, 18 (1), 319-329
- Pala, İskender (2005a), **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, 14. Basım, İstanbul: Kapı Yayınları
- _____ (2005b), “İskender mi Zülkarneyn mi?”, **Akademik Divan Şiiri Araştırmaları**, 2. Baskı, İstanbul: Kapı Yayınları
- Polater, Kadir (2006), “Abdullah Yusuf Ali’ye Göre Kur’an’daki Zü’l-Karneyn Kıssası”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi VI** (2), 95-121
- Poyraz, Yakup; Tergib, Ayhan (2010), “18. Yüzyıl Dîvân Şairlerinden Hâkim’in Şiirlerinde Atasözleri, Deyimler ve Halk Söyleyişleri”, **Uluslar Arası Sosyal Bilimler Dergisi: Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı**, 3 (15), 188-202
- Say, Ahmet, (2005), **Müzik Ansiklopedisi (Besteciler- Yorumcular- Eserler- Kavramlar)**, I, II, III, Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları
- Stebleva, I. V., “Eski Türkçe Fal Kitabı İrk Bitig ve Sembollerin Kavramsal Temeli”, (Çev. Halil İbrahim Usta), dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/12/849/10756.pdf, 195-212, (15.05.2012)
- Sungurhan, Aysun EYDURAN, **Kınalızade Hasan Çelebi Tezkiretü`ş-Şu`ara (inceleme-tenkitli metin)** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Şahin, Esin (2007), “Edebî Bir Tür Olarak Klâsik Edebiyatımızda Sefâretnâmeler”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 33, 61-68, Erzurum

Şen, Semra, **Türklerde Ad Verme Törenleri, Adların Önemi ve Ad Verme İle İlgili Gelenek ve İnançlar**, <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/GSED/article/view/2373/2380>, 153-159, (23. 11. 2011)

Şentürk, Ahmet Atillâ; Kartal, Ahmet (2009), **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, 3. Basım, İstanbul: Dergâh Yayınları

Şulul, Cevher, (2002), “İslâm Felsefesinde İlimlerin Sınıflandırılması Geleneği”, **D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XVI, 217-233, İzmir

Taş, İsmail (2002), **Türk Düşüncesinde Kozmogoni- Kozmoloji**, 2. Baskı, Konya: Kömen Yayınları

Taşköprülüzâde (Ahmed), (1975), **Mevzu’atu’l- Ulûm**, (Hızl.Mümin Çevik), İstanbul.

Temizel, Ali, (2003), "Ahmedî'nin Bedâyi'ü's-Sihr fî Sanây'i'ş-Şi'r Adlı Eserindeki Türkçe ve Farsça Şiirleri", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü-Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya- Güz, 89-105

_____ (2002), “Ahmedî'nin Farsça Eserleri-Tenkitli Metin, İnceleme, Tercüme ve İndeks” Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

Türkçe Sözlük (2005), 10. Basım, Ankara: TDK Yayınları

Tolasa, Harun, 2001, **Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası**, Ankara: Akçağ Yayınları

Turan, Osman, (2000), **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, İstanbul

Uca, İsmail hakkı (2001), **Delil ve Kaynaklarıyla Büyük Kadın İlmihali**, İstanbul: İpek Yayınları

Uğurlu, Mustafa (2009), **Roman Tekniği Açısından Cemşid u Hurşid Mesnevisi (Ahmedî)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya

Uzunçarşılı, İbrahim Hakkı (1932), **Kütahya Şehri**, İstanbul

- Ünver, İsmail (1983), **Ahmedî İskender-nâme (İnceleme- Tıpkıbasım)**, Ankara: TTK Yayınları
- _____ (1986), “Mesnevî”, **Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Dîvân Şiiri)**, Ankara: TDK Yayınları, 430-563
- Yasin, Yüsüpcan, (2011), “**Eski Türklerde Askerlik**”, 9 http://www.turansam.org/TURAN-SAM_9.pdf, 29-32, (13.01.2011)
- Yazar, Turgut (2007), “Orta Çağ Anadolu Türk Mimari Bezemesinde Vakvak Üslubu”, **Ahmet Yesevî Üniversitesi Bilig Dergisi**, 42, 1-33
- Yazıcı, Nesimi (2005), **Türk Medeniyet Tarihi**, 6. Baskı, Anadolu Üniversitesi Web-Ofset
- Yusuf Has Hacıp (1985) **Kutatgu Bilig**, (Haz. Reşit Rahmeti ARAT) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Yüksekkaya, Gülden (Sağol) (2007), “Kalın ve Çeyiz”, **Hediye Kitabı**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 396-406

ÖZGEÇMİŞ

1987 yılında Giresun ilinin Görele ilçesinde doğan Damla MİMİR, ilk ve orta öğrenimini adı geçen ilçede tamamlamıştır. 2005 yılında Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü kazanmıştır. Dört yıllık üniversite eğitiminin sonunda 2009 yılında mezun olmuştur. Aynı yıl Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Tezli Yüksek Lisans programına kaydolmuştur. 2011-2012 eğitim-öğretim yılı içinde de Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifikası almıştır. Halen Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Tezli Yüksek Lisans programı öğrencisidir.